CORPVS SCRIPTORVM ECCLESIASTICORVM LATINORVM

EDITVM CONSILIO ET IMPENSIS

ACADEMIAE LITTERARVM CAESAREAE VINDOBONENSIS

VOL. LIII.

SANCTI AVRELI AVGVSTINI

OPERA (SECT. VII PARS III).

SCRIPTORVM CONTRA DONATISTAS PARS III:

LIBER DE VNICO BAPTISMO, BREVICVLVS COLLATIONIS CVM DONATISTIS, CONTRA PARTEM DONATI POST GESTA, SERMO AD CAESARIENSIS ECCLESIAE PLEBEM, GESTA CVM EMERITO, CONTRA GAVDENTIVM LIBRI II, APPENDIX, INDICES.

RECENSVIT

M. PETSCHENIG

VINDOBONAE
F. TEMPSKY

LIPSIAE
G. FREYTAG (G.M.B.H.)

MDCCCCX.

SANCTI

AVRELI AVGVSTINI

SCRIPTA CONTRA DONATISTAS

PARS III:

LIBER DE VNICO BAPTISMO, BREVICVLVS COLLATIONIS CVM DONATISTIS, CONTRA PARTEM DONATI POST GESTA, SERMO AD CAESARIENSIS ECCLESIAE PLEBEM, GESTA CVM EMERITO DONATISTARVM EPISCOPO, CONTRA GAVDENTIVM DONATISTARVM EPISCOPVM LIBRI II, APPENDIX, INDICES.

RECENSVIT

M. PETSCHENIG

VINDOBONAE
F. TEMPSKY

LIPSIAE
G. FREYTAG (G.M.B.H.)

MDCCCCX.

Typis expressit Rudolphus M. Rohrer, Brunae

PRAEFATIO.

Grandi opere contra Cresconium confecto Augustino nulla iam occasio oblata esse uidetur, ut causam catholicam aduersus Donatistas haereticos pleniore et uberiore disputatione defenderet. itaque sex scripta quae sequuntur omnia quidem minora sunt, sed ad historiam Donatistarum cognoscendam admodum necessaria.

VII.

De unico baptismo

Primum adhuc semel cum Petiliano egit libro De unico baptismo, quo ea, quae ille libello quodam sub eodem titulo edito de uero Donatistarum baptismo probasse sibi uisus est, refelluntur atque calumniae Miltiadi episcopo Romano et aliis illatae diluuntur. hoc opusculum circa annum 410 scriptum putant; certe compositum est ante collationem Carthaginiensem (cf. infra sub VIII).

codices

Inter multos libros manu scriptos qui supersunt praeter uetustiores etiam tres saec. XII adhibui. praestantissimus est

1. Aurelianensis 163 saec. XI, contulit H. Lebègue. *O* praescribitur fol. 485: *Item aur. augustini contra eundem petilianum de unico baptismo.* hic liber aliquot lacunas, quae in reliquis omnibus apparent, non habet et etiam scripturae bonitate multis locis excellit. contra lacunae codicis *O* per homoeoteleuton ortae, quae fortasse iam in eius archetypo exstabant, ab altera familia explentur. ad eam pertinent reliqui quibus usus sum.

2. Sangallensis 171 saec X; cf. uol. LI, pag. XVI. *S* praescribitur pag. 333 minio: *INCIPT. LIBER DE UNICO BABTISMO FELICITER.* contuli ipse.

T 3. Parisiensis 12213 saec. X, olim 'Sti Germani a Pratis', antea 'Ex libris Corbeiensis abbatiae'. codex inscriptus ut *S* etiam libros De baptismo paruulorum et De spiritu et littera continet. contuli ipse.

U 4. Salisburgensis S. Petri a. VIII. 29 saec. VIIII, inscriptus ut *ST*, eadem scripta continet quae *T*. contulit H. Hackel.

V 5. Lugdunensis 603 saec. VIIII (cf. uol. LI, pag. XV) inscriptus est ut *STU*. contulit L. Sternbach.

p 6. Parisiensis 17396 saec. XII. fol. 135^r minio: *aurelii augustini doctoris de unico baptismo liber incipit.* contuli ipse.

q 7. Parisiensis 14536 saec. XII, olim 'S. Uictoris 856,' inscriptus ut *p*. contuli ipse.

r 8. Parisiensis 16726 saec. XII (cf. uol. LII, pag. 2 et 324), binis columnis exaratus. fol. 97^u: *Incip̄ lib̄ aurelii aug' ep̄i de unico baptismo. contra petilianum ad constantium* (sic). contuli ipse.

Ex eis codicibus, quos conferre supersedi, solus saeculum duodecimum superat Parisiensis 12211 saec. XI, olim S. Germani a Pratis (cf. *T*). hunc alterius familiae esse S. Reiter, qui aliquot locos exscripsit, per litteras me docuit. praeterea exstant: Saresberensis 64, Abrincensis 83, Trecensis 69, Duacensis (Douai) 276, Gratianopolitanus 202, Uindobonensis 838, Berolinensis Philippicus 1992, omnes saec. XII, Parisiensis 16855, Cantabrigiensis 1275, Herefordensis bybl. cathedr. P. 2. 14, Durhamensis bybl. cathedr. B. 3. 5, Londiniensis (Lambeth Palace) 88, omnes saec. XIII, Parisiensis bybl. Mazarini 638, Durhamensis bybl. cathedr. B. 2. 20, Cantabrigiensis (colleg. corp. Christi) 344, omnes saec. XIIII.

VIII.

Breuiculus collationis cum Donatistis

Anno 411 mense Iunio iussu Honorii imperatoris Carthagine inter episcopos catholicos et Donatistas collatio trium dierum habita est, ut tandem aliquando unitas inter partes fieret. cuius collationis gesta cum tam prolixa essent, ut, quod ac-

tum erat, non facile legeretur, Augustinus ea in breuiculum[1]) redegit, numeris singularum partium gestorum additis. hoc opusculum extremo anno 411 scriptum esse ueri simile est.

Codicis manu scripti post Amerbachium nec uola nec uestigium usquam apparuit. cum editionis Amerbachianae exemplar mihi praesto non fuerit, textum uulgatum cum editione Frobeniana (Basileae 1569) contuli, in qua nonnullos *f* locos uerius scriptos inueni quam apud Maurinos se habent. ceterum is codex, e quo editio princeps manauit, neque recens neque malus fuisse uidetur, quod inter alia scripturis *Brixa* et *Amillinus* (pro *Anullinus;* falsum enim *Anulinus*) et *Abtugnensis* uel *Aptuginensis* probatur.

VIIII.

Contra partem Donati post gesta

Cum episcopi Donatistae in collatione uicti, nondum tamen conuicti calumniari scriptis suis non desisterent et in primis iudicem Marcellinum a catholicis pecunia corruptum fuisse contenderent, Augustinus libello satis prolixo paulo post collationem composito, cui in codicibus praeter unum recentiorem inscribitur Contra partem Donati post gesta[2]), laicos Donatistas monet, ne diutius a suis seducantur, et episcopos eorum in collatione omnia documenta et testimonia scripturarum contra se ipsos et pro catholicis protulisse demonstrat.

codices

Quinque codices quibus usus sum omnes Gallici sunt, ab eodem exemplari uetere hic illic lacunoso et uitioso oriundi. id minimum saeculo sexto scriptum fuisse demonstrat

1. cod. Parisiensis 13367 saec. VI scriptura semiunciali *A*

[1]) Cf. epist. 139, 3. 185, 6.

[2]) Retinui hunc titulum contra uulgatum: *Ad Donatistas post collationem*, quoniam quae Retract. II 66 leguntur non satis inter se consentiunt. uerba Augustini sunt: *Librum scripsi ad ipsos Donatistas post conlationem* (cf. praescript. cod. *c* infra), in titulo capitis uero habes: *Post conlationem contra Donatistas liber.* accedit, quod in hac re et auctoritas codicis *A* saec. VI et consensus omnium contra unum recentissimum maximi momenti est.

exaratus, foliorum 241, olim 'Liber S. Petri Corbeiensis,' post 'Sti Germani a Pratis N. 762'. continet eadem Augustini opuscula quae *B* (cf. infra). fol. 78ʳ: *INC̄. LIB) BEATI AUG̅. CONTRA PARTEM DON̄S POST GESTA.* codex maximam partem a manu prima, rarius a recentiore saec. VIIII correctus est. Maurini eo tam neglegenter usi sunt, ut ne transpositiones uocabulorum quidem a prima manu factas respicerent. contuli ipse.

B 2. Bernensis 162 saec. X, foliorum 103, inscriptus est ut *A*. fol. 1ʳ supra a manu recenti: 'Ex libb. Petri Danielis Aurelij 1584,' tum a manu prima minio: *In hoc codice continentur augustini ep̄i libri. VI. De opere monachorum liber unus. De fide et operibus liber unus. Contra donatistas liber unus. De bono uirginitatis liber unus. De bono coniugali liber unus. De bono uiduitatis liber unus. De simbolo sermo unus. De oratione dominica sermo unus.* librum neglegenter exaratum et passim a manu 1 et 2 correctum ipse contuli.

C 3. Abrincensis 35 saec. VIIII—X, Maurinorum Michaelinus, inscriptus ut *A*, fortasse paulo integrior est quam *B*, sed ex eodem fonte fluxit. hunc non fuisse *A*, sed alium quendam codicem plane similem et fortasse contemporaneum, scripturae discrepantia probat. contulit E. Kalinka.

b 4. Parisiensis 12206 saec. XII (Delislio auctore), foliorum 71, antea 'Sti Germani a Pratis n. 765, olim 864,' partim madore corruptus est. fol. 1 a manu recenti: *Hic habentur libri S. Augustini de praedestinatione diuina, epistolae duae ad Sextum presbyterum, de bono seu professione uiduitatis, quaestiones Orosii de malo, contra partem Donati post gesta seu collationem, adnotationes in Iob.* omissus est in hoc indice *Sermo beati Augustini ep̄i de eo quod nichil sit gloria mundi*, qui foliis 53—56 exstat. fol. 36 minio: *AURELII AUGUSTINI EGREGII DOCTORIS LIBER INCIPIT CONTRA PARTEM DONATI POST GESTA* (supra *GESTA* a manu recentissima scriptum est: *collatc̄em*). *b* cum *Bm2* et cum codice Maurinorum Beccensi consentit. contulit H. Lebègue.

5. Ualentianensis 158 saec. XII. fol. 1ª (uariis coloribus): *IN HOC UOLUMINE. CONTINENTUR. SCI. AUGUSTINI. CONTRA FAUSTU. MANICHEU. TRIGINTA. TRES. DISPUTATIONES. CONTRA ADIMANTU. MANICHEI DISCIPLM. LIB. I. AD DONATISTAS. LIB. I. LOCUTIONU. LIBRI. VII. LIBER. SCI. AMANDI. ELNONENSIS. COENOBII.* fol. 157: *INCIPIT. LIBER. SCI. AUG. AD. DONASTISTAS.* (sic). contulit H. Lebègue. *c*

Praeter hos solus hodie exstare uidetur cod. Herefordensis bybl. cathedr. O. 2. 6 saec. XIII ineuntis.

Codices in familias *Ac* et *BCb* diuiduntur, quarum prior omnino melior est. ego rem criticam sic egi, ut *A* ducem sequerer, ubi mendosus est inter ceteros diiudicarem, in locis quibus nullus sufficit meo iudicio libere uterer. quamquam uereor ne non omnia menda remouerim, cum, quo saepius libellum retractaui, eo plura deprehenderim.

X. XI.

Sermo ad Caesariensis ecclesiae plebem. Gesta cum Emerito

Anno 418 a. d. XII Kal. Octobres Emeritus, Donatistarum Caesariensis episcopus, qui in concilio Bagaiensi sententiam contra Maximianistas dictauerat et cum aliis sex causam Donatistarum in collatione Carthaginiensi defenderat, peregre Caesaream uenit, ubi forte Augustinus cum catholicis episcopis prouinciae Caesariensis aderat. qui Emerito praesente plebem Caesariensem in ecclesia adlocutus omnibus uiribus id efficere conatus est, ut ille catholicus fieret. quod nec tum consecutus est nec cum uno die interiecto in exedra cum coepiscopis suis contra eum uix hiscere ausum ageret. ille autem intellegens causam Donatistarum Caesareae desperatam esse non multo post ab urbe discessit.[1])

Ad haec opuscula Maurinis liber manu scriptus praesto non fuit. unus, quem ipse indagaui, Gratianopolitanus 152 saec. XIII, et recentissimus est et fructus exigui. contulit *r*

[1]) Cf. Gaud. I 32, 41, pag. 241, 7—10.

I. Wrobel. fol. 124r minio: *Incipit retractatio bī augustini epī in libro de gestis cū emerito donatistarum episcopo.* sequitur Retract. cap. II 77, quod in ipso textu ad uerbum cum Knoellii editione consentit. contra prima uerba Gestorum ualde differunt. in Retract. enim habes: *Hic liber uel haec gesta sic incipiunt: Gloriosissimo Honorio Augusto XII et Constantio iterum uu. cc. consulibus XI kalendas Octobris Caesarea in ecclesia maiore.* at in *Γv* legitur: *Gloriosissimis imperatoribus Honorio duodecimo* (*-um v*) *et Theodosio octauo* (*-um v*) *consulibus*[1]) *duodecimo kalendas Octobris Caesareae in ecclesia maiore* (*-i*). non minor est discrepantia inter textum epistulae 128, cuius pleraeque partes Gestis insertae sunt, in *Γv* et in Goldbacheri editione epistularum, qui eam ad fidem codicis Parisiensis 1546 saec. VIIII acta collationis Carthaginiensis continentis recensuit. ergo unum de duobus restabat: aut *Γ* abiecto Parisiensem sequi aut hoc neglecto Gratianopolitanum. si enim, ut Maurini ex parte fecerunt, utriusque recensionis lectiones miscere uelis, quasi in periculosum mare euecto omnia tibi infida erunt neque in tanta diuersitate recte dinoscere poteris, quid quoque loco eligendum sit. itaque *Γ* praetuli, memor non editoris esse inter res tam diuersas diiudicare, sed quod traditum est caute, quatenus licet, seruare. nam ne editiones antiquae quidem multum a *Γ* differunt, qui interdum eis melior, interdum deterior est. ceterum editionem Frobenianam etiam ad haec opuscula adhibui.

XII.

Contra Gaudentium libri II Circiter annum 420 Gaudentius, episcopus Donatistarum Thamugadensis, a Dulcitio tribuno aut legibus ab Honorio contra Donatistas latis parere aut ecclesia sua cedere iussus, duas epistulas ad eum rescripsit, in quibus se et mansurum et, si uis inferretur, cum suis in ecclesia uoluntario incendio

[1]) Consules a. 418 erant imp. Fl. Honorius Aug. XII, imp. Flauius Theodosius Aug. VIII, anno 417 Honorius XI, Constantius II; cf. Fasti.

interiturum esse minatus est. quod consilium cum testimoniis scripturarum defendere uideretur, Augustinus Dulcitii rogatu argumenta eius refutare adgressus primo libro rem sic agit, ut singulis sententiis epistularum sua responsa opponat, sicuti in libris Contra Petilianum fecerat. ad hunc librum Gaudentius ita respondit, ut solita argumenta Donatistarum pro causa sua repeteret; quam responsionem Augustinus secundo libro multo breuiore examinat.

Huius operis unus superest codex Musei Britannici Addenda 17291 saec. XII, a C. Vrba collatus. hic quin idem sit atque Parcensis, quo Louanienses usi erant — Maurinis ignotus mansit —, dubitari nequit. ualde autem dolendum est eum ingentem defectum passum esse, cum magna pars libri primi a cap. 20, 22 (pag. 218, 8) *inquit quam* usque ad cap. 36, 46 (pag. 245, 13) *non dixit stabunt* in exemplari archetypo exciderit. melior enim est quam textus uulgatus Maurinorum et editionis Frobenianae, quam hic quoque in usum meum conuerti. Δ

APPENDIX.

In fine uoluminis duo opuscula spuria addidi, quae in editionem Maurinam recepta sunt. alterum est Sermo de Rusticiano subdiacono ab Hieronymo Vignierio in secundo tomo Supplementi Augustiniani (Parisiis 1654) e codice quodam Cellensi hodie deperdito editus. alteri in optimo codice inscribitur: Libellus aduersus (*liber contra* codd. recentiores) Fulgentium Donatistam. neutrum opusculum Augustini esse posse iam a Maurinis et Louaniensibus tam luculente demonstratum est, ut quod uerbis eorum addam non habeam, nisi quod auctorem libelli insulsi contra Fulgentium[1]) ideo uetustum fuisse, quia in cap. 26 Marciani cuiusdam sententiam seu ueram seu confictam, in concilio Carthaginiensi (circiter annum 311) aduersus Caecilianum prolatam commemorat, Louanien-

[1]) Cf. P. Monceaux, Un ouvrage de Donatiste Fulgentius, Revue de philologie XXXI, pag. 241.

sibus contendentibus non credo. sermo enim scriptoris satis barbarus longe posteriorem aetatem olet.

codices Huius libelli codex optimus et antiquissimus est

a 1. Augiensis bybl. Caroliruhensis XCV saec. X. fol. 109[r] minio: *INCIP LIBELLUS SCI AUGUSTINI ADUERSUS FULGENTIU DONATISTA.* contulit A. Holder.

Praeterea adhibiti sunt:

s 2. Schafhusiensis 40 saec. XI—XII. fol. 87 minio: *Incip lib. B. Aug contra fulgentiu donatista.* cognatus est cum ***a***; contulit R. Lang.

m 3. Monacensis 23605 saec. XII. fol. 15[a] minio: *Incip lib s. augustini epi contra fulgentiu donatistam.* contuli ipse.

u 4. Uindobonensis 1046 saec. XII, inscriptus ut ***m***. librum contra Fulgentium fol. 68 excipit Augustini epistula ad Dardanum. contulit W. Weinberger.

Consensum Monacensis et Uindobonensis, qui artiore uinculo inter se conexi sunt, littera ***z*** signaui.

Eiusdem generis atque Uindobonensis fuisse putandus est cod. Salisburgensis S. Petri a. VI. 14 saec. XII, qui inde ab anno 1871 in bybliotheca capituli Salisburgensis desideratur; in eo enim item ut in Uindobonensi libellum contra Fulgentium sequebatur epistula ad Dardanum.

Nisus codicibus, quos supra enumeraui et qui soli inuestigari potuerunt, opusculum ita recensui, ut ***a*** pro fundamento uterer; is enim barbarum sermonem incerti scriptoris optime seruauit. neque tamen, ubi in recentioribus probabiliora leguntur, ea recipere dubitaui et ipse aliquot locos correxi. ita factum est, ut textus noster ab editionibus prioribus longe distet.

In indice nominum et rerum uix est quod moneam ea me diligenter collegisse, quae ad Donatistarum historiam pertinent; ceterum notissima nomina propria ueteris et noui testamenti

et quaecumque non nisi ad quaestiones theologicas spectant, qualia sescenties occurrunt, fere non respexi. item ne indicem uerborum et elocutionum superfluo onerarem, eorum, quae grammatica sunt, plerumque tantum exempla insignia dedi, uocabula autem propria uel Augustini uel reliquorum omnium scriptorum et fragmentorum, quae in his tribus uoluminibus continentur, cuncta notare studui.

Iter longum arduumque emensus cum grato animo nomino Augustum Engelbrecht, qui mihi comes fidus per omnia fuit. nam praeterquam quod in uerbis constituendis uel corrigendis consilio suo me adiuuit et quaedam ipse emendauit, et permultos locos scripturae sacrae indagauit et nonnullos primus recte intellexit, postremo plagularum corrigendarum laborem operosum sedulo mecum partitus est.

Scripsi in uico Kroisbach prope

Graz, mense Augusto anno 1909.

M. Petschenig.

VII.

LIBER DE VNICO BAPTISMO.

O = cod. Aurelianensis 163 saec. XI

S = cod. Sangallensis 171 saec. X
T = cod. Parisiensis 12213 saec. X
U = cod. Salisburgensis S. Petri A. VIII. 29 saec. VIIII
V = cod. Lugdunensis 603 saec. VIIII
p = cod. Parisiensis 17396 saec. XII
q = cod. Parisiensis 14536 saec. XII
r = cod. Parisiensis 16726 saec. XII
β = consensus codicum *STUVpqr*

v = editio Migniana

I. 1. Respondere diuersa sentientibus et a regula ueritatis errantibus, Constantine frater, saepissime cogimur etiam de his rebus, quas aliis atque aliis sermonibus frequentauimus. quod utiliter existimo fieri et propter eorum ingenia tardiora, qui putant aliud dici, cum aliquid legunt aliter dici, et propter ipsam disputationum copiam, ut non solum ad diligentes res rara perueniat, sed quodlibet ex multis in manus etiam neglegentioris incurrat. proinde sermonem de unico baptismo ab eis conpositum, a quibus baptismus iteratur, quem mihi, cum in rure simul essemus, a nescio quo Donatistarum presbytero acceptum dedisti atque ut ei responderem multum petisti, non nisi uerborum strepitu inflatum et calumniosis criminationibus asperatum uide adiuuante domino quanta facilitate confutem.

2. Prima illic inuidia est, quod uentilatur in publico res secreta. taceant ergo, qui hoc fieri debere non putant, aut si ad loquendum cogi se dicunt, ut respondeant contra sentientibus, haec etiam nostra causa est, ut respondeamus non solum contra sentientibus, uerum etiam contra facientibus. debet enim palam redargui quod in occulto nocet, quia et palam defenditur cum suadetur, ut in occulto noceat cum perficitur. nam quis coram profanis quemquam baptizat? et tamen baptizari christianos nullus profanus ignorat, qui audit in publico quod, si credit, percipiat in secreto.

14 cf. Petil. de un. bapt.

De codicum praescriptionibus cf. Praefatio 1 aduersa *Vv* sentibus *U* 4 qui] quae *Um1* 6 disputationis *O* 7 quolibet *STUVm1* 8 proinde etiam *Om1* 9 baptimus *Om1* 10 annescio *Sm1* 12 strepitum *O* 13 felicitate *T* 14 illis *r* 15 sec*ata *S* 18 *alt.* contra] contraria *β* 20 ut *om. codd. praeter qm2r* ne *suppl. Vm2; post* in occulto *add.* quod *Ov* noceat (a *s. l. m1*) *S* nocet *p* 21 prophanis *Sm1Tpq*

II. 3. Uideamus ergo de baptismatis iteratione quid dicant, qui uerecundantur hoc in aperto dicere, quod utinam in aperto timerent admittere: *ubi sit,* inquit, *uerum baptisma quaeritur,* deinde subiungit: *usque adeo meum est, ut, quod a me unicum datum est, nec ab ipsis sacrilegis iteretur.* cui respondemus: sacrilegus non est qui unicum baptisma, non quod tuum, sed quod Christi est, iterare non audet. Christi est enim unica hominis in baptismate consecratio, tua est autem unici baptismatis iteratio. corrigo in te quod tuum est, agnosco quod Christi est. hoc enim iustum est, ut, cum mala hominum reprobamus, quaecumque in illis bona dei repperimus approbemus. hoc, inquam, iustum est, ut etiam in sacrilego non uiolem quod uerum inuenio sacramentum, ne sic emendem sacrilegum, ut in eo perpetrem sacrilegium.

III. 4. Nam sic sunt isti mali in baptismo bono, quemadmodum sunt Iudaei mali in lege bona. itaque ut illi per ipsam legem iudicabuntur, quam malitia sua malam non fecerunt, ita et isti per ipsum baptismum iudicabuntur, quem bonum mali tenuerunt. ergo quemadmodum Iudaeus cum ad nos uenerit, ut christianus fiat, non in eo destruimus bona dei sed mala ipsius — nam quod errat non credendo, quod Christus iam uenerit natusque et passus sit et resurrexerit, hoc emendamus eaque infidelitate destructa fidem qua haec creduntur adstruimus, item quod errat umbris ueterum sacramentorum inhaerendo dissuademus iamque uenisse tempus, quo haec auferenda atque mutanda prophetae praedixerant, demonstramus; quod uero unum deum colendum credit, qui fecit caelum et terram,

3 Petil. de un. bapt.

2 uerecundiantur *Sm1* *alt.* in *om.* *STUpqr* aperte *r* 3 ammittere *UVm1* amittere *ST* inquid *Sm1UVm1* 5 sacrelegis *Tm1* sacrilegiis *Um1* 6 sacrilegis *Sm1Um1Vm1* baptismum *β* 9 iterato *Sm1Um1* 11 repperimus *sic* *OU* 13 ne] nec *Om2Vrv* emendem (*tert.* e *in ras.*) *U* 14 sacrilegium] sacrilegiom *Sm1* sacrilegum *Tm1* 16 bona] ba *Om1* 17 quam malitia—iudicabuntur *om.* *O* 19 tenueerunt *Om1* 20 in eo] ideo *ST* ieo *Vm1* set *O* 26 prophetae *om.* *Tm1* praedixerint *O*

quod omnia idola et sacrilegia gentium detestatur, quod futurum expectat iudicium, quod uitam sperat aeternam, quod de carnis resurrectione non dubitat, laudamus approbamus agnoscimus, sicut credebat credenda, sicut tenebat tenenda firmamus —, ita etiam cum ad nos uenit schismaticus uel haereticus, ut catholicus fiat, schisma eius et haeresim dissuadendo et destruendo rescindimus, sacramenta uero christiana, si eadem in illo inuenimus, et quidquid aliud ueri tenet absit ut uiolemus, absit ut si semel danda nouimus iteremus, ne, dum uitia humana curamus, diuina medicamenta damnemus aut quaerendo sanare quod uulneratum non est hominem saucium et ubi sanus est uulneremus. proinde si de aliqua re ad fidem christianam et catholicam pertinente, si denique de ipsa etiam trinitatis unitate dissentientem haereticum inuenio et tamen euangelica et ecclesiastica regula baptizatum, intellectum hominis corrigo, non dei uiolo sacramentum. loquor de Iudaeis et schismaticis uel haereticis sub Christi utcumque nomine errantibus.

IIII. 5. De ipsis gentilibus idolorumque cultoribus multa utique a nobis diuersitate distantibus nihil aliud nobis demonstrat apostolus, nisi ut in ipsis quoque ita quidquid prauum est corrigamus, ut quod forte rectum est approbemus. nam utique idolatras et quod est grauius non tantum cultores, sed et ipsos etiam institutores simulacrorum redarguebat ubi ait: qui cognoscentes deum non sicut deum glorificauerunt aut gratias egerunt, sed euanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum. dicentes se esse sapientes stulti facti sunt et immutauerunt gloriam incorruptibilis dei in

24 Rom. 1, 21—23

1 gentium et sacrilegia *Tr* 4 tenebat *bis Sm1Um1Vm1* 5 scismaticus *et* 6 scisma *O* (*passim*) 7 ***sacramenta *S* 8 quicquid *OSm2Tpqr* 9 si *s. l. T* danda] dando *Sm1* data *Om2Trv* 13 pertinentes *SUVm1* pertinentem *T* 16 uolo *Tm1* schismatis *Vm1* 19 a *om. O* 20 quicquid *OSm2TVm2pqr* 22 idolatrias *Sm1T* tantum *ex* tam *Vm2* 23 et ipsos *om. βv* 27 dicentes] *add.* enim *Vm2pqr*

sibus contendentibus non credo. sermo enim scriptoris satis barbarus longe posteriorem aetatem olet.

codices Huius libelli codex optimus et antiquissimus est

a 1. Augiensis bybl. Caroliruhensis XCV saec. X. fol. 109r minio: *INCIP LIBELLUS SCI AUGUSTINI ADUERSUS FULGENTIU DONATISTA.* contulit A. Holder.

Praeterea adhibiti sunt:

s 2. Schafhusiensis 40 saec. XI—XII. fol. 87 minio: *Incip lib. B. Aug contra fulgentiu donatista.* cognatus est cum ***a***; contulit R. Lang.

m 3. Monacensis 23605 saec. XII. fol. 15u minio: *Incip lib s. augustini epi contra fulgentiu donatistam.* contuli ipse.

u 4. Uindobonensis 1046 saec. XII, inscriptus ut ***m***. librum contra Fulgentium fol. 68 excipit Augustini epistula ad Dardanum. contulit W. Weinberger.

Consensum Monacensis et Uindobonensis, qui artiore uinculo inter se conexi sunt, littera ***z*** signaui.

Eiusdem generis atque Uindobonensis fuisse putandus est cod. Salisburgensis S. Petri a. VI. 14 saec. XII, qui inde ab anno 1871 in bybliotheca capituli Salisburgensis desideratur; in eo enim item ut in Uindobonensi libellum contra Fulgentium sequebatur epistula ad Dardanum.

Nisus codicibus, quos supra enumeraui et qui soli inuestigari potuerunt, opusculum ita recensui, ut ***a*** pro fundamento uterer; is enim barbarum sermonem incerti scriptoris optime seruauit. neque tamen, ubi in recentioribus probabiliora leguntur, ea recipere dubitaui et ipse aliquot locos correxi. ita factum est, ut textus noster ab editionibus prioribus longe distet.

In indice nominum et rerum uix est quod moneam ea me diligenter collegisse, quae ad Donatistarum historiam pertinent; ceterum notissima nomina propria ueteris et noui testamenti

et quaecumque non nisi ad quaestiones theologicas spectant, qualia sescenties occurrunt, fere non respexi. item ne indicem uerborum et elocutionum superfluo onerarem, eorum, quae grammatica sunt, plerumque tantum exempla insignia dedi, uocabula autem propria uel Augustini uel reliquorum omnium scriptorum et fragmentorum, quae in his tribus uoluminibus continentur, cuncta notare studui.

Iter longum arduumque emensus cum grato animo nomino Augustum Engelbrecht, qui mihi comes fidus per omnia fuit. nam praeterquam quod in uerbis constituendis uel corrigendis consilio suo me adiuuit et quaedam ipse emendauit, et permultos locos scripturae sacrae indagauit et nonnullos primus recte intellexit, postremo plagularum corrigendarum laborem operosum sedulo mecum partitus est.

Scripsi in uico Kroisbach prope

Graz, mense Augusto anno 1909.

M. Petschenig.

VII.

LIBER

DE VNICO BAPTISMO.

O = cod. Aurelianensis 163 saec. XI

S = cod. Sangallensis 171 saec. X
T = cod. Parisiensis 12213 saec. X
U = cod. Salisburgensis S. Petri A. VIII. 29 saec. VIIII
V = cod. Lugdunensis 603 saec. VIIII
p = cod. Parisiensis 17396 saec. XII
q = cod. Parisiensis 14536 saec. XII
r = cod. Parisiensis 16726 saec. XII
β = consensus codicum *STUVpqr*

v = editio Migniana

I. 1. Respondere diuersa sentientibus et a regula ueritatis errantibus, Constantine frater, saepissime cogimur etiam de his rebus, quas aliis atque aliis sermonibus frequentauimus. quod utiliter existimo fieri et propter eorum ingenia tardiora, qui putant aliud dici, cum aliquid legunt aliter dici, et propter ipsam disputationum copiam, ut non solum ad diligentes res rara perueniat, sed quodlibet ex multis in manus etiam neglegentioris incurrat. proinde sermonem de unico baptismo ab eis conpositum, a quibus baptismus iteratur, quem mihi, cum in rure simul essemus, a nescio quo Donatistarum presbytero acceptum dedisti atque ut ei responderem multum petisti, non nisi uerborum strepitu inflatum et calumniosis criminationibus asperatum uide adiuuante domino quanta facilitate confutem.

2. Prima illic inuidia est, quod uentilatur in publico res secreta. taceant ergo, qui hoc fieri debere non putant, aut si ad loquendum cogi se dicunt, ut respondeant contra sentientibus, haec etiam nostra causa est, ut respondeamus non solum contra sentientibus, uerum etiam contra facientibus. debet enim palam redargui quod in occulto nocet, quia et palam defenditur cum suadetur, ut in occulto noceat cum perficitur. nam quis coram profanis quemquam baptizat? et tamen baptizari christianos nullus profanus ignorat, qui audit in publico quod, si credit, percipiat in secreto.

14 cf. Petil. de un. bapt.

De codicum praescriptionibus cf. Praefatio 1 aduersa *Vv* sentibus *U* 4 qui] quae *Um1* 6 disputationis *O* 7 quolibet *STUVm1* 8 proinde etiam *Om1* 9 baptimus *Om1* 10 annescio *Sm1* 12 strepitum *O* 13 felicitate *T* 14 illis *r* 15 sec*ata *S* 18 *alt.* contra] contraria *β* 20 ut *om. codd. praeter qm2r* ne *suppl. Vm2; post* in occulto *add.* quod *Ov* noceat (a *s. l. m1*) *S* nocet *p* 21 prophanis *Sm1Tpq*

II. 3. Uideamus ergo de baptismatis iteratione quid dicant, qui uerecundantur hoc in aperto dicere, quod utinam in aperto timerent admittere: *ubi sit,* inquit, *uerum baptisma quaeritur,* deinde subiungit: *usque adeo meum est, ut, quod a me unicum datum est, nec ab ipsis sacrilegis iteretur.* cui respondemus: sacrilegus non est qui unicum baptisma, non quod tuum, sed quod Christi est, iterare non audet. Christi est enim unica hominis in baptismate consecratio, tua est autem unici baptismatis iteratio. corrigo in te quod tuum est, agnosco quod Christi est. hoc enim iustum est, ut, cum mala hominum reprobamus, quaecumque in illis bona dei repperimus approbemus. hoc, inquam, iustum est, ut etiam in sacrilego non uiolem quod uerum inuenio sacramentum, ne sic emendem sacrilegum, ut in eo perpetrem sacrilegium.

III. 4. Nam sic sunt isti mali in baptismo bono, quemadmodum sunt Iudaei mali in lege bona. itaque ut illi per ipsam legem iudicabuntur, quam malitia sua malam non fecerunt, ita et isti per ipsum baptismum iudicabuntur, quem bonum mali tenuerunt. ergo quemadmodum Iudaeus cum ad nos uenerit, ut christianus fiat, non in eo destruimus bona dei sed mala ipsius — nam quod errat non credendo, quod Christus iam uenerit natusque et passus sit et resurrexerit, hoc emendamus eaque infidelitate destructa fidem qua haec creduntur adstruimus, item quod errat umbris ueterum sacramentorum inhaerendo dissuademus iamque uenisse tempus, quo haec auferenda atque mutanda prophetae praedixerant, demonstramus; quod uero unum deum colendum credit, qui fecit caelum et terram,

3 Petil. de un. bapt.

2 uerecundiantur *Sm1* *alt.* in *om. STUpqr* aperte *r* 3 ammittere *UVm1* amittere *ST* inquid *Sm1UVm1* 5 sacrelegis *Tm1* sacrilegiis *Um1* 6 sacrilegis *Sm1Um1Vm1* baptismum *β* 9 iterato *Sm1Um1* 11 repperimus *sic OU* 13 ne] nec *Om2Vrv* emendem (*tert.* e *in ras.*) *U* 14 sacrilegium] sacrilegiom *Sm1* sacrilegum *Tm1* 16 bona] ba *Om1* 17 quam malitia—iudicabuntur *om. O* 19 tenueerunt *Om1* 20 in eo] ideo *ST* ieo *Vm1* set *O* 26 prophetae *om. Tm1* praedixerint *O*

quod omnia idola et sacrilegia gentium detestatur, quod futurum expectat iudicium, quod uitam sperat aeternam, quod de carnis resurrectione non dubitat, laudamus approbamus agnoscimus, sicut credebat credenda, sicut tenebat tenenda firmamus —, ita etiam cum ad nos uenit schismaticus uel haereticus, ut catholicus fiat, schisma eius et haeresim dissuadendo et destruendo rescindimus, sacramenta uero christiana, si eadem in illo inuenimus, et quidquid aliud ueri tenet absit ut uiolemus, absit ut si semel danda nouimus iteremus, ne, dum uitia humana curamus, diuina medicamenta damnemus aut quaerendo sanare quod uulneratum non est hominem saucium et ubi sanus est uulneremus. proinde si de aliqua re ad fidem christianam et catholicam pertinente, si denique de ipsa etiam trinitatis unitate dissentientem haereticum inuenio et tamen euangelica et ecclesiastica regula baptizatum, intellectum hominis corrigo, non dei uiolo sacramentum. loquor de Iudaeis et schismaticis uel haereticis sub Christi utcumque nomine errantibus.

IIII. 5. De ipsis gentilibus idolorumque cultoribus multa utique a nobis diuersitate distantibus nihil aliud nobis demonstrat apostolus, nisi ut in ipsis quoque ita quidquid prauum est corrigamus, ut quod forte rectum est approbemus. nam utique idolatras et quod est grauius non tantum cultores, sed et ipsos etiam institutores simulacrorum redarguebat ubi ait: qui cognoscentes deum non sicut deum glorificauerunt aut gratias egerunt, sed euanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum. dicentes se esse sapientes stulti facti sunt et immutauerunt gloriam incorruptibilis dei in

24 Rom. 1, 21—23

1 gentium et sacrilegia *Tr* 4 tenebat *bis Sm1Um1Vm1* 5 scismaticus *et* 6 scisma *O* (*passim*) 7 ***sacramenta *S* 8 quicquid *OSm2Tpqr* 9 si *s. l. T* danda] dando *Sm1* data *Om2Trv* 13 pertinentes *SUVm1* pertinentem *T* 16 uolo *Tm1* schismatis *Vm1* 19 a *om. O* 20 quicquid *OSm2TVm2pqr* 22 idolatrias *Sm1T* tantum *ex* tam *Vm2* 23 et ipsos *om. βv* 27 dicentes] *add.* enim *Vm2pqr*

similitudinem imaginis corruptibilis hominis et uolucrum et quadrupedum et serpentium. talia quippe nouimus fuisse simulacra Aegyptiorum, ubi et instituta esse multiplicior multoque ignominiosior idolatria perhibetur. numquid tamen cognitionem dei negauit in illis fuisse ac non potius confirmauit dicens: *cognoscentes deum non ut deum glorificauerunt?* si ergo istam cognitionem tamquam mendacium refellere et destruere conaretur, quod eam in sacrilegis inuenisset, nonne, quod absit, ueritatis inimicus existeret? ideoque id quod immutauerunt in mendacium suum — nam et hic dixit: *immutauerunt gloriam dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis,* talem scilicet fingentes deum, qualis non est deus, et non sicut eum cognouerunt tradentes hominibus, et paulo post de talibus dicit: *qui immutauerunt ueritatem dei in mendacium, et coluerunt et seruierunt creaturae potius quam creatori, qui est benedictus in saecula;* ueritas quippe creaturae a deo est, non est deus, quam illi in mendacium conuerterunt, tamquam deos colentes solem et lunam et quaecumque caelestia atque terrestria —: quod ergo immutauerunt in mendacium suum, culpat detestatur euertit, quod autem uerum in doctrina quamuis multis falsitatibus permixta confusaque seruarunt, approbat attestatur affirmat. nam et hic eundem locum ita coepit, ut diceret: *reuelatur enim ira dei de caelo super omnem impietatem et iniustitiam hominum eorum, qui ueritatem in iniquitate detinent,* non abnegans ueritatem quamuis in ini-
6 quitate detentam, et in Actibus apostolorum cum de deo uno

6 Rom. 1, 21 11 Rom. 1, 23 15 Rom. 1, 25 24 Rom. 1, 18

3 simulacre *Tm1* ęgipt. *T* 4 ignominior *Om1STUm1Vm1* 5 dei negauit] denegauit *STUVm1* in *om. β* hac *Vm1* 8 reffellere *O* reppellere *V* repellere *cet. v* 9 sacrilegiis *U* 10 immendatium *T* 18 *alt.* est *om. qv* quem *T* 19 tanquam *U* 21 destatur *Um1* 23 seruauerunt *Sm2* testatur *βv* 24 hinc *UVv* 25 mira *Om1* 27 iniquitatem *UVm1* 28 hactibus *Vm1* de *om. Um1*

et uero Athenienses doceret, quod in illo uiuimus, mouemur et sumus, continuo subiunxit: sicut quidam secundum uos dixerunt. hoc igitur, quod in deo uiuimus et mouemur et sumus, ex illa ueritate est, quam et illi impii simulacrorum cultores in iniquitate detinent, qui cognoscentes deum non sicut deum glorificauerunt. hanc tamen ueritatem, sicut uidemus, apud impios et sacrilegos inuentam non destruit, sed confirmat apostolus eiusque utitur testimonio ad docendos eos, qui ista nesciebant. huius regulae apostolicae sectator episcopus Cyprianus de uno deo uero aduersus multorum deorum falsorumque cultores disputans multa profert testimonia de libris eorum, quos praeclaros auctores habent, hoc est ex illa ueritate quam in iniquitate detinent. multo autem mirabilius est quod fecit apostolus, ut eorum fana circumiens ara quadam inter aras daemonum inuenta, in qua scriptum esset: ignoto deo, neque hoc negando et refellendo destruxerit, sed potius confirmando hinc etiam reppererit oportunissimum suae disputationis exordium dicens: quem uos ignorantes colitis, hunc ego annuntio uobis.

V. 7. Hanc itaque et nos per maiores nostros traditam nobis sequentes apostolicam regulam si quid recti etiam in peruersis inuenerimus, eorum peruersitate correcta illud quod rectum est minime uiolamus, ut in uno homine ex his quae uera tenet etiam falsa emendentur, non ex falsis conuictis etiam uera destruantur. temporibus apostolorum qui dicebant: ego quidem sum Pauli, ego autem Apollo, ego uero Cephae, quamuis non per impiorum sed sanctorum nomina ipsi tamen impia schismata faciebant; hoc ipsorum erat proprium dete-

1 cf. Act. 17, 28 2 Act. 17, 28 9 cf. Cypr. Quod idola dii non sint 15 Act. 17, 23 18 ibid. 25 I Cor. 1, 12

3 et *om. pqrv* 8 testimonio *om. U* 9 sectatur *Sm1* 10 uero deo *βv* fatsorumque *SUm1* 12 autores *O* 14 ara quadam—inuenta *scripsi* aram quandam (quamdam *U*)—inuentam *codd. v* 15 esset *om. Um1* 17 reppererit *sic OVm2pqr* opportunissimum *v* 23 his] iis *Vqv* 24 emendantur *O* (*corr.*) 26 uero] autem *βv* 28 scismata *ex* scemata *Om2*

stabile uitium. quod uero sciebant Christum pro se esse crucifixum et se in eius nomine baptizatos, non erroris eorum, sed diuini apud eos muneris erat; hanc dei ueritatem in iniquitate suorum schismatum detinebant. hanc adprehendens beatissimus Paulus non per illa uitia destructa etiam istam destruit, sed per hanc confirmatam illa emendanda conuincit — numquid Paulus pro uobis, inquit, crucifixus est, aut in nomine Pauli baptizati estis? —, ut per uerum dei quod tenebant de suo falso erubescerent quod agebant. sicut ergo dicitur Iudaeo: 'tene fidem resurrectionis mortuorum sicut tenebas, sed crede iam Christum resurrexisse a mortuis quod non credebas; ueritatem quippe dei de mortuis resurrecturis in tua iniquitate detines, qua Christum resurrexisse non credis'; sicut idolorum cultori dicitur: 'tene ab uno deo uero mundum esse conditum quod tenebas, sed noli credere deos esse ligna et lapides et ipsius mundi quaslibet particulas quas colebas; dei enim ueritatem, qua credis ab ipso conditum mundum, in tua detines iniquitate, qua deorum cultor uis esse falsorum': sic etiam haeretico dicitur, qui sacramenta christiana, sicut in ecclesia catholica traduntur, nulla sua falsitate mutauit: 'tene christianum baptismum in nomine patris et filii et spiritus sancti sicut tenebas, sed agnosce Christi ecclesiam toto sicut prophetatum est orbe crescentem, cui sacrilega uoce maledicebas; dei enim ueritatem de unitate baptismatis in iniquitate detines tuae diuisionis. corrige iniquitatem haeretici figmenti, ne perdat te, et noli superbire de ueritate christiani sacramenti, quae ibi est ut iudicet te. ego autem absit ut sic

6 I Cor. 1, 13

2 set *O* 3 numeris *Tm1* ueritate *U* 4 apprehendens *codd. praeter Vm1* 6 han *Om1* 7 inquid *Sm1UVm1* 8 uerbum *OU* 11 tenebat *Om1* 12 credebas (eb *s. l.*) *T* resurrecturum *ex* resurrecturis *Om1* 13 qua *scripsi coll. lin. 18* quia *codd. v* credit *Om1* 14 cultori* *S* uero deo *rv* 15 conditum esse *v* 16 ipsius (us *s. l.*) *T* quaelibet *Om1SUVm1* 17 quam *SUVm1* ipsos *Om1* mundum conditum *v* 18 detine *Vm1* 24 unitatem *Sm1U*

detester iniquitatem tuam, ut Christi abnegem ueritatem, quam in te inuenio ad damnationem tuam, absit ut sic te corrigam, ut illud unde te corrigo destruam, nisi forte destruere debeo uerum quod inuenio in anima haereticorum, cum apostolus non destruxerit uerum quod inuenit in lapide paganorum'.

8. Plus est unus deus quam unus baptismus — neque enim baptismus deus est, sed ideo magnum aliquid est, quia sacramentum est dei —, et tamen ipse unus deus etiam extra ecclesiam ab ignorantibus colebatur. sic ergo et unus baptismus etiam extra ecclesiam ab ignorantibus datur. qui dicit fieri non potuisse, ut deus unus et uerus ab ignorantibus extra ecclesiam coleretur, uideat non quid mihi, sed quid ipsi apostolo ualeat respondere dicenti: quem uos ignorantes colitis, hunc ego annuntio uobis.

VI. Quamobrem sicut nihil eis proderat ad salutem, qui uerum deum ignorantes eum tamen colebant, immo et oberat ad perniciem, quod falsos deos simul colentes eidem uero deo sacrilegam iniuriam faciebant, sic nihil prodest haereticis ad salutem, quod extra ecclesiam uerum baptismum per ignorantiam et tradunt et tenent, immo et obest ad damnationem, quod in sacrilega iniquitate erroris humani etiam diuini sacramenti non per quam mundentur, sed per quam seuerius iudicentur detinent ueritatem. et sicut apostolus, quando illos sacrilegos corrigebat, deum tamen uerum, qui extra ecclesiam ab eis ignorantibus colebatur, agnoscebat potius quam negabat, sic etiam nos, quando haereticorum ⟨in⟩ sacrilega separatione errores corrigimus, baptismum tamen uerum, quem per igno-

13 Act. 17, 23

5 quod] *add.* non *Sm1TUV* 6 enim *om.* *O* 7 ideo] deo *STUVm1* dei *Vm2* 8 extra] intra *O* 11 unus deus *pqv* 12 coleretur] moretur *STUm1Vm1* oretur *Um2* 14 ego] ergo *U* 17 eidem] idem *OSTUVm1* 23 **detinent *T* 25 negabant *Om1* 26 in *addidi et* sacrilega separatione *scripsi* sacrilegas separatione (separationes *OVm2r*) *OSTUVr* sacrilegae separationis *pqv* 27 errore *V* ab errore *r* quem] quam *O* quod *r*, *om.* *STUVm1*

rantiam extra ecclesiam tradunt, utique agnoscere, non negare debemus.

VII. 9. Sed: *Paulus*, inquiunt, *cum uenisset Ephesum, quosdam, qui se dicebant Iohannis baptismate baptizatos, baptizari iussit in Christo.* quisquis isto exemplo schismaticos et haereticos baptizandos putat, audeat dicere, si potest, haereticum uel schismaticum Iohannem fuisse. hoc si nefas est dicere, profecto illis hominibus quod deerat datum est, non quod inerat inprobatum, siue mentiti fuerint se habere baptismum Iohannis, sicut nonnulli arbitrantur, siue quia baptismus Iohannis non erat baptismus Christi, sed tamen militans Christo, sicut legis uetera sacramenta praecursorio quodam et praefiguratorio fungebantur officio. sed: *si post Iohannem amicum sponsi baptizatum est,* inquiunt, *quanto magis post haereticum baptizandum est!* potest alius uelut iusta similiter indignatione commotus dicere: 'si post Iohannem baptizatum est, qui uinum penitus non bibebat, quanto post ebriosum iustius baptizandum est! hoc ergo isti faciant, si possunt; baptizent post ebriosos suos, si post Iohannem sobrium apostoli baptizarunt'. quid hinc respondent, nisi propterea se post istos non baptizare, quia per eos qui baptizati sunt non eorum, sed Christi baptismum perceperunt? credant ergo propterea baptizatum esse post Iohannem, quia uel nullum illi baptismum habebant uel Christi baptismum nondum habebant.

10. Hoc quidem etiam ipse sibi cui respondemus obposuit obpositumque non soluit. ait enim: *dicit forsitan aliquis: 'sed hi, quos Paulus iterum baptizauit, baptismo Iohannis abluti*

3. 13. 26 Petil. de un. bapt. cf. Petil. II 37, 85 3 cf. Act. 19, 1—5

3 ephebo *STUV* 4 baptismate] baptistae *SU* 5 isto] hoc *v* 7 est *om. U* 8 deerant *Uml* 9 se* (d *eras.*) *V* 13 fungebatur *Oml* sed si *O* sied *Uml* sed *STVml* si *cet. v* post *om. U* 16 baptizandum *T* 18 isti] iusti *STUVml* baptizant *SUmlVml* 19 suos *om. Tml* baptizauerunt *Opqv* 20 hic *Ov* respondeant *pqv* 22 esse ergo propterea post Ioannem baptizatum *v* 23 habent *SUVml* 24 nondum] non *O* 26 aliquid *Oml*

fuerunt, non baptismo Iesu Christi. unde rebaptizari dico non oportere quos constat esse a traditoribus, tamen in Christi nomine baptizatos'. hoc cum ipse sibi proposuisset, adtende quemadmodum frustra respondere conatus sit: *huic*, inquit, *rei dominus Christus respondit his uerbis: qui mecum non colligit spargit, et iterum: non omnis qui dicit mihi 'domine domine', intrabit in regnum caelorum. multi enim dicent mihi in illa die: domine domine, nonne in tuo nomine prophetauimus et in tuo nomine daemonia eiecimus et in tuo nomine uirtutes multas fecimus? et tunc dicam illis: non noui uos; recedite a me, operarii iniquitatis. perdidisse igitur falsum opus non dubium est, qui tametsi in nomine Iesu Christi, sacrilegi tamen ausi sunt operari. uelint nolint, proinde traditores sacrilegis sacramentis Christum magis offendunt, qui si et dicere audeant: in nomine tuo prophetauimus, dicet illis ut ceteris: recedite a me, operarii iniquitatis; non noui uos. recte illis hoc dicet, quoniam quidem in indignis non dissimiles causae sunt baptizare, daemonia pellere ceterasque mirabiles fecisse uirtutes.* uide quam multa dixit et quod sibi ex aduerso proposuit soluere omnino non potuit; nec solum non soluit, sed etiam nos ipsos quae aduersus eos dicere deberemus ammonuit. neque enim tantum nihil eum adiuuant haec euangelica testimonia, sed etiam causae nostrae plurimum suffragantur.

4 Petil. de un. bapt. 5 Matth. 12, 30 6 Matth. 7, 21—23

1 fuerant *Vpqrv* rebaptizare *STUm1Vqm1r* baptizari *p* 2 quo *Vm1* 3 sibi cum ipse *βv* 4 quemammodum *ST* inquid *SUVm1* 5 Iesus Christus *βv* respondet *Vm2pq* 6 dispargit *UVm1* dispergit *STVm2pqrv* 9 in nomine tuo *primo loco O* (*ut Petil. II 55, 125*), *ter deinceps v*, *uariant pr* 10 *pr.* nomina *V* eicimus *SUm1Vm1* 14 operarii *SU* uelin *Vm1* 16 dicere• *V* 18 recte] recedite *O* 21 soluere *om. U* omnino soluere *O* 22 non soluit *Vmg.r*, hoc *Tv*, *om. cet.* set *O* 23 aduersum *Tr* eos] illos *O*, *cf. pag. 16, 2* deremus *Vm1* admonuit *pqrv*

11. De baptismo Iohannis agebatur, a quo baptizatos quosdam si baptizauit apostolus, non utique Iohannis baptismum habentibus iterum Iohannis baptismum dedit, sed Christi baptismum non habentes baptizari iussit in Christo, ac per hoc neutrum destruxit, sed utrumque distinxit. hoc etiam iste contra quem disserimus uidit, quod, cum sibi uelut ex aduersarii partibus obiecisset, quia et hi, quos traditores uocant, baptismo Christi, non Iohannis baptizant et baptizantur et ideo post eos baptismum nec rescindi nec iterari oportere, huic quaestioni dixit respondisse Christum cum ait: *qui mecum non colligit spargit*, quasi dixerit Christus: 'in eis, qui mecum non colligunt, etiam quod uerum et quod meum inuentum fuerit negetur exsuffletur destruatur'. ait etiam quibusdam dicentibus: *domine domine, nonne in nomine tuo prophetauimus et in nomine tuo daemonia eiecimus et in nomine tuo uirtutes multas fecimus?* eum responsurum: *non noui uos; recedite a me qui operamini iniquitatem.* numquid etiam hic dixit: 'propter iniquitatem uestram negabo etiam ueritatem meam in uestra iniquitate detentam'? neque enim in regnum suum recepturus est omnes, in quibus inuenerit aliquam ueritatem, sed in quibus inuenerit ueritati congruam caritatem, quae si defuerit iniquitas erit. in qua tamen detenta ueritas neganda non est, sed ipsa iniquitas non destructa ueritate damnanda est. unde et apostolus dicit: *et si sciero omnia sacramenta et omnem scientiam, et si habuero omnem prophetiam et om-*

10 Matth. 12, 30 14 Matth. 7, 22 17 Matth. 7, 23 25 I Cor. 13, 2

1 a quos (s *del.*) baptiszatos (*pr.* s *del.*) quosdam si baptizatos quosdam si baptizauit *sic O* 2 baptismum iohannis *Om1* 3 habentibus— baptismum *om. Vm1* iohannes *Tm1* 4 ac] hac *SUV* 5 distruxit *SUV* destinxit *Tm1* 6 quod] qui *Vpqv* uelud *Vm1* aduersariis *STUVm1* 9 rescindis *Vm1* 10 dicit *v* 11 in eis *om. T* 12 colligit *Sm1T* 13 exsufletur *O* 14 nonne *om. βv* 15 eicimus *SUVm1* 18 dixi *Vm1* 23 erat *Vm1* negando *S* 24 et *om. S* apostolus *ex* paulus *T* 26 abuero *Vm1*

nem fidem ita ut montes transferam, caritatem autem non habeam, nihil sum. se dixit nihil esse, si non habeat caritatem, non sacramenta et scientiam et prophetiam et fidem. illa enim magna sunt, etiamsi ille nihil sit, qui ea sine caritate habuerit et eorum ueritatem in sua iniquitate tenuerit. hoc et nos istis haereticis dicimus: 'non destruimus ueritatem baptismatis, quam in uestra iniquitate detinetis, sed cum uos corrigimus illam destruimus et euertimus, hanc autem agnoscimus et tenemus'. nihil itaque istum adiuuant plura euangelica testimonia.

12. Quemadmodum autem nobis etiam plurimum suffragentur aduerte. ecce ipsa uerba eius adtende: *perdidisse*, inquit, *falsum opus non dubium est, qui tametsi in nomine Iesu Christi, sacrilegi tamen ausi sunt operari.* hoc omnino uerum est, quoniam, qui sacrilegi in nomine Iesu Christi ausi sunt operari, falsum opus proprium perdiderunt: numquid ideo tamen nomen ipsum Iesu Christi sacrilegum est, etiam cum per illum sacrilegi aliquid operantur? quis hoc audeat uel dementissimus dicere, quis iam isto tempore uel paganus audeat adfirmare? unde et ipse Iesus Christus cum uerissime dixerit: qui mecum non colligit spargit, tamen cum ei discipuli dixissent quendam se inuenisse, qui in nomine eius daemonia eiceret, et prohibuisse, quia cum eis dominum non sequebatur, ad hoc respondit: nolite prohibere; nemo enim uirtutes facit in nomine meo et potest male loqui de me. in hoc utique propria iniquitas erat, quia non cum domino colligebat nec in eius gregis unitate pastorem cum discipulis sequebatur,

12 pag. 11, 12 20 Matth. 12, 30 21 cf. Marc. 9, 38 24 Marc. 9, 39

1 montes] omnes *Vm1* caritatatem *V* 3 caritatem non habeat *v* 4 etiam magnas si•• (magnas *eras.*) *V* qui] quia *Om1* 6 detinuerit *v* cum dicimus *O* 9 et tenemus *om. Vm1, add. mg. Vm2* 10 euangeli *Vm1* 11 quemammodum *STU* 12 inquid *SUVm1* 13 nomine (*alt.* n *s. l. m2*) *V* 15 qui] quia *Om1* 16 perdide.runt (*alt.* e *ex* i) *S* 23 prohibuisset *ST* 25 mala *Tm1* malae *Vm1* 27 in *om. Vm1*

in qua iniquitate sua ueritatem detinebat alienam, quod in nomine Iesu Christi eiciebat daemonia et de illo male non loquebatur. huius itaque iniquitatem illis uerbis dominus damnat ubi ait: qui mecum non colligit spargit, ueritatem tamen suam in illo non negat nec inprobat, cum dicit: nolite prohibere; nemo enim uirtutes facit in nomine meo et potest male loqui de me. hoc dominicum exemplum sequentes etiam nos pro uiribus nostris baptismi ueritatem et quidquid aliud uerum haeretici tenent negare non possumus, inprobare ac destruere non audemus, ipsorum autem iniquitatem, qua cum Christo non colligunt sed spargunt, merito detestamur et inuiolata quae in eis est ueritate damnamus uel quantum sinimur emendamus.

VIII. 13. Perspiciat ergo iste, quo errore dixerit quod secutus adiunxit: *uelint nolint, proinde traditores sacrilegis sacramentis Christum magis offendunt.* alia est quippe temeritas sed utcumque tolerabilis, quod traditores dicit homines quos esse non probat; illud autem quis ferat, quod sacrilega dicit sacramenta Christi, etiamsi uere, sicut calumniatur, a traditoribus haberentur, quae in nomine patris et filii et spiritus sancti ritu euangelico celebrantur? hic fortasse dicat iam non esse Christi sacramentum, quod a sacrilegis datur. cur non ergo dicit non esse etiam nomen Christi, quod a sacrilegis dicitur? quod omnino non ausus est dicere. ait enim: *perdidisse igitur falsum opus non dubium est, qui tametsi in nomine Iesu Christi, sacrilegi tamen ausi sunt operari. tametsi,* inquit, *in nomine Iesu Christi.* numquid dixit non esse nomen Iesu Christi? sicut ergo nihil prodest sacrilegis,

4 Matth. 12, 30 6 Marc. 9, 39 15 pag. 11, 14 24 pag. 11, 12

5 suam tamen *Vrv* 6 noli *T* 7 mala *STU* 9 quicquid *OTVm2pqr* eretici *Om1* 10 hac *SUV* 13 qua tum *Vm1* 14 Respiciat *βv* secutos *S* sequutus *T* 15 adiucxit *S* adiuncxit *U* 17 sed *scripsi* et *codd. v* 18 quod.. *V* 22 esse] est *T* a *s. l. T* sacrislegis *Vm1* quur *T* 23 a *om. T* 25 falsam *Tm1* 27 tam etsi in nomine inquit. Nunquid (Iesu Christi *om.*) *O* inquid *SUVm1* dixit *om. T*

quod operantur in nomine Iesu Christi, sic nihil prodest haereticis, quod baptizant uel baptizantur in baptismo Iesu Christi. sed tamen sicut illud nomen est Iesu Christi, ita et iste baptismus Iesu Christi, et utrumque agnoscendum et approbandum, non negandum et destruendum est, ne tantis donis dei fiat iniuria, cum sacrilegorum eisdem bonis male utentium corrigitur uita.

14. Ille dicit sacrilegis dicturum dominum: *recedite a me qui operamini iniquitatem,* qui extra ecclesiam baptizant uel daemonia eiciunt uel aliquas uirtutes in nomine Iesu Christi operantur; nos autem dicimus, immo ipsa ueritas dicit omnibus hoc dominum esse dicturum, etiam qui intra ipsa unitatis retia mali pisces cum bonis usque ad litus natant. quid enim eis aliud dicetur, cum in uasa collectis bonis illi mali separati proicientur, nisi: recedite a me qui operamini iniquitatem? nec tamen in eis Christi sacramenta destruimus, cum uel tales baptizantes uel tales baptizatos intra eadem retia unitatis agnoscimus. ipsos quoque non arbitror tam esse inpudentes, ut audeant dicere tam multis malis et sceleratis, qui in eorum parte sunt manifestis flagitiis et facinoribus perditi et inquinati, hoc est auaris atque raptoribus siue truculentis faeneratoribus siue cruentis circumcellionibus, dominum non esse dicturum: recedite a me qui operamini iniquitatem, et tamen sciunt uident tenent multos tales baptizare, multos a talibus baptizari, nec in eis Christi uiolant sacramentum etiam illi, quibus displicent scelera illorum. non solum itaque nihil contra nos dixit, cum haec

8. 15. 23 Matth. 7, 23. cf. pag. 11, 12. 17

3 sicut *bis Vm1* 4 adagnoscendum *Tm1* 5 abprobandum *T* nec *Vm1* 6 donis (i *s. l. m2*) *V* · eiusdem *Vm1* bonis] donis *pqv* 7 **uita *T* 9 me] *add.* omnes *βv* *pr.* qui *ex* quo *S* 12 dominum esse] deo inesse *U* deum esse *STpqv* etiam *om. βv* qui] quia *O* 14 uasis *S* 15 proicientes *SUVm1* 18 eadem] eccła *U* unitatis retia *v* 19 *pr.* tamen *Sm1Vm1* 20 partes *Tm1* 22 feneratoribus *OSTpqr* ruentis *Sm1Tm1UVm1* ruentibus *Tm2* 27 eorum *TUVpqrv*

euangelica testimonia protulit, uerum etiam nos quid contra eos diceremus ammonuit.

VIIII. 15. Proinde quod sequitur et exultans dicit: *solui breuiter quaestionem,* uere soluit eam sed pro nobis, quandoquidem dicendo in indignis non esse dissimiles causas baptizare, daemonia pellere ceterasque non dissimiles fecisse uirtutes, quibus dicentibus 'in nomine tuo ista fecimus' dicturus est: non noui uos; recedite a me, operarii iniquitatis, manifestauit tam uerum esse, quod baptizant baptismo Iesu Christi etiam qui separati sunt ab ecclesia, quam uerum est, quod daemonia pellunt in nomine Iesu Christi, sed eos utrumque nec ad uitam aeternam perducere nec ab aeternis suppliciis uindicare. ac per hoc quemadmodum si ueniret ad ecclesiam quisquam eorum, a quibus expulit daemonia ille quem uiderunt discipuli separatum a grege Iesu Christi pellere daemonia in nomine Iesu Christi, nequaquam uirtus quae in illo facta fuerat negaretur, sed ei quod deerat adderetur, ita quisquis extra ecclesiam ab haereticis fuerit uel schismaticis tamen Christi baptismate consecratus, cum ad ecclesiam uenerit, non est negandum sacramentum ueritatis quo inbutus est, sed adicienda pietas unitatis a qua separatus est et sine qua illud inesse illi posset, prodesse non posset. hoc facimus, hoc a maioribus traditum accepimus, hoc in catholica ecclesia, quae toto orbe diffunditur, contra omnes falsitatis nebulas custodimus. quid ergo hinc a nobis amplius disputandum est, quando ipse soluit breuiter quaestionem commemorando euangelica testimonia, quibus profecto, si contentiosus esse nollet, et suum damnaret errorem et baptismi cognosceret ueritatem?

3 Petil. de un. bapt. 5 cf. pag. 11, 19

2 admonuit *pqrv* 3 et *om. β* exsultans *U* exultens *Vm1* 4 uere] ad *Vm1* 5 in *Tmg.* 9 manistauit *Vm1* baptimo *S* 12 a*baeternis *O* 13 ac] hac *SUV* quemammodum *STU* ueneret *Vm1* 15 discipulis *Vm1* 17 quod] quo *SU* item *Vm1* 18 fuerit ab haereticis *βv* 19 ad] ab *S* 21 est *om. O* 24 falsitates *STUVm1* 26 breuiter soluit *Ov*

16. Quid itaque opus est omnia eius uerba retexere, quibus argute sibi uidetur dicere et multa loquacitate uersare ideo apud se esse uerum baptismum, quia et a nobis agnoscitur, non negatur? nam quisquis firmum et inconcussum tenuerit, quod uerissima et inuiolabilis regula ueritatis ostendit, id in unoquoque inprobandum uel emendandum quod falsum atque uitiosum est, agnoscendum autem et acceptandum quod uerum atque rectum est, simul uidet et quid in Donatistarum haeresi detestemur et quid uiolare minime debeamus. cum enim in suae separationis iniquitate detineant baptismi ueritatem, iniquitas eorum a nobis culpatur, ueritas autem baptismi ubique agnoscitur et probatur.

X. 17. Qui enim dicit destruendum esse baptismum Christi, quando illo haeretici baptizant, consequens est ut dicat negandum esse etiam ipsum Christum, quando eum daemones confitentur. hinc laudatus est Petrus quando dixit: tu es Christus filius dei uiui, expulsi sunt daemones hoc ipsum dicentes: scimus qui sis, filius dei. ergo ista confessio Petro fructuosa, daemonibus perniciosa in utrisque tamen non falsa sed uera, non neganda sed agnoscenda, non detestanda sed adprobanda est. sic et baptismi ueritas datur a rectis catholicis tamquam a Petro illa confessio, datur a peruersis haereticis tamquam a daemonibus eadem ipsa confessio; illos adiuuat, hos condemnat, in utrisque tamen agnoscendo approbanda, in neutris negando uiolanda. unde et apostolus Iacobus cum quosdam redargueret, qui sufficere dicebant homini ueram fidem nec ei caritatis opera coniungebant, eos ex ista daemo-

2 cf. Petil. de un. bapt. 15 cf. Iac. 2, 19 16 Matth. 16, 16 18 Marc. 1, 24

1 oppus *O* 4 inconcusum *T* iconcussum *Vm1* 8 uidet *O* uidebit *Vm2r* uidit *cet. v* quid] qui *Om1* 9 detestemur *OVm2v* detestentur *Vm1* detestantur *STm1U* detestamur *Tm2r* detestari *pq* 10 reparationis *STU* detinent *βv* iniquitas] iniquitatis *U* 13 qui* *O* dicit *om. Om1* 14 baptizantur *OSTUV* 17 sunt *om. Vv* 18 fili* *V* 21 ueritatis *U* 23 adiuuant *S* 24 os *STm1U* tam *V* agnoscenda *STU* 25 neganda *T* 26 homine *Vm1* ueram] solam *pqv* 27 caritastis *Sm1* eos *om. O*

num conparatione conuicit, ne ideo se ad deum pertinere existimarent, quod uerum de deo crederent, etiamsi bona opera adiungere fidei non curarent. tu credis, inquit, quoniam unus est deus? bene facis; et daemones credunt et contremescunt. eos igitur, qui de deo uerum credunt et maligne uiuunt, daemonibus comparauit, non tamen illud ipsum uerum, quod de deo daemones credunt, propter odium daemonum negando destruxit. quamobrem cum iste ipse contra quem disputamus proposuerit apostolum dicere: unus deus, una fides, unum baptisma, ecce inuenimus eundem deum extra ecclesiam ab ignorantibus coli, ecce inuenimus eandem de uno deo fidem extra ecclesiam non solum quosdam homines, uerum etiam daemones confiteri, sed utraque ab apostolis confirmata potius quam negata. cur non similiter et unum baptisma, in quibus extra ecclesiam constitutis inuenerimus, confirmamus potius quam negamus, ut non ex eo, quod in illis prauum est, etiam quod rectum est deprauemus, sed ex eo, quod rectum tenent, etiam illud in quo deprauati sunt corrigamus?

XI. 18. Quid est ergo, quod dicit illic esse uerum baptisma, ubi est uera fides? prorsus fieri potest, ut aliqui uerum habeant baptismum et non habeant ueram fidem, sicut fieri potest, ut uerum habeant euangelium, quod non recte intellegendo falsi aliquid credant de deo: numquid propter ipsam fidei falsitatem etiam euangelium, quod uerum apud eos inuenitur, detestandum aut emendandum putabimus? nec illos Corinthios arbitror, quos in schismata dissiluisse redarguit, ueram fidem habuisse in eo quod dicebant: ego sum Pauli; hoc enim falsum

3 Iac. 2, 19 9 Eph. 4, 5 19 cf. Petil. de un. bapt. 27 I Cor. 1, 12

1 conuincit *STU* se] sed *S* 2 exestimarent *STV* 3 inquid *SVm1* 5 contremiscunt *OVm2pqrv* 6 malegne *Vm1* male *pqv* 11 ab ignorantibus—extra ecclesiam *om. O* 12 quodam *Vm1* 14 est potius *v* quur *T* et *om. βv* baptisma *ex* baptismum *Om1* 15 etiam extra *Tm1* 19 ergo *om. O* 22 habeant uerum *v* 23 aliquid *bis U* credant *OUVm2v* credunt *cet.* 25 putauimus *SUVm1* 26 chismata *SVm2* cismata *Vm1* dissiluisset *Sm1* 27 etenim *pv*

erat. uerum tamen baptismum habebant, ex cuius ueritate ut istam corrigerent falsitatem, ab eo ipso audiunt: numquid Paulus pro uobis crucifixus est aut in nomine Pauli baptizati estis? erant illic etiam, qui mortuos resurgere non credebant et in eo utique non ueram tenebant atque habebant fidem. ex eo tamen quod uerum habebant, quoniam credebant Christum resurrexisse, in quo fuerant baptizati, dat operam apostolus etiam illud curare, in quo eis fides sana non erat, dicens: si mortui non resurgunt, neque Christus resurrexit, ut, quoniam Christum resurrexisse crediderant et hoc in eis sanum erat, illud etiam sanaretur, quod resurgere mortuos errore perniciosissimo non credebant. quamobrem cum in scripturis sanctis canonicis nec illi inueniant haereticos ad ecclesiam catholicam uenientes denuo baptizatos nec nos inueniamus in eodem baptismo, quem in haeresi acceperant, fuisse susceptos, in hac re dumtaxat par nobis causa est, quia nec illi quod faciunt, ut haereticos uel quos haereticos putant denuo baptizent, nec nos quod facimus, ut etiam apud haereticos datum suscipiamus baptismum Christi, ullo temporum apostolicorum expresso confirmatur exemplo. sed nos repperientes apostolos in quibuslibet errantibus uel qualibet impietate sacrilegis, si quid ueri cognouerunt, confirmasse potius quam negasse, hominum autem errorem et impietatem saluo, quod in eis uerum inuentum est, emendasse siue damnasse, hanc regulam etiam in baptismi ueritate sectamur, ut, apud quos eam inuenerimus ita retentam atque seruatam, sicut in ecclesia catholica retinetur atque seruatur, non eam negemus neque destruamus, sed ea manente, quod uitiosum, quod prauum, quod falsum in unoquoque

2 I Cor. 1, 13   9 I Cor. 15, 16

1 uerumtamen *v*   2 istum *Vm1*   ab eo] habeo *Vm1*   7 quoniam credebant *om. O*   15 quam *S*   18 baptizant *TVm1*   20 apostoli quorum *V*   expresse (-ae) *βv*   conformatur *O*   21 reperientes *Vm2pqrv*   22 errantibus *om. V*   quis *Vm1*   23 autem *om. Um1*   24 in *om. Vm1*   25 baptismo *U*   26 ueritatem *STUVm1*   28 negamus *STUVm1*

fuerit, curemus corrigamus emendemus aut, si non possumus, detestatum damnatumque uitemus.

19. Proinde cum eos suscipimus, non suscipimus eorum iniquitatem, qua se ab ecclesia Christi diremptione sacrilega diuiserunt, qua orbem christianum, cui deus per legem per prophetas per euangelium per psalmos per apostolos tam multa testimonia perhibet, calumniosis et maledicis criminationibus insectantur, nec eum ipsum errorem suscipimus, quo baptismum Christi etiam apud haereticos regula ecclesiastica custoditum nolunt agnoscere, audent destruere, non dubitant iterare; quin etiam non solum laicos, sed et clericos nec quoslibet clericos, uerum et presbyteros et episcopos, etsi in illis ecclesiis baptizati sunt, quas ipsi apostoli labore proprio fundauerunt, si aliquo modo seductos ad se transferre potuerint, catechumenos faciunt. haec eorum detestabilia mala nequaquam suscipimus, quandoquidem nisi eis correctis ad nos transire non possunt.

XII. 20. Nec illud sine distinctione praeterimus, ut humiliorem agant paenitentiam, qui iam fideles ecclesiam catholicam deseruerunt, quam qui in illa nondum fuerunt, nec ad clericatum admittantur, siue ab haereticis rebaptizati sint siue prius suscepti ad illos redierint siue apud illos clerici siue laici fuerint. et qui haec nostrorum neglegenter agunt et eos forte clericos in catholica faciunt uel esse permittunt, quamuis a diligentioribus fraterno iure culpentur, tamen nec ipsi eis

1 curremus *Vm1* emendamus *Tm1* 2 detestatum *Vmg.m2* 3 *pr.* suscipimus *om. Um1* iniquitatem eorum *βv* 4 diremtione *SUV* 5 qua orbem] quam ob rem *OSTUV* 7 calumniosos *S* crimina∗tionibus (n *eras.*, o *ex* b) *V* 8 ipsorum *pqv* quod *β* 10 autdent *SU* 11 etiam] *add.* si quos *βv* 12 epis *S* 13 ipsi *om. βv* 14 seductus *SUVm1* 15 cathecuminos *OSUVpr* caticuminos *T* catecuminos *q* fa∗∗∗∗ciunt (cere *eras.*) *V* detastabilia *S* 18 illud] illis *T* 21 admittantur *scripsi* ammittuntur *S* (*pr.* u *in ras.*), *OUV* admittuntur *cet. v* *pr.* siue] si *Vm1* rebapti∗tizati *Tm1* sunt *STm1* si *Vm1* 22 ad] ab *Vm1* *alt.* illos *ex* illis *S* clericis *SUVm1* *alt.* siue] uel *β* 24 faciunt *om. Vm1*

clericatum deferendum putant, nisi quos ab illis malis uel nouerunt emendatos esse uel credunt. ac per hoc frustra calumniantur ecclesiae catholicae, quicumque ab eius unitate nefario scelere separantur. ut enim uerbis apostoli magis utar, reuelatur ira dei de caelo super omnem impietatem et iniustitiam hominum qui ueritatem in iniquitate detinent. haec ira, si non se correxerint, etiam istos inueniet, qui ueritatem christiani baptismatis in iniquitate detinent suae sacrilegae separationis.

XIII. 21. Ecclesia uero catholica, quae sicut de illa praedictum est per omnes gentes copiosa fecunditate diffunditur, nullius sic emendat iniquitatem, ut in eo non ipsius, sed sui domini destruat ueritatem. quid ergo iste quasi licenter ac fidenter exclamat: *baptizaui securus quem tu sacrilegus inquinasti; baptizaui, inquam; feci quod fecit apostolus Paulus?* legat ubi hoc fecerit apostolus Paulus. quodsi de illis apud Ephesum uult intellegi, audeat ergo dicere, quod eos Iohannes sacrilegus inquinarit. quod si non audet dicere, quoniam apertissimum nefas est, desinat tandem de re multum dissimili falsae similitudinis nebulas excitare.

22. Nam illud quod adiungit de episcopo Carthaginiensi Agrippino, de inclito martyre Cypriano, de septuaginta praecessoribus Cypriani, quia hoc fecerunt et fieri praeceperunt, o quam detestandus error est hominum, qui clarorum uirorum quaedam non recte facta laudabiliter se imitari putant, a quorum uirtutibus alieni sunt! sic enim et nonnulli Petro apostolo comparari se uolunt, si Christum negauerint; si uero etiam

5 Rom. 1, 18 14 Petil. de un. bapt. 21 sqq.] cf. Petil. de un. bapt. et De bapt. III 12, 17

1 quos] quod *STUV* 2 ac] hac *SỤV* 3 et ecclesię *S* 5 pietatem *V* 6 inquitate *Vm1* 9 suae] siue *STUVm1* 10 sicut *om. Vm1* 12 ut *et* non *om. Vm1* 13 hac *V* 15 Paulus apostolus *v* 17 *post* iohannes *eras.* apostolus *in V* 18 inquinauerit *Vqv* 19 tandem] tantum *U* 20 nubulas *Vm1* 21 cartaginiensi *Om1q* chartaginiensi (*alt.* i *s. l.*) *T* carthaginensi *SUVrv* 22 agripino *β* inclyto *Sv* 23 cipriani *O* 24 est error *qrm1v* 27 negauerunt *Vm1*

gentes iudaizare coegerint, uocitari germani eius affectant. haec in illo tanto uiro reprehensibilia fuerunt, sed tanta eminuit apostolica gratia, ut continuo delerentur nec ei non dico praeferri, sed saltem possit aequari aut de proximo comparari, quisquis nostrorum temporum christianus aut etiam episcopus nec Christum negauerit nec gentes iudaizare conpulerit. sic et in martyre gloriosissimo Cypriano, si apud haereticos uel schismaticos datum Christi baptismum nolebat agnoscere, dum eos nimium detestaretur, quos a catholica unitate quam multum dilexit separatos dolebat, tanta eius merita usque ad triumphum martyrii consecuta sunt, ut et caritatis qua excellebat luce illa obumbratio fugaretur et sarmentum fructuosum ut fieret fructuosius, si quid habebat purgandum, si nulla re alia, certe passionis falce ultima tolleretur. nec nos, quia baptismi ueritatem etiam in haereticorum iniquitate agnoscimus potius quam negamus, ideo meliores Cypriano sumus, sicut nec Petro, quia gentes iudaizare non cogimus. hoc de Agrippino aliisque episcopis, qui illa concilia fecisse perhibentur, responderim, qui sic diuersa senserunt, ut cum eis, contra quos de hac quaestione sentiebant, in unitate persisterent, ubi *caritas cooperit multitudinem peccatorum*. sic namque ambulantibus in ecclesiae ueritate in quam peruenerant potuit deus, sicut apostolus dicit, id quoque illis reuelare quod aliter sapiebant. noua enim tunc quaestio fuit,

1 cf. Gal. 2, 14 21 I Petr. 4, 8 23 cf. Phil. 3, 15

2 haec—3 eminuit *om.* *β* 4 saltim *STUV* 6 ep̄o *Vm1* iudaitare *Sm1* 7 et in] etiam *STUpqr* martire *O* martyri *Vm2* martyrem gloriosissimum cyprianum *pqr* 10 doluit *Vm1* 12 quae *STm1U* luce illa] lucella *Um1* abumbratio *Vm1* 13 sacramentum *STUVm1* ut *post* et *lin. 12 tr. βv* habebatur *β* 14 si nulla] sine ulla *Om1* falce] falsae *O* 15 baptismo *T* ueritate *O* 17 cyprianos *Tm1* iudaeizare *O* 18 cogi|nouimus *Tm1* hoc] uir *Vm1* agripino *STUpqr* in illa *Vm1* 21 qui operit *S* quooperit *U* 22 ecclesiae] ea *Vm2r* 23 id quoque *r* id••quoque *O* id quod *SUVm2* id qd (*sic*) *Vm1* id *Tpq* et *v* 24 alter *S*

quemadmodum suscipiendi essent haeretici, quae nonnullos fratres haereticam perniciem uehementer merito detestantes ipsa nouitate turbauit, ut crederent etiam hoc in eis esse inprobandum, quod malo suo tenebant bonum. ego autem ut quod de hac re sentio breuiter dicam: rebaptizare haereticos, quod illi fecisse dicuntur, tunc fuit humani erroris, rebaptizare autem catholicos, quod adhuc isti faciunt, semper est diabolicae praesumptionis.

XIIII. 23. Sed uolo mihi soluat iste quaestionem, quandoquidem, cum Romanae ecclesiae per ordinem commemoraret episcopos, inter eos commemorauit et Stephanum, quos episcopatum inlibatum gessisse confessus est. cum ergo Stephanus non solum non rebaptizaret haereticos, uerum etiam hoc facientes uel ut fieret decernentes excommunicandos esse censeret, sicut et aliorum episcoporum et ipsius Cypriani litterae ostendunt, tamen Cyprianus cum eo in unitatis pace permansit. quid hinc dicturi sunt? excutiant ingenia sua quantum possunt, et utrum ualeant respondere considerent. ecce duo erant uno tempore, ut de aliis taceam, qui diuersa sentiebant, duo erant eminentissimarum ecclesiarum, Romanae scilicet et Carthaginiensis, episcopi Stephanus et Cyprianus, ambo in unitate catholica constituti, quorum Stephanus baptismum Christi in nullo iterandum esse censebat et hoc facientibus grauiter suscensebat, Cyprianus autem in haeresi uel schismate baptizatos tamquam non habentes baptismum Christi baptizandos in ecclesia catholica existimabat. multi cum illo, quidam cum isto etiam sentiebant, utrique cum eis in unitate sistentes. si ergo uerum est, quod isti dicunt et unde causam suae se-

9 cf. Petil. de un. bapt. 15 cf. Cypr. ep. 70—75

1 quemammodum *STUVm1* quae] quam *Vm1* quam ob rem *Vm2* nonnullas *Sm1* 3 crediderint *Vv* hoc etiam *v* 8 praesumtionis *S* 10 per] eum per *Vm1* 11 et *om. V* 15 *pr.* et *om. βv* 16 cum eo Cyprianus *βv* 17 hic *Ov* 20 carthaginiesisis (*sic*) *O* cartaginensis *SU* cartaginiensis *q* carthaginensis *Tm1Vr* 23 facientientibus *U* succensebat *Vm2pqrv* 24 heresim *STUVm1* 27 consistentes *v* 28 reparationis *STU*

parationis asserere uel excusare conantur: *in una communione sacramentorum mali maculant bonos, et ideo corporali disiunctione a malorum contagione recedendum est, ne omnes pariter pereant*, iam tunc Stephani et Cypriani temporibus perisse ecclesiam confitendum est nec aliquam posteris derelictam, ubi Donatus ipse spiritaliter nasceretur. quod si dicere nefarium iudicant, quia re uera nefarium est, si mansit ecclesia ex illis temporibus usque ad tempora Caeciliani et Maiorini siue Donati nec eam maculando perdere potuerunt, quicumque in eam secundum ipsos sine baptismo admissi sunt pleni omnibus peccatis et criminibus suis, nec ulla facta est a Cypriano et eis, qui pariter de baptismo sapiebant, ab illorum communione diuisio, quoniam non se arbitrabantur in unitate et communione sacramentorum Christi alienis malis posse maculari, sic potuit et deinceps ecclesia permanere, quam toto sicut de illa praedictum est terrarum orbe crescentem nullo modo poterant quorumlibet traditorum ac facinerosorum aliena crimina maculare, sicut in una area usque ad tempus uentilationis maculari paleis frumenta non possunt, sicut intra una retia usque ad tempus litoris mali pisces bonos simul natando non perdunt.

24. Nulla igitur ratio fuit, sed maximus furor, quo isti uelut malorum communionem cauentes se ab unitate Christi, quae toto orbe diffunditur, separarunt. nisi forte a criminibus crimina mirabili arte discernunt, non de scripturis, sed de cordibus suis distinctionum regulas proferentes atque dicentes in unitate communionis sacramentorum alia crimina aliena sine contaminatione tolerari, traditionis autem crimine omnes, qui

1 Petil. de un. bapt.

1 assere *O* excausare *Vm1* 4 pariter] partes *O* perent *S* nunc *STUVm1* 5 confitendum est nec aliquam *om. β* 6 spiritualiter *U* 7 si] sicut *pqrv* 8 cecilianiani *SU* 9 eam] ea *Om2* etiam *U* 10 ammissi *OSTUV* 13 diuiso *Vm1* 16 sicut *om. Um1* crescente *U* 17 facinorosorum *OTm2pqrv* facinerosi *Vm1* 20 una *om. β* littoris *OSUVqrv* 22 quo] quos *STUVm1* quo se *Vm2* quod *pqr* 23 se *del. Vm2* 24 a *om. Vm1* 25 crimine *Vm1* set *O* 28 qui *om. STUVm1*

cum talibus sacramenta communicauerint, detineri. sed hinc diutius disputare superfluum est, praesertim quia hoc et rarissime audent dicere, ipsi quoque uerecundantes et sentientes uana se loqui, et cum ea dicunt, nullo diuino testimonio fulcire nituntur. magis enim solent in ore habere, quando peccatis aliorum alios criminantur, ad excusandum nefas separationis suae: uidebas furem et concurrebas cum eo et: ne communicaueris peccatis alienis et: recedite, exite inde et inmundum ne tetigeritis et: qui tetigerit pollutum pollutus est et: modicum fermenti totam massam corrumpit et alia huiusmodi, quibus non traditionis crimen ab aliis criminibus aliqua proprietate discernitur, sed omnis peccati consociatio prohibetur. quae tamen diuina testimonia uel praecepta si eo modo quo isti intellegeret Cyprianus, profecto se ab Stephano separaret nec cum illo in catholicae unitatis communione persisteret. ille quippe secundum sententiam, quam de baptismo isti tenendam putant, haereticos et schismaticos sicut opinantur baptismum non habentes admittendo in ecclesiam communicabat peccatis alienis, quia uidelicet peccata eorum, qui baptismo uero abluti non erant, in eis utique permanebant. debuit ergo Cyprianus ab huius communione discedere, ne cum fure concurreret, ne peccatis communicaret alienis, ne contagione inquinaretur inmundi, ne pollutus fieret tangendo pollutum, ne fermento cor-

7 Ps. 49, 18 8 I Tim. 5, 22 Esai. 52, 11 9 Leu. 22, 4—6 10 I Cor. 5, 6

1 cum *om. pq* communicauerunt *STUVm1pq* detinet *STUVm1* 2 et hoc *v* et *om. U* 4 uanas eloqui *OU* diuino *om. O* 5 utuntur *SU* 6 alios *Orv* aliis *cet.* crimantur *SUm2Vm1* cremanantur *ut uid. Tm1* 7 cum (um *in ras. m2*) *V* 8 nec *Vm1* 9 exit *SUVm1* 10 plutum *Vm1* fermento *SUVm1* fermentum *TVm2pqrv* 11 huiuscemodi *STVpqr* 12 aliqua] alia *STUVm1* 14 diuinę *Vm1* si *om. Vm1* 18 non *om. O* 19 ammittendo *OSTUV* ecclesia *S* communicabant *O* 20 peccata eorum] peccatorum *T* 21 permanebunt *V* 22 nec concurreret (um fure *om.*) *Vm1* 23 alienus *S* nec *V* 24 corruperetur *O*

rumperetur aliorum. hoc ergo quoniam non fecit, sed cum eis in unitate permansit, tota ipsius unitatis tunc massa corrupta est nec perseuerauit ecclesia, quae postea sanctos istorum Maiorinum pareret et Donatum. hoc quia dicere nullo modo audent, restat ut fateantur bonos cum malis in sacramentorum christianorum communione sine ulla sua labe mansisse et usque ad tempus Caeciliani perseuerasse ecclesiam Christi non sine ullis hominibus malis tamquam in horreo iam reconditam, sed adhuc commixta palea tamquam in area constitutam. sic ergo et deinceps potuit permanere, sicut et permanet, donec ultimo die iudicii uentilata mundetur.

XV. 25. Quid igitur sibi uult tantus furor separationis istorum ab unitate corporis Christi, quae, sicut prophetatum legitur implerique iam cernitur, toto orbe terrarum atque in omnibus gentibus dilatatur? hic certe, sicut scriptum est, *filius malus ipse se iustum dicit, exitum autem suum non abluit*, hoc est non excusat, non diluit, non defendit, quod furore schismatico in haereticam pestem de domo dei exire non timuit, quia, si uere iustus esset, sicut apostolus Paulus cum fratribus falsis, de quibus in suis epistulis ingemit, et sicut Cyprianus cum eis, quos sine baptismo suis peccatis praeteritis plenos existimabat et admitti ad ecclesiam ab Stephano sciebat, ita in ecclesia Christi cum eis, quos iniustos uel nouerat uel putabat, sine ulla sui commaculatione persisteret nec bonos propter malos desereret, sed malos propter bonos potius toleraret, tamquam granum cum palea pondere caritatis trituram ferens, non tamquam leuis-

16 Prou. 24, 22

4 pararet *Vm1* et] ac (hac *V*) *βv* 5 restan *Um1* fateatur *S* mali *Vm1* 6 christianorum *om. V* 8 taquam in orreo *S* 11 iudicii die *βv* 12 sibi *ex* si *Tm2* ***uult *V* 14 impleri quae *SU* implereque *Vm1* impleri (*om.* que) *T* 17 est *om. Vm1* 19 timuit] potuit *OUm1* 20 epistolis *codd. praeter UV* 22 aestimabat *βv* ammitti *Om2STUV* ammittit *Om1* 24 iniustus *Vm1* communicatione *STUVr* contaminatione *pq*

simus puluis etiam ante uentilationem flatibus cedens. eo quippe modo etiam cum iniquis, quos necesse est usque ad litus retia ista contineant, in unitate catholica perseuerans non tamen cum fure concurreret nec peccatis communicaret alienis nec cuiusquam inmunditiae contrectatione macularetur nec pollueretur tangendo pollutum nec cuiusquam fermento corrumperetur. haec enim fiunt consensione peccatorum, qua per feminam serpens hominem primum etiam in paradisi felicitate decepit, non communione sacramentorum, in qua condiscipulos Iudas mundos inmundus contaminare non potuit. a malis autem, cum quibus dei sacramenta communicant, etiam nunc in area, nondum in horreo, iam tamen boni discedunt et separantur morum dissimilitudine, non corporum segregatione, aliter uiuendo, non ad alia conuenticula ueniendo. sic nec cum malis unum fiunt nec ab ecclesiae unitate discedunt.

26. Quid ergo nobis nescio quorum traditorum crimen exaggerant, quos tamen nec ipsos umquam conuincere potuerunt? sed si eos contra istorum calumnias defendamus, quorundam hominum causam uidebimur agere, non ecclesiae. prorsus quicumque et ubicumque traditores fuerunt et non tantum traditorum peccatum, sed ipsorum etiam qui tradere compellebant et omnium omnino facinerosorum flagitiosorum sacrilegorum admittebat Stephanus in ecclesiam secundum istos, quia, si baptismum non habebant, omnia peccata, quaecumque grauia et horrenda commiserant, in eis erant et reos illos sine ulla remissione retinebant. tales admittebat Stephanus, cum talibus erat in unitate catholica Cyprianus, nec tamen

16 cf. Petil. de un. bapt.

1 etiam *om. pqv* fluctibus *S* cedent *SU* cedunt *Vm1* 4 fere *Vm1* 6 corruperetur *O* 8 paradysi *S* 9 decepit *om. Um1* non] nec *S* cum discipulos *O* 11 sacramenta dei *v* 12 orreo *S* et separantur *om. O* 14 ad *s. l. O* si *S* 17 exagerant *STUV* nec *om. Vm1* 20 fuerint *ex* fuerunt *O* et *om. O* 22 facinerorosorum *V* facinorosorum *OTpqrv* 23 ammittebat *OSTUV* 24 qu*a (i *eras.*) *T* 25 reos illos] eos *O* 26 ulla] illa *STUV* ammittebat *OSU* amittebat *T*

periit, sed perseuerauit ecclesia. non igitur quemquam in eius unitate maculant aliena peccata; frustra filius malus a familia patris exire properauit, frustra se iustum dicit, exitum autem suum non abluit. an forte dicturi sunt eos, quos ita Stephanus admittebat, ipsius unitatis participatione mundatos, quoniam caritas cooperit multitudinem peccatorum? utinam dicant! hoc enim et nos dicimus, quando eos ad unitatem uel urgemus ut redeant uel monemus. hoc autem pacto iam etiam nulla inter nos baptismi quaestio remanebit. si enim apud haereticos uel schismaticos baptizati, cum ad ecclesiam ueniunt, unitatis ipsius caritate mundantur, profecto sine causa rebaptizantur.

XVI. 27. Uides itaque in hoc sermone, cui me respondere uoluisti, quam multa dixerit ille pro nobis. quid ergo iam opus est ut episcoporum Romanae ecclesiae, quos incredibilibus calumniis insectatus est, obiecta ab eo crimina diluamus? Marcellinus et presbyteri eius Miltiades, Marcellus et Siluester traditionis codicum diuinorum et turificationis ab eo crimine arguuntur. sed numquid ideo etiam conuincuntur aut conuicti aliqua documentorum firmitate monstrantur? ipse sceleratos et sacrilegos fuisse dicit, ego innocentes fuisse respondeo. quid laborem probare defensionem meam, cum ille nec tenuiter probare conatus sit accusationem suam? si est ulla humanitas in rebus humanis, puto nos iustius posse reprehendi, si ignotos homines, quos criminantur inimici nec eorum crimen ulla testificatione demonstrant, nocentes potius quam innocentes crédiderimus, quia, si forte se aliter ueritas habet, ipsi certe hu-

2 cf. Prou. 24, 22 5 I Petr. 4, 8 14 cf. Petil. de un. bapt. 16 cf. Breuic. III 18, 34

4 ita *om.* *βv* 5 ammittebat *OSUV* amittebat *T* ipsius** *V* untatis *Vm1* 6 operit *O* 10 uel schismaticos *om.* *βv* 13 quam] quae *O* 14 ecclesiae romanae *O* 16 melciades *O* militiades *Sm1TUVq* meltiades *Sm2* miliciades *p* melchiades *rv* 17 traditiones *Om1* quodicum *Sm1U* criminis *Vm2r* 18 arguntur *Sm1U* conuincantur *S* 19 aliquando *O* ipsi *Sm1* 21 tenuiter (tenu *s. ras. 3 litt. m2*) *V* 24 crimanantur *Sm1* 25 demonstrauit *Tm1*

manitati debitum redditur, cum homo de homine nihil mali temere suspicatur nec cuiquam criminanti facile credit, quando sine teste ac sine ullo documento crimen obiciens maledicus potius conuiciator quam ueridicus accusator extiterit.

28. Huc accedit, quia Miltiade tunc episcopo Romanae ecclesiae praesidente ex praecepto Constantini imperatoris, ad quem totam illam causam accusatores episcopi Carthaginiensis ecclesiae Caeciliani per Anullinum proconsulem detulerunt, idem Caecilianus innocens pronuntiatus est. de quo iudicio cum maiores istorum inportunissima peruicacia memorato imperatori quererentur, quod non plene neque recte fuerit examinatum atque depromptum, nihil de Miltiadis traditione uel turificatione dixerunt, ad cuius audientiam nec uenire utique debuerunt, hoc potius ante suggerentes imperatori aut ut suggereretur instantes, quod apud traditorem codicum diuinorum et idolorum sacrificiis inquinatum causam suam agere non deberent. cum hoc ergo nec ante suggesserint nec, posteaquam contra eos pro Caeciliano iudicatum est, saltem uicti et irati obiciendum putarint, quid nunc inanes tam sero conectunt calumnias, quasi ut innocentiae Caeciliani Miltiadis iudicis decoloratione fuscetur et ipsa Romana ecclesia, ubi nec damnare quemquam suo qualicumque iudicio potuerunt nec aliquem suorum uelut in

5 cf. Optat. I 22 sqq.

1 male *S* 2 facili* *O* 3 maledictus *Om1* 4 conuitiator *SV* conuitiatur *U* ueredicus *Tm2Um1* 5 uc *Vm1* illuc *O* miltiade *Vm1* melciade *Om1Vm2* melchiade *Om2rv* militiade *Sm1TU* meltiade *Sm2* miliciade *pq* 6 atquem *STU* 7 cartaginiensis *OSq* carthaginensis *UVpm2rv* 8 Anullinum *scripsi* anullianum *O* anulum *S* anulinum *TUqm1v* anolinum (*alt.* n *s. l. m2*) *V*, *pqm2r* 9 pronuntiatur (*om.* est) *O* 10 peruicatia *codd.* quaerentur *Um1* 11 nec recte *v* depromtum *OSTU* 12 melciadis *Om1* melchiadis *Om2rv* militiadis *STUm1Vm1* meltiadis *Vm2* miliciadis *pq* 16 deberant *S* 19 sero] misero *O* conectunc *S* calumpniam *O* ut] aut *T* et *qrv* et quasi *p* innocentiae *scripsi* innocentia *codd. v* (*Miltiades fuit iudex innocentiae Caeciliani*) 20 melciadis *Om1Vm2* melchiadis *Om2rv* miliciadis *Spq* militiadis *TUVm1* 21 ipsam romanam ecclesiam *O*

locum subrogare damnati, contra quam paucissimis Afris partis suae primo interuentores aduenticios furtim longeque mittebant, quos istum nominatim commemorare non puduit, donec deceptae plebiculae quasi proprios episcopos ordinarent? nempe episcopum Aptucensem Felicem post Caeciliani purgationem apud imperatorem accusauerunt, quod ipse esset manifestissimus traditor et ideo Caecilianus episcopus esse non posset, quod ab illo traditore fuerit ordinatus. tunc Constantinus nec huic eorum accusationi negauit locum, quamuis eos in Caeciliani fictis criminibus calumniosos fuisset expertus, et ideo praecepit, ut causa Felicis discuteretur. in Africa discussa est a proconsule Aeliano; Felix quoque innocens declaratus est. extant gesta proconsularia; qui uoluerit, sumat et legat. hoc autem non solum ad innocentiae Caeciliani demonstrandae cumulum pertinet ipsiusque Felicis euidentissimam purgationem atque illorum calumnias declarandas, qui eum fontem omnium malorum in concilio suo dixerant, uerum etiam ad cogitandam Miltiadis ab eorum criminationibus purissimam uitam. nisi forte quisquam tam sit insipiens, ut credat eos, cum Felici non pepercerint, a quo Caecilianus fuerat ordinatus, Miltiadi parcere potuisse, a quo fuerat absolutus, si illius episcopi uitam, quamuis nullum uulnus conscientiae peremisset, saltem qualiscumque fama culpasset. an uero quod de foro Aptucen-

2 *interuentores*] cf. ep. 44, 8 3 cf. Petil. de un. bapt. 11 cf. Optat. I 27 16 *fontem*] cf. Breuic. III 14, 26. Post gesta 22, 38

2 aduentitios *Tv* 4 plebeculae *Vv* 5 aptugnensum *STV* abtugnensum *U* aptugnensium *p* aptumgnensium *q* aptugnensem *r* Abtungensem *v* apud imperatorem] apudicor erratorem accusatorem *SU* apud imperatorem accusatorem *TVm1. cf. e. gr. Cresc. III 61, 67* 6 uiafestissimus *STU* 8 traditor *STVm1* 10 factis *T* fuisse *O* 11 discusa *S* 12 eliano *codd.* 13 exstant *TVm2v* prot consularia *Om1* 14 innocentia *S* innocentiam *TU* demonstrandum *β* 17 uerum *om. Vm1* 18 melciadis *Om1Vm2* melchiadis *Om2rv* maliciadis *S* militiadis *TUq* miliciadis *Vm1p* 20 melciadi *Om1Vm2* melchiadi *Om2rv* miliciadi *STUVm1pq* 22 permisisset *O* 23 abtugnensium *STUV* aptugnensium *pqr* Abtungensium *v*

sium fictum fuerat ab istis accusaretur, et quod in Capitolio Romanorum factum fuerat taceretur?

29. De Mensurio autem quid respondeam, cum eius tempore usque ad obitus diem plebs unitatis nulla conscissa est ipsaeque litterae Secundi Tigisitani, quibus reprehensus asseritur, eos ad se inuicem pacifice scripsisse confirmant atque in collegii societate mansisse? iam uero quod etiam de Cirtensi ecclesia dicere uoluit et episcopos ibi catholicos maledictis insectatus est quibus uoluit, quid aliud egit, nisi ut uituperando sanctos etiam nostrorum temporum uiros nobisque optime cognitos satis ostenderet, quid etiam de ignotis, quibus similiter maledicit, sentire debeamus? proinde si Profuturus ante paucissimos annos defunctus et Fortunatus, qui in corpore adhuc est atque illi successit episcopo, quomodo Manichei fuerunt, sic fuerunt et illi traditores, quos longe a nostris temporibus ignotissimos accusare non cessant et iam illorum nobis pura ab istorum probris uita notissima est.

30. Non sane parua est parumque gloriosa consolatio cuiuscumque nostrum, si ab inimicis ecclesiae cum ipsa ecclesia criminamur; eius tamen defensio non in eorum hominum defensione consistit, quos isti nominatim falsis criminationibus appetunt. prorsus, qualescumque fuerint Marcellinus Marcellus Siluester Miltiades Mensurius Caecilianus atque alii, quibus obiciunt pro sua dissensione quod uolunt, nihil praeiudicant

3 cf. Petil. de un. bapt. et Optat. I 17—18 5 cf. Breuic. III 13, 25 7 cf. Petil. de un. bapt.

1 fictum] factum *β* capitulio *STV* capitulo *Ur* 3 ab eius *STVpqr* 4 obitus diem] obitum *β* ples *OS* consussa *S* confusa *T* concisa *pqr* 6 scrisisse *Vm1* 7 mansisse (m *s. l. m2*) *V* quod etiam *om. O*, cum *suppleuit Om2* circensi *O* 9 aliut *U* 10 obtime *OSUVm1* 12 profuturos *STm1UVm1* 13 defunctos *S* et] est *O* 14 succesit *S* 16 cessant (N *s. l.*) *U* 17 pura] cura *SU* obscura *T* ob(op-)probriis *β* 18 paruumque *Tm1* 20 crinamur *Tm1* criminantur *U* 22 maccellus *Vm1* 23 melciades *Om1* melchiades *Om2rv* miliciades *STUp* militiades *Vm1q* meltiades *Vm2* 24 praeiudicat *TVpqrv* praeiudicate *SU*

ecclesiae catholicae toto terrarum orbe diffusae; nullo modo eorum innocentia coronamur, nullo modo eorum iniquitate damnamur. si boni fuerunt, in areae catholicae tritura tamquam grana mundati sunt, si mali fuerunt, in areae catholicae tritura tamquam stipulae comminuti sunt. intra istam aream et boni et mali esse possunt, extra eam boni esse non possunt. quisquis ab hac unitate uento superbiae tamquam sola palea separatur, areae dominicae propter commixtam paleam quid calumniatur?

XVII. 31. Nos quoque dicimus nec tantum dicimus, uerum etiam litterarum monumentis ecclesiasticis et publicis comprobamus Secundum Tigisitanum, cuius congregato concilio Caecilianum dicunt esse damnatum, confessis traditoribus, ne schisma fieret, pacem dedisse, cum et eidem ipsi a Purpurio Liniatensi crimen traditionis fuisset obiectum, dicimus Uictorem Rusiccadiensem, Donatum Calamensem, Donatum Masculitanum, Marinum ab Aquis Tibilitanis, Siluanum Cirtensem fuisse traditores eosdemque quasi traditorum seuerissimos damnatores. hoc probamus et ecclesiasticis et municipalibus et iudicialibus gestis. sed nec ideo traditores sunt omnes in parte Donati, quia in ea isti fuerunt, nec ideo est innocens pars Donati, si isti innocentes a traditionis iniquitate monstrentur. melius enim audimus sanctam scripturam, quam uel cuiquam calumniamur de peccatis alienis uel cuiusquam similem calumniam formidamus. anima enim quae peccat ipsa morietur et unusquisque proprium onus portabit et qui manducat et bibit indigne, non

14 cf. Optat. I 14. Cresc. III 27, 30 15 cf. Optat. I 13 25 Ezech. 18, 4 Gal. 6, 5 26 I Cor. 11, 29

1 ecclesia *SU* 2 in eorum *utroque loco Tm1* innocentiam *U* 6 *pr.* et *om. βv* 11 monimentis *Om2Tm2pqrv* monumentos *Sm1* 12 consilio *Vm1* 13 tradotoribus *V* ne schisma fieret] nechis maneret *SU* 14 et eidem] et idem *STU* eidem *Vpq* 15 limatensi *Vpv* fuisse *O* 17 certensem *O* coriensem *β* 19 manicipalibus *S* 21 si isti] sisti *Vm1* 22 mostrentur *Vm1* 23 audiuimus *OT* scribturam *Vm1* 25 quae] qui *SUVm1* 26 honus *Om2* munus *STUVm1*

alteri, sed sibi iudicium manducat et bibit, et sinuntur utraque crescere usque ad messem, ne, cum ante tempus colliguntur zizania, eradicetur simul et triticum, et commixti optimis pascuis haedi agnique pascuntur, donec a pastore qui errare non potest segregentur, et ex omni genere piscium retia complentur unitatis, donec ad iudicium litoris perducantur, nisi quod isti sua peruersa falsaque sententia sibi praeiudicant, qui propter aliena peccata iuste se dicunt ab orbis christiani communione separatos. per hanc enim absurdam insanamque opinionem ipsi faciunt, ut eis quorundam suorum peccata omnibus inputentur. quod si iustum arbitrantur, rei sunt omnes cuiuslibet apud se in uno hòmine inuenti manifestissimi criminis. si autem hoc, sicut iniustum est, iniustum esse cognoscunt, rei sunt omnes iniquissimae separationis.

XVIII. 32. Iam uero quoniam in hoc sermone de unico magis baptismo quaestio est, ut unde coepta est nostra disputatio concludatur: sicut in ipsa unitate areae dominicae nec propter bonos laudandi sunt mali nec propter malos deserendi sunt boni, sicut in uno homine nec propter illud, quod in eo integrum est, eius est accipienda peruersitas nec propter id, quod in eo peruersum est, negari eius debet integritas, quia et in Iudaeorum iniquitate detinetur ueritas resurrectionis mortuorum et in gentilium iniquitate detinetur ueritas unius dei, qui condidit mundum, et in eorum iniquitate, qui cum Christo quia non colligunt spargunt, detinetur ueritas, qua in eius

1 cf. Matth. 13, 29—30 3 cf. Matth. 25, 32—33 5 cf. Matth. 13, 47—48 24 cf. Matth. 12, 30

3 obtimis *SUVm1* 4 edi *STUVm1* pascantur *O* 5 completur *STUVm1* contrahunt (*sic*) *O* 6 latoris *Vm1* 7 falsaque (que *s. l.*) *T* falseque *Vm1* 8 ducunt *S* 9 opi*nionem *T* 12 inuento *STUVm1* manifestissimis *Om1* manifestissimini *Sm1* 13 *alt.* iustum *S* cognoscant *S* 14 iniquissimi *Om1* 16 *pr.* est *om.* *Vm1* 17 sicut] sic *Vm2r* dominicae areae *v* 19 sicut *scripsi* sic *Ov* ut *β* illut *U* illud—propter *om.* *S* 20 peruersitas *om.* *U* id] illud *Vv* id *ex* illud *S* (*aberrauit librarius ab* illud *ad* id) 21 debet eius *v* 25 qua] quia *STUpq*

nomine pellunt spiritum inmundum, et in templorum sacrilegorum iniquitate inuenta est ueritas, qua colebant ignotum deum, et in daemonum iniquitate inuenta est ueritas, qua confessi sunt Christum: sic et in haereticorum iniquitate inuenta ueritas non neganda est, qua detinetur baptismi sacramentum.

2 cf. Act. 17, 23 3 cf. Iac. 2, 19

2 qua colebant—3 ueritas *om.* *OS* 5 sacramentum (*add.* amen *STV*)] *add.* Explicit de unico baptismo ad catholicos *O* EXPLICIT LIBER SCĪ AGUSTINI (AGŪS *T* AŪG *Ur* AUGUSTINI *V*) DE UNICO BAPTISMO *STUVr* Explicit liber beati augustini (epi *add.* *p*) de unico baptismo (babt. *q*) *pq*

AVGVSTINI RETRACTATIONVM LIB. II CAP. LX (XXXIIII)

(PAG. 172, 9 ED. KNOELL).

DE UNICO BAPTISMO CONTRA PETILIANUM AD CONSTANTINUM LIBER UNUS.

1. Eo tempore librum de unico baptismo amicus quidam meus a nescio quo Donatista presbytero accepit indicante, quod Petilianus episcopus eorum Constantiniensis eum scripserit. hunc ad me ille adtulit ac uehementer, ut ei responderem, rogauit. librum autem etiam meum, in quo respondi, eundem titulum habere uolui, hoc est de unico baptismo.

2. In quo libro illud, quod dixi: *Constantinum imperatorem Donatistis criminantibus ordinatorem Caeciliani Felicem Aptugnensem non negasse accusationis locum, quamuis eos in Caecilianum fictis criminibus calumniosos fuisset expertus,* in ordine temporum postea consideratum aliter inuentum est. nam prius memoratus imperator causam Felicis fecit audiri a proconsule, ubi legitur absolutus, et postea ipse Caecilianum cum accusatoribus eius auditum comperit innocentem, ubi eos expertus est in eius criminibus calumniosos. qui ordo temporum per consules declaratus multo uehementius in ea causa calumnias Donatistarum conuincit penitusque subuertit, quod alibi ostendimus.

3. Hic liber sic incipit: *Respondere aduersa sentientibus.*

11 cf. De un. bapt. 16, 28 22 cf. Breuic. III 24, 42. Retract. II 53, 2 23 *uar. lectio:* diuersa, *et sic codd. mei praeter V*

VIII.

BREVICVLVS COLLATIONIS CVM DONATISTIS

f = editio Frobeniana, Basileae 1569
v = editio Migniana

COLLATIO PRIMI DIEI.

Cum catholici episcopi et partis Donati iussu imperatoris disputando inter se gestis apud tribunum et notarium Marcellinum cognitorem habitis contulissent, multum prolixa eorundem gestorum est facta conscriptio, quamuis posset totum multo breuius agi. sed qui causam bonam non se habere sciebant, id egerunt primum quantum potuerunt, ut nec ipsa collatio fieret et ut prorsus causa ipsa non ageretur. sed quia hoc obtinere minime potuerunt, id effecerunt multiplicitate gestorum, ut quod actum est non facile legeretur. unde uisum est isto breuiario cuncta complecti, ut ad signa numerorum, quae et in isto breuiculo et in ipsis gestis annotantur, sine difficultate quisque inueniat quod uoluerit.

I. Ingressis itaque utrisque partibus primo loco recitatum est rescriptum imperatoris, quo iussit collationem inter memoratos episcopos fieri, ut superstitionem manifesta ratio confutaret.

II. Secundo loco recitatum est edictum ipsius cognitoris, quod per prouinciam misit, ut conuenirentur utriusque partis episcopi et intra diem Calendarum Iuniarum conferendi causa congregarentur Carthagine. in eo edicto basilicas sine iussione imperatoris reddidit Donatistis, qui se pollicerentur esse uenturos, ut eo modo eos ad conferendum etiam beneficiis inuitaret. in eodem etiam edicto obtulit eis, ut alium quem uellent cum illo iudicem constituerent, iurauitque se hoc iudicaturum quod ueritas suasisset, et cetera quae ad exhortationem congregationis illorum eodem continentur edicto.

III. Tertio loco recitatum est alterum cognitoris edictum, quod proposuit iam praesentibus apud Carthaginem utriusque

Gestorum collationis quae supersunt extant apud Mansi, Sacrorum conciliorum noua collectio, tom. IV, pag. 19—245 2 *imperatoris*] Honorii 15 *rescr. imper.*] cf. cod. Theodos. VI 3. Mansi pag. 53 et 186 17 *edict. cogn.*] cf. Mansi pag. 54 27 *alt. cogn. edict.*] cf. Mansi pag. 57

1 Operis breuiculi collationum praefatio *f*

partis episcopis, qui locus et qui modus collationis futurus esset, supradicto die itidem commemorato et constituto, et admonuit ut ei pars utraque rescriberet, utrum placerent quae comprehendit edicto.

IIII. Quarto loco, cum partis Donati episcopi exigerent proponi sibi ab aduersariis, qua causa fuissent congregati, cognitor distulit, ut ex ordine prius omnia recitarentur, quae ante diem collationis acta fuerant. et recitata est notoria Donatistarum, in qua dixerunt non sibi placere quod in edicto suo posuit, ut hi soli ex episcopis conuenirent ad collationis locum, quos ad ipsam causam peragendam ceteri delegissent, qui omnes triginta sex complebantur, decem et octo hinc et decem et octo inde, id est septeni, qui inter se disputarent, et alii septeni, qui concilio, si opus esset, adhiberentur, et alii quaterni, qui gestis custodiendis et conscribendis praeessent; sed petiuerunt se omnes potius qui uenerant adesse debere, ut eorum numerus appareret, dicentes quod eos aduersarii paucos esse mentiti sint. ibi dixerunt ita se omnes uenisse usque ad grauissimos senes, ut hi soli deessent, quos aduersa ualetudo corporis impedisset, et cetera quae ipsa notoria continentur.

V. Quinto loco recitatae sunt litterae catholicorum quas rescripserunt cognitori, sicut edicto commonuerat, insinuantes consentire se ad omnia, quae illo edicto fuerant ordinata. in eisdem litteris etiam se obstrinxerunt et polliciti sunt, si in parte Donati ueritas eis demonstraretur ecclesiae, non se illic episcopalem honorem quaesituros, sed consilium eorum secuturos pro salute christiana; si autem in sua communione potius ueritas ostenderetur ecclesiae, honores episcopales eis non se negaturos, et hoc a se fieri bono pacis, ut intellegerent hi quibus hoc praestaretur, quod in eis catholici non christianam consecrationem, sed humanum detestarentur errorem. quodsi plebes duos in una ecclesia episcopos ferre non possent,

8 *not. Don.*] cf. Mansi pag. 60 21 *litt. cath.*] epist. 128; extat magna ex parte etiam Em. 5—7

8 notoria *passim scripsi* notaria *fv* 13 septeni *utroque loco scripsi collato altero Marcellini edicto* septem *fv* 24 si] quodsi *v*

utrisque de medio recedentibus singuli constituerentur episcopi ab eis episcopis ordinandi, qui in suis plebibus singuli inuenirentur. in eisdem litteris commemorata est etiam causa Maximianistarum, ex quibus a se damnatis propter pacem partis Donati quosdam in honoribus integris susceperunt et ab eis datum in sacrilego schismate baptismum non resciderunt, et cetera quae in memoratis litteris continentur.

VI. Sexto loco recitatum est etiam edictum ipsius cognitoris, quod proposuerat cum supradicta notoria Donatistarum et supradictis litteris catholicorum, insinuans populo, quae illi pars utraque rescripserit.

VII. Septimo loco recitatae sunt litterae catholicorum ad cognitorem datae, quibus Donatistarum notoriae responderunt, concedentes eis quod petierant, ut uniuersi qui uenerant praesentes essent in eo loco ubi erat futura collatio, cum tamen illic ex catholicis episcopis illi soli adessent, quos edicto suo cognitor definierat, ut, si aliquis tumultus existeret, quod catholici ualde metuebant, non illis imputaretur qui paucissimi adessent, sed eis potius qui multitudinem suam praesentem esse uoluissent. in eisdem litteris etiam tota ipsa causa comprehensa est, ut ostenderetur ecclesia catholica non esse pars Donati, sed illa potius, quae per totum mundum fructificaret et cresceret incipiens ab Hierusalem secundum sacram scripturam, et quia nihil ei praeiudicarent, quicumque in ea mali fuissent diuino in fine iudicio separandi, et quia nec in ipsum Caecilianum maiores eorum aliquid probare potuerunt, qui iudiciis ecclesiasticis et maxime imperatoris, apud quem ab eis fuerat accusatus, innocens inuentus et pronuntiatus est. et quia de iussionibus imperatorum, quae pro catholica constituuntur, solent facere inuidiam, commemoratum est etiam de sancta scriptura reges decreuisse in regno suo grauissimas poenas eis, qui blasphemassent deum; commemorata etiam

8 *edict. cogn.*] cf. Mansi pag. 63 12 *litt. cath.*] epist. 129 23 cf. Luc. 24, 47 31 cf. Dan. 3, 96

32 commemorata] *add.* est *v*

causa Maximianistarum, quos et iudiciis ipsi publicis insectati sunt et ex quibus damnatis quosdam in honoribus integris susceperunt nec ab eis in schismate datum baptismum destruxerunt, quod eos, quibus dilationem dederunt Maximiano communicantibus, dixerunt illius contagio non fuisse pollutos, et cetera quae eisdem litteris continentur. haec autem omnia ideo ibi commemorata sunt, ne forte, si secum cogitassent Donatistae et uiderent, quam malam causam haberet pars Donati, ad hoc noluissent omnes qui uenerant ingredi locum collationis, ut pax atque unitas fieret.

VIII. Octauo loco cum cognitor inquisisset, utrum, sicut a catholicis uidebat, ita etiam a parte Donati electi iam essent qui susceptam causam peragerent, responsum est a parte Donati, quod iam esset acta a catholicis causa, antequam esset confligentium statuta persona, propter illas catholicorum litteras quae totam causam breuiter continebant. deinde instare coeperunt, ut prius ageretur de tempore de mandato de persona de causa, tunc ad negotii merita ueniretur. et cum cognitor interlocutus esset nihil de causa esse mutilatum et rursus inquisisset, utrum de constituendo numero disputantium edicto eius paritum fuerit, quia per hos oporteret agi omnia quae agenda essent, coeperunt Donatistae agere de tempore, quoniam causa ipsa agi non posset, quia dies praeterisset. quarto decimo enim Calendarum Iuniarum die completi fuerant quattuor menses ex die edicti cognitoris, quod ad prouinciam miserat, sicut interrogatum respondit officium. et quoniam inter quattuor menses agi causam praeceperat imperator, ideo diem iam transisse dicebant et petebant, ut tamquam in contumaces catholicos sententia proferretur, quasi catholici absentes essent aut Donatistae aliquando ad agendam causam illis absentibus intrauissent aut admoniti catholici uel euocati defuissent. ista ergo calumniose et tergiuersatorie, quae nec in foro iure agerentur, dicebant, nolentes ut aliquid ageretur. sed

9 noluissent *scripsi* uoluissent *fv, cf. cap. 10 extr.* 21 hos] hoc *f* 23 quia] quin *f* 27 intra *v, cf. p. 61, 1. 63, 28 et index* 'inter'

ad hoc eis respondit ipse cognitor, quod in Calendas Iunias pars utraque consenserit, quamuis etiamsi quaelibet pars adhuc usque non occurrisset, duos alios menses superesse potuisse, quos imperator adiunxit trinis edictis fuisse seruandos.

VIIII. Nono loco, quoniam cognitor superius dixerat de tempore praescribere, ut causa non ageretur, non episcopalis, sed forensis potius esse obiectionis, inuenit occasionem pars Donati, qua diceret nihil ergo secum agi publico iure debere, sed tantum diuinis scripturis. unde cum quaesisset cognitor, quid utrique parti de hac re placeret, responsum est a catholicis, ut iuberet mandatum catholici concilii recitari, ubi electis disputatoribus agendi modus iniunctus est: ibi posse melius apparere, quod non forensibus tergiuersationibus, sed magis diuinis testimoniis ageretur. et aliquamdiu conflictio producta est, cum catholici instarent recitari mandatum, illi autem recusarent. sed postea remotis omnibus moratoriis contentionibus recitari mandatum cognitor iussit.

X. Decimo loco mandatum catholici concilii recitatum est, quo electis ad disputandum episcopis catholicae ecclesiae est iniuncta defensio aduersus criminationes Donatistarum. hoc mandato iterum, sicut in superioribus litteris, breuiter tota causa comprehensa est, prius ut causa ecclesiae, quae toto sicut promissa est terrarum orbe diffunditur, a causa Caeciliani, qualiscumque illa fuisset, sic distingueretur, ut ostenderetur malos in ecclesia, qui uel ignorantur uel pro unitate pacis tolerantur a bonis, non eis ad mala consentientibus obesse non posse similitudinibus euangelicis et exemplo prophetarum et ipsius domini Christi et apostolorum et episcoporum et iudicio ipsorum etiam Donatistarum propter Maximianistas, deinde ipsius Caeciliani causa non mala fuisse certis documentis demonstraretur, quibus et ipse et ordinator eius Felix Aptugnensis, quem in concilio suo criminosius accusauerunt,

18 *mand. cath. conc.*] cf. Mansi pag. 74

6 *alt.* non] *add.* esse *f* 25 ignoranter *f* 32 Aptugnensis *scripsi* Aptuginensis *fv*

VIII.

BREVICVLVS COLLATIONIS CVM DONATISTIS

f = editio Frobeniana, Basileae 1569
v = editio Migniana

COLLATIO PRIMI DIEI.

Cum catholici episcopi et partis Donati iussu imperatoris disputando inter se gestis apud tribunum et notarium Marcellinum cognitorem habitis contulissent, multum prolixa eorundem gestorum est facta conscriptio, quamuis posset totum multo breuius agi. sed qui causam bonam non se habere sciebant, id egerunt primum quantum potuerunt, ut nec ipsa collatio fieret et ut prorsus causa ipsa non ageretur. sed quia hoc obtinere minime potuerunt, id effecerunt multiplicitate gestorum, ut quod actum est non facile legeretur. unde uisum est isto breuiario cuncta complecti, ut ad signa numerorum, quae et in isto breuiculo et in ipsis gestis annotantur, sine difficultate quisque inueniat quod uoluerit.

I. Ingressis itaque utrisque partibus primo loco recitatum est rescriptum imperatoris, quo iussit collationem inter memoratos episcopos fieri, ut superstitionem manifesta ratio confutaret.

II. Secundo loco recitatum est edictum ipsius cognitoris, quod per prouinciam misit, ut conuenirentur utriusque partis episcopi et intra diem Calendarum Iuniarum conferendi causa congregarentur Carthagine. in eo edicto basilicas sine iussione imperatoris reddidit Donatistis, qui se pollicerentur esse uenturos, ut eo modo eos ad conferendum etiam beneficiis inuitaret. in eodem etiam edicto obtulit eis, ut alium quem uellent cum illo iudicem constituerent, iurauitque se hoc iudicaturum quod ueritas suasisset, et cetera quae ad exhortationem congregationis illorum eodem continentur edicto.

III. Tertio loco recitatum est alterum cognitoris edictum, quod proposuit iam praesentibus apud Carthaginem utriusque

Gestorum collationis quae supersunt extant apud Mansi, Sacrorum conciliorum noua collectio, tom. IV, pag. 19—245 2 *imperatoris*] Honorii 15 *rescr. imper.*] cf. cod. Theodos. VI 3. Mansi pag. 53 et 186 17 *edict. cogn.*] cf. Mansi pag. 54 27 *alt. cogn. edict.*] cf. Mansi pag. 57

1 Operis breuiculi collationum praefatio *f*

partis episcopis, qui locus et qui modus collationis futurus esset, supradicto die itidem commemorato et constituto, et admonuit ut ei pars utraque rescriberet, utrum placerent quae comprehendit edicto.

IIII. Quarto loco, cum partis Donati episcopi exigerent proponi sibi ab aduersariis, qua causa fuissent congregati, cognitor distulit, ut ex ordine prius omnia recitarentur, quae ante diem collationis acta fuerant. et recitata est notoria Donatistarum, in qua dixerunt non sibi placere quod in edicto suo posuit, ut hi soli ex episcopis conuenirent ad collationis locum, quos ad ipsam causam peragendam ceteri delegissent, qui omnes triginta sex complebantur, decem et octo hinc et decem et octo inde, id est septeni, qui inter se disputarent, et alii septeni, qui concilio, si opus esset, adhiberentur, et alii quaterni, qui gestis custodiendis et conscribendis praeessent; sed petiuerunt se omnes potius qui uenerant adesse debere, ut eorum numerus appareret, dicentes quod eos aduersarii paucos esse mentiti sint. ibi dixerunt ita se omnes uenisse usque ad grauissimos senes, ut hi soli deessent, quos aduersa ualetudo corporis impedisset, et cetera quae ipsa notoria continentur.

V. Quinto loco recitatae sunt litterae catholicorum quas rescripserunt cognitori, sicut edicto commonuerat, insinuantes consentire se ad omnia, quae illo edicto fuerant ordinata. in eisdem litteris etiam se obstrinxerunt et polliciti sunt, si in parte Donati ueritas eis demonstraretur ecclesiae, non se illic episcopalem honorem quaesituros, sed consilium eorum secuturos pro salute christiana; si autem in sua communione potius ueritas ostenderetur ecclesiae, honores episcopales eis non se negaturos, et hoc a se fieri bono pacis, ut intellegerent hi quibus hoc praestaretur, quod in eis catholici non christianam consecrationem, sed humanum detestarentur errorem. quodsi plebes duos in una ecclesia episcopos ferre non possent,

8 *not. Don.*] cf. Mansi pag. 60 21 *litt. cath.*] epist. 128; extat magna ex parte etiam Em. 5—7

8 notoria *passim scripsi* notaria *fv* 13 septeni *utroque loco scripsi collato altero Marcellini edicto* septem *fv* 24 si] quodsi *v*

utrisque de medio recedentibus singuli constituerentur episcopi ab eis episcopis ordinandi, qui in suis plebibus singuli inuenirentur. in eisdem litteris commemorata est etiam causa Maximianistarum, ex quibus a se damnatis propter pacem partis Donati quosdam in honoribus integris susceperunt et ab eis datum in sacrilego schismate baptismum non resciderunt, et cetera quae in memoratis litteris continentur.

VI. Sexto loco recitatum est etiam edictum ipsius cognitoris, quod proposuerat cum supradicta notoria Donatistarum et supradictis litteris catholicorum, insinuans populo, quae illi pars utraque rescripserit.

VII. Septimo loco recitatae sunt litterae catholicorum ad cognitorem datae, quibus Donatistarum notoriae responderunt, concedentes eis quod petierant, ut uniuersi qui uenerant praesentes essent in eo loco ubi erat futura collatio, cum tamen illic ex catholicis episcopis illi soli adessent, quos edicto suo cognitor definierat, ut, si aliquis tumultus existeret, quod catholici ualde metuebant, non illis imputaretur qui paucissimi adessent, sed eis potius qui multitudinem suam praesentem esse uoluissent. in eisdem litteris etiam tota ipsa causa comprehensa est, ut ostenderetur ecclesia catholica non esse pars Donati, sed illa potius, quae per totum mundum fructificaret et cresceret incipiens ab Hierusalem secundum sacram scripturam, et quia nihil ei praeiudicarent, quicumque in ea mali fuissent diuino in fine iudicio separandi, et quia nec in ipsum Caecilianum maiores eorum aliquid probare potuerunt, qui iudiciis ecclesiasticis et maxime imperatoris, apud quem ab eis fuerat accusatus, innocens inuentus et pronuntiatus est. et quia de iussionibus imperatorum, quae pro catholica constituuntur, solent facere inuidiam, commemoratum est etiam de sancta scriptura reges decreuisse in regno suo grauissimas poenas eis, qui blasphemassent deum; commemorata etiam

8 *edict. cogn.*] cf. Mansi pag. 63 12 *litt. cath.*] epist. 129 23 cf. Luc. 24, 47 31 cf. Dan. 3, 96

32 commemorata] *add.* est *v*

causa Maximianistarum, quos et iudiciis ipsi publicis insectati sunt et ex quibus damnatis quosdam in honoribus integris susceperunt nec ab eis in schismate datum baptismum destruxerunt, quod eos, quibus dilationem dederunt Maximiano communicantibus, dixerunt illius contagio non fuisse pollutos, et cetera quae eisdem litteris continentur. haec autem omnia ideo ibi commemorata sunt, ne forte, si secum cogitassent Donatistae et uiderent, quam malam causam haberet pars Donati, ad hoc noluissent omnes qui uenerant ingredi locum collationis, ut pax atque unitas fieret.

VIII. Octauo loco cum cognitor inquisisset, utrum, sicut a catholicis uidebat, ita etiam a parte Donati electi iam essent qui susceptam causam peragerent, responsum est a parte Donati, quod iam esset acta a catholicis causa, antequam esset confligentium statuta persona, propter illas catholicorum litteras quae totam causam breuiter continebant. deinde instare coeperunt, ut prius ageretur de tempore de mandato de persona de causa, tunc ad negotii merita ueniretur. et cum cognitor interlocutus esset nihil de causa esse mutilatum et rursus inquisisset, utrum de constituendo numero disputantium edicto eius paritum fuerit, quia per hos oporteret agi omnia quae agenda essent, coeperunt Donatistae agere de tempore, quoniam causa ipsa agi non posset, quia dies praeterisset. quarto decimo enim Calendarum Iuniarum die completi fuerant quattuor menses ex die edicti cognitoris, quod ad prouinciam miserat, sicut interrogatum respondit officium. et quoniam inter quattuor menses agi causam praeceperat imperator, ideo diem iam transisse dicebant et petebant, ut tamquam in contumaces catholicos sententia proferretur, quasi catholici absentes essent aut Donatistae aliquando ad agendam causam illis absentibus intrauissent aut admoniti catholici uel euocati defuissent. ista ergo calumniose et tergiuersatorie, quae nec in foro iure agerentur, dicebant, nolentes ut aliquid ageretur. sed

9 noluissent *scripsi* uoluissent *fv, cf. cap. 10 extr.* 21 hos] hoc *f* 23 quia] quin *f* 27 intra *v, cf. p. 61, 1. 63, 28 et index* 'inter'

ad hoc eis respondit ipse cognitor, quod in Calendas Iunias pars utraque consenserit, quamuis etiamsi quaelibet pars adhuc usque non occurrisset, duos alios menses superesse potuisse, quos imperator adiunxit trinis edictis fuisse seruandos.

VIIII. Nono loco, quoniam cognitor superius dixerat de tempore praescribere, ut causa non ageretur, non episcopalis, sed forensis potius esse obiectionis, inuenit occasionem pars Donati, qua diceret nihil ergo secum agi publico iure debere, sed tantum diuinis scripturis. unde cum quaesisset cognitor, quid utrique parti de hac re placeret, responsum est a catholicis, ut iuberet mandatum catholici concilii recitari, ubi electis disputatoribus agendi modus iniunctus est: ibi posse melius apparere, quod non forensibus tergiuersationibus, sed magis diuinis testimoniis ageretur. et aliquamdiu conflictio producta est, cum catholici instarent recitari mandatum, illi autem recusarent. sed postea remotis omnibus moratoriis contentionibus recitari mandatum cognitor iussit.

X. Decimo loco mandatum catholici concilii recitatum est, quo electis ad disputandum episcopis catholicae ecclesiae est iniuncta defensio aduersus criminationes Donatistarum. hoc mandato iterum, sicut in superioribus litteris, breuiter tota causa comprehensa est, prius ut causa ecclesiae, quae toto sicut promissa est terrarum orbe diffunditur, a causa Caeciliani, qualiscumque illa fuisset, sic distingueretur, ut ostenderetur malos in ecclesia, qui uel ignorantur uel pro unitate pacis tolerantur a bonis, non eis ad mala consentientibus obesse non posse similitudinibus euangelicis et exemplo prophetarum et ipsius domini Christi et apostolorum et episcoporum et iudicio ipsorum etiam Donatistarum propter Maximianistas, deinde ipsius Caeciliani causa non mala fuisse certis documentis demonstraretur, quibus et ipse et ordinator eius Felix Aptugnensis, quem in concilio suo criminosius accusauerunt,

18 *mand. cath. conc.*] cf. Mansi pag. 74

6 *alt.* non] *add.* esse *f* 25 ignoranter *f* 32 Aptugnensis *scripsi* Aptuginensis *fv*

probaretur esse purgatus, et cetera quae mandato eodem continentur siue de baptismo siue de persecutione, quae solet catholicis obicere pars Donati. nam commemorata ibi est iterum, sicut in superioribus litteris, causa Maximianistarum, qua demonstrarentur Donatistae suo iudicio cuncta diluisse, quae obicere catholicis uel de baptismo uel de persecutione uel de communionis contagione consueuerunt. adiectum est etiam, ut, si qua etiam nunc episcopis catholicis morarum interponendarum gratia uoluissent crimina obicere, propter finiendam quae prius urgeret causam audienda et discutienda postea differrentur. hoc autem, id est ut tota causa et superioribus litteris et isto mandato comprehenderetur, eo consilio a catholicis factum est, ne forte, si, ut fama iactabat, aliquas moratorias praescriptiones Donatistae ingerere conarentur et forsitan non permissi ab ipsa collatione resilirent, ⟨non⟩ acta licet breuiter ecclesiae catholicae causa in conscriptione gestorum legenda remaneret, quam timuisse intellegerentur et ideo noluisse conferre.

XI. Undecimo loco, cum cognitor interlocutus esset in mandato catholicorum magis diuina testimonia quam forensia uincula esse prolata, et iussisset etiam subscriptiones omnium recitari, conflictus exortus [est] et aliquamdiu productus est, cum Donatistae exigerent eorum praesentiam, qui mandato subscripserant, obicientes, quod eis suppositis qui episcopi non fuerint potuissent fallere cognitorem, quo praesente subscripsisse legebantur, et quod antiquis cathedris alios episcopos addiderint, ut numerus augeretur. catholici autem ne sui praesentarentur resistebant, uerentes ne illi tumultum aliquem praepararent, per quem prorsus abrumperetur ipsa collatio, quam fieri Donatistae nolle omnino uidebantur, maxime quando de tempore, quasi iam causa lapsa esset et audiri non posset, praescribere uoluerunt. quem tumultum ideo putabantur nondum fecisse, quia, si fieret, uidebant non posse imputari catho-

13 si, ut *scripsi* sicut *fv* 15 non *addidi, cf. cap. 7 extr.* 17 remanerent *f* 22 est *seclusi* 29 prorsus] rursus *f*

licis, qui paucissimi aderant, sed sibi potius, quorum praesens fuerat multitudo. sed uoluntati eorum cedentibus catholicis, ut omnes qui subscripserant ingrederentur, apparuit postea hoc ideo uoluisse Donatistas, quia existimabant non conuenisse Carthaginem tot catholicos quot subscriptiones ostendebantur. hoc autem propterea credidisse putati sunt, quia catholici non ea pompa qua illi Carthaginem fuerant ingressi et ob hoc eos paucos uenisse suspicabantur.

XII. Duodecimo loco ingressis episcopis catholicis, quorum praesentia petebatur, omnes singillatim recitati et in medium procedentes a Donatistis recogniti sunt uel uicinis suis uel cum quibus in uno loco erant, et quicumque recitabantur catholici episcopi ex his locis, ubi non erat pars Donati, satis et ipsis Donatistis notum erat se ibi non habere collegas uel communionem suam et esse illic catholicos uel quos nouerant uel de quibus audierant in suae uicinitate regionis. ita factum est, ut omnino nullius catholici recitaretur subscriptio, de cuius praesentia dubitarent. sane cum uentum esset ad nomen Uictoriani Mustitani catholici episcopi et in medium procedens respondisset se habere contrarios duos, Felicianum in ciuitate Mustitana et Donatum in loco Turrensi, exegerunt catholici, ut actis constaret Felicianum in communione esse Primiani; ipsum enim inter alios cum Maximiano damnauerant damnatorem Primiani et ordinatorem ipsius Maximiani, quem postea in integro honore receperant nec destruxerant baptismum in eis, quos in Maximiani schismate baptizauerat. sed ad interrogationem catholicorum respondere noluerunt, dicentes non debere hoc ab eis exigi, et cum iterum pressius exigeretur, dixerunt iam internae actionis hoc esse. et secundum eos interlocutus est cognitor, ut hoc quod coeptum fuerat ageretur et illud, si opus esset, postea quaereretur. in ipsa autem diocesi Mustitana apparuit et ipsos episcopum alium antiquae cathedrae addidisse, quod inani inuidia catholicis obiecerant; hoc et in aliis locis eos fecisse postea declaratum est.

31 dioecesi *v*

XIII. Tertio decimo loco recensitis et recognitis praesentibus catholicis qui subscripserant cognitor obtulit petens, ut considentes potius agerent quam stantes. Donatistae autem recusauerunt, gratias tamen agentes, quod talibus senibus obtulisset consessum, et in ea recusatione multa dicentes in laudem suam et in laudem ipsius cognitoris, quae legat qui uoluerit in conscriptione gestorum. pertinet enim ad rem, quomodo quem sic laudauerunt, ut dicerent honorificum iustum reuerentem benignum, causam tamen, propter cuius actionem tam multi conuenerant, apud eum agi nolebant.

XIIII. Quarto decimo loco mandatum etiam Donatistarum prolatum et recitatum est breuiter factum, ut hi quos elegerant agerent uelut aduersus traditores et persecutores suos. recitata sunt etiam eorum nomina, cum hoc catholici fieri petissent, ut constaret, utrum apud Carthaginem praesentes subscripserint. sed Donatistae multo instantius hoc ut fieret cognitori extorserunt, ut eorum quoque numerus appareret, quod se magna intentione uelle monstrabant. in ea sane recitatione inuenti sunt quidam, pro quibus absentibus alii subscripserunt. inuentus est etiam unus, qui cum suo nomine recitato non responderet, dixerunt eum in itinere esse defunctum. et cum quaererent catholici, quomodo potuerit apud Carthaginem subscribere qui fuerat in itinere defunctus, illi diu fluctuauerunt perturbati et nescientes quid responderent. nam primo dixerunt non de ipso, sed de alio fuisse suggestum. et cum catholici putassent de alio, id est de clerico, eos dicere, qui pro mortuo subscribere potuit, quaesitum est, utrum clericus suo nomine an illius pro mortuo subscripserit. sed postea responderunt ipsum quidem subscripsisse praesentem, cum octauo Calendas Iunias mandatum fieret, sed quoniam aeger subscripserat, remeantem ad propria in itinere defecisse. quo audito catholici petierunt superiora eorum uerba recitari, ut ipsa uarietas deprehensa claresceret. quod cum factum fuisset et appareret, quaesiuit cognitor, utrum saltem sub dei testi-

3 autem] tamen *v* 11 loco] hoc *f* 15 subscripserint *Engelbrecht* subscripserant *fv* 28 postea] potius *f*

ficatione firmarent eum fuisse Carthagini, quando praesentes praesentibus mandauerunt ut subscriberent. ubi uehementius perturbati responderunt: quid, si se alius pro eodem opposuit? hanc eorum falsitatem deprehensam iudicio dei relinquens iussit cetera nomina recitari, quibus recitatis quaesiuit de numero episcoporum partis utriusque. respondit officium nomina Donatistarum episcoporum esse ducenta septuaginta nouem annumeratis etiam illis, pro quibus absentibus alii subscripserant, computato et illo defuncto. catholicorum autem omnium praesentium nomina esse constitit ducenta octoginta sex. uiginti enim non subscripserant, qui tamen suam exhibentes praesentiam et in medium procedentes, nisi quos infirmitas corporis illic apud Carthaginem tenuit, praesentibus gestis se mandare et consentire professi sunt. in loco ergo collationis, hoc est in thermis Gargilianis, quia ipse postea locus placuerat, ex his catholicis, qui mandato subscripserant et qui praesentes gestis mandauerant, hi soli defuerunt, qui illic apud Carthaginem incommoda ualetudine tenebantur. ex his autem, quorum nomina Donatistarum subscriptio continebat, non solum illi deerant, quos apud Carthaginem aegrotare responderant, sed etiam illi, pro quibus absentibus, id est apud Carthaginem non constitutis, alii subscripserant. quoniam itaque se Donatistae de numerositate iactabant, excepto eo, quod catholicos plures uenisse Carthaginem constitit, dictum est a catholicis alios episcopos centum uiginti non uenisse Carthaginem, quod quidam eorum senectute, quidam infirmitate, quidam diuersis necessitatibus ⟨sint⟩ impediti. quod cum audissent Donatistae, responderunt etiam suos multo plures non uenisse Carthaginem et multas esse apud se cathedras uiduatas episcopis, cum in sua notoria, quam cognitori dederant, apertissime dixerint usque adeo se omnes uenisse Carthaginem, ut nec grauissimos senes aetas et labor potuerit deterrere, eosque solos non ue-

1 praesens *f* 2 mandauerit *f* 3 se *scripsi* et *fv*, *cf. Post gesta 23, 40* opposuit *scripsi* apposuit *fv*, *cf. Post gesta l. c.* 27 sint *inserui* essent *coni. v*

nisse, quos aduersa ualetudo in suis sedibus uel in itinere tenuisset. sane propter cathedras, quas episcopis uacuas apud se esse dixerunt, responsum est etiam a catholicis sexaginta esse, quibus successores episcopi nondum fuerant ordinati. ac per hoc in istis utriusque partis subscriptionibus et falsitates in Donatistis constitit fuisse deprehensas et eorum numerum episcoporum minorem, quandoquidem soli aegroti non uenerant Carthaginem, pro quibus tamen in itinere aegrotantibus alii subscripserant. et omnium nomina cum ipsis etiam, pro quibus alii subscripserant, ducenta septuaginta nouem subscriptio continebat, neque ullo modo credibile fit multo plures quam centum uiginti, hoc est tertiam partem omnium eorum in suis sedibus aegrotasse potuisse et ideo non uenisse Carthaginem.

XV. Quinto decimo loco egressis omnibus, qui iam superfluo praesentes erant, et remanentibus eis, quos necessarios utrique delegerant, in perendinum diem collatio dilata est utrorumque consensu, quoniam dies praesens iam uidebatur emensus.

COLLATIO SECUNDI DIEI.

I. Primo loco, cum die intermisso ad memoratum locum, sicut placuerat et constitutum fuerat, conueniretur, obtulit consessum iterum cognitor, deprecans ut fieret. et mox catholici consederunt, Donatistae autem recusauerunt. in qua recusatione inter cetera id quoque dixerunt, quod scriptum sibi esset cum talibus non sedere. ad hoc catholici, ne morae fierent, tunc non responderunt, sed opportuniore loco in tertii diei collatione. tunc ergo etiam ipse cognitor stando se cogniturum esse respondit.

II. Secundo loco recitata est notoria, quam pridie dederant petentes, ut sibi mandatum catholicorum ederetur, quo con-

20 *primo loco*] cf. Mansi pag. 167 25 cf. Ps. 25, 4 26 cf. III 9, 18 29 *notoria*] cf. Mansi pag. 169

11 fit *scripsi* sit *fv* 13 aegrotare *coni. v, cf. III 8, 13 extr.* commemorasse ausi sunt 15 remanantibus *f* 19 Secundi diei collatio *f*

siderato possent in diem constitutum instructi adesse, eo quod exceptores cum conscriptione gestorum occurrere non ualerent, et responsio cognitoris in eandem notoriam, qua iussit fieri quod petebant.

III. Tertio loco cum quaesisset cognitor, quid etiam de subscriptionibus responderent, id est utrum eis placeret quod edicto proposuerat, ut prosecutionibus suis quisque subscriberet, et respondissent catholici iam se in hoc consensum suum litteris expressisse, illi se multum moueri dixerunt, quod hoc consuetudo non haberet. et cum cognitor interrogasset, utrum eis sufficerent quot dati fuerant gestorum conscribendorum ex utraque parte custodes, dilationem petere coeperunt, ut sibi conscripta gesta ederentur et tunc responderent. hic ortus est diuturnus conflictus cum eis, cum consensus eorum, quo placuerat ut illo die res ageretur, saepe recitaretur ex tabulis. et cum se notas ignorare dicerent, petentes ut prius eis ederentur gesta conscripta, cognitor iussit, ut, quod eorum notarii exceperant, perlatis codicibus, qui signati custodiebantur, eis recitaretur, ne contra suum consensum uenirent. cumque et ipsi saepe de gestorum editione causarentur, quod exceptores non occurrissent gesta conscribere, etiam hoc eis responsum est, quod notoria sua ideo se petisse dixerant edi sibi catholicorum mandatum, ut ad praesentem diem instructi occurrerent, quia exceptores occurrere cum gestorum editione non possent. ubi non inuenientes quod dicerent uoluerunt iterum praescriptionem diei refricare, de qua fuerat eis satis superque responsum et inde iam fuerat primo die transitum. sed tunc eis catholici etiam ad hoc responderunt, quod non solum in edicto cognitoris Calendarum Iuniarum dies constitutus legeretur, sed etiam ipsi octauo Calendas Iunias suum mandatum conscripsissent, cum iam transisset dies, quo dicebant agi debuisse causam, id est quarto decimo Calendas Iunias. dictum est etiam ipsum Primianum ad Calen-

3 eandem notoriam *coni. v* eadem notaria *fv* 11 sufficerent quot *scripsi* sufficeret quod *fv, cf. I 4* 19 recitarentur *f* 25 quid *v*

das Iunias se pollicitum occurrere. quae omnia ideo a catholicis dicta sunt, quod audierant eos etiam in populo suo de hac re inuidiose locutos; et tamen inter haec omnia illi in petenda dilatione uehementissime perstiterunt. quod cum uidissent catholici ad hoc eos diu nugari, ut gesta multis uerbis onerarentur, petierunt cognitorem, ut eis quam petebant dilationem concederet. et concessa est sex dierum dilatio respondentibus exceptoribus, quando editio gestorum posset occurrere, et illis promittentibus, cum gesta edita fuerint, se suis prosecutionibus subscripturos.

COLLATIO TERTII DIEI.

I. 1. Tertio die collationis, id est sexto Idus Iunias, ingressis partibus primo loco utrum edita eis gesta fuerint cognitor inquisiuit. respondit officium se ante diem quam promiserat edidisse, quod ex utriusque partis cautionibus probaretur. et recitatae sunt cautiones, quibus constitit catholicos accepisse gesta octauo Idus Iunias hora diei quinta, Donatistas autem eodem die tertia.

II. 2. Secundo loco cum cognitor iussisset principale negotium iam proponi, dictum est a catholicis olim se agere uelle principale negotium et hoc esse, ut crimina, quae solent Donatistae dicerê in ecclesiam toto orbe diffusam, si possent, probarent. responsum est a Donatistis, ut prius quaereretur qui essent qui agerent, ut morae fierent de discussione personarum. de qua re cum diu confligeretur, catholicis recusantibus et ut remotis superfluarum morarum tergiuersationibus ad causam ueniretur uehementer instantibus, contra Donatistae obnixissime contendebant, ut personae discuterentur, et flagitabant, ut exprimerentur qui petissent ab imperatore istam fieri collationem. uolebant enim, ut constaret catholicos esse petitores, ut ex forensi iure possent discutere personas petitorum, cum iam in actione prima recitatum fuisset catholicorum mandatum, ubi se ostendebant non petitores esse, sed

31 cf. I 10

5 eis diu negari *v* 9 cum gesta] congesta *f*

defensores aduersus crimina, quae illi eorum communioni obicere solent; cum ipsi prius exegerint, ut ecclesiae causa non forensibus formulis, sed magis diuinarum scripturarum testimoniis ageretur, confessique fuerint lecto catholicorum mandato scripturis sanctis eos ecclesiae causam firmare uoluisse, seque ex eadem diuinae legis auctoritate uicissim acturos esse promiserint. tunc ergo quasi obliti, quid exegerint et quid etiam ipsi polliciti fuerint, cum de ecclesiae criminatione et purgatione catholici proposuissent agi oportere, coeperunt personas quaerere petitorum, ut eas possent ex forensi iure discutere. contra ergo catholici resistebant et propter praescindendas moras, quas eos et praeparare audierant et innectere iam uidebant, perseueranter instabant, ut ecclesiae causa potius ageretur. in conflictu peruentum est, ut imperatoris praeceptum, quo collationem iussisset fieri, legeretur, ut eo modo petitorum persona constaret. uidebatur enim et cognitori, ne quid Donatistis etiam de ipso iure forensi ueluti iusta poscentibus negaretur, prius petitorum constituendas esse personas. praecepto ergo imperiali recitato collationem petisse catholicos declaratum est eamque esse concessam. tunc Donatistae etiam preces, quibus ab eis illa collatio petita est, postulare coeperunt. hic cum eis ipse cognitor responderet in pragmatico rescripto preces inseri non solere, ad id se conuerterunt, ut mandatum catholicorum, quo mandauerant peti ab imperatore collationem, eosdemque legatos, quos ad hoc impetrandum miserant, sibi ederent atque proderent, asserentes discutere se debere quae mandata sunt, atque ibi inuenire posse [mandata catholicorum] quae de illis imperatori locuti sunt. hoc cum intellegerent catholici ad hoc inquiri, ut inuenirentur occasiones, quibus prolixi temporis morae ac dilationes ingererentur, asserebant omnino quod peterent ad causam non pertinere, quandoquidem collationem ab eis petitam ipse imperator apertissime ostenderet, qui cognitorem dederat, ut 4

24 cf. Gesta tertiae cognitionis cap. 85 sqq.

9 coeperant *f* 28 mandata catholicorum *deleui* 33 qui] cui *f*

superstitionem manifesta ratio confutaret, et uehementer urgebant, ut remotis omnibus morarum interpositionibus et aliarum interponendarum inquisitionibus id potius ageretur, quod ea collatione agi ab imperatore praeceptum est, quam et petitam ab illo et concessam esse constabat.

III. 3. Inter haec etiam de catholico nomine, apud quos potius esset, pauca ab utraque parte inuicem dicta et obiecta sunt, et iussum est principali causae potius reseruari. et post aliquanta identidem cum catholici nominis facta mentione dicerent Donatistae apud se potius esse catholicam, interlocutus est cognitor se interim sine cuiusquam praeiudicio non posse aliter appellare catholicos, quam eos appellauit imperator a quo cognitor datus est, illos autem, quanto magis se esse catholicos dicerent, tanto magis iam causam ipsam remotis morarum interpositionibus agere debere, in qua probare possent se potius esse catholicos. hic Donatistae post tantas moras et tot interlocutiones cognitoris contra eos prolatas, exigentis ut causa potius ageretur atque testantis de legatorum personis uel mandato, quod eis iniunctum est, nec ad causam aliquid pertinere nec sibi aliquid ut hinc requireret fuisse praeceptum, dixerunt, ut, si in legatis uel mandato quod eis datum est manifestando noluissent catholici obtemperare iudicatis, saltem hoc responderent, utrum loco petitorum consisterent, multum mirantibus catholicis, cur eos Donatistae dixerunt in edendo legatorum mandato non parere iudicatis, cum potius contra ipsos tam multis interlocutionibus cognitor pronuntiauerat. interrogauerunt ergo catholici, quibus iudicatis non paruerint, et Donatistis ad hoc non respondentibus interlocutus est cognitor, ad illud, quod de loco petitoris Donatistae quaesierant, catholici responderent. et responderunt se hoc proponere, ut crimina, quae solent Donatistae communioni eorum obicere, uel probentur uel diluantur, ut possit Donatistarum separatio uel defendi uel corrigi. tunc cognitor cum responsionem a Donatistis exigeret, responderunt Afros, qui se catholicos

1 urgebant *scripsi* urgebantur *fv*

dicerent, alienam causam uelle defendere, hoc est totius orbis ecclesiam, de qua sibi nihil debere praeiudicari, cum inter Afros hoc negotium uentiletur, et expectare potius ecclesiam transmarinam, ut qui uicerint ipsi ad eam pertinere uideantur et ipsi habeant catholicum nomen; sed in fine prosecutionis suae rursus de persona petitoris ut sibi responderetur postulauerunt. hic catholici ad utrumque breuiter responderunt, et quia de personis iam primo et secundo iudicio quaestio fuerit terminata, et quia ecclesiae toto orbe diffusae, cui testimonium perhibet scriptura diuina, ipsi, non Donatistae communicant, unde catholici merito et sunt et uocantur. Donatistae autem responderunt non catholicum nomen ex uniuersitate gentium, sed ex plenitudine sacramentorum institutum, et petiuerunt, ut probarent catholici sibi communicare omnes gentes. quod catholici cum gratissime acciperent et peterent, ut hoc probare permitterentur, rursus illi de mandato illo, quod legatis iniunctum edi sibi petiuerant, quaestionem refricare coeperunt et a causa ecclesiae, quae iam in medium discutienda peruenerat, iterum resilire, modo mandatum supradictum petendo, modo de petitoris persona ut constaret instando, modo ut de his ipsis quae petierant iudicaret cognitor exigendo, de quibus iam totiens fuerat interlocutus et eos illa frustra petere pronuntiauerat.

IIII. 4. Sed cognitor, quamquam uiderentur non recte petere edi sibi mandatum, quod legatis iniunctum est, quia, id quod sufficiebat ad causam, collationem petitam concessamque constabat, non ei tamen uidebatur iniuste illos petere, ut petitoris persona constaret. catholici autem uidentes, quod iam sibi fuerat antea nuntiatum et hoc eorum intentione satis intellegebant, non ob aliud Donatistas personas quaerere petitorum, nisi ut liceret eis personarum discussione longissimas temporum et dilationum moras ingerere, quoniam uehementer nolebant, ut perueniretur ad causam, in qua se nihil habere

14 cf. epist. 93, 23

2 *an* ecclesiae? 3 exspectari *v*, *cf. Post gesta 28, 48* 18 medio *f* 22 toties *v* (*passim*) 25 confessamque *f* 31 ingerere *scripsi* inserere *fv*, *cf. p. 51, 31 et index s. u.* ingero

quod dicerent, sicut res ipsa uel sero postea patefecit, plenissime sciebant: hoc ergo uidentes catholici noluerunt personam suscipere petitorum, asserentes non se obicere crimina sed obiecta defendere, quae cum defendissent et falsa esse demonstrassent, consequenter eos apparere qui sint et quanta iniquitate se ab unitate diuiserint. hic Donatistae asserebant, quocumque modo etiam de ipsis criminibus quae uellent diluere ultro catholici cogerent sibi aduersarios respondere, petitorum eos habere personam. sed catholici respondebant ad hoc se petisse collationem, non ubi obicerent diluenda sed ubi obiecta diluerent, quoniam et mandatum Donatistarum aduersus traditores et persecutores factum erat et uerba Primiani, quando prius a catholicis de collatione conuentus est, crimen eis eum obicere testabantur, ubi dixerat: indignum est ut in unum conueniant filii martyrum et progenies traditorum, et quamuis tunc conferre noluisset, postea tamen in iudicio praefectorum se audiri et discuti uelle dixerat. quem eorum de collatione consensum tenentes catholici hoc ut fieret ab imperatore petiuerant.

5. Tunc iussit eos cognitor obiecta a se crimina iam probare nec de petita collatione personam petitoris ostendi, si etiam utrique petisse probarentur. hic Donatistae identidem petere coeperunt, ut de persona pronuntiaret. et pronuntiauit cognitor dicens, si collationem pars utraque petiuisset, eum esse petitorem qui crimina obiceret. et exegerunt Donatistae, ut probaretur a catholicis, utrum collationem utrique petiuerint. ubi cognitor cum dixisset: hoc catholici probare debebunt, ortus est iterum moratorius conflictus de catholico nomine et Donatistarum et Caecilianistarum. deinde obtulerunt catholici gesta habita in iudicio praefecturae, quibus probarent etiam Donatistas collationem petisse. quae cum iussisset cognitor recitari, rursus illi ad praeterita redierunt et de his ut pronuntiaret cognitor flagitare coeperunt, de quibus totiens

14 cf. Post gesta cap. 1

16 noluissent *f*

pronuntiauerat, id est de persona et de mandato legatorum, quod sibi ut ederetur totiens superfluo postulauerant. hoc autem agebant, quantum intellegebatur, timentes, ne gesta praefectoria legerentur, ubi suam causam quibusdam inconsideratis et temerariis responsionibus uulnerauerant. diu itaque conflictatum est ab eis et maxime cum ipso cognitore, cum ipsi peterent edi sibi mandatum legatis iniunctum aut pronuntiaret eos hoc superfluo petiuisse, ille autem et pronuntiasse se diceret et pronuntiaret hoc omnino ad praesens non pertinere iudicium, ubi declararetur imperialibus litteris, quid petitum esset quidue concessum. et tandem aliquando ad iussum eius coeperant gesta praefectoria recitari. quorum gestorum cum dies et consules fuissent recitati, continuo rursus Donatistae interruperunt et eadem illa praeterita poscere coeperunt. sed cum cognitor interloqueretur debere gesta recitari, ut de petitoris persona constaret, illi contra ab initio coeperunt dicere esse gesta priora, quae deberent potius recitari. contra a catholicis dictum est ideo illos nolle, ut gesta praefectoria legerentur, quod in eis prosecutiones proprias formidarent.

V. 6. Obtulerunt ergo Donatistae gesta proconsularia et uicariae praefecturae, ubi catholici petierant eos actis municipalibus conueniri, ut collatione utrorumque facta error de medio tolleretur, longe antequam ipsam collationem ab imperatore petiuissent, et his gestis catholicos uolebant ostendere loco assistere petitorum, quia illic eos dixerant haereticos multa contra diuinas leges humanasque committere. contra hoc catholici dicebant ideo se etiam tunc flagitasse collationem, ut contra eorum crimina pro ecclesia responderent. itaque petiuerunt saepius, ut, si ea gesta recitanda essent, quae priora esse constaret, illa potius legerentur, ubi Donatistae primitus causam Caeciliani ad imperatorem Constantinum per Anullinum proconsulem accusando miserunt, recitatisque gestis, quae ipsi proferebant, non sunt recitata illa, quae apud

20 cf. Gesta tertiae cognitionis cap. 174 (Mansi IV 217)

32 Anullinum *scripsi* Amillinum *f* Anulinum *v*

praefectos habita iam coeperant recitari. et coepit esse conflictus, ut, si propterea gesta quae Donatistae protulerant praelata sunt gestis quae a catholicis prolata fuerant, quia priora reperta sunt, ut ipsa potius recitarentur, saltem post ipsorum recitationem recitarentur etiam illa longe priora, ubi eos appareret in hac tota causa quae agebatur primitus accusatores extitisse per proconsulem apud imperatorem. ista ergo ne recitarentur uehementer Donatistae obluctabantur multis et multiplicibus prosecutionibus resistentes, sicut obluctati fuerant et extorserant, ne illa praefectoria legerentur. in hac autem obluctatione saepe repetebant illud iam detritum et tot interlocutionibus cognitoris repulsum de mandato legatorum sibi edendo. repetebant etiam quaestionem, quae fuerat iam ante transacta, utrum testimoniis legis an publicis gestis catholici agere mallent, et dicebant, ut, si testimonia diuinae legis eligerent, facerent omnium legum publicarum gestorumque iacturam, si autem publicis legibus et gestis agere potius uellent, omitterent diuina documenta. et tamen, si hoc eligerent catholici, ut publicorum gestorum documentis potius agerent, dicebant se Donatistae nec hoc permissuros, ut ea quae a catholicis offerebantur gesta legerentur, eo quod haberent ualidam temporis praescriptionem, illam scilicet de qua eis fuerat sufficienter et a catholicis et ab ipso cognitore responsum, quia ipsam causam lapsam et agi iam non posse dicebant, quia dies transierat, quo menses quattuor complerentur. uehementer enim eos timere apparebat, ne gesta legerentur, quibus doceretur a maioribus eorum Caecilianum apud imperatorem primitus accusatum et deinde iudiciis et ecclesiasticis et imperialibus absolutum atque purgatum, hoc est ne ipsa causa omnino propter quam uentum fuerat ageretur, ubi se euidentissime superari posse sentiebant. sic autem nolebant et timebant, ut hoc etiam confiteri cogerentur, dicentes quod sensim, id est paulatim inducerentur in causam et ad

33 cf. Gesta tertiae cognitionis cap. 193 (Mansi IV 222) et Post gesta 25, 43—44

3 a *om. v* 7 exstitisse *v*

causae interna deducerentur, quod utique optare deberent, si non de inanibus et moratoriis praescriptionibus, sed de ipsius causae ueritate confiderent.

VI. 7. Contra ergo catholici cum uehementer conarentur, ut ad causam perueniretur, quo eos prorsus nolle peruenire cernebant, respondebant tamen iterum atque iterum eisdem ipsis, quae illi totiens iam transacta repetebant. et quoniam duo erant quae in medium uenerant, unum de editione mandati, quod legatis iniunctum est, alterum, utrum diuinis testimoniis an gestis publicis catholici agere mallent, de mandati illius editione et catholici responderunt non ad eos neque ad praesentem causam omnino pertinere, et ipse cognitor quod saepius pronuntiauerat iterum pronuntiauit, legatorum personam et mandatum quod susceperunt omnino se non posse discutere et ab eo quod sibi iniunctum est non debere discedere, quandoquidem satis apparebat imperialibus litteris, quibus iudex huic causae fuerat constitutus, collationem ab imperatore concessam. de illo autem altero, ubi quaerebant quid eligerent catholici, utrum diuina documenta an gesta publica, saepius catholici responderunt, si Donatistae hominum crimina non obicerent, quae uelut traditoribus obicere consueuerunt, sed tantummodo id quaereretur, quae uel ubi esset ecclesia, nihil se acturos publicis gestis, sed scripturarum diuinarum tantummodo testimoniis, si autem in illa hominum accusatione et criminatione persisterent, quia et ipsi ista nisi talibus gestis demonstrare non possent, sine dubio et catholicos huiusmodi crimina gestis publicis defensuros; aliter enim ista nec accusari poterant nec defendi. haec eis saepius et a catholicis et ab ipso cognitore repetita et inculcata sunt, multis et uariis modis multarum prosecutionum illis ad eadem redeuntibus et eadem repetentibus, ne ageretur causa et ne gesta legerentur, quae iam in manibus esse cernebant. sed aliquando uicit cognitor tam longas obstinationes et iussit recitari, quae a catholicis data sunt, et coepit tandem agi causa. propter

12 et *om. f* 28 poterunt *susp. Engelbrecht*

quam tot episcopi partis utriusque conuenerant. quod mirabiliter factum est, ut, cum Donatistae propterea quaererent petitoris personam, ne perueniretur ad causam, ipsa inquisitio petitoris subito in medium mitteret causam.

VII. 8. Tertio ergo loco haec acta sunt. lecta est relatio Anullini proconsulis ad imperatorem Constantinum; quam quaerentibus Donatistis unde prolata sit, catholici responderunt in archiuo proconsulis, si dubitarent, esse quaerendum. in qua relatione euidentissime continetur ipsos primitus ad imperatorem Constantinum per memoratum proconsulem ea quae Caeciliano crimina obiciebant accusando misisse. qua perlecta Donatistae quaerere coeperunt, quem sibi catholici dicerent patrem. quibus cum ab eis esset responsum secundum euangelium, ubi scriptum est: ne uobis dicatis patrem in terra; unus est enim pater uester deus, etiam hoc audito nihilominus quaerere coeperunt, utrum eis Caecilianus pater esset an mater. cum iam dictum fuisset a catholicis nec patrem sibi eum esse nec matrem, sed fratrem siue bonum si bonus esset, siue malum si malus esset, quia et malus propter sacramenta communia frater esset, hinc aliquanto diutius conflixerunt Donatistis eadem repetentibus et catholicis eadem respondentibus. nam et hoc obiecerunt Donatistae, quomodo diceret apostolus: et si multos paedagogos habetis in Christo, sed non multos patres; in Christo enim Iesu per euangelium ego uos genui, et responsum est a catholicis hoc honorificentiae causa dictum propter euangelicum mysterium, quod dispensabat apostolus; nam patrem ad fidem salutemque aeternam non esse nisi deum. neque enim posset contrarium Christo apostolus loqui, ut, cum ille diceret: ne uobis dicatis patrem in terra; unus enim pater uester deus, contra apostolus tamquam resistens uerbis Christi patrem se diceret eorum, quibus annuntiauerat

5 *relatio Anullini*] cf. Gesta tertiae cognitionis cap. 220 (Mansi IV 227) 14. 30 Matth. 23, 9 23 I Cor. 4, 15

6 Anullini *scripsi* Amilini *f* Anulini *v* 27 mysterium *scripsi coll. I Cor. 4, 1* οἰκονόμους μυστηρίων ministerium *fv*

euangelium, nisi esset utique distinguendum, quid diuinae gratiae, quid humanae honorificentiae causa diceretur.

9. Quaesierunt etiam quis ordinauerit Augustinum, nescio quas, sicut iactabatur, calumnias praeparantes. ubi cum eis intrepide responderet a Megalio se ordinatum, qui tunc fuerit primas episcoporum in Numidia ecclesiae catholicae, et urgeret instanter, ut iam proferrent quae praeparauerunt, ut ibi etiam calumniosi demonstrarentur, illi intentionem in aliud detorserunt, redeuntes ad Caeciliani personam, quam dicebant catholici ecclesiae non obesse, etiamsi uera eius crimina monstrarentur, et tamen etiam ipsa non posse uera monstrari.

VIII. 10. Tunc itaque Donatistae protulerunt litteras, quas ab uniuerso concilio suo se accepisse dicebant, quibus responderetur mandato catholicorum, quod primo die actionis fuerat allegatum et die sequenti, antequam ad secundam actionem die tertio ueniretur, data notoria Donatistae edi sibi poposcerant, ut instructi possent ad cognitionem uenire. et fortasse propter has litteras diligenter scribendas etiam ipsa secunda actione dilationem petiuerunt, quae illis sex dierum concessa est. quarto itaque loco haec acta sunt. lectae sunt supradictae litterae Donatistarum, quibus conati sunt respondere mandato catholicorum, quod gestis primae actionis insertum est. cui mandato non eos potuisse respondere inueniet, qui utraque legere et considerare uoluerit: primum quia testimonia ex lege et prophetis et psalmis et apostolicis atque euangelicis litteris deprompta, quibus ostenditur ecclesia catholica per totum mundum diffundi incipiens ab Hierusalem, unde in propinqua et longinqua crescendo etiam in Africam uenit et in alia loca et ciuitates, per quas primitus dilatata est, in quibus multae ecclesiae ad ipsam unicam pertinentes apostolico labore fundatae sunt, quibus Donatistas non communicare manifestum

12 cf. Mansi IV 235 24 haec testimonia Aug. in Ep. c. Don. collegit et uberrime explicauit

9 catholici *Morelius* catholicae *fv* 16 notoria *sic fv* 23 inueni et *f* 24 primum] comperiet *f* 29 dilata *f*

est, non solum non pertractare, sed omnino nec attingere uoluerunt, nec aliquod testimonium in tam prolixa epistula sua proferre ausi sunt de scripturis sanctis, quo assererent ecclesiam partis Donati esse praedictam et praenuntiatam, sicut tam multa catholici protulerunt pro ecclesia cui communicant, quae incipiens ab Hierusalem toto orbe diffunditur. has ergo partes testimoniorum tantorum cum omnino non attigissent, sed tamquam in illo mandato catholicorum, cui respondere uidebantur, dicta non fuerint praeterissent, illud ostendere temptauerunt prolatis multis testimoniis diuinarum scripturarum, quod ecclesia dei non cum malorum hominum commixtione futura praedicta sit. et tamen postea cum ad euangelicam similitudinem uenissent, quam catholici in mandato suo posuerant de retibus in mare missis, quibus congregari dixit dominus omnia genera piscium et bonos a malis in litore, hoc est in fine saeculi separari, etiam ipsi fassi sunt in ecclesia esse permixtos saltem occultos malos, zizania uero inter triticum non in ecclesia, sed in ipso mundo permixta dixerunt, quoniam dominus ait: a g e r e s t h i c m u n d u s. de area sane, cui paleam catholici dixerant usque ad tempus uentilationis admixtam, tamquam omnino in euangelio nihil tale scriptum sit, exponere similitudinem istam ne conati quidem sunt, sed quasi hoc a se ipsis catholici dixerint, eam tantummodo reprehenderunt uelut ex testimonio Hieremiae prophetae, qui ait: q u i d p a l e i s a d t r i t i c u m?, non attendentes unde hoc ille dixisset. non enim aiebat de ecclesia, sed de diuinis prophetarum uisionibus et humanis somniis, ne ullo modo compararentur. illam quoque similitudinem de ouibus et haedis, qui simul pascuntur et in saeculi fine segregabuntur, quam inter alias catholici ex euangelio posuerant, omnino attingere noluerunt. neque enim poterant illic dicere etiam haedos a

14 cf. Matth. 13, 47 19 Matth. 13, 38 25 Hier. 23, 28 30 cf. Matth. 25, 32—33

22 ne *scripsi* nec *fv; at Aug. ipse* nec—quidem *in his operibus nusquam dixit*

pastoribus in communibus pascuis ignorari, sicut dixerant inter retia pisces malos in mari a piscatoribus non uíderi.

11. Item cum catholici in mandato suo, uolentes ostendere toleratos a bonis in ecclesia malos nec bonos malorum contagione pollutos, commemorassent exempla prophetarum et ipsius domini Christi et apostolorum et post haec etiam bonorum episcoporum et iudicium ipsorum quoque Donatistarum, qui quosdam suorum in Maximiani schismate positos negauerunt Maximiani contagione pollutos, illi in suis litteris ad haec respondere conati de prophetis et de domino Christo et apostolis quodcumque dixerunt, de episcopis autem et Maximianistis siluerunt. in episcopis enim premebantur auctoritate Cypriani, cuius uerba ex epistula eius prolata catholici in suo mandato posuerunt, quibus manifestissime ostendebatur et praecepisse, ut pro unitate in ecclesia mali tolerarentur nec propter ipsos ecclesia relinqueretur, et quosdam collegas suos etiam ipsum, a quorum malis moribus longe abhorrebat et de quorum factis pessimis non tacebat, in ecclesia tolerasse. huius ergo auctoritate oppressi Donatistae cum de prophetis et domino Christo et apostolis aliquid dixissent ad hoc tamen, non tolerandos in ecclesia permixtos malos, de episcopis omnino nihil dicere uoluerunt. et tamen etiam de Iuda traditore et de his, quos Paulus tolerauit per inuidiam Christum annuntiantes, ipse Cyprianus sic intellexit, sic scripsit, quemadmodum ea catholici in suo mandato posuerunt, quod et dominus Iudam ad exemplum malorum in ecclesia tolerandorum pertulerit et Paulus eos, de quibus talia dixit, non extra, sed intra ecclesiam sustinuerit. de Maximianistis autem quid responderent, cum adhuc homines uiuerent, de quibus possent apertissime facillimeque conuinci? proinde ad illud, quod in mandato suo catholici dixerant, eosdem Maxi-

13 cf. Cypr. ep. 54, 3 16 cf. Cypr. de lapsis c. 6 26 cf. Ioh. 6, 71—72 27 cf. Phil. 1, 15—18

7 iudicium *scripsi* iudicio *fv, cf. I 10 et Mandatum catholicorum 4 extr.*

mianistas a Donatistis per iudicia publica basilicis pulsos, utcumque respondere conati sunt non se criminaliter accusasse aut ad communionem suam inuitum aliquem coegisse, sed res suas uel suorum ciuiliter repetisse, obliti quod Primianus aliquando dicendum apud acta mandauit: illi auferunt aliena, nos intermittimus ablata. ad illa uero, quae de Maximianistis in catholicorum mandato dicta sunt, quod a se damnatos in integro honore susceperint, quod Maximiani socios ab illo pollutos esse negauerint, quod baptismum ab eis in schismate datum approbare potius quam rescindere atque iterare maluerint, nec leuiter respondere temptauerunt, sed illa omnia miro quodam silentio, tamquam dicta non fuerint, transierunt.

12. De ipso etiam baptismo, quod in illo mandato a catholicis dictum est apostolum de quibusdam dixisse: ueritatem in iniquitate detinent, ut ostenderetur fieri posse, ut non destruenda ueritas in destruenda iniquitate teneatur, aut non intellexerunt aut id, quod ipsi intellexerant, ne ab aliis intellegeretur, uerbis suis obscurare uoluerunt, dicentes hoc apostolum de gentilium errore dixisse, quasi ad rem pertineat de quorum errore dixerit, cum tamen ostenderit posse ueritatem in iniquitate detineri, ut, haec duo cum in uno homine inuenta fuerint, et approbetur ueritas et iniquitas corrigatur, sicut catholica facit, cum agnoscit in Donatistis et amplectitur sacramenti ueritatem, detestatur autem in eis et corrigit haereticam iniquitatem. et illud, quod a catholicis in mandato dictum est, non ideo destruendum baptismum Christi, quia eum etiam haeretici tradunt, sicut non ideo negandus est Christus, quia eum etiam daemones confitentur, similiter aut non intellexerunt aut obscurare uoluerunt, dicentes catholicos contra martyres locutos, non tamen exprimentes quos martyres dicerent, dicentes etiam eos daemoniis uelle communicare, quasi

5 cf. Cresc. IIII 47, 57 15 Rom. 1, 18. cf. De un. bapt. 4, 5 sqq., ubi haec uberius explicantur

22 *pr.* in *om.* *f*

haereticis communicetur quando eorum anathematur iniquitas, quamuis in eorum consecratione inuentus baptismus non destruatur, sicut anathematur iniquitas daemonum, quamuis in eorum confessione auditum nomen domini non negetur.

13. De persecutionibus etiam, quas perpeti se queruntur, multa in suis litteris posuerunt nec tamen respondere ausi sunt ad illud, quod in mandato catholicorum dictum est, quod ipsi primitus apud Constantinum imperatorem accusauerunt Caecilianum, qui de imperatorum legibus conqueruntur, ⟨in⟩ inuidiam catholicorum exaggerantes siue mortes, quas eorum circumcelliones sibimet ipsis inferunt, siue omnia, quae non pro communione Donati, sed pro sceleribus, quibus uiolenter saeuiunt nefarieque uiuunt, per leges publicas disciplinasque patiuntur, sicut etiam de oppido Bagaitano commemorasse ausi sunt, ubi manifestatum est, quanta mala commiserint et quam minora perpessi sunt.

14. Ad illud quoque in catholicorum mandato, quod dictum est de purgatione et absolutione Caeciliani et Felicis Aptugnensis, de quorum criminibus apud imperitos solebant catholicis magnam inuidiam concitare, cum illic tota causa propter quam uenerant uersaretur, nihil omnino respondere in tam prolixis litteris uoluerunt, quia et in eo quod dicebant et diuinis testimoniis uelut astruebant, non esse malos in ecclesia tolerandos, sed ab eis recedendum propter contagium peccatorum, ita se dicere demonstrabant, ut tamen ignoratis peccatis alienis neminem maculari posse faterentur. hoc enim et de malis piscibus dixerant, quod, sicut illos latentes in fluctibus quamuis iam inter retia non uident piscatores, sic latentes malos in ecclesia nesciunt sacerdotes et ab eis ideo minime polluuntur. nec tamen uel leuiter uel tenuiter in tam prolixis et tanta dilatione accepta conscriptis litteris probare conati sunt, quod maxime in mandato catholicorum commemoratum est, ut pro-

14 cf. 11, 23

1 et 3 anathematizatur *fv, correxi* 7 in *om. f* 9 in *add. Morelius* 14 Uagaitano *fv* 18 Aptugnensis *scripsi* Aptuginensis *fv* 28 intra *v*

barent non solum uera esse crimina Caeciliani, nam hoc parum est, sed etiam ecclesiae, quae per omnes gentes usque ad terrae terminos dilatatur, ea probari et innotescere potuisse, ut consequenter saltem secundum ipsos posset cognitorum peccatorum contagione maculari.

VIIII. 15. Cum itaque litterae Donatistarum recitatae fuissent, uoluit cognitor, ut etiam quae catholici recitanda dederant legerentur. sed Donatistae ad ea quae scripserant ut responderetur flagitare coeperunt, quod et catholici magis uolebant, ne illae litterae sic manerent, quasi eis non potuerit responderi. incipientibus ergo catholicis respondere Donatistae interrumpere et obstrepere coeperunt, ne perpetuus respondentis sermo decurreret, sicut eorum litterae nullo interpellante fuerant recitatae. uolentibus ergo catholicis diuina testimonia, quae ipsi posuerant, et ea, quae illi commemorauerant, ostendere quemadmodum essent accipienda, ne inter se deprehenderentur esse contraria, cum essent utraque diuina et utique consona, non dissona esse deberent, primitus de areae similitudine coeperunt dicere. tunc Donatistae interrumpentes dixerunt, quod de area non legeretur in euangelio scriptum. cumque expressius a catholicis locus euangelii commemoraretur, rursus interrumpendo dixerunt occultos malos dictos esse paleam postea uentilandam. inde inter strepitus et interruptiones eorum de zizaniis et tritico dissensio nata est propter mundi nomen, quod Donatistae nolebant intellegi ecclesiam, quia scriptum est: a g e r e s t h i c m u n d u s, et multa testimonia protulerunt, quibus sancta scriptura mundum non nisi malos commemorasset, sicuti est: q u i d i l e x e r i t m u n d u m, n o n e s t c a r i t a s p a t r i s i n i l l o et cetera talia, ut quasi ex hoc ostenderent mundi nomine ecclesiam significari minime potuisse. contra catholici alia testimonia proferebant, quibus in bono mundi

19 cf. Matth. 3, 12. Gesta tertiae cognitionis cap. 262. Gaud. II 4, 4
26 Matth. 13, 38 28 I Ioh. 2, 15

15 illic *f* 21 irrumpendo *f* 23 interruptores *f* 24 quod] quo *v*, *cf. 10, 19* mundum non bene intellegi ecclesiam

nomen esse positum ostenderetur, sicuti est: deus erat in Christo mundum reconcilians sibi et cetera huiusmodi, ubi ostenderetur ecclesia quoniam ipsa utique per Christum reconciliatur deo. et haec agebantur catholicis sermonem suum prosequendo perpetuare conantibus, illis autem ne id fieret perstrepentibus, cum suam responsionem non reseruarent, sicut catholici fecerant, cum eorum epistula legeretur, sed crebras contradictiones interponendo, ne catholicorum prosecutio imperturbata procurreret, impedirent.

16. Flagitantibus itaque patientiam eorum catholicis et per multas cognitoris interlocutiones uix impetrantibus responderunt litteris eorum, ostendentes multis sanctarum scripturarum testimoniis et exemplis malos in ecclesia nunc sic esse permixtos, ut, quamuis debeat uigilare ecclesiastica disciplina ad eos non solum uerbis, sed etiam excommunicationibus et degradationibus corripiendos, tamen non solum in ea latentes nesciantur, sed plerumque propter pacem unitatis etiam cogniti tolerentur, sic ostendentes diuina testimonia consonare, ut et illa, quibus commendaretur ecclesia cum malorum commixtione, hoc tempus eius significarent, qualis est in praesenti saeculo, et illa testimonia, quibus commendatur non habere commixtos malos, illud eius tempus significarent, qualis uenturo saeculo in aeternum futura est; sicut nunc mortalis est, id est ex mortalibus hominibus constat, tunc autem immortalis erit, quando in ea nemo morietur; sicut ipse Christus isto tempore fuit pro illa mortalis, post resurrectionem autem iam non moritur et mors illi ultra non dominabitur, quod etiam ecclesiae suae in fine saeculi praestiturus est. haec duo tempora ecclesiae, quae nunc est et qualis tunc erit, significata esse etiam duabus piscationibus, una ante resurrectionem Christi, quando mitti iussit retia nec sinistram nec dexteram nominans partem, ut

1 II Cor. 5, 19 10 *usque ad hunc locum extant Gesta collationis; interciderunt tertiae cognitionis capita 282—587* 26 cf. Rom. 6, 9 30 cf. Luc. 5, 4—10

13 nunc sic] sic non *f; fort. scrib.* sic nunc, *cf.* talem nunc *p. 69, 25* 28 tempore *f* 29 esse] est (*sic*) *v* 30 unum *f*

nec solos malos nec solos bonos, sed commixtos bonis malos intra retia suorum sacramentorum futuros doceret, post resurrectionem autem, quando iussit retia mitti in dexteram partem, ut post resurrectionem nostram bonos solos in ecclesia futuros intellegeremus, ubi ulterius haereses et schismata non erunt, quibus modo retia disrumpuntur. nam et euangelium non tacuit in prima piscatione commemorare retia esse disrupta et in nouissima dictum est: e t c u m t a m m a g n i e s s e n t p i s c e s, r e t i a n o n s u n t d i s r u p t a. de tali ecclesia dictum esse quod per illam non erit transiturus incircumcisus et immundus; ad immundos enim pertinere schismaticas separationes, quae tunc non erunt, quia retia non sunt disrupta. hoc etiam significasse, quod coruus auis immunda exierit de arca et non redierit; quae tamen arca exeunte coruo non utique omnibus immundis animalibus caruit, sed in ea fuerunt et munda et immunda usque ad diluuium, sicut in ecclesia boni et mali usque ad saeculi finem. sed sicut non de immundis, sed de mundis animalibus Noe obtulit sacrificium, ita non ii qui mali sunt in ecclesia, sed ii qui boni sunt perueniunt ad deum.

17. De prophetis etiam, quia dixerant Donatistae in litteris suis non eos communicasse illis, in quos mala tanta dixerunt, responderunt catholici, quod unum templum fuerit quo uniuersi utebantur, nec quemquam prophetarum, qui tanta dixerunt in malos, constituisse sibi aliud templum sacrificia sacerdotes. et quod Donatistae in litteris suis posuerant testimonia scripturarum, quibus ostenderent ad peccata parentum etiam filios pertinere, cum hoc utique numquam recte intellectum sit nisi de iis filiis, qui parentum iniquitates imitarentur, responderunt catholici: cum tanta in illum populum et ⟨tam⟩ acerba dicta sint diuinis eloquiis, quae etiam ipsi in suis

3 cf. Ioh. 21, 6—11 8 Ioh. 21, 11 10 cf. Esai. 52, 1 13 cf. Gen. 8, 6 15 cf. Gen. 7, 2 18 cf. Gen. 8, 20

4 futuras *f* 5 alterius *f* 6 dirumpuntur *f* 7. 9. 12 dirupta *f* 8 est *om. f* 10 erit *scripsi coll. Esaiae loco* erat *fv* 11 quae] quia *f* 19 deum] eum *f* 21 communicasse *scripsi* communicare *fv* 25 posuerunt *v* 29 tantum *f* tam *addidi*

litteris commemorauerunt, ut quasi nullus illic remansisse uideretur bonus, non solum ibi fuerunt idem ipsi prophetae sancti, uerum etiam ex ipso populo exorti erant, quos ipse dominus in suae carnis aduentu laudabiles reperit, sicut fuerunt Zacharias et Helizabet et sicut Iohannes filius eorum, sicut Simeon senex et Anna uidua. unde apparet quam impie, quam calumniose obicerentur catholicis toto orbe diffusis crimina Caeciliani, cum Simeoni et Annae et ceteris talibus obici non possent crimina illius populi, in quo nati fuerant sacramentis eiusdem populi consecrati, quae crimina eidem populo non humana opinio, sed sermo diuinus obiecerat. commemoratum est etiam testimonium propheticum, ubi signati sunt, ne cum malis perirent, qui gemebant facinora quae fiebant in medio eorum. nec tamen corporaliter separati sunt.

18. Deinde ibi commemoratum est, qualis separatio bonis hoc tempore ab impiis et malis fieri debeat, ne communicetur peccatis alienis, corde uidelicet et uitae morumque dissimilitudine, nec aliter intellegi debere quod scriptum est: *exite de medio eorum, recedite inde, et immundum ne tetigeritis*, id est: discernimini aliter uiuendo et immunditiae non consenseritis. ibi etiam opportunissimo loco responsum est Donatistis ad illud quod dixerant, cum eos peteret cognitor ut sederent, scriptum sibi esse ut cum talibus non sederent. dictum est enim a catholicis, cum eorum litteris responderent, non sic intellegendam esse separationem a malis hoc tempore, quemadmodum illi intellexerant, qui secum tamquam cum impiis non sederunt, quia scriptum est: *non sedi in concilio impiorum*, cum utique, si impios putarent, nec illud, quod in eodem psalmo consequenter prohibetur, tacere debuerunt. nam ibi sequitur: *et cum iniqua gerentibus non introibo*. cum ergo illi intrassent cum eis quos impios putarent, quare non etiam sederunt, ut in utroque non

12 cf. Ezech. 9, 4 18 Esai. 52, 11 23 cf. II 1 27. 30 Ps. 25, 4

2 iidem *fv* 5 Elisabeth *v* 15 ubi *f* 20 discernamini *f* 30 facere *f*

corporalem, sed spiritalem consessum et ingressum deuitasse uiderentur? ibi commemorata est etiam causa Maximianistarum totiens iam illis obiecta, ubi et se et illos quibus dilationem dederunt in Maximiani schismate positos, eiusdem in damnatione Primiani socios, tamen illius contagio dixerunt non esse pollutos, qui Caeciliani criminibus orbem christianum usque ad terminos terrae perisse contenderent.

X. 19. Ad haec Donatistae, cum ualidissimis scripturarum documentis et exemplo suo de Maximianistis respondere non possent, ad illud quod iam peractum fuerat redierunt, dicentes mundum non bene intellegi ecclesiam, in qua simul et triticum et zizania iussa sunt crescere, cum catholici et tot testimonia diuina iam commemorassent, quibus ostenderetur mundus etiam in bona significatione positus et in ea non nisi ecclesia posse intellegi et, quomodolibet acciperetur mundus, quando utrumque semen per mundum cresceret, non debere propter zizania totius mundi triticum deseri. cum ergo haec iam dicta fuissent et quaestio ipsa iam terminata uideretur, ad eam rursus summa inopia redierunt eadem per eadem replicantes, quaerentes quomodo potuerit diabolus in ecclesia seminare zizania, deinde calumniantes, quod duas ecclesias catholici dixerint, unam quae nunc habet permixtos malos, aliam quae post resurrectionem eos non esset habitura, ueluti non idem futuri essent sancti cum Christo regnaturi, qui nunc pro eius nomine cum iuste uiuunt tolerant malos.

20. Ad haec catholici responderunt etiam ipsos iam fuisse confessos esse in ecclesia uel occultos malos, et uicissim quaesierunt, quomodo eos in ecclesia diabolus seminauerit, quod illi, quasi fieri non posset, de zizaniis requirebant. repetierunt etiam catholici testimonium Cypriani, qui eandem euangelicam similitudinem non aliter intellexit, quam ut in ecclesia diceret esse zizania nec latere, sed cerni. contra quod

30 cf. Cypr. epist. 54, 3

15 posse *scripsi* posset *fv* 22 nunc] non *f* 23 iidem *fv* (*passim*)

testimonium illi omnino nihil ausi fuerant respondere, cum auctoritatem Cypriani tanti habeant, ut per illam conentur defendere, quod male de iterando baptismo sentiunt et faciunt. de duabus etiam ecclesiis calumniam eorum catholici refutarunt, identidem expressius ostendentes quid dixerint, id est non eam ecclesiam, quae nunc habet permixtos malos, alienam se dixisse a regno dei ubi non erunt mali commixti, sed eandem ipsam unam et sanctam ecclesiam nunc esse aliter, tunc autem aliter futuram, nunc habere malos mixtos, tunc non habituram; sicut nunc mortalem, quod ex mortalibus constaret hominibus, tunc autem immortalem, quod in ea nullus esset uel corpore moriturus; sicut non ideo duo Christi, quia prior mortuus postea non moriturus. dictum est etiam de homine exteriore et interiore, quae cum sint diuersa, non tamen dici duos homines: quanto minus dici duas ecclesias, cum idem ipsi, qui nunc boni tolerant permixtos malos et resurrecturi moriuntur, tunc nec mixtos malos habituri sint nec omnino morituri! de ipso quoque numero, quoniam Donatistae scripturarum testimonio unam ecclesiam commendauerunt uelut contra duas, quas catholicos affirmasse iactabant, responsum est a catholicis etiam multas ecclesias in scripturis inueniri dictas et septem ad quas Iohannes scribit, quae tamen multae illius unicae membra esse intellegerentur, ut hinc appareret multo minus sibi debere obici duas, cum eandem ipsam unam dixerint non talem nunc esse, qualis in resurrectione futura esset, quandoquidem apostolicis litteris non obiciantur multae, ex quibus ipsa una constaret. ad haec Donatistae rursus eadem replicare non destiterunt, insuper adicientes et inuidiose iactantes, quod ecclesiam mortalem catholici dixerint, et ideo negantes eam mortalem esse, quia trinitas immortalis est, cuius gratia consecratur ecclesia, et quia Christus ideo pro ea mortuus sit, ut eam faceret immortalem; quasi catholici dixerint non eam

22 cf. Apoc. 1

13 prius est *coni. v, cf. De bapt. VII 25, 49* priores ei consentiant. *Cresc. II 1, 2* priores hoc uoluerint appellari

fieri immortalem gratia dei et effuso pro ea sanguine saluatoris. sed tempora esse discernenda dixerunt, praesens uidelicet, quo moriuntur omnes sancti, sicut mortuus est ipse Christus, et futurum, quo resurgent et nullo morituro uiuent cum illo qui iam resurrexit.

XI. 21. Haec inter eos cum agerentur et quamuis manifesta atque dilucida Donatistis certantibus superflua replicarentur, promisit cognitor de his se, quae satis audisset, extrema sententia iudicaturum et iussit illud agi potius, unde extiterit prima causa discidii. tunc Donatistae urgere coeperunt, ut de his quae audisset primitus iudicaret. quod cum etiam catholici exigerent et ille in eo quod dixerat permaneret iuberetque illud agi potius, ut causa primi discidii monstraretur, petierunt catholici, ut quae offerebant recitarentur. quod cum fieri praecepisset, obnixius Donatistae resistere coeperunt et cogere, ut iam de cognitis iudicaret, eadem quae transacta fuerant repetentes et addentes, quod omnino iudicare de illa causa non deberet, quam uolebat agi recitatione eorum, quae a catholicis oblata fuerant recitanda, dicentes huius causae Christum iudicem esse debere et inuidiam facientes catholicis, quod hominem petiuerant iudicem, dicentes etiam solita de persecutionibus, quas perpeti uiderentur. ad hoc catholici responderunt nec de homine iudice postulato eos debere facere inuidiam, qui et de causa Maximianistarum iudicauerunt nec eam Christo iudici seruauerunt et ipsam Caeciliani causam primitus ad hominem, hoc est ad imperatorem Constantinum, accusantes miserunt, nec de persecutionibus, quod aliquid ab imperatoribus pro ecclesia catholici peterent, cum eorum circumcelliones ducibus clericis tam horrenda mala committerent. ubi frustra responderunt nihil hoc ad sacerdotes pertinere, cum clericis ducibus illi talia fecisse asserebantur.

22. Ibi etiam cum dictum esset, quod calce et aceto humanos oculos persecuti sint, in quo scelere diabolum crudelitate

32 cf. Cresc. III 42, 46 33 cf. Hiob 2

3 et sicut *f* 31 asserebantur *scripsi* asserebant *fv*

peruicerunt, qui hoc in sancti uiri carne non fecit quam in potestatem acceperat affligendam, hic Donatistae quaesierunt, utrum qui faciunt filii essent diaboli an qui patiuntur; quasi catholici aliud quam passiones suas dixerint immanissimas a clericis et circumcellionibus eorum. uerumtamen etiam hic non praetermiserunt catholici occasione oblata eis Maximianistas obicere et dixerunt secundum eorum sententiam meliores esse Maximianistas, quos apud tres uel eo amplius proconsules persecuti sunt; illi enim si passi sunt, isti fecerunt. et urgebant catholici ut responderent, utrum ex ipsis, quos damnauerunt et persecuti sunt, non susceperint Felicianum et utrum non eum habeant in collegio suo. ad quod illi obiectum sicut semper omnino obmutescentes in aliud ierunt obiciendo catholicis, quod diabolum defendissent, quia dixerant eum sancti Iob oculis pepercisse, unde illum isti crudelitate uicissent. et susceperunt accusare diabolum uelut defensum a catholicis, dicentes eum magis crudeliter in carne Iob oculis pepercisse, ut manerent ad spectaculum uulneris, quod uniuerso corpori inflixerat. quod multum mirum est quare hoc pro magno dicere uoluerint, nisi forte ut intellegerentur pie fecisse, qui oculos in hominibus persecuti sunt, ne cruciarentur uidendo uulnera sua, quae ab eis per totum corpus acceperant.

23. Sed cum iterum Donatistae persecutiones quas patiuntur exaggerantes suorum quasdam mortes commemorarent in oppido Bagaiensi, responsum est a catholicis eos hoc passos esse, dum eorum uiolentiae resisteretur, quam et iudici inferre conati sunt. in illo oppido commemorauerunt catholici ab eis horrenda esse commissa, ita ut etiam basilica esset incensa et in ignem missi codices sancti, mortes autem illorum magis esse ex consuetudine quam habent, ut se ipsi praecipitent. cumque his Donatistae respondentes exaggerarent identidem uelut persecutiones quas paterentur, tamquam ex his fructibus suos aduersarios malam esse arborem iactitantes et petentes identidem, ut de agro et zizaniis et de una et immortali ec-

9 isti *mg. v* uicti *fv* 33 iactantes *f* 34 *tert.* et *om. f*

clesia iudicaretur, contra autem catholici fructus eorum commemorarent schismata et rebaptizationes et quod ipsi primitus maiores suos apud imperatorem accusassent, atque in huiusmodi mutuis obiectis diu conflictio uersaretur, maluit cognitor haec omnia cohibere, promittens de his iudicium posteriore sententia, et recitari iussit, quod a catholicis oblatum iam legi coeperat et fuerat interruptum. sic peracta est causa ecclesiae, quam magnopere catholici curauerant a Caeciliani causa distinguere, quoniam ei non posset cuiuslibet praeiudicari criminibus, quae contra omnes humanas criminationes tot testimonia diuina meruisset. ex hoc iam coepit agi etiam causa Caeciliani.

XII. 24. Quinto ergo loco haec acta sunt. recitatae sunt duae relationes Anullini proconsulis ad Constantinum imperatorem, una quae iam superius erat recitata, qua ostendit maiores Donatistarum, id est de parte Maiorini, dedisse sibi chartas criminum Caeciliani et postulasse Constantino mittendas seque illas memorato imperatori misisse, altera autem, qua ostendit ex eiusdem imperatoris iussione denos ex utraque parte ad agendam causam ut mitterent eos se conuenisse atque illos promisisse facturos. tum deinde lectae sunt etiam litterae supradicti imperatoris ad episcopos datae, ubi eis causam Caeciliani iniunxit audiendam. atque inde ex ordine legi coepit etiam episcopale iudicium Miltiadis Romani episcopi et aliorum cum illo Gallorum et Italorum episcoporum in eadem urbe Romae factum, cuius iudicii prima parte, id est gestis primi diei recitatis, ubi accusatores Caeciliani qui missi fuerant negauerunt se habere quod in eum dicerent, ubi etiam Donatus a Casis Nigris in praesenti conuictus est adhuc diacono Caeciliano schisma fecisse Carthagine — de Carthaginis enim schismate exorta est aduersus ecclesiam catholicam pars Donati —, ubi etiam promiserunt idem aduersarii Caeciliani alio die se praesentaturos, quos causae necessarios subtraxisse

14 cf. 7, 8

13 Anullini *scripsi* Amillini *f* Anulini *v* 14 qua] quae *f* 23 Melchiadis *fv, ubique correxi* 32 repraesentaturos *v*

arguebantur, et hoc mentiti ulterius ad iudicium accedere noluerunt: hac ergo iudicii parte recitata cum coepisset recitari, quid alio die gestum sit, interruperunt Donatistae et petere instantissime coeperunt, ut prius ea quae offerebant recitarentur, asserentes non esse ordinis, ut prius absolutio Caeciliani quem nondum accusauerant legeretur, et de hoc aliquanto diutius conflixerunt, cum catholici dicerent non debere interrumpi quod legi iam coeperat, donec eiusdem iudicii omnia gesta terminarentur, illi autem e diuerso assererent ea quae interrumpebantur nec incipi debuisse ut legerentur, quoniam non competeret prius defendi hominem quam accusari. ad hoc catholici respondebant, cum causa schismatis a cognitore quaereretur, petisse ut illa legerentur quae oblata fuerant ad legendum, cum ageretur de persona petitoris. duas itaque ob res illa uoluisse recitari, ut appareret eos primitus in hac causa hominem iudicem postulasse, qui faciebant catholicis inuidiam, quod in hac collatione homo cognitor residebat, et ut petitoris persona constaret, et quoniam legi coepta fuerant, non debere interrumpi, sed usque ad finem recitando perduci. inter haec cognitor cum hoc primo uoluisset quod a catholicis petebatur, ut ea quae recitari coeperant finirentur, postea tamen ei Donatistae extorserunt, ut ea quae ipsi offerebant dilatis illis legi permitterentur.

XIII. 25. Tunc Donatistae aliquantum praelocuti sunt, quod Mensurius, qui fuerat ante Caecilianum ecclesiae Carthaginiensis episcopus, tempore persecutionis tradiderit persecutoribus sanctas scripturas, et hoc ut probarent, legerunt eius epistulam ad Secundum Tigisitanum datam, qui tunc habebat primatum episcoporum Numidiae. in qua epistula uidebatur Mensurius uelut de suo crimine confiteri, qui tamen non scripserat se sanctos codices tradidisse, sed potius ne a persecutoribus inuenirentur abstulisse atque seruasse, dimisisse

25 cf. De un. bapt. 16, 29. Optat. I 17 sqq.

3 quod *f* 15 illas *f* 18 ut petitori constaret quoniam *f* 25 Carthaginiensis *ubique restitui* Carthaginensis *fv*

autem in basilica Nouorum quaecumque reproba scripta haereticorum, quae cum inuenissent persecutores et abstulissent, nihil ab illo amplius postulasse. uerumtamen quosdam Carthaginiensis ordinis uiros postea suggessisse proconsuli, quod illusi fuerant qui missi erant ad christianorum scripturas auferendas et incendendas, quia non inuenerant nisi nescio quae ad eas non pertinentia, ipsas autem in domo episcopi custodiri, unde deberent proferri et incendi; proconsulem uero ad hoc eis consentire noluisse. in eisdem etiam litteris lectum est eos, qui se offerrent persecutionibus non comprehensi et ultro dicerent se habere scripturas quas non traderent, a quibus hoc nemo quaesierat, displicuisse Mensurio et ab eis honorandis eum prohibuisse christianos. quidam etiam in eadem epistula facinorosi arguebantur et fisci debitores, qui occasione persecutionis uel carere uellent onerosa multis debitis uita uel purgare se putarent et quasi abluere facinora sua uel certe adquirere pecuniam et in custodia deliciis perfrui de obsequio christianorum. crimen tamen Donatistae non ingerebant Mensurio nisi de codicibus traditis; mentitum eum quippe dicebant, quod illi non fuerint codices sancti, et peccatum suum tegere uoluisse, quamuis et ipsam fictionem criminarentur. recitarunt etiam rescripta Secundi Tigisitani ad eundem Mensurium pacifice data, ubi et ipse narrauit in Numidia persecutores quae egerint et qui comprehensi et scripturas sanctas tradere nolentes et multa mala passi et grauissimis suppliciis excruciati et occisi sunt, eosque honorandos pro martyrii sui merito commendauit, laudans eos non tradidisse scripturas sanctas illius mulieris exemplo, quae duos exploratores in Hiericho, in quibus figurarentur duo testamenta, uetus et nouum, tradere persecutoribus noluit. quod quidem exemplum si sub hac figura est intellegendum, Mensurium potius adiuuabat. in suis enim litteris Mensurius reprehendebat eos qui scripturas sanc-

28 cf. Ios. 2

7 quae] *scrib.* qua, *cf. index s. u.* quis eas *scripsi* eos *fv* 10 *fort.* persecutoribus 17 acquirere *fv* 28 Ierieho *v*

tas, quamuis eas non traderent, se tamen habere faterentur, quod mulier illa non fecit; neque enim eos exploratores qui quaerebantur apud se esse confessa est, sed negauit. scripsit etiam Secundus et ad se ipsum missos a curatore et ordine centurionem et beneficiarium, qui peterent diuinos codices exurendos, eisque respondisse: 'christianus sum et episcopus, non traditor,' et cum ab eo uellent aliqua ecbola aut quodcumque accipere, neque hoc eis dedisse exemplo Eleazari Macchabaei, qui nec fingere uoluit suillam carnem se manducare, ne aliis praeberet praeuaricationis exemplum. hae litterae Mensurii et Secundi donec legendo terminarentur, catholici patienter audierunt, quamuis testati fuerint eas esse familiares nec ad causam ecclesiae pertinere.

XIIII. 26. Cognitor ergo commonens Donatistas, ut patientiae uicem redderent, iussit perlegi quae oblata a catholicis iam ex parte fuerant recitata. hic Donatistae poposcerunt, ut prius etiam legeretur quod de causa Caeciliani offerebant. hoc quoque sine ulla difficultate catholicis permittentibus et commendantibus, quam patienter hoc permitterent, ut hoc eis et illi rependerent, iussit quod offerebatur cognitor recitari. et recitatum est a Donatistis concilium ferme septuaginta episcoporum contra Caecilianum apud Carthaginem factum, ubi eum absentem damnauerunt, quod ad eos uenire noluerit tamquam a traditoribus ordinatus, et quia, cum esset diaconus, uictum afferri martyribus in custodia constitutis prohibuisse dicebatur. nominati sunt etiam quidam collegae Caeciliani, qui traditores asserebantur publicis gestis, quae tamen gesta non legebantur. inter hos autem maxime Felix Aptugnensis acerbius accusatus est, ita ut fons malorum omnium diceretur. deinde sententiae a singulis dictae sunt, primitus a Secundo Tigisitano, qui eorum princeps fuit, deinde a ceteris, quibus expresserunt se Caeciliano et collegis eius non communicare. hoc itaque con-

9 cf. II Mach. 6, 21—28 26 cf. Post gesta 22, 38 29 cf. Cresc. III 61, 67

9 Machabaei *v* 28 Abtugnensis *fv*

nec solos malos nec solos bonos, sed commixtos bonis malos intra retia suorum sacramentorum futuros doceret, post resurrectionem autem, quando iussit retia mitti in dexteram partem, ut post resurrectionem nostram bonos solos in ecclesia futuros intellegeremus, ubi ulterius haereses et schismata non erunt, quibus modo retia disrumpuntur. nam et euangelium non tacuit in prima piscatione commemorare retia esse disrupta et in nouissima dictum est: e t c u m t a m m a g n i e s s e n t p i s c e s, r e t i a n o n s u n t d i s r u p t a. de tali ecclesia dictum esse quod per illam non erit transiturus incircumcisus et immundus; ad immundos enim pertinere schismaticas separationes, quae tunc non erunt, quia retia non sunt disrupta. hoc etiam significasse, quod coruus auis immunda exierit de arca et non redierit; quae tamen arca exeunte coruo non utique omnibus immundis animalibus caruit, sed in ea fuerunt et munda et immunda usque ad diluuium, sicut in ecclesia boni et mali usque ad saeculi finem. sed sicut non de immundis, sed de mundis animalibus Noe obtulit sacrificium, ita non ii qui mali sunt in ecclesia, sed ii qui boni sunt perueniunt ad deum.

17. De prophetis etiam, quia dixerant Donatistae in litteris suis non eos communicasse illis, in quos mala tanta dixerunt, responderunt catholici, quod unum templum fuerit quo uniuersi utebantur, nec quemquam prophetarum, qui tanta dixerunt in malos, constituisse sibi aliud templum sacrificia sacerdotes. et quod Donatistae in litteris suis posuerant testimonia scripturarum, quibus ostenderent ad peccata parentum etiam filios pertinere, cum hoc utique numquam recte intellectum sit nisi de iis filiis, qui parentum iniquitates imitarentur, responderunt catholici: cum tanta in illum populum et ⟨tam⟩ acerba dicta sint diuinis eloquiis, quae etiam ipsi in suis

3 cf. Ioh. 21, 6—11 8 Ioh. 21, 11 10 cf. Esai. 52, 1 13 cf. Gen. 8, 6 15 cf. Gen. 7, 2 18 cf. Gen. 8, 20

4 futuras *f* 5 alterius *f* 6 dirumpuntur *f* 7. 9. 12 dirupta *f* 8 est *om. f* 10 erit *scripsi coll. Esaiae loco* erat *fv* 11 quae] quia *f* 19 deum] eum *f* 21 communicasse *scripsi* communicare *fv* 25 posuerunt *v* 29 tantum *f* tam *addidi*

litteris commemorauerunt, ut quasi nullus illic remansisse uideretur bonus, non solum ibi fuerunt idem ipsi prophetae sancti, uerum etiam ex ipso populo exorti erant, quos ipse dominus in suae carnis aduentu laudabiles reperit, sicut fuerunt Zacharias et Helizabet et sicut Iohannes filius eorum, sicut Simeon senex et Anna uidua. unde apparet quam impie, quam calumniose obicerentur catholicis toto orbe diffusis crimina Caeciliani, cum Simeoni et Annae et ceteris talibus obici non possent crimina illius populi, in quo nati fuerant sacramentis eiusdem populi consecrati, quae crimina eidem populo non humana opinio, sed sermo diuinus obiecerat. commemoratum est etiam testimonium propheticum, ubi signati sunt, ne cum malis perirent, qui gemebant facinora quae fiebant in medio eorum, nec tamen corporaliter separati sunt.

18. Deinde ibi commemoratum est, qualis separatio bonis hoc tempore ab impiis et malis fieri debeat, ne communicetur peccatis alienis, corde uidelicet et uitae morumque dissimilitudine, nec aliter intellegi debere quod scriptum est: exite de medio eorum, recedite inde, et immundum ne tetigeritis, id est: discernimini aliter uiuendo et immunditiae non consenseritis. ibi etiam opportunissimo loco responsum est Donatistis ad illud quod dixerant, cum eos peteret cognitor ut sederent, scriptum sibi esse ut cum talibus non sederent. dictum est enim a catholicis, cum eorum litteris responderent, non sic intellegendam esse separationem a malis hoc tempore, quemadmodum illi intellexerant, qui secum tamquam cum impiis non sederunt, quia scriptum est: non sedi in concilio impiorum, cum utique. si impios putarent, nec illud, quod in eodem psalmo consequenter prohibetur, tacere debuerunt. nam ibi sequitur: et cum iniqua gerentibus non introibo. cum ergo illi intrassent cum eis quos impios putarent, quare non etiam sederunt, ut in utroque non

12 cf. Ezech. 9. 4 18 Esai. 52, 11 23 cf. II 1 27. 30 Ps. 25, 4

2 iidem *fv* 5 Elisabeth *v* 15 ubi *f* 20 discernamini *f* 30 facere *f*

corporalem, sed spiritalem consessum et ingressum deuitasse uiderentur? ibi commemorata est etiam causa Maximianistarum totiens iam illis obiecta, ubi et se et illos quibus dilationem dederunt in Maximiani schismate positos, eiusdem in damnatione Primiani socios, tamen illius contagio dixerunt non esse pollutos, qui Caeciliani criminibus orbem christianum usque ad terminos terrae perisse contenderent.

X. 19. Ad haec Donatistae, cum ualidissimis scripturarum documentis et exemplo suo de Maximianistis respondere non possent, ad illud quod iam peractum fuerat redierunt, dicentes mundum non bene intellegi ecclesiam, in qua simul et triticum et zizania iussa sunt crescere, cum catholici et tot testimonia diuina iam commemorassent, quibus ostenderetur mundus etiam in bona significatione positus et in ea non nisi ecclesia posse intellegi et, quomodolibet acciperetur mundus, quando utrumque semen per mundum cresceret, non debere propter zizania totius mundi triticum deseri. cum ergo haec iam dicta fuissent et quaestio ipsa iam terminata uideretur, ad eam rursus summa inopia redierunt eadem per eadem replicantes, quaerentes quomodo potuerit diabolus in ecclesia seminare zizania, deinde calumniantes, quod duas ecclesias catholici dixerint, unam quae nunc habet permixtos malos, aliam quae post resurrectionem eos non esset habitura, ueluti non idem futuri essent sancti cum Christo regnaturi, qui nunc pro eius nomine cum iuste uiuunt tolerant malos.

20. Ad haec catholici responderunt etiam ipsos iam fuisse confessos esse in ecclesia uel occultos malos, et uicissim quaesierunt, quomodo eos in ecclesia diabolus seminauerit, quod illi, quasi fieri non posset, de zizaniis requirebant. repetierunt etiam catholici testimonium Cypriani, qui eandem euangelicam similitudinem non aliter intellexit, quam ut in ecclesia diceret esse zizania nec latere, sed cerni. contra quod

30 cf. Cypr. epist. 54, 3

15 posse *scripsi* posset *fv* 22 nunc] non *f* 23 iidem *fv* (*passim*)

testimonium illi omnino nihil ausi fuerant respondere, cum auctoritatem Cypriani tanti habeant, ut per illam conentur defendere, quod male de iterando baptismo sentiunt et faciunt. de duabus etiam ecclesiis calumniam eorum catholici refutarunt, identidem expressius ostendentes quid dixerint, id est non eam ecclesiam, quae nunc habet permixtos malos, alienam se dixisse a regno dei ubi non erunt mali commixti, sed eandem ipsam unam et sanctam ecclesiam nunc esse aliter, tunc autem aliter futuram, nunc habere malos mixtos, tunc non habituram; sicut nunc mortalem, quod ex mortalibus constaret hominibus, tunc autem immortalem, quod in ea nullus esset uel corpore moriturus; sicut non ideo duo Christi, quia prior mortuus postea non moriturus. dictum est etiam de homine exteriore et interiore, quae cum sint diuersa, non tamen dici duos homines: quanto minus dici duas ecclesias, cum idem ipsi, qui nunc boni tolerant permixtos malos et resurrecturi moriuntur, tunc nec mixtos malos habituri sint nec omnino morituri! de ipso quoque numero, quoniam Donatistae scripturarum testimonio unam ecclesiam commendauerunt uelut contra duas, quas catholicos affirmasse iactabant, responsum est a catholicis etiam multas ecclesias in scripturis inueniri dictas et septem ad quas Iohannes scribit, quae tamen multae illius unicae membra esse intellegerentur, ut hinc appareret multo minus sibi debere obici duas, cum eandem ipsam unam dixerint non talem nunc esse, qualis in resurrectione futura esset, quandoquidem apostolicis litteris non obiciantur multae, ex quibus ipsa una constaret. ad haec Donatistae rursus eadem replicare non destiterunt, insuper adicientes et inuidiose iactantes, quod ecclesiam mortalem catholici dixerint, et ideo negantes eam mortalem esse, quia trinitas immortalis est, cuius gratia consecratur ecclesia, et quia Christus ideo pro ea mortuus sit, ut eam faceret immortalem; quasi catholici dixerint non eam

22 cf. Apoc. 1

13 prius est *coni. v, cf. De bapt. VII 25, 49* priores ei consentiant, *Cresc. II 1, 2* priores hoc uoluerint appellari

fieri immortalem gratia dei et effuso pro ea sanguine saluatoris. sed tempora esse discernenda dixerunt, praesens uidelicet, quo moriuntur omnes sancti, sicut mortuus est ipse Christus, et futurum, quo resurgent et nullo morituro uiuent cum illo qui iam resurrexit.

XI. 21. Haec inter eos cum agerentur et quamuis manifesta atque dilucida Donatistis certantibus superflua replicarentur, promisit cognitor de his se, quae satis audisset, extrema sententia iudicaturum et iussit illud agi potius, unde extiterit prima causa discidii. tunc Donatistae urgere coeperunt, ut de his quae audisset primitus iudicaret. quod cum etiam catholici exigerent et ille in eo quod dixerat permaneret iuberetque illud agi potius, ut causa primi discidii monstraretur, petierunt catholici, ut quae offerebant recitarentur. quod cum fieri praecepisset, obnixius Donatistae resistere coeperunt et cogere, ut iam de cognitis iudicaret, eadem quae transacta fuerant repetentes et addentes, quod omnino iudicare de illa causa non deberet, quam uolebat agi recitatione eorum, quae a catholicis oblata fuerant recitanda, dicentes huius causae Christum iudicem esse debere et inuidiam facientes catholicis, quod hominem petiuerant iudicem, dicentes etiam solita de persecutionibus, quas perpeti uiderentur. ad hoc catholici responderunt nec de homine iudice postulato eos debere facere inuidiam, qui et de causa Maximianistarum iudicauerunt nec eam Christo iudici seruauerunt et ipsam Caeciliani causam primitus ad hominem, hoc est ad imperatorem Constantinum, accusantes miserunt, nec de persecutionibus, quod aliquid ab imperatoribus pro ecclesia catholici peterent, cum eorum circumcelliones ducibus clericis tam horrenda mala committerent. ubi frustra responderunt nihil hoc ad sacerdotes pertinere, cum clericis ducibus illi talia fecisse asserebantur.

22. Ibi etiam cum dictum esset, quod calce et aceto humanos oculos persecuti sint, in quo scelere diabolum crudelitate

32 cf. Cresc. III 42, 46 33 cf. Hiob 2

3 et sicut *f* 31 asserebantur *scripsi* asserebant *fv*

peruicerunt, qui hoc in sancti uiri carne non fecit quam in potestatem acceperat affligendam, hic Donatistae quaesierunt, utrum qui faciunt filii essent diaboli an qui patiuntur; quasi catholici aliud quam passiones suas dixerint immanissimas a clericis et circumcellionibus eorum. uerumtamen etiam hic non praetermiserunt catholici occasione oblata eis Maximianistas obicere et dixerunt secundum eorum sententiam meliores esse Maximianistas, quos apud tres uel eo amplius proconsules persecuti sunt; illi enim si passi sunt, isti fecerunt. et urgebant catholici ut responderent, utrum ex ipsis, quos damnauerunt et persecuti sunt, non susceperint Felicianum et utrum non eum habeant in collegio suo. ad quod illi obiectum sicut semper omnino obmutescentes in aliud ierunt obiciendo catholicis, quod diabolum defendissent, quia dixerant eum sancti Iob oculis pepercisse, unde illum isti crudelitate uicissent. et susceperunt accusare diabolum uelut defensum a catholicis, dicentes eum magis crudeliter in carne Iob oculis pepercisse, ut manerent ad spectaculum uulneris, quod uniuerso corpori inflixerat. quod multum mirum est quare hoc pro magno dicere uoluerint, nisi forte ut intellegerentur pie fecisse, qui oculos in hominibus persecuti sunt, ne cruciarentur uidendo uulnera sua, quae ab eis per totum corpus acceperant.

23. Sed cum iterum Donatistae persecutiones quas patiuntur exaggerantes suorum quasdam mortes commemorarent in oppido Bagaiensi, responsum est a catholicis eos hoc passos esse, dum eorum uiolentiae resisteretur, quam et iudici inferre conati sunt. in illo oppido commemorauerunt catholici ab eis horrenda esse commissa, ita ut etiam basilica esset incensa et in ignem missi codices sancti, mortes autem illorum magis esse ex consuetudine quam habent, ut se ipsi praecipitent. cumque his Donatistae respondentes exaggerarent identidem uelut persecutiones quas paterentur, tamquam ex his fructibus suos aduersarios malam esse arborem iactitantes et petentes identidem, ut de agro et zizaniis et de una et immortali ec-

9 isti *mg. v* uicti *fv* 33 iactantes *f* 34 *tert.* et *om. f*

clesia iudicaretur, contra autem catholici fructus eorum commemorarent schismata et rebaptizationes et quod ipsi primitus maiores suos apud imperatorem accusassent, atque in huiusmodi mutuis obiectis diu conflictio uersaretur, maluit cognitor haec omnia cohibere, promittens de his iudicium posteriore sententia, et recitari iussit, quod a catholicis oblatum iam legi coeperat et fuerat interruptum. sic peracta est causa ecclesiae, quam magnopere catholici curauerant a Caeciliani causa distinguere, quoniam ei non posset cuiuslibet praeiudicari criminibus, quae contra omnes humanas criminationes tot testimonia diuina meruisset. ex hoc iam coepit agi etiam causa Caeciliani.

XII. 24. Quinto ergo loco haec acta sunt. recitatae sunt duae relationes Anullini proconsulis ad Constantinum imperatorem, una quae iam superius erat recitata, qua ostendit maiores Donatistarum, id est de parte Maiorini, dedisse sibi chartas criminum Caeciliani et postulasse Constantino mittendas seque illas memorato imperatori misisse, altera autem, qua ostendit ex eiusdem imperatoris iussione denos ex utraque parte ad agendam causam ut mitterent eos se conuenisse atque illos promisisse facturos. tum deinde lectae sunt etiam litterae supradicti imperatoris ad episcopos datae, ubi eis causam Caeciliani iniunxit audiendam. atque inde ex ordine legi coepit etiam episcopale iudicium Miltiadis Romani episcopi et aliorum cum illo Gallorum et Italorum episcoporum in eadem urbe Romae factum, cuius iudicii prima parte, id est gestis primi diei recitatis, ubi accusatores Caeciliani qui missi fuerant negauerunt se habere quod in eum dicerent, ubi etiam Donatus a Casis Nigris in praesenti conuictus est adhuc diacono Caeciliano schisma fecisse Carthagine — de Carthaginis enim schismate exorta est aduersus ecclesiam catholicam pars Donati —, ubi etiam promiserunt idem aduersarii Caeciliani alio die se praesentaturos, quos causae necessarios subtraxisse

14 cf. 7, 8

13 Anullini *scripsi* Amillini *f* Anulini *v* 14 qua] quae *f* 23 Melchiadis *fv*, *ubique correxi* 32 repraesentaturos *v*

arguebantur, et hoc mentiti ulterius ad iudicium accedere noluerunt: hac ergo iudicii parte recitata cum coepisset recitari, quid alio die gestum sit, interruperunt Donatistae et petere instantissime coeperunt, ut prius ea quae offerebant recitarentur, asserentes non esse ordinis, ut prius absolutio Caeciliani quem nondum accusauerant legeretur, et de hoc aliquanto diutius conflixerunt, cum catholici dicerent non debere interrumpi quod legi iam coeperat, donec eiusdem iudicii omnia gesta terminarentur, illi autem e diuerso assererent ea quae interrumpebantur nec incipi debuisse ut legerentur, quoniam non competeret prius defendi hominem quam accusari. ad hoc catholici respondebant, cum causa schismatis a cognitore quaereretur, petisse ut illa legerentur quae oblata fuerant ad legendum, cum ageretur de persona petitoris. duas itaque ob res illa uoluisse recitari, ut appareret eos primitus in hac causa hominem iudicem postulasse, qui faciebant catholicis inuidiam, quod in hac collatione homo cognitor residebat, et ut petitoris persona constaret, et quoniam legi coepta fuerant, non debere interrumpi, sed usque ad finem recitando perduci. inter haec cognitor cum hoc primo uoluisset quod a catholicis petebatur, ut ea quae recitari coeperant finirentur, postea tamen ei Donatistae extorserunt, ut ea quae ipsi offerebant dilatis illis legi permitterentur.

XIII. 25. Tunc Donatistae aliquantum praelocuti sunt, quod Mensurius, qui fuerat ante Caecilianum ecclesiae Carthaginiensis episcopus, tempore persecutionis tradiderit persecutoribus sanctas scripturas, et hoc ut probarent, legerunt eius epistulam ad Secundum Tigisitanum datam, qui tunc habebat primatum episcoporum Numidiae. in qua epistula uidebatur Mensurius uelut de suo crimine confiteri, qui tamen non scripserat se sanctos codices tradidisse, sed potius ne a persecutoribus inuenirentur abstulisse atque seruasse, dimisisse

25 cf. De un. bapt. 16, 29. Optat. I 17 sqq.

3 quod *f* 15 illas *f* 18 ut petitori constaret quoniam *f* 25 Carthaginiensis *ubique restitui* Carthaginensis *fv*

autem in basilica Nouorum quaecumque reproba scripta haereticorum, quae cum inuenissent persecutores et abstulissent, nihil ab illo amplius postulasse. uerumtamen quosdam Carthaginiensis ordinis uiros postea suggessisse proconsuli, quod illusi fuerant qui missi erant ad christianorum scripturas auferendas et incendendas, quia non inuenerant nisi nescio quae ad eas non pertinentia, ipsas autem in domo episcopi custodiri, unde deberent proferri et incendi; proconsulem uero ad hoc eis consentire noluisse. in eisdem etiam litteris lectum est eos, qui se offerrent persecutionibus non comprehensi et ultro dicerent se habere scripturas quas non traderent, a quibus hoc nemo quaesierat, displicuisse Mensurio et ab eis honorandis eum prohibuisse christianos. quidam etiam in eadem epistula facinorosi arguebantur et fisci debitores, qui occasione persecutionis uel carere uellent onerosa multis debitis uita uel purgare se putarent et quasi abluere facinora sua uel certe adquirere pecuniam et in custodia deliciis perfrui de obsequio christianorum. crimen tamen Donatistae non ingerebant Mensurio nisi de codicibus traditis; mentitum eum quippe dicebant, quod illi non fuerint codices sancti, et peccatum suum tegere uoluisse, quamuis et ipsam fictionem criminarentur. recitarunt etiam rescripta Secundi Tigisitani ad eundem Mensurium pacifice data, ubi et ipse narrauit in Numidia persecutores quae egerint et qui comprehensi et scripturas sanctas tradere nolentes et multa mala passi et grauissimis suppliciis excruciati et occisi sunt, eosque honorandos pro martyrii sui merito commendauit, laudans eos non tradidisse scripturas sanctas illius mulieris exemplo, quae duos exploratores in Hiericho, in quibus figurarentur duo testamenta, uetus et nouum, tradere persecutoribus noluit. quod quidem exemplum si sub hac figura est intellegendum, Mensurium potius adiuuabat. in suis enim litteris Mensurius reprehendebat eos qui scripturas sanc-

28 cf. Ios. 2

7 quae] *scrib.* qua, *cf. index s. u.* quis eas *scripsi* eos *fv* 10 *fort.* persecutoribus 17 acquirere *fv* 28 Iericho *v*

tas, quamuis eas non traderent, se tamen habere faterentur, quod mulier illa non fecit; neque enim eos exploratores qui quaerebantur apud se esse confessa est, sed negauit. scripsit etiam Secundus et ad se ipsum missos a curatore et ordine centurionem et beneficiarium, qui peterent diuinos codices exurendos, eisque respondisse: 'christianus sum et episcopus, non traditor,' et cum ab eo uellent aliqua ecbola aut quodcumque accipere, neque hoc eis dedisse exemplo Eleazari Macchabaei, qui nec fingere uoluit suillam carnem se manducare, ne aliis praeberet praeuaricationis exemplum. hae litterae Mensurii et Secundi donec legendo terminarentur, catholici patienter audierunt, quamuis testati fuerint eas esse familiares nec ad causam ecclesiae pertinere.

XIIII. 26. Cognitor ergo commonens Donatistas, ut patientiae uicem redderent, iussit perlegi quae oblata a catholicis iam ex parte fuerant recitata. hic Donatistae poposcerunt, ut prius etiam legeretur quod de causa Caeciliani offerebant. hoc quoque sine ulla difficultate catholicis permittentibus et commendantibus, quam patienter hoc permitterent, ut hoc eis et illi rependerent, iussit quod offerebatur cognitor recitari. et recitatum est a Donatistis concilium ferme septuaginta episcoporum contra Caecilianum apud Carthaginem factum. ubi eum absentem damnauerunt, quod ad eos uenire noluerit tamquam a traditoribus ordinatus, et quia, cum esset diaconus, uictum afferri martyribus in custodia constitutis prohibuisse dicebatur. nominati sunt etiam quidam collegae Caeciliani, qui traditores asserebantur publicis gestis, quae tamen gesta non legebantur. inter hos autem maxime Felix Aptugnensis acerbius accusatus est, ita ut fons malorum omnium diceretur. deinde sententiae a singulis dictae sunt, primitus a Secundo Tigisitano, qui eorum princeps fuit, deinde a ceteris, quibus expresserunt se Caeciliano et collegis eius non communicare. hoc itaque con-

9 cf. II Mach. 6, 21—28   26 cf. Post gesta 22, 38   29 cf. Cresc. III 61, 67

9 Machabaei *v*   28 Abtugnensis *fv*

cilio recitato catholici responderunt illas litteras Mensurii et Secundi ad inuicem datas satis demonstrare pacatos, nihil postea criminis de facto Mensurii uel accusatum uel iudicatum; concilium uero, quod contra Caecilianum factum legerant, non quidem habere consulem et diem, sed hinc se nullum crimen obicere, quod magis neglegentiae quam fraudis esse potuerit.

XV. 27. Sed obtulerunt idem catholici aliud concilium sub eodem ⟨Secundo⟩ Tigisitano habitum in ciuitate Cirtensi, cuius consul et dies cum legeretur, Donatistae dixerunt nec consulem nec diem talia solere habere decreta. hic catholici responderunt illorum esse istum forsitan morem, qui concilia sua nollent in aliqua falsitate conuinci, catholicorum autem concilia consules et dies semper habuisse. deinde coepit identidem concilium quod catholici attulerant recitari, ubi Secundus quosdam, de quorum traditione audierat, et singillatim interrogabat et eos confessos a consessu remouebat. quod eo modo recitabatur, ut, cum ex Cirtensi concilio lecta esset confessio traditorum, legeretur etiam de concilio Carthaginiensi nomen eius uelut traditores in Caeciliani causa damnantis. deinde uentum est ad ipsius Secundi Tigisitani a Purpurio Liniatensi crimen obiectum, cui Purpurio idem Secundus occisos ab eo in carcere Milei filios sororis eius obiecerat; ubi ille uicissim ei crimen traditionis obiecit, dicens detentum eum fuisse a curatore et ordine, ut scripturas daret, nec eum potuisse dimitti, nisi aliquid tradidisset. hoc autem quod ei obiecit Purpurius, detentum eum fuisse a curatore et ordine, ut scripturas daret, idem Secundus in litteris, quas Mensurio rescripserat, paene confessus est, ubi ait missum ad se fuisse a curatore et ordine centurionem et beneficiarium et a se scripturas petitas uel quaelibet ecbola, quae quidem se non tradidisse dixit; sed cum ipse illic commemorauerit tot martyres, qui cum tradere noluissent excruciati et occisi sunt, quomodo ipse deten-

2 demonstrare *scripsi* demonstrasse *fv* 5 nullum] in illum *f* 8 Secundo *addidi* 19 traditores—damnantis *scripsi* traditoris—damnati *fv*, *cf. Cresc. III 27, 30* 20 Liniatensi *scripsi* Limatensi *fv* 32 quomodo] quod *f*

tus et conuictus et nolens aliquid tradere nihil pati et dimitti potuerit, nec Mensurio scripsit nec Purpurio respondit. non enim centurioni et beneficiario dixit se scripturas non habere, sed respondit se omnino non tradere. quod illi auditum quomodo illo dimisso renuntiare potuerint sine suo exitio, non apparet, praesertim quia idem Secundus non quoslibet infimos, sed etiam patres familias, cum hoc idem persecutoribus respondissent, crudelissimis mortibus dixit occisos. sed de hac re catholici nullum Secundo crimen obiecerunt, sed tantummodo quod ei Purpurius obiecit et propter quod pacem, ne schisma fieret, omnia illa deo dimittens cum traditoribus fecit, recitari uoluerunt, ut quales homines in absentem Caecilianum sententias dixerint appareret.

XVI. 28. Hoc autem recitato petierunt catholici, ut etiam illa quae dilata fuerant legerentur, ⟨inde asserentes posse monstrari, quid de Caeciliano gestum sit quidue sentiendum⟩ de concilio Carthaginiensi, in quo lectum fuerat absentem Caecilianum a multis episcopis fuisse damnatum. ⟨contra Donatistae catholicos urgebant, ut uerum esse faterentur⟩ [hoc] illud concilium, quia catholici recitauerant relationes Anullini proconsulis, quibus appareret chartas criminum Caeciliani Constantino imperatori esse transmissas, quod utique agentes confirmauerunt a maioribus suis Caecilianum apud imperatorem accusatum. responsum est autem a catholicis illud Carthaginiense concilium sic non praeiudicare absenti Caeciliano, quemadmodum non praeiudicauit absenti Primiano concilium eorum, a quibus in Maximiani causa damnatus est, quoniam magis tenuit pars Donati, quod actum est postea pro Primiano, quam illius concilii auctoritatem, quo fuerat ante damnatus; sic ergo et in Caeciliani causa debere attendi quod postea gestum est. hic Donatistae de Maximiani causa coartati dixerunt nec causam causae nec personam praeiudicare personae. quam

15 cf. 12, 24 31 cf. Post gesta 19, 25

15 *et* 18 *uncinis inclusa add. mg. v ex indiculi collationis capitibus 369—370* 19 hoc *del. mg. v* 20 Anullini *scripsi* Amillini *f* Anulini *v*

sententiam in ore habere solent omnes catholici, cum Donatistae aliorum crimina aliis obicientes suam separationem defenderent et orbem christianum nescio quibus Afrorum criminibus accusarent. nam et ista collatione totum quod egerant catholici, ut ecclesiae causam a causa Caeciliani distinguerent, asserentes in ecclesia permixtos malos non obesse bonis nec eos suis maculare peccatis, hoc utique egerant, ut nec causa causae praeiudicaret nec persona personae. quod ab aduersariis, dum aliud ageretur, uoce apertissima confirmatum est. sed cognitor cum quaesisset, quid de Carthaginiensi concilio catholici responderent, iterum responderunt non esse contemnendam similitudinem causae Primiani, quia et dominus Christus Iudaeos de factis eorum conuincens perducebat ad uerum.

29. Deinde Donatistae longa prosecutione agebant, ut ex illius auctoritate Carthaginiensis concilii confirmaretur Caeciliani damnatio, quod ad tot sacerdotes uenire noluerit — quasi non et Primianus ad eos, a quibus damnatus est, cum eorum factionem cognosceret, simili uoluntate non uenerit —, et quod non expectauerit Caecilianus, ut princeps a principe ordinaretur, cum aliud habeat ecclesiae catholicae consuetudo, ut non Numidiae, sed propinquiores episcopi episcopum ecclesiae Carthaginis ordinent, sicut nec Romanae ecclesiae ⟨episcopum⟩ ordinat aliquis episcopus metropolitanus, sed de proximo Ostiensis episcopus. hoc autem dicentes de sūa consuetudine, quam nescio quando instituerunt, ecclesiae catholicae praeiudicare conabantur; quae consuetudo si antiqua esset, hoc ipsum obiecissent Caeciliano, quando eum absentem damnauerunt. dixerunt etiam scripsisse Optatum, quod Caecilianus dixerit: 'si traditores sunt qui me ordinauerunt, ipsi ueniant et ordinent me.' quod quidem si dictum est, ideo dici potuit ad illos irridendos quibus hoc mandasse perhibetur, quoniam certus erat ordinatores suos non esse traditores. non

29 cf. Optat. I 19

22 episcopum *addidi*

enim ait: 'quia traditores sunt', sed: 'si traditores sunt', ut innocentia eorum probanda restaret ubi probari recte potuisset.

30. Ad haec et si qua alia prolixa prosecutione dixerunt, breuiter responderunt catholici non sufficere ad causam Caeciliani Carthaginiense concilium ipsos etiam iudicasse, qui eam ad imperatorem accusando miserunt, et sic demonstrarunt hoc potius esse spectandum, quod res peruenerit usque ad imperatoris sententiam, cui eandem causam mittendam duxerunt. hoc enim catholici instabant, ut omnibus morarum umbraculis amputatis illa potius legerentur, quibus lectis olim causa finita et Caeciliani innocentia manifestata luce clarius appareret. quae Donatistae ut legerentur omnino nolentes quidlibet aliud interponendo impediebant. nam cum cognitor quaesisset, utrum prius esset factum Carthaginiense concilium et postea missa fuerit ad imperatorem causa Caeciliani, dixerunt catholici, quoniam consulem et diem illud concilium non haberet, ad utrumque se respondere: quia, si prius causa ad imperatorem missa est, quo exitu terminata sit spectari oportere, si autem postea, nihilominus non istorum, sed illius iudicium esse quaerendum, quo eam post iudicium suum mittendam putarunt. sed cum multa Donatistae insererent de consule et die, cur in suorum maiorum concilio non legeretur, ne hinc falsitatis arguerentur, et assererent hanc esse ecclesiasticam consuetudinem, ne dies et consules decretis episcoporum conscriberentur, legi uolentes etiam concilium Cypriani, ut hoc probarent, quia nihil aliud nisi morae quaerebantur — neque enim catholici in eo causam suam constituerant quando ad utrumque responderant, siue prius siue posterius esset illud concilium, quod contra Caecilianum apud Carthaginem fecerant —, iussit cognitor catholicis instantibus, ut ista potius quae dilata fuerant legerentur.

4 qua] quae *v*, *cf. 25, 43 init.* 8 spectandum, quod *scripsi* expectandum, quo *fv* 9 dixerunt *f* 10 morarum] maiorum *f* 19 spectari *scripsi* expectari *fv* 28 suam *om. f*

XVII. 31. Tunc Donatistae aliam quaestionem interposuerunt morarum plenissimam, sed re uera in qua pro se laborare uoluerunt, si possent ostendere quod uolebant, illud scilicet Cirtense concilium falsum esse, ubi lectae fuerant confessiones traditorum inuicem sibi ignoscentium, ne schisma fieret, quia ipsi legebantur inter ceteros contra Caecilianum absentem sententias protulisse. hoc ergo falsum demonstrare conantes multa dixerunt, sed alia leuia esse ipsi iudicantes duo quaedam in ea quaestione multum commendauerunt et in eis multum immorati sunt: unum, quia contra ecclesiasticam consuetudinem ipsum Cirtense concilium diem et consulem haberet, alterum autem, quod persecutionis tempore non posset concilium congregari. exigebant ergo Donatistae a catholicis, ut uel alia concilia proferrent antiqua episcoporum, ubi ostenderent consules et dies etiam conscriptos, uel de ipsis sanctis scripturis tale aliquid recitarent. ubi catholici cum uiderent de re inanissima moras mirabiles et inexplicabiles interponi — quis enim eos hinc falsitatem crederet obiecturos, ubi ad maiorem diligentiam temporum attestatio praenotata legeretur, ne forte per hanc esset aliquando necessaria indagatio ueritatis? quis ergo eos crederet hoc obiecturos, ut praepararet antiqua concilia, quibus hanc consuetudinem demonstraret? aut quis tunc iret et uetusta ecclesiastica archiua reuolueret? —, cum hoc uiderent catholici, et in Miltiadis concilio diem et consulem demonstrabant et de ipsis sanctis scripturis commemorauerunt prophetas indicia antiquissimorum temporum suis litteris praenotasse, quoto anno cuius regis, quoto mense anni, quoto die mensis factum esset super eos uerbum domini. cognitor autem illud de die et consule obiectum contemnendum et remouendum existimans iussit gesta apud Miltiadem habita cetera recitari, et recitata sunt. quibus apparuit omnium qui tunc consederant episcoporum sententiis et ipsius Miltiadis Caecilianum absolutum atque purgatum, Donatum uero damna-

24 *Milt. conc.*] anno 313

27 cuius regis quoto *scripsi coll. Post gesta 15, 19* cuiusque *fv*

tum, qui praesens in prima fuerat actione conuictus, ille scilicet Donatus a Casis Nigris, quem praesentem fuisse tunc constitit.

32. Sed hoc recitato cum quaereretur a Donatistis, quid responderent ad illud Cirtense concilium, eo redierunt conantes falsum esse monstrare, cum dixerunt tempore persecutionis congregari non potuisse concilium. quod cognitor non contempsit et ualidum existimans a catholicis responsionem poposcit atque inter haec quaesiuit, unde probaretur tempus fuisse persecutionis. tunc Donatistae protulerunt martyrum gesta, ubi auditi et pro confessione passi sunt. iussit etiam cognitor computare officium et renuntiare consideratis utrisque consulibus et diebus, et qui de concilio Cirtensi et qui de gestis martyrum legebantur, quia dictum fuerat a catholicis post illorum martyrum passionem, unde persecutionis tempus probabatur, prope annum consecutum fuisse usque ad consulem et diem concilii Cirtensis. responsio autem computantis officii mensem interfuisse suggesserat. uoluerunt ergo catholici de tabulis tolli quod dixerant, ut hoc solum gesta retinerent quod officium responderat — hoc enim uerius esse crediderant —, sed Donatistae quod a catholicis dictum erat noluerunt de tabulis tolli, unde catholici non contenderunt, ut eorum in hoc calumniosus animus appareret. porro autem illud erat uerius quod catholici dixerant, officium autem in computando errans falsum renuntiauerat, quod postea conscripta et diligentius considerata gesta docuerunt, sicut potest probare quem libuerit legere et non piguerit computare. nam gesta martyrum, quibus ostendebatur tempus persecutionis, consulibus facta sunt Diocletiano nouies et Maximiano octies pridie Idus Februarias, gesta autem episcopalia decreti Cirtensis post eorundem consulatum tertio Nonas Martias, ac per hoc tredecim menses interesse inueniuntur, plures utique quam undecim, quos prius catholici minus diligenter computando responderant; sed officium ut falleretur

28 *Febr.*] anni 304 30 *Mart.*] anni 305

5 cum *scripsi* tum *fv* 11 utrisque *Amerb.* utriusque *fv* 16 computationis *f* 28 nonies *f* 29 post] *immo* ante, *cf. Cresc. III 27, 30* tertio] *IIII Cresc. l. c.*

et mensem interesse responderet, eundem consulatum putauit, 'post consulatum' autem non aduertit, ubi annus iam alius agebatur. proinde catholici tamquam ex uera officii responsione cogebantur ostendere tempore persecutionis illos undecim uel duodecim episcopos in domum priuatam conuenire potuisse, Donatistis instantibus, ut hoc ex aliis conciliis ostenderent, si aliquo tempore persecutionis facta episcoporum concilia reperire potuissent. quod catholici quoniam tunc inquirere et ad horam ueteres chartas in archiuis ecclesiasticis discutere non poterant, respondebant multo facilius duodecim homines in domum conuenire potuisse eo tempore, quo etiam congregationes plebium fieri solebant quamuis persecutione feruente, sicut ipsis gestis martyrum monstrabatur, qui confitebantur in passionibus suis se collectam et dominicum egisse. hoc autem catholici dixerant et antequam supputaret et responderet officium. dictum est etiam a catholicis episcopalia gesta illa Cirtensia, quae diligentia maiorum usque ad haec tempora seruari et inueniri potuerint, sic habenda, quemadmodum illae epistulae Mensurii et Secundi quas Donatistae recitauerunt. concilium quippe Carthaginiense, ubi absentem Caecilianum septuaginta damnauerunt, commemoratum est etiam a Miltiade habitum, ubi Caecilianus est absolutus. litterae uero illae Mensurii et Secundi nusquam alibi commemoratae dicebantur, unde nullo alio testimonio ueritas earum asserebatur, nec tamen ideo dicebant catholici falsas esse. dictum est etiam hoc a catholicis, ut probarent Donatistae, si possent, tempore persecutionis sic ad se inuicem scripsisse episcopos, quemadmodum Mensurium et Secundum scripsisse proferebant. quod non ideo dicebant catholici, ut hinc illas Mensurii et Secundi litteras falsas esse monstrarent, quae seu uerae seu falsae essent causae nihil officerent, sed ut hinc intellegerent Donatistae, quam uana tergiuersatione catholicos cogerent alia proferre concilia persecutionis tempore congregata, quia, si eis simili obstinatione diceretur: 'proferte et uos alias epistulas persecutionis tempore sic scriptas et missas, quae si aliquo modo deprehenderentur et codices occultati exigi possent, et ordo et curator et cen-

turio et beneficiarius ad discrimen capitis peruenirent, qui Secundum tradere nolentem impunitum dimisisse prodebantur', nullo modo ad horam reperirent alias epistulas tempore persecutionis ab episcopis ad episcopos in tam longinqua terrarum similiter datas.

33. Cum ergo hinc diuturna conflictatio fieret, saepe repetentibus Donatistis non potuisse tempore persecutionis concilium congregari ad episcopum ordinandum, quia in apostasia erat mundus nec erant quibus ordinaretur et cetera talia, catholicis autem respondentibus, quod et episcopi facile congregarentur tam pauci, ut nec concilium dici debeat, quando plebes congregabantur, sicut gesta martyrum testarentur, et erant sine dubio quibus ordinarentur episcopi, ipsae utique plebes quas tunc solitas congregari gesta martyrum loquebantur: haec cum assidue multis et uariis modis dicerentur et responderentur — nam et domum priuatam christianis congregandis praestitam constitit tempore persecutionis, sicut in quibusdam gestis martyrum legebatur, quia Donatistae dixerunt fieri non potuisse, ut illo tempore domum suam quisquam praeberet, et commemoratum est usque adeo non esse incredibile, quod in priuatam domum pauci illi episcopi persecutionis tempore conuenerunt, ut feruente persecutione etiam in carcere doceantur baptizati martyres et illic a christianis celebrata sacramenta, ubi christiani propter eadem sacramenta tenebantur inclusi —, inter haec ergo tandem aliquando saepe etiam cognitor interlocutus fieri potuisse illum conuentum ab episcopis, quando et plebes congregatae probabantur, compulit Donatistas, ut contra concilium iudiciumque Miltiadis, quo Caecilianus purgatus atque absolutus legebatur, si haberent aliquid dicerent, quoniam illic potius quam in illo Cirtensi concilio causa consisteret.

XVIII. 34. Tunc Donatistae ipsum Miltiadem coeperunt crimine traditionis arguere et dicere maiores suos propterea illius

31 cf. De un. bapt. 16, 27 sq.

1 peruenirent *scripsi* peruenire *fv; de re cf. 15, 27* 18 loquebatur *f* 25 *post* inclusi *incipit cap. 18 in v*

iudicium refugisse, quod traditor fuisset, quasi non etiam iudicio eius assisterent et responderent se in Caecilianum non habere quod dicerent. sed tamen facto iudice intento, utrum de traditionis crimine Miltiadis aliquod iudicium uel publicum uel ecclesiasticum proferretur, ipsisque catholicis id ut probaretur expectantibus et exigentibus legerunt Donatistae gesta quaedam prolixissima apud praefectum, ubi nec praefectus ipse cuiusmodi esset apparebat nec locus legebatur ubi haec agebantur. sed gesta ipsa multos multa ecclesiastica tradentes longissima recitatione sonuerunt, ubi nomen Miltiadis omnino non sonuit. quibus peractis cum cognitor miraretur aliud promissum et aliud recitatum, illi adhuc eius patientiam deposcentes gesta alia recitarunt, in quibus legebatur Miltiades misisse diaconos cum litteris Maxentii imperatoris et litteris praefecti praetorio ad praefectum urbis, ut ea reciperent, quae tempore persecutionis ablata memoratus imperator christianis iusserat reddi. et cum his quoque gestis nullum Miltiadis crimen et cognitori et catholicis defensoribus appareret, dixerunt Donatistae Stratonem diaconum, quem cum aliis Miltiades ad recipienda loca ecclesiastica miserat, superioribus gestis recitatum esse traditorem, et ideo uolebant etiam Miltiadem crimine traditionis aspergere, quod diacono illo non degradato uteretur. in prosecutione autem sua dixerunt Miltiadem tertium episcopum fuisse ab illo qui tunc erat, cum traditio illa facta esset. hic cognitor requisiuit, utrum saltem in illis traditionis gestis esset expressum, quod Straton diaconus fuerit, et recitatum est eum hortatorem uanissimae superstitionis appellatum, quod non solum ipse, sed etiam ceteri qui tradebant appellabantur. sed Donatistae responderunt a gentilibus persecutoribus in contumeliam religionis et diaconos et presbyteros ita uocitatos.

35. Ergo catholici responderunt, cum mirum non esset essetque in rebus humanis usitatissimum, ut non duo tantum,

1 etiam *scripsi* iam *fv* 2 responderant *v* 8 apparebit *f* 15 praetorii *f*

uerum etiam plures homines uno nomine uocarentur, fieri quidem potuisse, ut ille traditor Straton presbyter fuerit, iste autem alius Straton diaconus, quoniam Donatistae dixerant et diaconos et presbyteros hortatores uanissimae superstitionis a gentilibus appellari; quamquam omnes clericos isto contumelioso nomine gentiles appellare potuerint et multo esset incertius, cuius gradus clericus ille traditor fuerit; uerumtamen etiamsi eum diaconum fuisse posset ostendi, neque hoc esse incredibile aut mirum, cum ante paruum tempus in ipsa urbe Roma duo Petri diaconi fuerint. illud quoque additum est a catholicis, quia, etsi demonstraretur, quod omnino non demonstrabatur, eundem Stratonem diaconum tradidisse, quem postea Miltiades ad recipienda loca ecclesiastica cum aliis diaconis misit, non continuo Miltiadem isto crimine aspergi, quem potuit persecutio longe facere absentem, ut hoc omnino nesciret eumque innocentem putaret, quem nemo reum accusando monstraret. contra haec frustra Donatistae eadem per eadem diutissime clamauerunt.

36. Post collationem sane etiam de Cassiano Miltiadi calumniati sunt, quia etiam hoc nomen et in diaconis inuenitur, quos ad praefectum misit Miltiades, et in illis gestis, ubi facta traditio recitata est. quod si in collatione dicerent, facile potuit a catholicis responderi in tanta turba Romanorum clericorum nihil mirum fuisse, si duo uel plures non solum Stratones, sed etiam Cassiani reperirentur, cum in duodecim apostolis non solum duo Iudae, sed etiam duo Iacobi legerentur; nisi forte ipsis licuisset Casensem a Donato Carthaginiensi distinguere, cum timerent, ne maior auctor ipsorum Donatus Carthaginiensis damnatus in Miltiadis iudicio putaretur. et catholicis non liceret in tanta multitudine clericorum Romanorum habere plures similibus nominibus appellatos. falsum enim erat quod Donatistae dixerant, conuenire personas, conuenire loca, conuenire regiones, quando nec loca nec regiones nec ipsae expressae personarum dignitates de utrisque

3 Strato *f* 17 monstrarat *f* haec *scripsi* hic *fv*

gestis, sed sola nominum conuenientia legebatur, quam in diuersis personis generis humani consuetudo frequentare non cessat.

XVIIII. 37. Spernens itaque cognitor incertissimas suspiciones iussit aliquid manifestum contra illa gesta proferri aut certe Constantini iudicium, cuius mentio iam facta fuerat, recitari. et recitatum est iudicium Constantini, quemadmodum se inter partes causam Caeciliani cognouisse ad Eumalium uicarium Africae scripsisset, quo remotis omnibus arbitris Caecilianum innocentem, illos calumniosissimos cognouisse testatus est, commemorans etiam in Arelatensi oppido pro Caeciliano factum episcopale iudicium, cui iudicio iam plurimi ex dissensione consenserant reliquis adhuc resilientibus et discordantibus, unde ipse de re tota inter partes coactus est iudicare. post harum imperialium litterarum recitationem quaesiuit cognitor a Donatistis, quid contra dicerent. ibi Donatistae rursus ad Miltiadis calumniosam criminationem redire conati sunt; unde cum essent cognitoris interlocutione depulsi et ab eis esset flagitatum, ut contra iudicium Miltiadis uel imperialem sententiam si haberent aliquid recitarent, responderunt etiam imperatorias aures prauis suggestionibus inflatas. ibi eis cognitor respondit, quod attentissime aduerterat inter partes fuisse iudicatum. at illi exigere coeperunt, ut hoc legeretur, utrum inter partes iudicauerit imperator. quod cum fuisset cognitore iubente recitatum, nihil inuenientes quod dicerent coeperunt de consule memoratis imperialibus litteris calumniari, quod sine consule fuerant recitatae. hinc exorto conflictu cum Donatistae inuidiose dicerent episcopale concilium cum consule fuisse recitatum et imperatoris litteras consulem non habere, et catholici responderent non ibi causam consistere, cognitor etiam interlocutus est euidentissimis legibus definitum imperialia constituta, etiamsi consules non legerentur, in dubium non uocari. deinde

7 *iud. Const.*] anno 316 8 cf. Cresc. III 71, 82 12 *episc. iud.*] anno 314

8 cognouisse] *add.* et *f* 9 quo *scripsi* quod *fv*

catholici urgebant, ut aperte dicerent falsum esse quod lectum est; posse enim archiua inquiri.

XX. 38. Sed hinc repulsi uelut aliquid ualidissimum prolaturi petierunt Optatum legi, quod et ante petiuerant, unde se probaturos dicebant Caecilianum ab imperatore damnatum; et promissum eis fuerat, sed dilatum. prius ergo uolebat cognitor ut exprimerent, utrum litteras imperatorias arguere falsitatis auderent. quod quidem illi minime audebant; tamen nihilominus consulem deesse inuidiosissime causabantur. Optatum uero legi multo instantius flagitabant. haec cum diutius agerentur, in alia charta illarum imperialium litterarum inuentus est consul. quod cum esset suggestum, Donatistae dixerunt: 'certe consulem habere non debuit'; quasi hoc aliquando dictum esset, quod habere non debuerit, ac non, etiamsi consul defuisset, non impediri imperialis constituti ueritatem. quod cum eis cognitor identidem respondisset, recitatus est et Optatus recitantibus Donatistis, ubi ait: eodem tempore idem Donatus petiit, ut ei reuerti licuisset et ad Carthaginem accedere; tunc a Philomeno suggestore eius imperatori suggestum est, ut bono pacis Caecilianus Brixae teneretur, et factum est. in quibus uerbis Optati cum omnino nulla Caeciliani damnatio, sicut illi demonstraturos se esse promiserant, reperiri potuisset, iussit cognitor totam paginam recitari, ut de superioribus et inferioribus uerbis uoluntas eius qui scripserat nosceretur. et ex officio recitatum est: Caecilianus omnium supra memoratorum sententiis innocens est pronuntiatus. quod cum recitaretur, Donatistae dixerunt hoc se non petisse recitari, stomachantes aduersus eos, qui risum tenere non poterant, cum audissent, quam apertam contra semet ipsos paginam protulissent. deinde cum illis uerbis, quae ipsi recitauerant, extenuasse dicerent Opta-

17 Optat. I 26 26 Optat. I 24. cf. Cresc. III 71, 82

2 inquiri *scripsi* conquiri *fv* 18 et] et nec *v ex Optati cod. Germanensi* 19 accedere *scripsi* accederet *fv* 21 Brixiae *v* (*passim*) 26 sententiis *om. f* 29 potuerant *v*

tum damnationem Caeciliani et exprimere noluisse, flagitatum est ab eis, ut aliunde manifestum legerent, quod ab illo dicerent extenuatum. quod cum minime potuissent, etiam inde post aliquantas morarum inanium perplexitates, cum et de Donati nomine contendissent quod non Carthaginiensis, sed Casensis Donatus in iudicio Miltiadis aduersus Caecilianum adstitisset, quod et catholici concedebant, aliquando transitum est.

XXI. 39. Deinde quia Constantini litteris, quibus eum inter partes cognouisse et pro Caeciliano contra illos iudicasse constabat, cognitor eos si quid haberent respondere cogebat, petiuerunt suum libellum esse recitandum, quem dicebant datum Constantino a maioribus suis. in quo libello satis aperteque monstrarunt, quam falsum dixerint de damnatione Caeciliani apud Brixam; idem quippe libellus ostendit, quemadmodum contra eos senserit Constantinus. nam ibi dicunt nullo modo se communicaturos antistiti ipsius nebuloni paratosque esse perpeti quidquid eis facere uoluisset; quem Constantini antistitem nebulonem utique Caecilianum intellegi uolebant. quomodo ergo eum Constantini antistitem dicebant, cui se contra Constantinum loquentes non communicare confirmabant, si eum apud Constantinum superauerant, ita ut ab illo Brixae scirent esse damnatum?

XXII. 40. Cum ergo catholici dixissent hoc eos contra se ipsos recitasse, hoc idem ipse etiam cognitor esset interlocutus, addiderunt etiam illi suae falsitati conuincendae magnum aliud firmamentum, recitantes ipsius Constantini litteras scribentis ad Uerinum uicarium, ut libero eos dimittat arbitrio, se iussisse insinuans ut de exilio remearent. in quibus litteris Constantinus sic eos detestatur, ut nihil illa indulgentia possit deformius inueniri. quos utique non ita culpasset, sed magis laudasset, si ab eis Caecilianus apud illum uictus ab eoque damnatus Brixae relegaretur. ac per hoc ista contra se ipsos

5 cf. pag. 85, 27 et Post gesta 13, 17 27 cf. Post gesta 33, 56
14 monstrauerunt *f* 33 ista] ita *f*

proferentes atque recitantes et a Caeciliano se superatos memorati imperatoris iudicio manifestissime monstrauerunt et suam falsitatem, qua eum dicebant esse damnatum, apertissime conuicerunt, et qui catholicos persecutionem facere, se autem pati gloriabantur, Caecilianum tamen per suas accusationes ab imperatore damnatum etiam falso gloriari uoluerunt. his itaque recitatis cum catholici dicerent et cognitorem breuiter admonerent, quod etiam ipse cernebat, pro se illa, hoc est pro innocentia Caeciliani contra illos fuisse recitata et hoc idem etiam ipse fuisset interlocutus, Donatistae responderunt dicentes: 'de libero arbitrio nihil dicit potestas tua'; hoc enim putantes secundum Constantini litteras sibi posse a praesente cognitore concedi eas etiam contra se pro Caeciliani causa recitandas existimauerunt. hic cum eis cognitor respondisset aliud sibi esse a praesentis temporis imperatore praeceptum, ierunt in aliud, quod contra se identidem multo mirabilius protulerunt.

XXIII. 41. Recitauerunt enim alias litteras eiusdem Constantini imperatoris ad Probianum proconsulem datas, quae quidem consules non habebant; sed nihil quasi de obiectione mutua catholici agere uoluerunt, quamuis et hinc se ipsos Donatistae conuincerent quam calumniose catholicis id obiecerint, cum prior chartula, ex qua recitatum est iudicium Constantini, quo absolutus est Caecilianus, consules non haberet, qui tamen mox in alia chartula inuenti sunt. istae itaque litterae ad Probianum proconsulem datae continent imperatoris iussionem, qua praecepit ut ad se Ingentius mitteretur, cuius confessione in proconsulis Aeliani iudicio Felix Aptugnensis ordinator Caeciliani a crimine traditionis fuerat absolutus. hoc autem imperiale praeceptum ideo Donatistae se recitare dicebant, ut quasi ostenderent Caeciliani causam adhuc fuisse suspensam etiam post illud iudicium, quo se

17 cf. Cresc. III 70, 81

4 qui *scripsi* quia *fv* 17 enim *scripsi* etiam *fv* 26 Uigentius *f* (*passim*) 27 Heliani *f* (*passim*) 28 Abtugnensis *fv*

Constantinus inter partes omnia terminasse iam scripserat, cum et in ipsis litteris, quas ad Probianum proconsulem datas recitauerunt, quibus quasi ostenderent adhuc pendere iudicium, quoniam ad se mitti iusserat imperator Ingentium, tanta contra se legerint, ut omnino mirum sit quibus illa oculis aspicere uel quo ore pronuntiare potuerint. ibi enim Constantinus dixit ab Aeliano proconsule audientiam praestitam competentem Felicemque innocentem ab exustione codicum diuinorum constitisse, illos autem esse in praesentia confutandos, qui diurnis diebus eum interpellare non quiescerent, ut eis liquido appareret frustra eos Caeciliano inuidiam comparare et aduersus eum uiolenter insurgere uoluisse. hic ergo per illas litteras non solum Caecilianum, sed etiam Felicem purgatum seque innocentium persecutores apud imperatorem extitisse docuerunt.

XXIIII. 42. Hac autem accepta opportunitate catholici recitandam protulerunt et ipsius Aeliani tunc proconsulis relationem de hac re ad Constantinum datam, ubi se causam Felicis audisse et finisse commemorat, et ipsa gesta proconsularia, quibus absolutus est Felix et omnium necessariarum personarum testimonio a traditionis crimine innocens comprobatus. quibus recitatis quid contradici posset cognitor inquisiuit. tunc Donatistae, quod et ante dicere coeperant, identidem repetierunt quaerentes, utrum ex praecepto imperatoris directus ad comitatum fuisset Ingentius, et quid postea gestum esset ut ostenderetur a catholicis exigentes, et gesta proconsularia quibus possent uerbis refellere conantes quibus absolutus est Felix, obicientes gratiam iudicis uel suppositas fuisse personas et cetera, quae solent homines contra gesta quibus uincuntur suspiciosa querimonia iactitare; dicebant etiam non recte Felicem absentem fuisse absolutum. ad ista responsum est a catholicis omnia quae lecta sunt ad absolutionem Caeciliani et Felicis apertissime pertinere, si quid autem Donatistae

18 cf. Cresc. III 70

3 recitauerint *f* 5 legerunt *f* 9 diurnis *scripsi* diuturnis *fv, cf. Cresc. III 70, 81. 71, 83* 24 esset] est *f*

arbitrarentur misso ad comitatum Ingentio pro se fuisse iudicatum et mutatum esse iudicium, quo Constantinus inter partes cognoscens purgato Caeciliano illos calumniosissimos iudicauerat, ipsos debere proferre. quando autem hoc catholici dicebant, in illa temporis breuitate non poterant considerari consules; quorum ordinem in ipsis gestis qui uoluerit considerans inueniet posterius ab imperatore Constantino absolutum esse Caecilianum quam Felicis causam ab Aeliano proconsule discussam atque purgatam, post aliquot etiam annos Constantinum scripsisse ad Uerinum uicarium quas litteras ipsi recitauerunt, ubi sibi asserebant liberum arbitrium ab illo imperatore concessum, in quibus litteris eos tamquam pessimos et christianae pacis inimicos ostendit. quod utique non fecisset, si aliquid pro illis contra Caecilianum iudicasset, cum ad comitatum missus esset Ingentius. cognitor ergo interlocutus est non posse gesta quae tanta roborauit antiquitas remoueri nisi aliis posterioribus gestis e contrario recitatis. dictum est etiam a catholicis magis ad declarandam Felicis innocentiam profuisse quod absens fuerat absolutus, quia gratiae suspicio, si praesens esset, potius oriretur.

XXV. 43. Urgere deinde cognitor coepit, ut, si qua posteriora gesta Donatistae haberent contra absolutionem Caeciliani uel Felicis, iam iamque proferrent. hic illi ad ea, quae iam totiens dixerant et catholicis totiens ad omnia respondentibus transacta iam fuerant, rursus quasi a capite redire et ea replicare conati sunt. ubi cum interlocutus esset cognitor, admonens ut eos iam pigeret eadem repetere, quae peracta et transacta iam fuerant, et identidem proferre compelleret, si quid recitandum haberent aduersus Caeciliani et Felicis sic euidentissimas absolutiones, et illi nihil omnino aduersus illa proferentes eadem repetere non cessarent, ut de illis quae dixerant iudicaretur, et contra cognitor illud potius flagitaret, ut legerent, si haberent quod legi posset aduersus imperiale et proconsulare iudicium, ut posset de omnibus pronuntiari.

7 cf. Post gesta 33, 56

quoniam legibus prohibetur semiplenam proferre sententiam, instarent etiam catholici, ut rebus omnibus cognitori manifestatis et Donatistis quid respondeant non inuenientibus eadem repetentibus tandem aliquando causa finiretur, in ultimo cognitor dixit: 'si contra nihil est quod legatis, exire dignamini, ut possit plena de omnibus scribi sententia.' et utrisque exeuntibus sententiam scripsit, quam rursus intromissis partibus recitauit, qua complexus est omnia, quae de prolixa trium dierum actione potuit recordari. in quibus quaedam non eo ordine quo gesta sunt commemorauit, omnia tamen ueraciter posuit, confutatos a catholicis Donatistas omnium documentorum manifestatione pronuntians.

1 *fort.* prohiberetur 5 dignemini *f*

AVGVSTINI RETRACTATIONVM LIB. II CAP. LXV (XXXVIIII)

(PAG. 177, 12 ED. KNOELL).

BREUICULUS CONLATIONIS CUM DONATISTIS, LIBRI TRES.

1. Posteaquam facta est cum Donatistis nostra conlatio, breuiter commemoraui, quae gesta sint, litterisque conprehendi secundum tres dies, quibus cum eis contulimus, idque opus utile existimaui, quo quisque commonitus uel sciat sine labore, quid actum sit, uel consultis numeris, quos rebus singulis annotaui, legat in eisdem gestis ad locum, quodcumque uoluerit, quoniam fatigant illa nimia prolixitate lectorem. huius autem operis titulus est: breuiculus conlationis.

2. Hoc opus sic incipit: *Cum catholici episcopi et partis Donati.*

iudicium refugisse, quod traditor fuisset, quasi non etiam iudicio eius assisterent et responderent se in Caecilianum non habere quod dicerent. sed tamen facto iudice intento, utrum de traditionis crimine Miltiadis aliquod iudicium uel publicum uel ecclesiasticum proferretur, ipsisque catholicis id ut probaretur expectantibus et exigentibus legerunt Donatistae gesta quaedam prolixissima apud praefectum, ubi nec praefectus ipse cuiusmodi esset apparebat nec locus legebatur ubi haec agebantur. sed gesta ipsa multos multa ecclesiastica tradentes longissima recitatione sonuerunt, ubi nomen Miltiadis omnino non sonuit. quibus peractis cum cognitor miraretur aliud promissum et aliud recitatum, illi adhuc eius patientiam deposcentes gesta alia recitarunt, in quibus legebatur Miltiades misisse diaconos cum litteris Maxentii imperatoris et litteris praefecti praetorio ad praefectum urbis, ut ea reciperent, quae tempore persecutionis ablata memoratus imperator christianis iusserat reddi. et cum his quoque gestis nullum Miltiadis crimen et cognitori et catholicis defensoribus appareret, dixerunt Donatistae Stratonem diaconum, quem cum aliis Miltiades ad recipienda loca ecclesiastica miserat, superioribus gestis recitatum esse traditorem, et ideo uolebant etiam Miltiadem crimine traditionis aspergere, quod diacono illo non degradato uteretur. in prosecutione autem sua dixerunt Miltiadem tertium episcopum fuisse ab illo qui tunc erat, cum traditio illa facta esset. hic cognitor requisiuit, utrum saltem in illis traditionis gestis esset expressum, quod Straton diaconus fuerit, et recitatum est eum hortatorem uanissimae superstitionis appellatum, quod non solum ipse, sed etiam ceteri qui tradebant appellabantur. sed Donatistae responderunt a gentilibus persecutoribus in contumeliam religionis et diaconos et presbyteros ita uocitatos.

35. Ergo catholici responderunt, cum mirum non esset essetque in rebus humanis usitatissimum, ut non duo tantum,

1 etiam *scripsi* iam *fv* 2 responderant *v* 8 apparebit *f* 15 praetorii *f*

uerum etiam plures homines uno nomine uocarentur, fieri quidem potuisse, ut ille traditor Straton presbyter fuerit, iste autem alius Straton diaconus, quoniam Donatistae dixerant et diaconos et presbyteros hortatores uanissimae superstitionis a gentilibus appellari; quamquam omnes clericos isto contumelioso nomine gentiles appellare potuerint et multo esset incertius, cuius gradus clericus ille traditor fuerit; uerumtamen etiamsi eum diaconum fuisse posset ostendi, neque hoc esse incredibile aut mirum, cum ante paruum tempus in ipsa urbe Roma duo Petri diaconi fuerint. illud quoque additum est a catholicis, quia, etsi demonstraretur, quod omnino non demonstrabatur, eundem Stratonem diaconum tradidisse, quem postea Miltiades ad recipienda loca ecclesiastica cum aliis diaconis misit, non continuo Miltiadem isto crimine aspergi, quem potuit persecutio longe facere absentem, ut hoc omnino nesciret eumque innocentem putaret, quem nemo reum accusando monstraret. contra haec frustra Donatistae eadem per eadem diutissime clamauerunt.

36. Post collationem sane etiam de Cassiano Miltiadi calumniati sunt, quia etiam hoc nomen et in diaconis inuenitur, quos ad praefectum misit Miltiades, et in illis gestis, ubi facta traditio recitata est. quod si in collatione dicerent, facile potuit a catholicis responderi in tanta turba Romanorum clericorum nihil mirum fuisse, si duo uel plures non solum Stratones, sed etiam Cassiani reperirentur, cum in duodecim apostolis non solum duo Iudae, sed etiam duo Iacobi legerentur; nisi forte ipsis licuisset Casensem a Donato Carthaginiensi distinguere, cum timerent, ne maior auctor ipsorum Donatus Carthaginiensis damnatus in Miltiadis iudicio putaretur, et catholicis non liceret in tanta multitudine clericorum Romanorum habere plures similibus nominibus appellatos. falsum enim erat quod Donatistae dixerant, conuenire personas, conuenire loca, conuenire regiones, quando nec loca nec regiones nec ipsae expressae personarum dignitates de utrisque

3 Strato *f* 17 monstrarat *f* haec *scripsi* hic *fv*

gestis, sed sola nominum conuenientia legebatur, quam in diuersis personis generis humani consuetudo frequentare non cessat.

XVIIII. 37. Spernens itaque cognitor incertissimas suspiciones iussit aliquid manifestum contra illa gesta proferri aut certe Constantini iudicium, cuius mentio iam facta fuerat, recitari. et recitatum est iudicium Constantini, quemadmodum se inter partes causam Caeciliani cognouisse ad Eumalium uicarium Africae scripsisset, quo remotis omnibus arbitris Caecilianum innocentem, illos calumniosissimos cognouisse testatus est, commemorans etiam in Arelatensi oppido pro Caeciliano factum episcopale iudicium, cui iudicio iam plurimi ex dissensione consenserant reliquis adhuc resilientibus et discordantibus, unde ipse de re tota inter partes coactus est iudicare. post harum imperialium litterarum recitationem quaesiuit cognitor a Donatistis, quid contra dicerent. ibi Donatistae rursus ad Miltiadis calumniosam criminationem redire conati sunt; unde cum essent cognitoris interlocutione depulsi et ab eis esset flagitatum, ut contra iudicium Miltiadis uel imperialem sententiam si haberent aliquid recitarent, responderunt etiam imperatorias aures prauis suggestionibus inflatas. ibi eis cognitor respondit, quod attentissime aduerterat inter partes fuisse iudicatum. at illi exigere coeperunt, ut hoc legeretur, utrum inter partes iudicauerit imperator. quod cum fuisset cognitore iubente recitatum, nihil inuenientes quod dicerent coeperunt de consule memoratis imperialibus litteris calumniari, quod sine consule fuerant recitatae. hinc exorto conflictu cum Donatistae inuidiose dicerent episcopale concilium cum consule fuisse recitatum et imperatoris litteras consulem non habere, et catholici responderent non ibi causam consistere, cognitor etiam interlocutus est euidentissimis legibus definitum imperialia constituta, etiamsi consules non legerentur, in dubium non uocari. deinde

7 *iud. Const.*] anno 316 8 cf. Cresc. III 71, 82 12 *episc. iud.*] anno 314

8 cognouisse] *add.* et *f* 9 quo *scripsi* quod *fv*

catholici urgebant, ut aperte dicerent falsum esse quod lectum est; posse enim archiua inquiri.

XX. 38. Sed hinc repulsi uelut aliquid ualidissimum prolaturi petierunt Optatum legi, quod et ante petiuerant, unde se probaturos dicebant Caecilianum ab imperatore damnatum; et promissum eis fuerat, sed dilatum. prius ergo uolebat cognitor ut exprimerent, utrum litteras imperatorias arguere falsitatis auderent. quod quidem illi minime audebant; tamen nihilominus consulem deesse inuidiosissime causabantur. Optatum uero legi multo instantius flagitabant. haec cum diutius agerentur, in alia charta illarum imperialium litterarum inuentus est consul. quod cum esset suggestum, Donatistae dixerunt: 'certe consulem habere non debuit'; quasi hoc aliquando dictum esset, quod habere non debuerit, ac non, etiamsi consul defuisset, non impediri imperialis constituti ueritatem. quod cum eis cognitor identidem respondisset, recitatus est et Optatus recitantibus Donatistis, ubi ait: eodem tempore idem Donatus petiit, ut ei reuerti licuisset et ad Carthaginem accedere; tunc a Philomeno suggestore eius imperatori suggestum est, ut bono pacis Caecilianus Brixae teneretur, et factum est. in quibus uerbis Optati cum omnino nulla Caeciliani damnatio, sicut illi demonstraturos se esse promiserant, reperiri potuisset, iussit cognitor totam paginam recitari, ut de superioribus et inferioribus uerbis uoluntas eius qui scripserat nosceretur. et ex officio recitatum est: Caecilianus omnium supra memoratorum sententiis innocens est pronuntiatus. quod cum recitaretur, Donatistae dixerunt hoc se non petisse recitari, stomachantes aduersus eos, qui risum tenere non poterant, cum audissent, quam apertam contra semet ipsos paginam protulissent. deinde cum illis uerbis, quae ipsi recitauerant, extenuasse dicerent Opta-

17 Optat. I 26 26 Optat. I 24. cf. Cresc. III 71, 82

2 inquiri *scripsi* conquiri *fv* 18 et] et nec *v ex Optati cod. Germanensi* 19 accedere *scripsi* accederet *fv* 21 Brixiae *v* (*passim*) 26 sententiis *om. f* 29 potuerant *v*

tum damnationem Caeciliani et exprimere noluisse, flagitatum est ab eis, ut aliunde manifestum legerent, quod ab illo dicerent extenuatum. quod cum minime potuissent, etiam inde post aliquantas morarum inanium perplexitates, cum et de Donati nomine contendissent quod non Carthaginiensis, sed Casensis Donatus in iudicio Miltiadis aduersus Caecilianum adstitisset, quod et catholici concedebant, aliquando transitum est.

XXI. 39. Deinde quia Constantini litteris, quibus eum inter partes cognouisse et pro Caeciliano contra illos iudicasse constabat, cognitor eos si quid haberent respondere cogebat, petiuerunt suum libellum esse recitandum, quem dicebant datum Constantino a maioribus suis. in quo libello satis aperteque monstrarunt, quam falsum dixerint de damnatione Caeciliani apud Brixam; idem quippe libellus ostendit, quemadmodum contra eos senserit Constantinus. nam ibi dicunt nullo modo se communicaturos antistiti ipsius nebuloni paratosque esse perpeti quidquid eis facere uoluisset; quem Constantini antistitem nebulonem utique Caecilianum intellegi uolebant. quomodo ergo eum Constantini antistitem dicebant, cui se contra Constantinum loquentes non communicare confirmabant, si eum apud Constantinum superauerant, ita ut ab illo Brixae scirent esse damnatum?

XXII. 40. Cum ergo catholici dixissent hoc eos contra se ipsos recitasse, hoc idem ipse etiam cognitor esset interlocutus, addiderunt etiam illi suae falsitati conuincendae magnum aliud firmamentum, recitantes ipsius Constantini litteras scribentis ad Uerinum uicarium, ut libero eos dimittat arbitrio, se iussisse insinuans ut de exilio remearent. in quibus litteris Constantinus sic eos detestatur, ut nihil illa indulgentia possit deformius inueniri. quos utique non ita culpasset, sed magis laudasset, si ab eis Caecilianus apud illum uictus ab eoque damnatus Brixae relegaretur. ac per hoc ista contra se ipsos

5 cf. pag. 85, 27 et Post gesta 13, 17 27 cf. Post gesta 33, 56
14 monstrauerunt *f* 33 ista] ita *f*

proferentes atque recitantes et a Caeciliano se superatos memorati imperatoris iudicio manifestissime monstrauerunt et suam falsitatem, qua eum dicebant esse damnatum, apertissime conuicerunt, et qui catholicos persecutionem facere, se autem pati gloriabantur, Caecilianum tamen per suas accusationes ab imperatore damnatum etiam falso gloriari uoluerunt. his itaque recitatis cum catholici dicerent et cognitorem breuiter admonerent, quod etiam ipse cernebat, pro se illa, hoc est pro innocentia Caeciliani contra illos fuisse recitata et hoc idem etiam ipse fuisset interlocutus, Donatistae responderunt dicentes: 'de libero arbitrio nihil dicit potestas tua'; hoc enim putantes secundum Constantini litteras sibi posse a praesente cognitore concedi eas etiam contra se pro Caeciliani causa recitandas existimauerunt. hic cum eis cognitor respondisset aliud sibi esse a praesentis temporis imperatore praeceptum, ierunt in aliud, quod contra se identidem multo mirabilius protulerunt.

XXIII. 41. Recitauerunt enim alias litteras eiusdem Constantini imperatoris ad Probianum proconsulem datas, quae quidem consules non habebant; sed nihil quasi de obiectione mutua catholici agere uoluerunt, quamuis et hinc se ipsos Donatistae conuincerent quam calumniose catholicis id obiecerint, cum prior chartula, ex qua recitatum est iudicium Constantini, quo absolutus est Caecilianus, consules non haberet, qui tamen mox in alia chartula inuenti sunt. istae itaque litterae ad Probianum proconsulem datae continent imperatoris iussionem, qua praecepit ut ad se Ingentius mitteretur, cuius confessione in proconsulis Aeliani iudicio Felix Aptugnensis ordinator Caeciliani a crimine traditionis fuerat absolutus. hoc autem imperiale praeceptum ideo Donatistae se recitare dicebant, ut quasi ostenderent Caeciliani causam adhuc fuisse suspensam etiam post illud iudicium, quo se

17 cf. Cresc. III 70, 81

4 qui *scripsi* quia *fv* 17 enim *scripsi* etiam *fv* 26 Uigentius *f* (*passim*) 27 Heliani *f* (*passim*) 28 Abtugnensis *fv*

Constantinus inter partes omnia terminasse iam scripserat, cum et in ipsis litteris, quas ad Probianum proconsulem datas recitauerunt, quibus quasi ostenderent adhuc pendere iudicium, quoniam ad se mitti iusserat imperator Ingentium, tanta contra se legerint, ut omnino mirum sit quibus illa oculis aspicere uel quo ore pronuntiare potuerint. ibi enim Constantinus dixit ab Aeliano proconsule audientiam praestitam competentem Felicemque innocentem ab exustione codicum diuinorum constitisse, illos autem esse in praesentia confutandos, qui diurnis diebus eum interpellare non quiescerent, ut eis liquido appareret frustra eos Caeciliano inuidiam comparare et aduersus eum uiolenter insurgere uoluisse. hic ergo per illas litteras non solum Caecilianum, sed etiam Felicem purgatum seque innocentium persecutores apud imperatorem extitisse docuerunt.

XXIIII. 42. Hac autem accepta opportunitate catholici recitandam protulerunt et ipsius Aeliani tunc proconsulis relationem de hac re ad Constantinum datam, ubi se causam Felicis audisse et finisse commemorat, et ipsa gesta proconsularia, quibus absolutus est Felix et omnium necessariarum personarum testimonio a traditionis crimine innocens comprobatus. quibus recitatis quid contradici posset cognitor inquisiuit. tunc Donatistae, quod et ante dicere coeperant, identidem repetierunt quaerentes, utrum ex praecepto imperatoris directus ad comitatum fuisset Ingentius, et quid postea gestum esset ut ostenderetur a catholicis exigentes, et gesta proconsularia quibus possent uerbis refellere conantes quibus absolutus est Felix, obicientes gratiam iudicis uel suppositas fuisse personas et cetera, quae solent homines contra gesta quibus uincuntur suspiciosa querimonia iactitare; dicebant etiam non recte Felicem absentem fuisse absolutum. ad ista responsum est a catholicis omnia quae lecta sunt ad absolutionem Caeciliani et Felicis apertissime pertinere, si quid autem Donatistae

18 cf. Cresc. III 70

3 recitauerint *f* 5 legerunt *f* 9 diurnis *scripsi* diuturnis *fv, cf. Cresc. III 70, 81. 71, 83* 24 esset] est *f*

arbitrarentur misso ad comitatum Ingentio pro se fuisse iudicatum et mutatum esse iudicium, quo Constantinus inter partes cognoscens purgato Caeciliano illos calumniosissimos iudicauerat, ipsos debere proferre. quando autem hoc catholici dicebant, in illa temporis breuitate non poterant considerari consules; quorum ordinem in ipsis gestis qui uoluerit considerans inueniet posterius ab imperatore Constantino absolutum esse Caecilianum quam Felicis causam ab Aeliano proconsule discussam atque purgatam, post aliquot etiam annos Constantinum scripsisse ad Uerinum uicarium quas litteras ipsi recitauerunt, ubi sibi asserebant liberum arbitrium ab illo imperatore concessum, in quibus litteris eos tamquam pessimos et christianae pacis inimicos ostendit. quod utique non fecisset, si aliquid pro illis contra Caecilianum iudicasset, cum ad comitatum missus esset Ingentius. cognitor ergo interlocutus est non posse gesta quae tanta roborauit antiquitas remoueri nisi aliis posterioribus gestis e contrario recitatis. dictum est etiam a catholicis magis ad declarandam Felicis innocentiam profuisse quod absens fuerat absolutus, quia gratiae suspicio, si praesens esset, potius oriretur.

XXV. 43. Urgere deinde cognitor coepit, ut, si qua posteriora gesta Donatistae haberent contra absolutionem Caeciliani uel Felicis, iam iamque proferrent. hic illi ad ea, quae iam totiens dixerant et catholicis totiens ad omnia respondentibus transacta iam fuerant, rursus quasi a capite redire et ea replicare conati sunt. ubi cum interlocutus esset cognitor, admonens ut eos iam pigeret eadem repetere, quae peracta et transacta iam fuerant, et identidem proferre compelleret, si quid recitandum haberent aduersus Caeciliani et Felicis sic euidentissimas absolutiones, et illi nihil omnino aduersus illa proferentes eadem repetere non cessarent, ut de illis quae dixerant iudicaretur, et contra cognitor illud potius flagitaret, ut legerent, si haberent quod legi posset aduersus imperiale et proconsulare iudicium, ut posset de omnibus pronuntiari.

7 cf. Post gesta 33, 56

quoniam legibus prohibetur semiplenam proferre sententiam, instarent etiam catholici, ut rebus omnibus cognitori manifestatis et Donatistis quid respondeant non inuenientibus eadem repetentibus tandem aliquando causa finiretur, in ultimo cognitor dixit: 'si contra nihil est quod legatis, exire dignamini, ut possit plena de omnibus scribi sententia.' et utrisque exeuntibus sententiam scripsit, quam rursus intromissis partibus recitauit, qua complexus est omnia, quae de prolixa trium dierum actione potuit recordari. in quibus quaedam non eo ordine quo gesta sunt commemorauit, omnia tamen ueraciter posuit, confutatos a catholicis Donatistas omnium documentorum manifestatione pronuntians.

1 *fort.* prohiberetur 5 dignemini *f*

AVGVSTINI RETRACTATIONVM LIB. II CAP. LXV (XXXVIIII)

(PAG. 177, 12 ED. KNOELL).

BREUICULUS CONLATIONIS CUM DONATISTIS, LIBRI TRES.

1. Posteaquam facta est cum Donatistis nostra conlatio, breuiter commemoraui, quae gesta sint, litterisque conprehendi secundum tres dies, quibus cum eis contulimus, idque opus utile existimaui, quo quisque commonitus uel sciat sine labore, quid actum sit, uel consultis numeris, quos rebus singulis annotaui, legat in eisdem gestis ad locum, quodcumque uoluerit, quoniam fatigant illa nimia prolixitate lectorem. huius autem operis titulus est: breuiculus conlationis.

2. Hoc opus sic incipit: *Cum catholici episcopi et partis Donati.*

VIIII.

CONTRA PARTEM DONATI

POST GESTA

A = cod. Parisiensis 13367 saec. VI
B = cod. Bernensis 162 saec. X
C = cod. Abrincensis 35 saec. VIIII—X
b = cod. Parisiensis 12206 saec. XII
c = cod. Ualentianensis 158 saec. XII
v = editio Migniana

I. 1. Quid adhuc, Donatistae, seducimini ab episcopis uestris, quorum fallaces tenebrae clara luce discussae sunt, quorum error apparuit, quorum pertinacia superata est? quid adhuc uobis iactant uana mendacia? quid adhuc creditis hominibus uictis? cum uobis dicunt iudicem praemio fuisse corruptum, quid nouum faciunt? quid aliud omnes uicti facere consuerunt, qui ueritati consentire nolunt, nisi ut de iudicis iniquitate mentiantur? quaerite ab eis et ad hoc primum uobis respondeant, si possunt, quare ausi sunt uenire Carthaginem et in unum locum nobiscum conlationis gratia conuenire. iam ante aliquot annos conueneramus eos publice, ut nobis conferentibus ueritas appareret et dissensio quae nos diuidit de medio tolleretur, sed ipsam ueritatem refugientes actis responderunt: indignum est ut in unum conueniant filii martyrum et progenies traditorum. quare ergo modo nobiscum conuenire uoluerunt? puto quod non facerent, quod eis uidebatur indignum, nisi nos cognoscerent non esse progeniem traditorum. aut certe ipsi uobis respondeant, quare dixerunt: indignum est ut in unum conueniant filii martyrum et progenies traditorum et in unum nobiscum postea conuenerunt. quae res eos coegit facere quod indignum est? non enim ligati adducti sunt, sed omnino liberi conuenerunt. si dixerint: 'quia iusserat imperator', ergo tunc faciunt quod indignum est, quando iusserit imperator. quid ergo irascuntur

14 cf. Breuic. III 4, 4

De codicum praescriptionibus cf. Praefatio 1 donatiste *post* adhuc *s. l. Am2, om. Am1BC* 2 quorum] ***orum *A* clara (c *s. l.*) *A* 3 apparuit error *v* pernatia *Bm1* adhuc (u *s. l.*) *A* 8 respondeant uobis *b* 10 nobiscum] nobis *B* 11 conueramus *Bm1* 16 noluerunt *Cm1* uidebantur *Bm1*

nescio quibus traditoribus ad causam nostram non pertinentibus? codices enim dominicos persecutoribus dare utique indignum est; quod cum fecit traditor, non habet crimen, quia iusserat imperator. hoc dicimus non secundum ueritatem, sed secundum ipsorum peruersitatem. ipsi enim dixerunt — publica gesta proclamant —, apud acta dixerunt. non quilibet ignotus, sed Carthaginiensis episcopus eorum Primianus hoc dixit, Primianus hoc scriptum magistratui Carthaginis dedit et a diacono suo dicendum apud acta mandauit: indignum est ut in unum conueniant filii martyrum et progenies traditorum. ecce conuenimus in unum: quid ad ista respondent? si dicunt 'non est indignum', quare mentiti sunt, quando indignum esse dixerunt? si dicunt 'indignum est', quod indignum est quare fecerunt? uno modo se poterunt adserere quod indignum est non fecisse et in illis Primiani uerbis non fuisse mentitos, si dicant: 'indignum est quidem ut in unum conueniant filii martyrum et progenies traditorum, sed nos ideo uobiscum in unum conuenimus, quia cognouimus uos non esse progeniem traditorum'. quod si ita est, quare nobis iam conuenientes in unum ipsas calumnias obiecerunt, nisi forte ut etiam nos eos cognosceremus non esse filios martyrum? martyres enim testes dicuntur. testes autem Christi ueri testes sunt. isti autem falsi testes inuenti sunt, qui traditionis crimina et aliena aliis obiecerunt et nec ipsa probare potuerunt.

II. 2. Quid adhuc adtenditis humana mendacia et diuina testimonia non adtenditis? quid adhuc uictis hominibus creditis et ueritati, quae numquam est uicta, non creditis? ueritas enim dei, sicut in ipsa etiam conlatione probauimus, perhibuit testimonium ecclesiae suae per multa documenta scripturarum sanctarum, per propheticas et euangelicas litteras;

3 facit *BCb* 8 scribtum (t *s. l.*) *A* 11 in unum conuenimus *c* 13 dicunt in||indignum *A* 18 progeniem non esse *bm1* non progeniem esse *b tr.* 21 nos (s *s. l.*) *A* 24 aliena] alia *b* 25 adhuc] *add.* uictis *Bm1* 27 uicta est *b* non] num *C* 29 suum aecclęsiae sue *B* 30 scribturarum *A* (*et sic semper* scribtus, scribsi, suscribsimus) sanctarum scripturarum *b*

et locus designatus est, unde Christi ecclesia fuerat inceptura, et fines terrae, quo usque fuerat peruentura. per omnes gentes futuram ecclesiam suam dominus dicit incipientem ab Hierusalem. diuina lectio recitatur, quemadmodum coeperit ab Hierusalem, ubi primum congregatis fidelibus missus est de caelo spiritus sanctus. diuinae lectiones recitantur, quemadmodum se ab Hierusalem per uicina et longinqua diffuderit. expressa sunt nomina locorum, manifestata sunt nomina ciuitatum, in quibus ecclesia Christi apostolico labore fundata est, quae loca et ciuitates etiam epistulas ab apostolis accipere meruerunt; quas epistulas et ipsi in uestris congregationibus legunt et tamen non communicant eorum locorum et ciuitatium ecclesiis, quae ipsas epistulas accipere meruerunt, obicientes eis nescio qua crimina Afrorum, quod eorum contagione perierint, cum ipsi dixerint in hac ipsa conlatione, quam modo Carthagini habuimus, quod nec causae causa nec personae persona praeiudicet.

III. 3. Tunc autem hoc dixerunt, quando eis diximus: 'concilium, quod contra Caecilianum profertis, sic non obest absenti Caeciliano, quemadmodum concilium, quod in causa Maximiani factum est, ubi damnatus est Primianus, non obest absenti Primiano'. protulerunt enim, ubi septuaginta et quod excurrit episcopi absentem damnauerant Caecilianum, cum proferantur plus minus centum episcopi partis ipsorum, qui damnauerant absentem Primianum. quia ergo diximus eis sic illud non obesse Caeciliano, quemadmodum hoc non obest Primiano, quoniam contra absentes facta sunt ambo concilia,

2 cf. Luc. 24, 47 5 cf. Act. 2 16 cf. Breuic. III 16, 28. ep. 173, 7 18 cf. Breuic. l. c.

1 incoeptura *ABC* 2 finis *C* 3 ierusalem *BCbc*, *item saepius* 6 lectio *BC* diuina lectio recitatur *Bm2b* 7 peruitia (uitia *del. et in mg. m2* uicina loca) *B* per uicia *C* 12 ciuitatum *BCbcv* 14 qua] quae *BCbcv* 16 carthagine *BC* cartagine *b* 21 maximiani (a *alt. s. l.*) *A* factum est ubi *s l. Am2* 22 absente *b* ubi] ibi *v* et quod excurrit *om. b* quot *codd.* 23 episcopos qui absentem damnauerunt *v* 24 episopi centum *b* 26 obest] best *C*

continuo non inuenientes quod responderent et horribiles angustias passi dixerunt nec causam causae nec personam praeiudicare personae; quod aduersus omnes humanas calumnias in ore habet catholica ecclesia, nunc autem multo fortius multoque liberius, quando id, quod semper ueritas tenuit, etiam inimicorum confessio confirmauit. quis ergo sine graui tristitia perferat, quis gemitum cohibeat, quis non in lacrimas et in uocem doloris erumpat, qui hoc digne considerauerit? ecce ut ab episcopis partis Donati damnatus Primianus non amittat episcopatum aut ut Primianus damnatus non inquietet partem Donati, nec causae causa nec personae persona praeiudicat; ut autem Caecilianus, quem absentem inimici similiter damnauerunt, non deputetur episcopus et contaminet omnes christianas gentes usque ad terminos terrae, et causae causa et personae persona praeiudicat.

IIII. 4. Si uoce ipsius unitatis clament ecclesiae Ponti, Bithyniae, Asiae, Cappadociae ceterarumque orientalium regionum, ad quas beatus Petrus apostolus scribit: 'o pars Donati, non nouimus quid dicatis. quare nobis non communicatis? si Caecilianus mali aliquid fecit, quod nobis non probatum est nec demonstratum, tamen si mali aliquid fecit, quare nobis praeiudicat? si nos audire non uultis, uos ipsos audite dicentes: n e c c a u s a e c a u s a n e c p e r s o n a e p e r s o n a p r a e i u d i c a t. an usque adeo potest uestra peruersitas, ut haec uerba ualeant, ne uobis praeiudicet Primianus, et haec uerba non ualeant, ut nobis praeiudicet Caecilianus?' clament etiam similiter

18 cf. I Petr. 1, 1

1 inuenientis *Bm1* quod] quae *c* orribiles *Bm1* 5 quod *om. Bb* 6 tristitia graui perferat (*sed tr. m1*) *A* tristitia perferat graui *c* 7 lacrimis *BCb* 8 uoce *Bm2b* 16 Si] Sed *cr; ἀνακόλουθον est. cf. Ps. u. 233 et Parm. I 7, 12 init.* clamant *BC* clamat *b* 17 bythiniae *A* bithiniae *BCbe* asyę *c* cappadotiae *BC* 18 apostolus petrus *b* scripsit *Bb* 19 nobiscum *b* 20 probatum non est *c* 22 praeiudicant *bm1* uos] nos *Am1* 24 an adusque adeo *BC* 26 praeiudicat *Bm1*

septem orientales ecclesiae, ad quas scribit apostolus Iohannes, Ephesi, Zmyrnae, Thyatirae, Sardis, Philadelphiae, Laudociae, Pergami, et dicant: 'quid uobis fecimus, fratres, qui potius Donati quam nostrae communionis esse uoluistis? si Caecilianus peccauit, quamuis et ipsius crimen non potuistis ostendere, quia, sicut Primianus uester, sic absens etiam iste damnatus est, uerumtamen qualiscumque ille fuerit, nos uobis quid fecimus? quare christiani cum christianis pacem habere non uultis, quare in nobis communia sacramenta rescinditis? quid uobis fecimus? quare Primiani causa non praeiudicat parti Donati, nisi quia uerum est quod dixistis: nec causae causa nec personae persona praeiudicat? quare ergo causa Caeciliani praeiudicat hereditati Christi, in qua sumus apostolorum labore plantati? ad unam nostrum scribit apostolus Iohannes, quod habeat pauca nomina in Sardis eorum, qui non inquinauerunt uestimenta sua; nec tamen ab eis, qui in ipsa ecclesia inmundi fuerunt, illorum paucorum uestimenta polluta sunt, quoniam uerum est quod dixistis, nec causam causae nec personam praeiudicare personae. quomodo ergo potest causa et persona Caeciliani praeiudicare nobis? aut si non praeiudicat, quare separamini a nobis?' dicant etiam ecclesiae, ad quas Paulus apostolus scribit, Romanorum, Corinthiorum, Philippensium, Colossensium, Thessalonicensium — nam de Galatia et Epheso supra iam dictum est —, dicant ergo et istae: 'litteras ad nos datas, fratres, cotidie legitis, qui uultis adhuc esse de parte Donati. in ipsis epistulis per nomen pacis nos apostolus salutauit dicens: gratia uobis et pax a deo

1 cf. Apoc. 1, 11 15 cf. Apoc. 3, 4 27 Rom. 1, 7 cet.

1 orientales septem ecclesiae (*tr. m1*) *A* ecclesiae orientales septem *BCbv* quas] qua *A* quam *Bm1C* 2 zmirnae *A* (y *s.* i), *c* smirnae *BCb* tiatyrae *A* tiatirae *BC* tyatirae *c* philadelfiae *B* phyladelfiae *b* lauditiae *BC* laodiciae *b*(*v*) laoditię *c* 3 fecimu *B* 11 partis (s *s.* i) *B* 12 persona personae *b* 13 haereditati *A* 14 plantati *A corr.* (*ex* pancati?) ad unam nostrum] adhuc *b* 23 philipensium *c* colosensium *Bm1b* 24 et *om. b* 25 qui] quid *Bm2b* 26 epistolis *Am2BCbc*, *item infra*

VIIII.

CONTRA PARTEM DONATI POST GESTA

A = cod. Parisiensis 13367 saec. VI
B = cod. Bernensis 162 saec. X
C = cod. Abrincensis 35 saec. VIIII—X
b = cod. Parisiensis 12206 saec. XII
c = cod. Ualentianensis 158 saec. XII
v = editio Migniana

I. 1. Quid adhuc, Donatistae, seducimini ab episcopis uestris, quorum fallaces tenebrae clara luce discussae sunt, quorum error apparuit, quorum pertinacia superata est? quid adhuc uobis iactant uana mendacia? quid adhuc creditis hominibus uictis? cum uobis dicunt iudicem praemio fuisse corruptum, quid nouum faciunt? quid aliud omnes uicti facere consuerunt, qui ueritati consentire nolunt, nisi ut de iudicis iniquitate mentiantur? quaerite ab eis et ad hoc primum uobis respondeant, si possunt, quare ausi sunt uenire Carthaginem et in unum locum nobiscum conlationis gratia conuenire. iam ante aliquot annos conueneramus eos publice, ut nobis conferentibus ueritas appareret et dissensio quae nos diuidit de medio tolleretur, sed ipsam ueritatem refugientes actis responderunt: indignum est ut in unum conueniant filii martyrum et progenies traditorum. quare ergo modo nobiscum conuenire uoluerunt? puto quod non facerent, quod eis uidebatur indignum, nisi nos cognoscerent non esse progeniem traditorum. aut certe ipsi uobis respondeant, quare dixerunt: indignum est ut in unum conueniant filii martyrum et progenies traditorum et in unum nobiscum postea conuenerunt. quae res eos coegit facere quod indignum est? non enim ligati adducti sunt, sed omnino liberi conuenerunt. si dixerint: 'quia iusserat imperator', ergo tunc faciunt quod indignum est, quando iusserit imperator. quid ergo irascuntur

14 cf. Breuic. III 4, 4

De codicum praescriptionibus cf. Praefatio 1 donatiste *post* adhuc *s. l. Am2, om. Am1BC* 2 quorum] ***orum *A* clara (c *s. l.*) *A* 3 apparuit error *v* pernatia *Bm1* adhuc (u *s. l.*) *A* 8 respondeant uobis *b* 10 nobiscum] nobis *B* 11 conueramus *Bm1* 16 noluerunt *Cm1* uidebantur *Bm1*

nescio quibus traditoribus ad causam nostram non pertinentibus? codices enim dominicos persecutoribus dare utique indignum est; quod cum fecit traditor, non habet crimen, quia iusserat imperator. hoc dicimus non secundum ueritatem, sed secundum ipsorum peruersitatem. ipsi enim dixerunt — publica gesta proclamant —, apud acta dixerunt. non quilibet ignotus, sed Carthaginiensis episcopus eorum Primianus hoc dixit, Primianus hoc scriptum magistratui Carthaginis dedit et a diacono suo dicendum apud acta mandauit: indignum est ut in unum conueniant filii martyrum et progenies traditorum. ecce conuenimus in unum: quid ad ista respondent? si dicunt 'non est indignum', quare mentiti sunt, quando indignum esse dixerunt? si dicunt 'indignum est', quod indignum est quare fecerunt? uno modo se poterunt adserere quod indignum est non fecisse et in illis Primiani uerbis non fuisse mentitos, si dicant: 'indignum est quidem ut in unum conueniant filii martyrum et progenies traditorum, sed nos ideo uobiscum in unum conuenimus, quia cognouimus uos non esse progeniem traditorum'. quod si ita est, quare nobis iam conuenientes in unum ipsas calumnias obiecerunt, nisi forte ut etiam nos eos cognosceremus non esse filios martyrum? martyres enim testes dicuntur. testes autem Christi ueri testes sunt. isti autem falsi testes inuenti sunt, qui traditionis crimina et aliena aliis obiecerunt et nec ipsa probare potuerunt.

II. 2. Quid adhuc adtenditis humana mendacia et diuina testimonia non adtenditis? quid adhuc uictis hominibus creditis et ueritati, quae numquam est uicta, non creditis? ueritas enim dei, sicut in ipsa etiam conlatione probauimus, perhibuit testimonium ecclesiae suae per multa documenta scripturarum sanctarum, per propheticas et euangelicas litteras;

3 facit *BCb* 8 scribtum (t *s. l.*) *A* 11 in unum conuenimus *c* 13 dicunt in||indignum *A* 18 progeniem non esse *bm1* non progeniem esse *b tr.* 21 nos (s *s. l.*) *A* 24 aliena] alia *b* 25 adhuc] *add.* uictis *Bm1* 27 uicta est *b* non] num *C* 29 suum aecclęsiae sue *B* 30 scribturarum *A* (*et sic semper* scribtus, scribsi, suscribsimus) sanctarum scripturarum *b*

et locus designatus est, unde Christi ecclesia fuerat inceptura, et fines terrae, quo usque fuerat peruentura. per omnes gentes futuram ecclesiam suam dominus dicit incipientem ab Hierusalem. diuina lectio recitatur, quemadmodum coeperit ab Hierusalem, ubi primum congregatis fidelibus missus est de caelo spiritus sanctus. diuinae lectiones recitantur, quemadmodum se ab Hierusalem per uicina et longinqua diffuderit. expressa sunt nomina locorum, manifestata sunt nomina ciuitatum, in quibus ecclesia Christi apostolico labore fundata est, quae loca et ciuitates etiam epistulas ab apostolis accipere meruerunt; quas epistulas et ipsi in uestris congregationibus legunt et tamen non communicant eorum locorum et ciuitatium ecclesiis, quae ipsas epistulas accipere meruerunt, obicientes eis nescio qua crimina Afrorum, quod eorum contagione perierint, cum ipsi dixerint in hac ipsa conlatione, quam modo Carthagini habuimus, quod nec causae causa nec personae persona praeiudicet.

III. 3. Tunc autem hoc dixerunt, quando eis diximus: 'concilium, quod contra Caecilianum profertis, sic non obest absenti Caeciliano, quemadmodum concilium, quod in causa Maximiani factum est, ubi damnatus est Primianus, non obest absenti Primiano'. protulerunt enim, ubi septuaginta et quod excurrit episcopi absentem damnauerant Caecilianum, cum proferantur plus minus centum episcopi partis ipsorum, qui damnauerant absentem Primianum. quia ergo diximus eis sic illud non obesse Caeciliano, quemadmodum hoc non obest Primiano, quoniam contra absentes facta sunt ambo concilia,

2 cf. Luc. 24, 47 5 cf. Act. 2 16 cf. Breuic. III 16, 28. ep. 173, 7 18 cf. Breuic. l. c.

1 incoeptura *ABC* 2 finis *C* 3 ierusalem *BCbc*, *item saepius* 6 lectio *BC* diuina lectio recitatur *Bm2b* 7 peruitia (uitia *del. et in mg. m2* uicina loca) *B* per uicia *C* 12 ciuitatum *BCbcv* 14 qua] quae *BCbcv* 16 carthagine *BC* cartagine *b* 21 maximiani (a *alt. s. l.*) *A* factum est ubi *s l. Am2* 22 absente *b* ubi] ibi *v* et quod excurrit *om. b* quot *codd.* 23 episcopos qui absentem damnauerunt *v* 24 episopi centum *b* 26 obest] best *C*

continuo non inuenientes quod responderent et horribiles angustias passi dixerunt nec causam causae nec personam praeiudicare personae; quod aduersus omnes humanas calumnias in ore habet catholica ecclesia, nunc autem multo fortius multoque liberius, quando id, quod semper ueritas tenuit, etiam inimicorum confessio confirmauit. quis ergo sine graui tristitia perferat, quis gemitum cohibeat, quis non in lacrimas et in uocem doloris erumpat, qui hoc digne considerauerit? ecce ut ab episcopis partis Donati damnatus Primianus non amittat episcopatum aut ut Primianus damnatus non inquietet partem Donati, nec causae causa nec personae persona praeiudicat; ut autem Caecilianus, quem absentem inimici similiter damnauerunt, non deputetur episcopus et contaminet omnes christianas gentes usque ad terminos terrae, et causae causa et personae persona praeiudicat.

IIII. 4. Si uoce ipsius unitatis clament ecclesiae Ponti, Bithyniae, Asiae, Cappadociae ceterarumque orientalium regionum, ad quas beatus Petrus apostolus scribit: 'o pars Donati, non nouimus quid dicatis. quare nobis non communicatis? si Caecilianus mali aliquid fecit, quod nobis non probatum est nec demonstratum, tamen si mali aliquid fecit, quare nobis praeiudicat? si nos audire non uultis, uos ipsos audite dicentes: nec causae causa nec personae persona praeiudicat. an usque adeo potest uestra peruersitas, ut haec uerba ualeant, ne uobis praeiudicet Primianus, et haec uerba non ualeant, ut nobis praeiudicet Caecilianus?' clament etiam similiter

18 cf. I Petr. 1, 1

1 inuenientis *Bm1* quod] quae *v* orribiles *Bm1* 5 quod *om. Bb* 6 tristitia graui perferat (*sed tr. m1*) *A* tristitia perferat graui *v* 7 lacrimis *BCb* 8 uoce *Bm2b* 16 Si] Sed *cv; ἀνακόλουθον est, cf. Ps. u. 233 et Parm. I 7, 12 init.* clamant *BC* clamat *b* 17 bythiniae *A* bithiniae *BCbc* asyę *c* cappadotiae *BC* 18 apostolus petrus *b* scripsit *Bb* 19 nobiscum *b* 20 probatum non est *c* 22 praeiudicant *bm1* uos] nos *Am1* 24 an adusque adeo *BC* 26 praeiudicat *Bm1*

septem orientales ecclesiae, ad quas scribit apostolus Iohannes, Ephesi, Zmyrnae, Thyatirae, Sardis, Philadelphiae, Laudociae, Pergami, et dicant: 'quid uobis fecimus, fratres, qui potius Donati quam nostrae communionis esse uoluistis? si Caecilianus peccauit, quamuis et ipsius crimen non potuistis ostendere, quia, sicut Primianus uester, sic absens etiam iste damnatus est, uerumtamen qualiscumque ille fuerit, nos uobis quid fecimus? quare christiani cum christianis pacem habere non uultis, quare in nobis communia sacramenta rescinditis? quid uobis fecimus? quare Primiani causa non praeiudicat parti Donati, nisi quia uerum est quod dixistis: nec causae causa nec personae persona praeiudicat? quare ergo causa Caeciliani praeiudicat hereditati Christi, in qua sumus apostolorum labore plantati? ad unam nostrum scribit apostolus Iohannes, quod habeat pauca nomina in Sardis eorum, qui non inquinauerunt uestimenta sua; nec tamen ab eis, qui in ipsa ecclesia inmundi fuerunt, illorum paucorum uestimenta polluta sunt, quoniam uerum est quod dixistis, nec causam causae nec personam praeiudicare personae. quomodo ergo potest causa et persona Caeciliani praeiudicare nobis? aut si non praeiudicat, quare separamini a nobis?' dicant etiam ecclesiae, ad quas Paulus apostolus scribit, Romanorum, Corinthiorum, Philippensium, Colossensium, Thessalonicensium — nam de Galatia et Epheso supra iam dictum est —, dicant ergo et istae: 'litteras ad nos datas, fratres, cotidie legitis, qui uultis adhuc esse de parte Donati. in ipsis epistulis per nomen pacis nos apostolus salutauit dicens: gratia uobis et pax a deo

1 cf. Apoc. 1, 11   15 cf. Apoc. 3, 4   27 Rom. 1, 7 cet.

1 orientales septem ecclesiae (*tr. m1*) *A* ecclesiae orientales septem *BCbv* quas] qua *A* quam *Bm1C*   2 zmirnae *A* (y *s.* i), *c* smirnae *BCb* tiatyrae *A* tiatirae *BC* tyatirae *c*   philadelfiae *B* phyladelfiae *b* lauditiae *BC* laodiciae *b*(*v*) laoditię *c*   3 fecimu *B*   11 partis (s *s.* i) *B* 12 persona personae *b*   13 haereditati *A*   14 plantati *A corr.* (*ex* pancati?)   ad unam nostrum] adhuc *b*   23 philipensium *c*   colosensium *Bm1b*   24 et *om. b*   25 qui] quid *Bm2b*   26 epistolis *Am2BCbc*, *item infra*

patre et domino Iesu Christo. quare pacem in nostris epistulis legendo didicistis et eam nobiscum tenere noluistis? tam in longinquis terris trans mare positis Afrum nobis obicitis Caecilianum. certe uerum est quod dixistis: nec causae causa praeiudicat nec persona personae: quae est ista priuata et peculiaris sanctificatio, qua uobis licet, ut Afrae parti Donati causa non praeiudicet Afri Primiani nec personae Primiani Carthaginiensis praeiudicet persona Mustitani Feliciani, et ad nos Africana praeiudicia tam longe mittantur aut nobis praeiudicet causa Caeciliani?'

5. Dicat etiam catholica ecclesia in ipsa Africa constituta et per pacem atque unitatem Christi illis omnibus communione copulata, dicat etiam ipsa: 'nec mihi Caeciliani causa praeiudicat, contra quem absentem septuaginta episcoporum est prolata sententia, quia non praeiudicat ecclesiae, quae toto orbe diffunditur, in cuius communione permaneo, aut certe praeiudicet parti Donati causa Primiani, quem sui collegae similiter absentem numerosiore concilio damnauerunt. si autem ideo non praeiudicat, quia nec causa causae nec persona personae, multo magis seruanda est ista iustitia erga unitatem catholicam Christi, si eam seruari erga se postulat pars Donati'. hoc ecclesia catholica in Africa constituta proclamat: 'o pars Donati, tu ista uerba dixisti, tu ista uerba tua recognouisti, tu istis uerbis etiam suscripsisti: nec causa causae nec persona personae praeiudicat. ego inter spiritus olim requiescentium recito Caecilianum, tu adhuc uides et tecum habes in corpore Felicianum, a quo Primianus damnatus est. in ipsa Primiani causa Felicianum damnasti et eum postea, sicut erat, episcopum Primiano tibique sociasti. si tantum ualet,

3 in tam *v*, *cf.* *19, 25* tam in proximo 4 certe si *Bm2b* 5 personae persona *cv* 6 pecularis *c* 7 non praeiudicet causa *b* 8 carthaginiessis *Bm1* praeiudicat *Bb* musta|ni *A*, *et sic BCb* 9 tan *Bm1* 10 aut] ut *bv* praeiudicat *Bm1* 17 colligae *Am2* 22 affrica *Bc* 27 damnatus est Primianus *v* 28 Felicianum *om.* *ABCb* dam(-p-*B*)nati *ABCb* 29 Primiano] primianri *Bm1* sociati *Am1*

quod nec causa causae praeiudicat nec persona personae, ut tibi non praeiudicet hodie tecum uiuentis communio Feliciani, mihi quomodo praeiudicat olim defuncti memoria Caeciliani?'

6. Quid ad ista respondent, qui uobis adhuc iactant inania et suae saluti, si non se correxerint, nocitura mendacia? quid adhuc dicunt nos iudicem corrupisse, ut pro nobis sententia proferretur? numquid et tanti apud uos meriti episcopum praeclarissimum defensorem corrupimus, ut pro nobis talia loqueretur? hoc enim agebamus omnibus uiribus, hoc instabamus, ut Caeciliani causa atque persona, qualiscumque ille fuerit, ad causam et personam ecclesiae, quam deus suis sanctis testimoniis roborauit, non pertinere ostenderetur. hoc agebamus etiam similitudinibus euangelicis, ut causa et persona zizaniorum non praeiudicaret causae et personae tritici, quamuis in eodem agro eadem pluuia simul crescerent usque ad messem, quando separari oporteret; ut causa et persona paleae non praeiudicaret ⟨causae et⟩ personae frumenti, quamuis in eadem area simul triturarentur, donec nouissima uentilatione separarentur; ut causa et persona haedorum non praeiudicaret causae et personae ouium, quamuis communibus pascuis utraque pecora permixta seruentur, donec a pastore summo in iudicio nouissimo alii ad sinistram, alii ad dexteram segregentur; ut causa et persona piscium malorum non praeiudicaret causae et personae piscium bonorum, quamuis intra eadem retia tenerentur in extremo litore separandi, hoc est in fine maris, quod significat finem saeculi. quibus parabolis et figuris ecclesia praenuntiata est usque ad finem saeculi bonos et malos simul habitura, ita ut mali bonis obesse non

7 Primianum significat, non Emeritum, ut Maurini putabant 25 cf. Matth. 13, 49

2 uiuenti *ABCb* 4 aduc *Bm1* 6 iudi||dicem *A* 7 proferetur *Bm1C* 11 et] atque *c* et personam *om. b* 12 roborauit *s. l. A* roborabit *Bm1* hoc] *add.* enim *Bm1* 17 causae et *addidi* 20 oui//////u//// (m *s. alt. ras.*) *A* 21 peccora *Bm1* 24 eadem intra *BC, sed tr. m1* 25 littore *BCcv* separanda *codd.* 28 boni malis *Bm1Cc* bonis mali *Bm2b*

possint, cum uel ignorantur uel pro pace et tranquillitate ecclesiae tolerantur, si eos prodi aut accusari non oportuerit aut aliis bonis non potuerint demonstrari, ita sane, ut nec emendationis uigilantia quiescat corripiendo degradando excommunicando ceterisque cohercitionibus licitis atque concessis, quae salua unitatis pace in ecclesia cotidie fiunt secundum praeceptum apostolicum caritate seruata, qui dixit: si quis autem non obaudit uerbo nostro per epistulam, hunc notate, et nolite commisceri cum eo, ut erubescat; et non ut inimicum existimetis, sed corripite ut fratrem. sic enim et disciplina seruat patientiam et patientia temperat disciplinam et utrumque refertur ad caritatem, ne forte aut indisciplinata patientia foueat iniquitatem aut inpatiens disciplina dissipet unitatem.

V. 7. Ista cum fiunt a bonis, non inquinantur a malis, quia nec eorum peccatis consentiendo communicant et ab eis etsi non corporaliter segregatione, tamen spiritali uitae dissimilitudine et morum diuersitate discedunt, eo modo oboedientes praecepto dominico quo ait: discedite inde, et inmundum ne tetigeritis. nam qui hoc non spiritaliter obseruandum putant, adrogantia uanitatis in illud incidunt, quod per eundem prophetam dominus detestatur dicens: qui dicunt 'noli me tangere, quoniam mundus sum', hic fumus indignationis meae. hoc episcopi uestri faciendum putauerunt, quando utrisque nostrum a iudice oblato consessu nobiscum sedere noluerunt, dicentes scriptum sibi esse ne cum talibus sedeant, illud utique non spiritaliter, sed carnaliter intellegentes, quod in psalmo positum est: et cum impiis

7 II Thess. 3, 14—15 19 Esai. 52, 11 22 Esai. 65, 5 25 cf. Breuic. III 9, 18 28 Ps. 25, 5

1 uel cum *b* 2 oportuerit] potuerit *Cm1* 3 d non (d *del.*) *A* 8 obaudiuit *BCm1b* 17 corporali *cv* spiritiali *C* similitudine *c* 20 spitaliter *C* (*saepius*) 22 quid *Bm1C* 23 hi *c* hic—meae *om. b* 25 confessu *Bm1* 26 sibi scriptum *b* 28 intelligentia *Bm1C* intellegentias *Bm2*

non sedebo, et tamen fecerunt, quod in eodem ipso loco psalmi pariter prohibetur. nam ibi dicit propheta: et cum iniqua gerentibus non introibo. si ergo, quia nos iniquos uel nouerant uel putabant, ideo nobiscum sedere noluerunt, quare, quod similiter prohibetur, nobiscum introierunt ex parte sancti et ex parte polluti, nisi quia scripturas sanctas non intellegendo et carnaliter sapiendo etiam ipsam unitatem dissipauerunt?

8. Non itaque polluunt mali bonos in eodem agro, in eadem area, in eisdem pascuis, in eisdem retibus constituti, quia non eis communicant boni, sed altari et sacramentis dei. communicant autem malis qui consentiunt factis malorum; scriptum est enim: non solum qui faciunt ea, uerum etiam qui consentiunt facientibus.

VI. Cum uero mali pacis conseruandae necessitate tolerantur, non iniquitatis communicandae societate appetuntur, ut cum zizaniis triticum suauem pluuiam pariter bibat, seruet tamen ubertatem suam nec conuertatur in zizaniorum sterilitatem, sed utrumque simul usque ad messem crescat, ne forte, cum colliguntur zizania, eradicetur simul et triticum, nullam cum bonis habent mali participationem salutis uel perditionis — quae enim participatio iustitiae cum iniquitate? —, nullam cum bonis habent mali societatem regni aut ignis aeterni — quae enim societas luci ad tenebras? —, non habent mali cum bonis consonantiam uitae ac uoluntatis — quae enim consonantia Christi ad Beliar? —, non habent boni cum malis partem nec in poena criminis nec in praemio pietatis — quae enim pars fideli cum infideli? — et cum intra eadem retia, donec ad litus perueniant, pariter diuina

2 Ps. 25, 4 13 Rom. 1, 32 22 II Cor. 6, 14 24 ibid. 26 II Cor. 6, 15 28 ibid.

3 iniquianos *Bm1* 6 et *om. v* 7 etiam *om. v* 9 non||non *A* 12 factis *ex* fatientibus *C* 13 uerum| sed *c* 16 cum] con *Cm1* 19 crescat usque ad messem *b* 20 tricum *Bm1* 23 cum malis habent boni *c* 26 belial *BCbcv* 28 infidele *Bm1Cm2*

sacramenta percipiunt, illi sociantur, illi dissociantur, isti consonant, illi dissonant, isti habent partem cum misericordia, illi cum iudicio, quoniam misericordiam ⟨et iudicium⟩ cantat ecclesia domino et qui manducat indigne iudicium non alteri, sed sibi manducat. de ipso quippe pane et de ipsa dominica manu et Iudas partem et Petrus accepit; et tamen quae societas, quae consonantia, quae pars Petro cum Iuda, quoniam nec causa causae praeiudicat nec persona personae?

9. Siue ergo exeant, de quibus scriptum est: e x n o b i s e x i e r u n t, s e d n o n e r a n t e x n o b i s, siue intus esse uideantur, de quibus beatus Cyprianus apertissime loquitur dicens: n a m e t s i u i d e n t u r i n e c c l e s i a e s s e z i z a n i a, n o n t a m e n i n p e d i r i d e b e t a u t f i d e s a u t c a r i t a s n o s t r a. u t q u o n i a m z i z a n i a e s s e i n e c c l e s i a c e r n i m u s i p s i d e e c c l e s i a r e c e d a m u s — quibus uerbis episcopi uestri nihil omnino ausi sunt respondere, quamuis diu frustra contenderint, quod non in ecclesia praedicta sint figurata zizania, quia dixit dominus: a g e r e s t h i c m u n d u s nec dixit 'ager est ecclesia'. nos autem mundum pro ecclesiae significatione positum dicebamus, sicut etiam Cyprianus intellexit, quia per totum mundum futura praefigurabatur ecclesia. unde illi dicebant mundum semper in malam significationem positum, et testimonia de scripturis dabant, quia scriptum est: s i q u i s d i l e x e r i t m u n d u m, n o n e s t c a r i t a s p a t r i s i n i l l o et cetera talia; nos uero non solum in malam, sed etiam in bonam significationem mundum in scripturis positum respondebamus et commemorabamus inter alia etiam illud quod scriptum est: d e u s e r a t i n C h r i s t o m u n d u m r e c o n c i l i a n s s i b i, qui utique non sibi reconciliat nisi ecclesiam —, siue ergo

3 cf. Ps. 100, 1 4 cf. I Cor. 11, 29 9 I Ioh. 2, 19 12 Cypr. ep. 54, 3 17 cf. Breuic. III 9, 15 18 Matth. 13, 38 23 I Ioh. 2, 15 28 II Cor. 5, 19

1 *pr.* illi] isti *v* illi dissociantur *om. BCb* 3 et iudicium *om. codd., cf. 20, 27 extr.* 15 uestri* *B* 17 figurata *ACb* futura *Bcv* 21 praenuntiabatur *c* unde illi] illi uero *b* illi* *A* 29 *post* ecclesiam *in v cap. 7 incipit*

exeant mali siue intus uel ignorentur uel uideantur, hoc agit misericordia et iustitia dei, ut sibi ad mala non consentientibus bonis mali non obsint, sed utrique propriam sarcinam portent, et nec filius accipiat peccata patris, nisi eum fuerit in malis imitatus, sed anima quae peccauerit ipsa moriatur.

VII. Cum ergo quisque malis consentit ad malum, iam unam causam cum eis habet et totius societatis malorum fit una persona, ac per hoc, cum simul pereunt simulque damnantur, causa sua et persona sua cuique praeiudicat, non aliena; cum uero boni et mali idem uerbum dei simul audiunt et simul dei sacramenta percipiunt et tamen dissimiles habent actuum suorum causas et dissimiles gerunt uoluntatis diuersitate personas, eundem cibum sanctum aliis manducantibus digne aliis indigne, nec causa causae praeiudicat nec persona personae.

10. Ac per hoc, quaecumque testimonia diuinarum scripturarum episcopi uestri commemorare potuerunt, quibus ab omni malorum hominum permixtione pura praenuntiabatur ecclesia, non qualis nunc est illis testimoniis praenuntiabatur, sed qualis post istam mortalitatem in uita aeterna futura est; et quaecumque testimonia scripturarum posuerunt de filiis, quos merito parentum, ⟨non⟩ imitando malitiam, unam cum eis causam habere uoluerunt, [quod] non intellegentes diuina testimonia secum pugnare cogebant nec utrasque uoces dei pro diuersitate temporum, causarum personarumque distinguentes in concordiam redigebant, sed sicut contra nos ipsi, ita etiam uolebant inter se ipsa diuina documenta pugnare. nec

3 cf. Gal. 6, 5 5 cf. Ezech. 18, 4

1 ignore.tur *A* ignorantur uel uidentur *Bm1* 3 mali] mala *Cm1* 4 et] ut *v* peccatum *ex* peccati *Bm2, et b* 5 morietur *Bb* 7 habet cum eis *v* 8 cum hoc *Cm1* simul cum *Bb* 11 sacramenta dei *BC* 14 praeiudicat *post* personae *tr. c* 16 diuina *Bm1* scripturarum diuinarum *b* 22 merita *codd.* non *addidi, cf. supra lin. 4 et Breuic. III 9, 17* uel malitiam *b* 23 quod *deleui* 25 pro *bis Cm1* 27 nolebant *Bm1C* ipsa se *Cm1*

mirum si pacem scripturae dei non intellegebant, qui pacem cum eius ecclesia non habebant.

VIII. 11. Nos autem utraque accipientes testimonia demonstrabamus utrorumque concordiam. nam et illud accipiebamus, quod in suis litteris commemorauerunt, ecclesiae dictum esse: *nec adiciet ultra per te transire incircumcisus et inmundus* et illud, quod scriptum est: *sinite utraque crescere usque ad messem*, sed hoc esse in agro, illud futurum in horreo. denique et ipsi, qui diu contenderunt dicentes zizania, quae cum tritico simul crescere usque ad messem permissa sunt, non in ecclesia, sed in mundo esse contra intellectum martyris Cypriani, qui dixit: *etsi uidentur in ecclesia esse zizania, non tamen inpediri debet aut fides aut caritas nostra, ut quoniam zizania esse in ecclesia cernimus ipsi de ecclesia recedamus*, et nolentes consentire mundi nomine ecclesiam posse significari contra uerba apostoli, qui dixit: *deus erat in Christo mundum reconcilians sibi* et contra ipsius uerba domini, qui dixit: *non uenit filius hominis ut iudicet mundum, sed ut saluetur mundus per ipsum* — neque enim reconciliari deo et saluari per ipsum mundus potest. nisi mundi nomine intellegatur ecclesia, quae sola per eum deo reconciliata saluatur —, tamen in illa similitudine, quam ex euangelio commemorauimus, quod et boni et mali pisces, quousque in litore, hoc est in fine saeculi, separentur, intra eadem permixti retia continentur, uicti euidentia ueritatis malos in ecclesia usque in finem saeculi permixtos esse confessi sunt, sed eos occultos esse dixerunt, quoniam sic a sacerdotibus ignorantur, quemadmodum pisces intra retia, cum

6 Esai. 52, 1. cf. Breuic. III 9, 16 7 Matth. 13, 30 12 Cypr. ep. 54, 3 17 II Cor. 5, 19 19 Ioh. 3, 17 26 cf. Matth. 13, 47—50 28 cf. Breuic. III 8, 10

11 immundo *cml* 12 qui] senserunt qui *b* 14 *pr.* aut *om. c* nostra *om. c* ud *Bml* 18 uerba ipsius *c* 25 sepa••rentur *A* 26 uicti] uiti *Bml* 27 fine *c*

adhuc in mari sunt, a piscatoribus [intra retia] non uidentur. quomodo ergo testimonium propheticum, quod in sua responsione posuerunt, quo ecclesiae dictum est: non adiciet ultra per te transire incircumcisus et inmundus, ad hoc tempus pertinere intellegitur, quando ecclesia retibus comparata est, quibus in mari adhuc positis pisces malos bonis permixtos uel occultos esse confessi sunt? unde manifestum est non nisi in futuro saeculo post iudicium nullum incircumcisum et inmundum per ecclesiam transiturum. o uiolentia ueritatis, quae suos non in carne, sed in corde torquet inimicos, ut eam confiteantur inuiti!

VIIII. 12. Ecce manifestatum est quod dicebatur a nobis, distinguenda esse tempora ecclesiae: non eam nunc esse talem, qualis post resurrectionem futura est; nunc malos habere permixtos, tunc omnino non habituram; ad illam eius puritatem, non ad huius temporis permixtionem illa diuina testimonia pertinere, quibus eam deus praedixit ab omni malorum permixtione penitus alienam. ecce etiam ipsi ueritate euangelica non aliud coacti sunt confiteri, qui malos occultos nunc ei permixtos esse dixerunt. ecce nunc transit per illam licet occultus inmundus. non est ergo tempus, quod praedictum est dicente propheta: non adiciet ultra per te transire incircumcisus et inmundus. nunc ergo transeunt uel occulti. nam et hoc ipsum, quod ait 'non adiciet ultra', ostendit eos prius solere transire, sed ultra non transituros. et a nobis inuidiose requirebant, quomodo potuerit in ecclesia Christi diabolus seminare zizania, cum ipsi faterentur in ecclesia malos saltem occultos esse permixtos nec uellent adtendere a diabolo utique seminatos.

3. 22 Esai. 52, 1 13 cf. Breuic. III 10, 20 25 cf. Breuic. III 10, 19

1 a piscatoribus *s. l. Am2* intra retia *del. Bm2, om. b, cf. p. 111, 6* 2 propheticum testimonium *b* 3 quod *bv* 8 saeculo *s. l. A* 13 tempore *Cm1* 17 permixtionem *Bm1Cm1* 18 poenitus *B* 22 prophetam *Bm1* 25 no**bis (no *eras.*) *B* 28 adtendere] permittere *B, sed del. et in mg. adscript.* attendere

X. 13. Hoc ipsum etiam, quod sibi acutum inuenisse uidebantur, contra se potius proferebant. si enim dominus propterea retibus bonos et malos pisces pariter congregantibus ecclesiam conparauit, quia malos in ecclesia non manifestos, sed latentes intellegi uoluit, quos ita nesciunt sacerdotes, quemadmodum sub fluctibus quid ceperint retia nesciunt piscatores, propterea ergo et areae conparata est, ut etiam manifesti mali bonis in ea permixti praenuntiarentur futuri. neque enim palea, quae in area est permixta frumentis, etiam ipsa sub fluctibus latet, quae sic omnium oculis est conspicua, ut potius occulta sint in ea frumenta, cum sit ipsa manifesta. de hac autem areae similitudine, quia et ipsam inter ceteras ex euangelio posueramus, nihil in litteris suis contra nos scribere potuerunt nisi Hieremian prophetam dixisse: quid paleis ad triticum? quod ideo dixit, quia similia non sunt, non quia permixta esse non possunt, quia in horreo non simul erunt, non quia in area pariter non triturantur. quamquam Hieremias, cum hoc diceret, non agebat de populo dei, sed de somniis hominum et uisionibus prophetarum, quia haec duo nulla similitudine conparanda sunt, sicut plenitudini tritici inanitas paleae non potest conparari.

14. Temptauerunt sane episcopi uestri negare scriptum in euangelio, quod areae sit ecclesia conparata, sed mox euangelicorum uerborum commemoratione conuicti ad id se conuerterunt, ut etiam ibi dicerent occultos malos significatos, non manifestos, de quibus scriptum est: ueniet ferens uentilabrum in manu sua et mundabit aream suam, fru-

14 Hier. 23, 28. cf. Breuic. III 8, 10 22 cf. Breuic. III 9, 15 26 Matth. 3, 12

3 pariter] paceter *Cm1* 5 intelligit *Bm1* 6 coeperint *Am1* 8 praenuntiaren tiarentur *Am1* 9 fumentis *Cm1* 10 in ea occulta sint *b* 11 hic (a *s.* i) *B* 12 qua *Bm1* 13 literis *B* 14 heremiam *B* hieremiam *C* ieremiam *bc(v)* paleae *c* 15 non quia—possunt *mg. Bm2* 18 cum hoc ageret non dicebat *c* 21 comparari non potest *b* 22 temtauerunt *C* 23 conparata *om. b*

menta recondet in horreo, paleas autem conburet igni inextinguibili. uos itaque iudicate, aperite oculos, aures intendite ueritati. si propterea, sicut ipsi dixerunt, dominus ecclesiam retibus conparauit, quia non manifestos, sed latentes in ea malos intellegi uoluit, quos ita non uident sacerdotes, quemadmodum pisces intra retia sub fluctibus non uident piscatores, numquid et area sub aqua uel sub terra trituratur aut certe nocturnis horis, non in sole conteritur aut in ea rusticus caecus operatur? quanto ergo melius se ipsos corrigunt quam euangelia sancta peruertunt et ad uanum suae mentis errorem eloquia dominica detorquere conantur! aut enim et illa piscium similitudo non propter occultos, sed tantum propter mixtos in ecclesia malos a domino posita est aut certe singulis rebus propriae similitudines datae sunt, de piscibus propter occultos, de area propter manifestos malos, quod, sicut illi ante litus, sic isti ante uentilabrum bonis in ecclesia misceantur. ipsi enim nos admonent, ut in area paleam manifestos in ecclesia malos intellegamus, qui pisces reprobos intra natantia retia propterea malos occultos intellegi uolunt, quia, sicut illos nesciunt piscatores, sic istos nesciunt sacerdotes. cur enim non dicamus: 'sic ergo et palea manifesti sunt mali, quia in aperto eam uident trituratores'? sed sicut illi non possunt ante litoris exitum separari, sic nec illa potest ante finem debitum uentilari. custodit autem deus innocentiam sanctorum et fidelium suorum sicut piscium bonorum, sicut pinguium frumentorum, ut intra ista retia non eis noceant permixta genera reprobanda et in ista area non eis noceat permixta palea uentilanda, quia, sicut ipsi dixerunt relegerunt suscripserunt, nec causae causa nec personae poterit praeiudicare persona.

1 horreum *BCb et Uulg.*, *cf. Cresc. II 22, 27* 5 uidente *Cm1* 7 areae *Cm1* 11 conatur *Bm1* 17 in*area *A* aream *b* 19 propterea *scripsi* propter *codd. v* occultos malos *bv* occulto *A* uoluit *A* 21 enim (nim *in ras.*) *A* sic] sicut *Bm2* 23 ante *ex* an *Am2* 28 sicut *s. l. B* ipse *Bm1* illi *c*

XI. 15. Haec uerba se negarent forte dixisse, nisi sua possent suscriptione conuinci. ecce quam diligenter actum est pro salute uestra, ut uerbis nostris suscriberemus, quod fieri omnino nolebant et ut facerent tandem aliquando pudore conpulsi sunt. nam exstant uerba eorum, ubi hoc facere recusarunt, et rursus alia uerba, ubi hoc facere consenserunt quod primo negauerant; omnia scripta sunt, omnibus suscriptum est. ideo enim uidebantur nolle suscribere, ut negare se possent dixisse quod dixerant et de gestis corruptis iudici calumniari. quod modo quia non possunt, dicunt ipsum esse corruptum, qui ut contra illos iudicaret non nisi ipsi fecerunt, qui contra se ipsos pro nobis tanta dixerunt, quae ut negare non possent, etiamsi coacti et inuiti, suis tamen prosecutionibus suscripserunt. ideo ergo nolebant suscribere. ut liceret eis per calumniam corruptorum gestorum negare quod dixerant, et ideo postea instante iudice consenserunt, quia sentiebant omnibus apparere nihil se aliud indicare nolendo suscribere, nisi se uerba sua ne sibi legerentur timere. maluerunt enim prosecutiones suas quibuscumque nebulis postea defendere quam eas tam cito damnare.

XII. 16. Sed uidete, rogamus uos, quemadmodum ipsa sua defensione se peius implicent et agant causam nostram et omnino perimant suam. nam post conlationem, posteaquam uicti appellare uoluerunt, obiecta sunt eis haec uerba, et ea conantur peiore sua implicatione defendere, quando ab eis quid egerint quaeritis. ita enim uos putant cor non habere, ut non intellegatis eos omni modo esse superatos, quando uobis ea dicunt quae omnino non dicerent, si aliquid utile quod dicerent inuenirent. quis enim ferat uictos homines conqueri, quod nocte contra eos est prolata sententia? quasi non

3 cf. Breuic. II 3

1 se *om.* *A* negarent forte se *c* 5 extant *BCbc* 8 possint *v* 9 dixerunt *c* caluminari *C* 11 illas *b* iudicare *Bm1* 13 et et *cm1* 15 et ideo—consenserunt *om.* *Cm1* 16 sentiant *Bm1C* aparere *Bm1C* 17 uindicare *ABm1Cc* se *s. l.* *Bm2* 19 eis *Bm1* 26 non *om.* *Bm1C* 27 ea *om.* *BCb* non *om.* *Bm1C* 28 quod *ex* quid *Am1* con'quaeri *A*

saepe iudices audiendi necessitas tenet, ut usque ad multam partem noctis sedere cogantur, aut ideo non est uerum quod dicitur, quia per noctem dicitur. nec audiunt scripturam clamantem: per diem mandauit dominus misericordiam suam et nocte declarauit, et iterum: ad annuntiandam mane misericordiam tuam et ueritatem tuam per noctem. aut quod dixerunt nocte uenisse ad dominum tenendum persecutores, non adtendentes quoniam ipsis nocturnis horis etiam dominus ueritatem suis discipulis praedicauit, nec aduertere uoluerunt quod scriptum est, apostolum Paulum usque ad medium noctis produxisse sermonem. si haberent uerum quod dicerent, nox eos impedire non posset. sed sane tenebrosissimam noctem in suis mentibus patiebantur, quando contra se ipsos tanta proferebant nec ad ueritatis lucem peruersum animum corrigebant. et adhuc utique dies erat, quando nobis forensi more de tempore praescribebant, dicentes causam lapsam esse et agi iam omnino non posse, nec intellegentes nihil se hominibus ostendisse nisi quantum timuerint ne ageretur, ubi eorum peruersitas et catholica ueritas monstraretur.

XIII. 17. Adhuc dies erat, quando uolentes destruere iudicium Romani episcopi Miltiadis, quo purgatus et absolutus est Caecilianus, etiam ipsum Miltiadem traditorem fuisse dixerunt. cuius criminationis cum ab eis esset exacta probatio, gesta prolixissima recitarunt, ubi Miltiadis nomen, quod aliquid tradiderit, non fuit. et recitauerunt etiam alia gesta, ubi legebatur Miltiadem misisse diaconos cum litteris Maxenti

4 Ps. 41, 9   5 Ps. 91, 3   10 cf. Act. 20, 7   16 cf. Breuic. III 5, 6   22 cf. Breuic. III 17, 34 sq.

1 teneat *cv*   utque *Bml*   3 audiuit *Bml*   5 annuntiandum *BCbc et Uulg.*   7 quot *Bml*   ad] a *BmlC*   8 nocturniis *uel* nocturnis *B*   12 impediri *BmlC*   14 contra *om. BmlC*   aduersum *BC*   15 dies erat (erant *Bml*) utique *BC, sed tr. ml*   17 intelligientes *Cml*   18 se *s. l. A*   homines *b*   21 Melchiadis *cv (passim)*   23 exacto *Bml*   24 quo *BCb*   25 non defuit *BCb*   26 miltiade meminisse *BmlC*   maxentii *BCbc(v)*

imperatoris et praefecti praetorio ad praefectum urbi, ut reciperent loca, quae fuerant a christianis tempore persecutionis ablata. ubi cum Miltiadis crimen nullum penitus adpareret, dixerunt superioribus traditionis gestis traditorem Stratonem fuisse recitatum, quod uocabatur unus etiam ex diaconis, quos ad recipienda loca miserat Miltiades, eundem ipsum esse contendentes et non ostendentes. neque enim Stratonem qui tradiderat saltem diaconum fuisse monstrabant. quod etiamsi esset, respondimus eis ante paruum tempus in eodem clero ecclesiae Romanae duos Petros diaconos fuisse. ita mente caeci tenebrosas calumnias innectebant, addentes etiam manifestissimam falsitatem, quod non solum nomen, sed etiam loca et regiones et personae conuenirent, quibus non alius, sed ipse esse Straton ostenderetur, cum in illis gestis omnino nihil conueniens praeter similitudinem nominis legeretur, qua plena est consuetudo generis humani, ut non solum duo, sed etiam plures homines uno nomine uocitentur. nam ipsi quoque Donatum suum Carthaginiensem, ne in iudicio Miltiadis ipse putaretur esse damnatus, quoniam illum pro magno habent, a Donato Casensi distinguendum esse clamauerunt, quia ⟨non⟩ Donatus Carthaginiensis contra Caecilianum missus fuerat ad Miltiadis episcopale iudicium, tam crassam noctem in corde gestantes, ut Donatum infamari nollent similitudine nominis sui et Miltiadem maculari uellent similitudine nominis alieni. nunc autem Stratoni etiam Cassiani nomen addere dicuntur,

18 cf. Breuic. III 18, 36 25 cf. ibid.

1 praefecto *C* et praefecto preto torio *expuncta in B*, *om. b* pretorii *c* ad praefecto *Bm1* urbis *BCbcv* 3 cum *om. BCb* adpa**reret (ra *eras.*) *A* 4 traditionibus *Bm1* stratorem *C* 5 quod] qui *Bm2b* 6 miltiadis *Bm1* ææadem *Bm1* eucdem (*sic*) *C* 7 condentes *Bm1C* condennantes *Bm2b* 8 diaconom *Cm1* 13 aliis *BC* 16 duos˙*A* 18 in iudicio] inuidio *Bm1* inuidia *Bm2b* in iudio *C* 19 quoniam illum *scripsi* quem multum *Ac* q.ñ multū *B* q.nn multū *C* quodque non multum *Bm2b* quem multi *v*, *cf. p. 118, 19 et Breuic. III 18, 36:* maior auctor ipsorum Donatus Carthaginiensis 20 distingendum *Cm1* non *addidi, cf. Breuic. III 17, 31 extr.* 25 nomine *c* dicantur *Am1*

quod in conlatione tacuerunt, quasi Straton solus cognominalem habere potuisset et Cassianus non potuit. nec adtendere potuerunt interna sua nocte impediti non solum duos Iohannes, unum baptistam, alterum euangelistam, sed etiam duos Simones, unum Petrum, alterum magum, in ipso denique tam paruo numero apostolorum non solum duos Iacobos, unum Alphaei, alterum Zebedaei, sed etiam duos Iudas, unum sanctum, alterum diabolum; cui tamen Iudae apostolo sancto quisquis similiter mente caecus de crimine Iudae traditoris calumniaretur, non nisi istos imitaretur. non enim mirum est, si tales istos calumniatores post tam longum tempus patitur existimatio Miltiadis de duobus Cassianis uel de duobus Stratonibus, quales euangelica ueritas patitur de duobus Herodibus. nam quia non est expressum, quis Herodes pro Christo occisis infantibus continuo mortuus fuerit et quis Herodes cum Pilato dominum persecutus sit, putantes unum fuisse obiciunt euangelio crimen falsitatis, sicut isti putantes unum fuisse Stratonem uel Cassianum obiciunt Miltiadi maculam traditionis. et tamen illi tolerabilius errant, quia non solum nomen, uerum etiam dignitas consonat — uterque enim legitur rex Herodes —, isti autem dignitatem consonare mentiti sunt, quia utrosque fuisse diaconos nullo modo legere potuerunt.

XIIII. 18. Adhuc dies erat, quando Cirtense concilium — si tamen concilium dicendum est, in quo uix undecim uel duodecim episcopi fuerunt —, unde recitauimus traditores fuisse quosdam, qui cum Secundo Tigisitano contra Caecilianum sententias protulerunt, falsum uolentes ostendere dixerunt persecutionis tempore non potuisse in aliquam domum illos undecim uel duodecim episcopos congregari. et ut probarent tempus fuisse persecutionis, protulerunt martyrum gesta, ut

6 cf. Matth. 10, 3   23 cf. Breuic. III 15, 27. 17, 32—33

2 potuisse *Am2* potusset *Bm1*   potuit] potuerit *v*   4 symones *bc*   6 alphei *codd.*   9 de *s. l. C*   12 cassianus *Bm1*   13 patitur] *add. Am2 in mg.:* nota   15 herodos *Cm1*   19 erant *Bm1*   23 aduc *Bm1* cirthense *ABCb*   26 tigisitanno *BCb*

diebus et consulibus consideratis quod tempus fuerit appareret. quae martyrum gesta contra se ipsos protulisse conuicti sunt; in eis quippe gestis manifestatum est illo tempore persecutionis christianas plebes solitas congregari. unde constitit non esse incredibile, quod etiam illi episcopi in priuatam domum similiter conuenisse legebantur, ut plebi, quae poterat, sicut gestis martyrum continebatur, etiam persecutionis tempore congregari, occulte ordinaretur episcopus, qui posset sibi etiam ipse occulte clericos ordinare in tanta necessitate, ubi anterior episcopus cum clero lapsus per epistulam ipsius Secundi, quae ab illis allegata est, monstrabatur. ex his martyrum gestis, quae ipsi proferebant, admoniti sumus et in alia gesta martyrum intendere, et inuenimus et diximus feruente tempore persecutionis et priuatam domum, quod illi fieri potuisse negauerant, congregationi christianorum fuisse concessam et in carcere fuisse martyres baptizatos, ut uiderent, quam non esset incredibile tempore persecutionis in priuatam domum paucos episcopos congregari, quando et in ipso carcere celebrarentur sacramenta Christi, in quo inclusi homines tenebantur pro fide Christi. quantum nos ergo adiuuerint gesta martyrum proferendo, quis non uideat, qui non similem noctem habet in corde, qualem illi habebant qui haec non uidebant?

XV. 19. Qui etiam hinc gestis ipsis Cirtensibus calumniabantur, quia ibi dies et consules legebantur, et exigebant a nobis, ut aliqua ecclesiastica concilia proferremus, ubi dies recitarentur et consules. ipsi enim Carthaginiense concilium factum sine die et consule proferebant. dicebant enim etiam concilium Cypriani consules non habere, ubi tamen legitur dies, in illo autem ipsorum Carthaginiensi nec dies. nos autem

26 cf. Breuic. III 14, 26—17, 32

4 christianis *Bm1* 11 his] is *Bm1* iis *Bm2* hiis *b* 12 ammoniti *c* 14 illi *om. BCb* feri *BC* 18 et *om. BC* ce(cae-*B*)lebrarentur *BCb* celebrantur *A* celebrabantur *cv* 20 adiu..uerint *B* 21 nisi qui *Bm2b* 22 illi *om. b* hoc *v* 23 cirthensibus *ABCm2b* cirthencibus *Cm1* 24 exiebant *Bm1* 26 concili..um *A*

quod in manibus erat Romanum concilium Miltiadis, sicut illud Cirtense, et diem habere demonstrabamus et consules. neque enim tunc ad horam antiqua archiua ecclesiastica discutienda nobis fuerunt, unde ista consuetudo etiam ueterum fuisse doceretur. nec tamen inanes eis etiam nos calumnias mouere uoluimus, quare in Cypriani concilio dies inueniretur, in ipsorum autem non inueniretur, quia illi uanas moras uolebant innectere, quas nos conabamur ⟨auertere⟩. nam etiam hoc exigebant, ut de scripturis sanctis ostenderemus alicubi dies et consules esse conscriptos; quasi episcoporum concilia scripturis canonicis aliquando fuerint conparata aut possint etiam ipsi de scripturis sanctis proferre concilium, ubi apostoli iudices sederint et accusatum aliquem uel damnauerint uel absoluerint. et tamen respondimus eis etiam prophetas libros suos praenotatis et definitis commendasse temporibus, quo anno cuius regis, quoto mense anni, quoto die mensis factum super eos fuerit uerbum domini, ut ostenderemus, quam inaniter et calumniose de diebus et consulibus episcopalium conciliorum quaestiones uanissimas excitarent. fieri enim potest, ut in codicibus sit ista uarietas, dum alii etiam dies et consules diligentia maiore describunt, alii tamquam superfluum praetermittunt: sicut etiam codex, de quo primum legimus iudicium Constantini, quo inter partes Caecilianum innocentem, illos autem calumniosissimos pronuntiauit, diem et consulem non habebat, alius autem, quem contra eorum calumnias postea protulimus, habebat. qui etiam illic inuidiosissime proclamauerant, quod imperatoris

22 cf. Breuic. III 19, 37 sqq.

1 e**rat (ra *eras.*) *C* 2 cirthense *ABCb* monstrabamus *BCb* 3 oram *Bm1* arciua *Ac* archiuan *Cm1* 6 mouere***** (ritis *eras.*) *C* 7 in—inueniretur *om. BCb* 8 auertere *om. codd.* euertere *mg. Bm2, et b* 9 exiebant *Bm1* 10 nesse *Cm1* quasi] quia *BCb* 11 possint *ex* possent *Am1* possent *v* 12 iudicis *Bm1* 13 damnauerunt uel absoluerunt *Bm1* 14 respondemus *Am2* 15 praeFnotatis *Am1* temporibus commendasse *b* 18 de] di *Cm1* 20 ista sit *Cm1* ueritas *ABCb* etiam alii *BCb* etiam *s. l. Am1* 25 horum *Bm2* 26 qui *scripsi* quia *codd. v, cf. p. 116, 23*

litteras sine die et consule recitauimus, et tamen etiam ipsi alias eiusdem imperatoris litteras in causa Felicis ordinatoris Caeciliani, quas mirabili caecitate contra se ipsos protulerunt, sine die et consule recitarunt. nec eis inde aliquid obiecimus, ne similiter ut ipsi tempora necessaria superfluis uerbis occuparemus; haec autem modo dicimus, ut uos saltem oculos aperiatis et tenebrosa nocte careatis, quam uestri episcopi corde gestabant, qui nocturnam sententiam cognitioni iudicis obiecerunt et ipsi per diem interioribus tenebris inuoluti mirabili caecitate contra se ipsos tanta dixerunt.

XVI. 20. Leguntur actis apud Carthaginis magistratum expressa uerba Primiani, ubi dicit, quod parentes eorum nostri maiores uariis exiliis uexauerunt, et in conlatione probare conantur accusantibus maioribus suis ab imperatore Caecilianum exilio esse damnatum. dicunt in litteris suis communionem suam ecclesiam ueritatis, quae persecutionem patitur, non quae facit, et conantur ostendere Caecilianum damnatum iudicio imperatoris persequentibus maioribus suis, et hoc dicunt factum non per Donatum Casensem, sed per eum, quem prae ceteris praedicant, Donatum Carthaginiensem. hoc enim scriptis suis [per suos] modo iactare dicuntur, ubi uicti iudicem accusant, quia noctem cordis ipsorum nocturna ueritas confutauit. Donatum illum, illum, inquam, Donatum, quem dixerunt ecclesiae Carthaginis ornamentum et martyralis gloriae uirum, sic commendare uoluerunt, ut dicerent, quod apud imperatoris Constantini cognitionem ipse reum et asseruerit et conuicerit Caecilianum. ille ergo uir gloriae martyralis apud imperatoris cognitionem reum constituit et asseruit Caecilianum illamque cognitionem Caeciliani damnatio consecuta est, illo uiro gloriae martyralis accusante et instante Caecilianus ab imperatore

2 cf. Breuic. III 23, 41 15 *in litteris suis*] cf. Breuic. III 8, 10 init. 23 cf. Gesta secundae cognitionis cap. 10

4 inde eis *Cm1* aliquit *Bm1* 7 taenebrosa *A* 11 in actis *Bm2b* 16 suam esse *v* ecclesia *C* 21 per suos *deleui, cf. 20, 32 sub fin.* 23 *alt.* illum *om. Cm1* inquandonatum *Bm1* 24 martyrialis *cv* (*passim*) 26 asseruit *Bm2* assuerit *b* 28 asseruit et constituit *bm1* 29 uiro *ex* uero *B*

damnatus est. quod quidem nos falsum esse conuicimus, qui eiusdem imperatoris litteras, quibus se inter partes audisse et iudicasse testatur, ubi Caeciliano absoluto atque purgato illorum calumnias detestatus est, prolatas de archiuo publico recitauimus. contra quas omnino quid responderent nihil inuenire potuerunt et ad eas confirmandas contra se ipsos alia protulerunt. proinde a maioribus eorum apud imperatorem accusatum constitit Caecilianum, damnatum autem non constitit, immo etiam constitit absolutum. sed tamen uel uos uidete, quantum adiuuerint causam nostram episcopi uestri, qui de illa uoluerunt etiam falsitate gloriari. si enim Donatus ille uir gloriae martyralis apud imperatoris cognitionem reum asseruit Caecilianum et illo uiro gloriae martyralis accusante et instante Caecilianus ab imperatore damnatus est, respondeant uobis, quando haec agebantur, quis erat martyr, utrum Donatus, qui hominem apud imperatorem persequebatur, an Caecilianus, qui illo persequente ab imperatore damnabatur? ubi est nunc illa definitiua regula ipsorum communionem Donati esse ecclesiam ueritatis quae persecutionem patitur, non quae facit? ecce patitur Caecilianus, Donatus facit: quis eorum est uir gloriae martyralis?

XVII. 21. Adtendite, aduertite, nolite in errorem perniciosum adhuc usque seduci. ueritatem, quae uobis occultabatur, deus aperire dignatus est, falsitatem, quae uobis offundebatur, deus confutare dignatus est; tanto eius beneficio quare adhuc estis ingrati? hoc est nempe, quod uobis saepe dicebant, unde cordis uestri oculos astuta fallacia caligabant, et adhuc etiam conuicti inde se iactant, inde nos lacerant, quia nos facimus persecutionem, ipsi patiuntur. hoc eis remansit omni ex parte superatis, unde adhuc nebulas faciant imperitis, hinc se quasi

2 cf. Breuic. III 19, 37

1 esse falsum *BC* concucimus *Bm1* conuincimus *Bm2* 4 est *om. B* (*an* ē *uel* ∻ *eras.*?), *et b* arciuo *Ac* pubplico *C* 6 non potuerunt *cm1* 7 aput *C* 14 imperatores *Bm1Cm1* 17 damnabitur *Bm1C* 21 pernitioni adusquæ *Bm1* pernicionem aliqua *ut uid. Bm2* pernitiosum adusque *C* pernicie aliqua *b* 23 nobis *BCb*

ostendentes esse ecclesiam ueritatis, quia persecutionem patitur, non facit. non uos ergo adhuc fallant; hoc eis facimus, quod maiores suos et ipsum quem praedicant uelut martyralis gloriae uirum Caeciliano fecisse gloriantur. hoc egit ille apud imperatorem, conuictus Caecilianus ut illius iudicio damnaretur; hoc et nos egimus, ut isti conuicti similia paterentur. si male fecit, quare hoc illi Donatus faciebat? si autem recte fecit, quare hoc catholica parti Donati non faciat? immo recte fieri nec illi dubitant, qui hoc maiores suos, quos multum laudant, fecisse gloriantur, nec nos dubitamus, qui hoc eis esse faciendum negare non possumus, ut sine effusione sanguinis, qui uerbis non emendantur, aliqua mitissima poena legum corripiantur inquieti; et si forte imperator permotus mentis sacrilegae pertinaciam grauiore supplicio statuit esse plectendam, mitius agant iudices, quibus semper licuit lenire atque emollire sententiam. interim ergo, quamuis non possit ostendi Caecilianum ab imperatore Constantino esse damnatum, a uobis tamen error ille sublatus est, quo putabatis eam esse ueram ecclesiam quae persecutionem patitur, non quae facit; fecit enim Donatus, passus est Caecilianus. et si persecutionem patitur pars Donati, patitur cum illa etiam pars Maximiani, quam et ipsi Christi ecclesiam non esse confirmant. ac per hoc et facere persecutionem non est iniquitatis indicium, quia et boni faciunt malis et mali bonis, et pati persecutionem non est iustitiae documentum, quia eam non soli boni pro pietate, sed ⟨et⟩ mali pro iniquitate patiuntur.

22. Restat ergo uobis errore depulso ecclesiam Christi

15 cf. epist. 139, 2

1 esse in ecclesiam (*sed* in *del. m1*) *AC* esse in ecclesia *c* quia *scripsi* quae *codd. v* 2 non quae facit *Bm2bc*, *cf. 31, 53 post med.* 3 uelud *Bm1* 4 caecilianum *Bm1* 5 ut conuictus Caecilianus *bm2v* 7 *pr.* facit *Bm1* ille *ABm1Cc* 10 ei *A* 12 mittissima *Bm1C* 13 permotos *Am2* 14 pertinatia *Bm1* 15 mollire *Bb* 16 ostendit *Bm1* 18 eam *om. c* ueram esse *c* 23 et *om. c* 26 et *addidi* 27 Restat—121, 2 patitur *om. Bm1Cm1*

uidere ac tenere catholicam, non ut inde eam eligatis. quia persecutionem patitur. cum enim dixisset dominus: beati qui persecutionem patiuntur, ne inde se iactent haeretici, addidit: propter iustitiam. nam quanta mala nostris fecerint furiosissimi clerici et circumcelliones partis Donati, nostis et uos. incensae sunt ecclesiae, missi in flammas codices sancti, incensae etiam priuatae domus, rapti homines de sedibus suis, et omnibus quae inerant ablatis aut perditis ipsi caesi laniati excaecati. nec ab homicidio potuit temperari, quamuis sit mitius huic luci morientem quam istam lucem auferre uiuenti. uentum est ad homines, non ut retenti aliquo ducerentur, sed tantum ut ista paterentur. nec tamen nostros ideo iustificamus, quia ista perpessi sunt, sed quia pro christiana ueritate, pro Christi pace, pro ecclesiae unitate perpessi sunt. illi autem sub tam multis, sub tam seueris legibus et sub tanta ecclesiae catholicae quam dominus ei tribuit potestate quid tale patiuntur? si quando enim morte multantur, aut ipsi se occidunt aut eorum cruentae uiolentiae dum resistitur occiduntur, non pro communione partis Donati nec pro errore sacrilegi schismatis, sed pro apertissimis facinoribus et sceleribus suis, quae more latronum inmani furore et crudelitate committunt. pro parte autem Donati uix aliquid tale patiuntur, quale Caecilianum Donato instante passum esse dixerunt.

23. Aut ergo persecutio non omnis iniusta est aut non est persecutio dicenda cum iusta est. quapropter aut persecutionem pars Donati patitur iustam aut persecutionem non patitur, quia patitur iuste. non autem iuste passus est Caecilianus, quia innocens probatus et absolutus est. quod quidem

2 Matth. 5, 10

1 inde eam *scripsi* in ea *ABCcv* eam *b*, *cf. p. 119, 27:* inde nos lacerant, quia nos facimus persecutionem 3 ne inde] ninde *Bm1* non inde *C* iactant *Bm1* 6 incensae sae (sae *del. m1*) *A* 8 aut (u *s. l.*) *A* ut *Bm1C* et *Bm2bc* 12 tamen] tantum *BCb* 16 potestatem *A* 17 se *om. BCm1b* 21 commitunt *BC* 23 donatum *Cm1* donato instante cecilianum *bm1* 24 non omnis iusta est *Bm1* non nisi iusta est *Bm2b*

illi negauerunt et potius ab imperatore damnatum esse dixerunt, et ideo maiores suos maximeque Donatum a se tanta praedicatione laudatum Caeciliano persecutionem fecisse confessi sunt. illum autem conuictum atque damnatum probare minime potuerunt, immo etiam, quod nos dicebamus, eum esse absolutum atque purgatum ipsi quoque multa contra se ipsos legendo firmarunt. et tamen liberum arbitrium sibi ab imperatore concessum esse iactant. uicti atque confusi id sibi etiam nunc flagitabant debere concedi, quod maiores eorum Caeciliano non concedebant, quem sic apud imperatorem accusarunt, quem illis accusantibus ab imperatore damnatum isti etiam mentiri uoluerunt. si uoluntas libera unicuique tribuenda est, Caeciliano prius tribueretur; si haec non homini iudici permittenda, sed deo potius dimittenda sunt, Caecilianus apud imperatorem prius non accusaretur.

XVIII. 24. Expergiscimini aliquando; non uos tartareus obliget somnus, non in profundum sacrilegi erroris adhuc impia consuetudo demergat; iam consonate paci, cohaerete unitati, adquiescite caritati, cedite ueritati; ecclesiam catholicam incipientem ab Hierusalem cognoscite usque quaque diffundi, cui non communicat pars Donati, cui causa non praeiudicat Caeciliani. totiens enim purgatus, totiens absolutus etiamsi non esset innocens, nec causa causae praeiudicat nec persona personae. haec uerba per orbem terrae uniuersa personat ecclesia, clamat etiam membrum eius in Africa: 'testi-

7 cf. Breuic. III 22, 40

3 caecilianos *Bm1C* conf*ssi (e *s. ras.*) *B* 7 et tamen liberum etamen *Cm1* ab *om. BCbm1* 8 imperatorem *B* contessem *Bm1* it *B*, *del. m2*, *om. b* 11 accusantibus *scripsi* accusationibus *codd. v* accusatoribus *coni. v* damnatum *mg. B*, concessessum *in textu*, *sed del.* ista *Bm1* 13 tribueretur prius *cm1* 14 dimittendo *Bm1* caecilianis *Bm1* prius apud imperatorem prius *ABm1Cm1* prius apud imperatorem *Bm2bv* 16 expergescimini *C* 18 coherete *codd.* 19 unitati *ex* **uitati* *B* credite *BCb*, *cf. Ep. c. Don. 19, 51 extr.* ueritati *om. B* 20 ierusalem *BCbc* 25 eius] illius *v*

monium dei noui, negotium Caeciliani non noui; credo innocentem a uestris maioribus insectatum quem lego totiens absolutum, sed qualiscumque sit causa eius, causae meae nihil praeiudicat, qualiscumque sit persona eius, personae meae nihil praeiudicat. uos hoc dixistis, uos ad hoc suscripsistis: nec causa causae nec persona personae. ecce dominus dicit: per omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem; diuinam ueritatem in una ecclesia teneamus et humanas lites aliquando finiamus'.

XVIIII. 25. Numquid enim uerba ista, ubi dixerunt nec causam causae nec personam praeiudicare personae, ullo modo post ipsam conlationem defendere potuerunt ac non potius se multo perplexius implicarunt? sic namque in quibusdam scriptis suis locuti sunt: *causam causae et personam non praeiudicare personae a nobis*, inquiunt, *dictum esse memoriter recensitum est, sed ad locum: 'nobis non praeiudicari ab his qui a nobis uel reiecti sunt uel damnati'. hi autem, qui ex Caeciliani ordinatione descendunt, quos de praecessore origo numerat ad reatum, quemadmodum non possint ordinatoris sui criminibus obligari, cum per seriem protensus peccatorum funis, quoscumque communionis uinxerit uinculo, necesse est ut consortes faciat esse peccati?* o mira defensio! tam densum et artum est lutum ubi eis adhaeserunt pedes, ut eos euellere conantes frustra et manus et caput figant et in eodem luto haesitantes artius inuoluantur. ex eis enim, quos uel reiecisse se uel damnasse commemorant, hoc est ex Maximianistis, secum habent Felicianum et damnatorem Primiani et a se damnatum in causa Primiani. quid est quod funem

7 Luc. 24, 47 14 sqq.] cf. Breuic. III 16, 28

1 innocentum *BC* 4 qualis cumque (que *s. l. in ras. m2*) *A* 6 causae *ABCc* c .praeiudicat *bv, cf. p. 102, 19* 12 ac] aut *b* potius se] potuisse *b* 16 ad locum] alloquimur *v* praeiudicare *Cm1* his] hiis *b* iis *v* 17 hi] hii *bc* ii *v* caecili *A* 18 praedecessore *cv* 19 possunt *BCb* 22 tam densum] tandem sum *Bm1C* 23 lutum *om. ABCcv* 24 uellere *Bm1* capud *Bm1* 25 euoluantur *Cm1*

tam longum a Caeciliano usque ad haec tempora catholicae ecclesiae implicare contendunt et catenam suam tam in proximo non attendunt? praeclara quippe illa Bagaitana sententia de Maximiano et sociis eius: trahit, inquit, ad consortium criminis plurimos catena sacrilegii. Felicianus ergo ista catena trahebatur: si illis non praeiudicat Felicianus, quare nobis Caecilianus? an forte ubi uolunt praeiudicat, ubi autem nolunt causae non praeiudicat causa et pro libidine ipsorum fortior est funis antiquus quam noua catena? non praeiudicat Maximianus Feliciano a quo damnatus est, non praeiudicat Maximianus et Felicianus Primiano a quibus damnatus est, non praeiudicat Maximianus eis qui dilationem acceperunt, quibus in uno schismate sociatus est, non praeiudicat Felicianus parti Donati, a qua in eodem honore susceptus est nec baptismus quem in sacrilego schismate dedit ibi destructus est: et praeiudicat Caecilianus tot christianis gentibus, qui semel damnatus est absens quomodo Primianus et ter absolutus est praesens quomodo non Primianus. praeiudicat nobis olim defunctus ignotus: et istis non praeiudicat uiuus a quibus legitur paulo ante damnatus et quibus cernitur modo sociatus. nobis inuoluitur funis Caeciliani a quibus ignoratur: et illis non inuoluitur catena Feliciani quorum in eum sententia recitatur, ubi ipsa catena damnatur. illis licet dicere: 'suscepimus quos damnauimus pro pace Donati, quia nec causa causae praeiudicat nec persona personae': et nobis non licet dicere: 'propter eos quos damnastis non deserimus pacem Christi,

4 Sententia concilii Bagaiensis

3 baga·itana *B* 4 inquid *Bm1* 7 praeiudicant (N *del. m1*) *A* 8 causae—causa *ex* causa—causae *corr. Am1* 10 a quo] cum quo *coni. v; at cum Felicianus a Maximiano rursus se separaret et Donatistis reconciliaretur, fieri non potuit, quin alter ab altero damnaretur; cf. Cresc. IIII 64, 79:* qui (Felicianus) contra Maximianum aliquid forsitan scripserit praeiudicant *cv* 11 primoano *Cm1* 16 christianus *Bm1* 18 primianus non *b* 19 et ignotus et *Bm2b* 20 modo cernitur *c* 24 causae praeiudicat causa *bm1* 26 deseruimus *b*

quia nec causa causae praeiudicat nec persona personae'. o ferream frontem, o furoris tenebras, nocturnam sententiam iudici obicientes et in sui cordis nocte palpantes offendentes cadentes, contra nos rabide litigantes et pro nobis tanta dicentes!

XX. 26. Insuper adhuc etiam modo commemorare audent prophetica et apostolica testimonia, quibus nos uniuersaliter in illa conlatione respondimus, ostendentes ipsos prophetas sanctos cum iniquis in uno templo, sub eisdem sacerdotibus, inter eadem sacramenta uersatos nec tamen a malis fuisse pollutos, quia nouerant inter sanctum et inmundum non, sicut isti sentiunt, corporaliter populum diuidendo, sed bene iudicando et bene uiuendo discernere. et hoc sine intermissione faciebant, ut in illa domo magna, ubi erant, sicut dicit apostolus, alia uasa in honorem, alia in contumeliam. se ipsos a talibus morum diuersitate mundarent et essent uasa in honorem, utilia domino, ad omne opus bonum semper parata. sed bene quod ipsi ex multis testimoniis, quae litteris suis non intellegentes inseruerunt, quas in conlatione protulerunt et legerunt, tamquam praecipuum de Aggaeo propheta testimonium modo post conlationem uicti commemorarunt. in isto ergo propheta multo euidentius quod uolumus demonstramus, quia non corporalis, sed spiritalis contactus, qui fit per consensionem, ipse polluit homines, quorum causam unam facit ipsa consensio.

27. Nam quando impios dominus etiam uisibili poena perdere uoluit, ipse ab eis iustos admonitione separauit, sicut Noe cum domo sua ab eis, quos diluuio fuerat perditurus, sicut Loth ab eis, quos igne fuerat consumpturus, sicut populum

8 cf. Breuic. III 9, 17 15 cf. II Tim. 2, 20 cf. ibid. 21 28 cf. Gen. 6—8 29 cf. Gen. 19

1 offerream *C* 8 respondemus *Am2c* 13 discercernere *Cml* 14 magna domo *bml* 15 *alt.* aliam *C* 16 in *in ras. B* 18 ipse *c* 20 aggeo *codd.* (*passim per* e) propheto *B* 21 ****modo *A* commemorarent *ABC* commemorauerunt *c* ista *Bml* 23 contacitus *Bml* 24 consentio *Bml* 27 ammonitione *c* 29 loth (h *s. l.*) *A* consumturus *ABC*

suum a synagoga Abiron, quam mox fuerat extincturus. ideo et illum, qui non habebat uestem nuptialem, non illi qui inuitauerant, sed ipse dominus cuius erat conuiuium ligari iussit et proici. neque enim et ipse sicut piscis sub fluctibus erat et sic ab inuitatoribus quomodo ⟨piscis⟩ a piscatoribus uideri non poterat. proinde ne putaretur, sicut isti putant, quod uelut unus in turba latenter subrepsisset ignaris, continuo dominus in eodem ipso uno, quem ligatis manibus et pedibus in tenebras exteriores ex illo conuiuio proici iussit, multam societatem malorum esse intellegendam, inter quos pauciores boni in conuiuio dominico uiuunt, significare non distulit. nam posteaquam dixit: ligate illi manus et pedes et proicite eum in tenebras exteriores; ibi erit fletus et stridor dentium, continuo subiunxit: multi enim sunt uocati, pauci uero electi. quomodo hoc uerum est, cum potius unus e multis fuisset proiectus in tenebras exteriores, nisi quia in illo uno grande corpus figurabatur omnium malorum ante domini iudicium conuiuio dominico permixtorum? a quibus se boni corde interim ac moribus separant, simul manducantes et bibentes corpus et sanguinem domini, sed cum magna distinctione, quia isti in honore sponsi induti sunt ueste nuptiali, non sua quaerentes, sed quae Iesu Christi, illi autem non habent uestem nuptialem, hoc est fidissimam sponsi caritatem, sua quaerentes, non quae Iesu Christi. ac per hoc quamuis in uno eodemque conuiuio isti misericordiam manducant, illi iudicium, quia ipsius conuiuii canticum est quod et supra commemoraui: misericordiam et iudicium cantabo tibi, domine.

1 cf. Num. 16 12 Matth. 22, 13—14 22. 24 cf. Phil. 2, 21 25 cf. I Cor. 11, 29 27 Ps. 100, 1; cf. pag. 106, 3

1 sinagoga *Bm1C* abyron *c* extinaturus *Bm1* exterminaturus *Bm2* 5 quomodo a] quomoda *Bm1C* piscis *addidi* 6 putarentur *b* uelud *Bm1C* 7 suprepisset *ex* suppresisset *c* 13 dentium] tium *C* 16 proiectus fuisset *c* 19 maioribus *Bm1Cm1* 24 ac] a *B*

28. Nec ideo tamen dormit ecclesiastica disciplina, ut corripiat inquietos. neque enim a populo dei separamus, quos uel degradando uel excommunicando ad humiliorem paenitendi locum redigimus. et ubi hoc facere pacis et tranquillitatis ecclesiae gratia non permittimur, non tamen ideo ecclesiae disciplinam refutamus, sed toleramus quae nolumus, ut perueniamus quo uolumus, utentes cautela praecepti dominici, ne, cum uolumus ante tempora colligere zizania, simul eradicemus et triticum. utentes etiam exemplo et praecepto beati Cypriani, qui collegas suos faeneratores fraudatores raptores pacis contemplatione pertulit tales nec eorum contagione factus est talis. unde et nos, si triticum sumus, eiusdem beati martyris uerba fidentissime dicimus, quia, etsi uidentur in ecclesia esse zizania, non tamen inpediri debet aut fides aut caritas nostra, ut quoniam zizania in ecclesia cernimus ipsi de ecclesia recedamus. haec uerba iustissime ac piissime dicerent maiores nostri, etiamsi Caecilianum et aliquos coepiscopos eius malos uiderent, quos tamen ab ecclesia separare non possent propter illos, quibus mali demonstrari non poterant et eos bonos innocentes putabant. haec uerba omnino dicerent, hoc omnino sentirent, ne, cum uellent temere zizania separare, simul et triticum eradicarent.

29. Quod ergo iussus est quidam propheta nec panem manducare nec aquam bibere in Samaria, quo missus fuerat, ut

8. 22 cf. Matth. 13, 29 10 cf. Cypr. De lapsis c. 6 13 Cypr. ep. 54, c. 3 24 cf. III Reg. 13

1 ut non *Bm2b* 3 poenitendi *B* 5 ęcclesiae ideo *bm1* 6 disciplinam *Bb*, *om. ACm1c* re *Am1*, re|futamus *Am2* disciplinam refutamus *s. l. Cm2* ideo ecclesiam negligimus *v* quae] quod *v* 7 quo] quod *Cm1cm1* praeceptis *Bm1C* dominici praecepti *c* 8 ne cum] nec *BCb* ne simul *BCb* 9 beato *Bm1C* 10 cy(ci-*C*)priano *Bm1Cm1* suas *Bm1Cm1* feneratores *BCbcv* 11 contemplationem *C* 13 uerbis *c* 15 caritatis *BC* in ęcclesia zizania *c* 17 uestri *Bm2* 20 et innocentes *v* (ἀσυνδέτως *ut 22, 37* beati pacifici, *Ep. c. Don. 16, 40 et alibi* boni fideles) 22 nec *C* zizaniam *C* 24 iusus *Bm1*

corriperet eos, qui uaccas constituerant adorandas more idolorum Aegyptiorum, hoc omnino facere debuit quod praeceperat dominus, cui tunc eo modo illos corripere placuit, ut nihil ibi alimentorum tangeret propheta quem miserat. neque enim in ecclesia non fit cotidie, quando [eos], quos acrius corripimus, etiamsi in eorum possessione sumus, nihil cibi apud eos contingimus, ut sentiant quantum eorum peccata doleamus. numquid tamen ideo etiam plebis discissio facienda est, ut sicut mollis herba indiscrete eradicentur infirmi, qui de cordibus hominum et ignotis factis, etiamsi nobis sint cognita, iudicare non possunt? nam in ipsa Samaria et Helias et Helisaeus erant, etsi ipsi in solitudine, non tamen deuiantes sacramentorum causa, sed quia persecutionem ab impiis regibus patiebantur. nam illic erant, non utique in solitudine separata, quae ipse ignorabat Helias, septem milia uirorum qui non curuauerunt genua ante Bahal. denique inter praecipuos sanctus habitus Samuhel et grauiter Saulem corripuit et cum eo tamen ad offerendum domino sacrificium sine excusatione perrexit nec peccatorum eius contagione pollutus est, sed omnino mundus meritorum suorum conseruatione permansit.

30. Sed istam nobis quaestionem, quamuis euidenter et in conlatione et modo soluta sit, euidentius tamen soluat Aggaeus, cuius testimonium prae ceteris legerunt, ut solum adhuc pro omnibus iactent. arguit dominus per Aggaeum prophetam populum ex Babylonia residuum, ubi captiuus tenebatur, quod domum domini neglegerent et suas domos excolerent, et dicit

11 cf. III Reg. 19 15 cf. ibid. 19, 18 17 cf. I Reg. 15

1 uacas *B* construerent *Bb* constituerent *C* 2 aegiptiorum *BC* praeperat *C* 4 tanget *Bm1C* quam *Bm1* 5 eos *deleui* corripimus *in ras. B* 6 cibi] ibi *cv* 7 contagimus *Cm1* 10 etiamsi] si *Bm2* 11 helyas et helyseus *c* 12 deuiantes *scripsi* deuitandae *A* deuitandi *BCb* deuitandorum *cv* 15 helyas *c* 16 genu *ABCv, cf. Ep. c. Don. 13, 33. Cresc. IIII 45, 54* Baal *bcv* sanctos *Cbcv* 17 samuhel (h *s. l.*) *A* samuel *bv* grauter *Bm1* 22 et modo (in *eras.*) *B* 23 elegerunt *bv* pro] prae *Bm2b* 24 iacent *Bm1C* 25 babilonia *BCbc* 26 neglerent *A* neglegerunt *Bm1C*

propterea se plaga sterilitatis eorum percussisse regionem. tunc Zorobabel filius Salathiel et Iesus filius Iosedec sacerdos magnus et omnis ille populus diuinitus inspiratus operari coepit in domo domini dei sui. sic enim eadem scriptura dicit: et suscitauit dominus spiritum Zorobabel filii Salathiel ex tribu Iuda, et spiritum Iesu filii Iosedec sacerdotis magni, et spiritum residuorum omnis populi, et introierunt et faciebant opera in domo domini omnipotentis dei sui, quarta et uicensima mensis sexti, secundo anno sub Dario rege. ecce et dies definitus est, quando intrauerunt ad operandum in domo dei. credo quod illi uiri et ille populus operans in domo dei non erat inmundus, praesertim quia dixerat ei dominus: ego uobiscum et suscitauerat spiritum eorum ad bene operandum in domo sua. denique uidete quid sequitur. contexit enim eadem scriptura et dicit: septimo mense, una et uicensima mensis, locutus est dominus in manu Aggaei prophetae dicens ad Zorobabel filium Salathiel ex tribu Iuda, et ad Iesum filium Iosedec sacerdotem magnum, et ad omnem populum residuum dicens: quis ex uobis qui uidit domum hanc in claritate illa sua pristina? et quomodo uidetis eam modo, tamquam non sit in conspectu uestro? et nunc praeuale, Zorobabel, dicit dominus, et praeuale, Iesus fili Iosedec sacerdos magne, et praeualesce, omnis popule terrae, dicit dominus omnipotens, et spiritus meus praeest in medio

5 Agg. 1, 14. 2, 1 14 Agg. 1, 13 16 Agg. 2, 1—7

2 ihesus *Ac* ih̄us *B* Iosedech *cv* 3 ille *om. c* 6 ihesu *Ac* ih̄u *B* fili *A* Iosedech *cv* 9 uicesima *BCbcv* 11 et dies *codd.* et dies et mensis et annus *v* 12 domini *c* 14 uobiscum sum *Bm2* 17 uicesima *BCbcv* 19 ih̄m *A* ih̄u *Bm1* ih̄um *Bm2b* ihesum *c* Iosedech *bcv* 20 magnam *Bm1* 23 conspectur *Cm1* 24 nostro *Bb* 25 ih̄s *A* ih̄u *Bb* iesu *C(v)* ihesu *c* filii *ABm1Ccm1* Iosedech *cv*

ostendentes esse ecclesiam ueritatis, quia persecutionem patitur, non facit. non uos ergo adhuc fallant; hoc eis facimus, quod maiores suos et ipsum quem praedicant uelut martyralis gloriae uirum Caeciliano fecisse gloriantur. hoc egit ille apud imperatorem, conuictus Caecilianus ut illius iudicio damnaretur; hoc et nos egimus, ut isti conuicti similia paterentur. si male fecit, quare hoc illi Donatus faciebat? si autem recte fecit, quare hoc catholica parti Donati non faciat? immo recte fieri nec illi dubitant, qui hoc maiores suos, quos multum laudant, fecisse gloriantur, nec nos dubitamus, qui hoc eis esse faciendum negare non possumus, ut sine effusione sanguinis, qui uerbis non emendantur, aliqua mitissima poena legum corripiantur inquieti; et si forte imperator permotus mentis sacrilegae pertinaciam grauiore supplicio statuit esse plectendam, mitius agant iudices, quibus semper licuit lenire atque emollire sententiam. interim ergo, quamuis non possit ostendi Caecilianum ab imperatore Constantino esse damnatum, a uobis tamen error ille sublatus est, quo putabatis eam esse ueram ecclesiam quae persecutionem patitur, non quae facit; fecit enim Donatus, passus est Caecilianus. et si persecutionem patitur pars Donati, patitur cum illa etiam pars Maximiani, quam et ipsi Christi ecclesiam non esse confirmant. ac per hoc et facere persecutionem non est iniquitatis indicium, quia et boni faciunt malis et mali bonis, et pati persecutionem non est iustitiae documentum, quia eam non soli boni pro pietate, sed ⟨et⟩ mali pro iniquitate patiuntur.

22. Restat ergo uobis errore depulso ecclesiam Christi

15 cf. epist. 139, 2

1 esse in ecclesiam (*sed* in *del. m1*) *AC* esse in ecclesia *c* quia *scripsi* quae *codd. v* 2 non quae facit *Bm2bc, cf. 31, 53 post med.* 3 uelud *Bm1* 4 caecilianum *Bm1* 5 ut conuictus Caecilianus *bm2v* 7 *pr.* facit *Bm1* ille *ABm1Cc* 10 ei *A* 12 mittissima *Bm1C* 13 permotos *Am2* 14 pertinatia *Bm1* 15 mollire *Bb* 16 ostendit *Bm1* 18 eam *om. c* ueram esse *c* 23 et *om. c* 26 et *addidi* 27 Restat—121, 2 patitur *om. Bm1Cm1*

uidere ac tenere catholicam, non ut inde eam eligatis. quia persecutionem patitur. cum enim dixisset dominus: beati qui persecutionem patiuntur, ne inde se iactent haeretici, addidit: propter iustitiam. nam quanta mala nostris fecerint furiosissimi clerici et circumcelliones partis Donati, nostis et uos. incensae sunt ecclesiae, missi in flammas codices sancti, incensae etiam priuatae domus, rapti homines de sedibus suis, et omnibus quae inerant ablatis aut perditis ipsi caesi laniati excaecati. nec ab homicidio potuit temperari, quamuis sit mitius huic luci morientem quam istam lucem auferre uiuenti. uentum est ad homines, non ut retenti aliquo ducerentur, sed tantum ut ista paterentur. nec tamen nostros ideo iustificamus, quia ista perpessi sunt, sed quia pro christiana ueritate, pro Christi pace, pro ecclesiae unitate perpessi sunt. illi autem sub tam multis, sub tam seueris legibus et sub tanta ecclesiae catholicae quam dominus ei tribuit potestate quid tale patiuntur? si quando enim morte multantur, aut ipsi se occidunt aut eorum cruentae uiolentiae dum resistitur occiduntur, non pro communione partis Donati nec pro errore sacrilegi schismatis, sed pro apertissimis facinoribus et sceleribus suis, quae more latronum inmani furore et crudelitate committunt. pro parte autem Donati uix aliquid tale patiuntur, quale Caecilianum Donato instante passum esse dixerunt.

23. Aut ergo persecutio non omnis iniusta est aut non est persecutio dicenda cum iusta est. quapropter aut persecutionem pars Donati patitur iustam aut persecutionem non patitur, quia patitur iuste. non autem iuste passus est Caecilianus, quia innocens probatus et absolutus est. quod quidem

2 Matth. 5, 10

1 inde eam *scripsi* in ea *ABCcv* eam *b, cf. p. 119, 27:* inde nos lacerant. quia nos facimus persecutionem 3 ne inde] ninde *Bm1* non inde *C* iactant *Bm1* 6 incensae sae (sae *del. m1*) *A* 8 aut (u *s. l.*) *A* ut *Bm1C* et *Bm2bc* 12 tamen] tantum *BCb* 16 potestatem *A* 17 se *om. BCm1b* 21 commitunt *BC* 23 donatum *Cm1* donato instante cecilianum *bm1* 24 non omnis iusta est *Bm1* non nisi iusta est *Bm2b*

illi negauerunt et potius ab imperatore damnatum esse dixerunt, et ideo maiores suos maximeque Donatum a se tanta praedicatione laudatum Caeciliano persecutionem fecisse confessi sunt. illum autem conuictum atque damnatum probare minime potuerunt, immo etiam, quod nos dicebamus, eum esse absolutum atque purgatum ipsi quoque multa contra se ipsos legendo firmarunt. et tamen liberum arbitrium sibi ab imperatore concessum esse iactant. uicti atque confusi id sibi etiam nunc flagitabant debere concedi, quod maiores eorum Caeciliano non concedebant, quem sic apud imperatorem accusarunt, quem illis accusantibus ab imperatore damnatum isti etiam mentiri uoluerunt. si uoluntas libera unicuique tribuenda est, Caeciliano prius tribueretur; si haec non homini iudici permittenda, sed deo potius dimittenda sunt, Caecilianus apud imperatorem prius non accusaretur.

XVIII. 24. Expergiscimini aliquando; non uos tartareus obliget somnus, non in profundum sacrilegi erroris adhuc impia consuetudo demergat; iam consonate paci, cohaerete unitati, adquiescite caritati, cedite ueritati; ecclesiam catholicam incipientem ab Hierusalem cognoscite usque quaque diffundi, cui non communicat pars Donati, cui causa non praeiudicat Caeciliani. totiens enim purgatus, totiens absolutus etiamsi non esset innocens, nec causa causae praeiudicat nec persona personae. haec uerba per orbem terrae uniuersa personat ecclesia, clamat etiam membrum eius in Africa: 'testi-

7 cf. Breuic. III 22, 40

3 caecilianos *Bm1C* conf.ssi (e *s. ras.*) *B* 7 et tamen liberum etamen *Cm1* ab *om. BCbm1* 8 imperatorem *B* contessem *Bm1* it *B*, *del. m2*, *om. b* 11 accusantibus *scripsi* accusationibus *codd. v* accusatoribus *coni. v* damnatum *mg. B*, concessessum *in textu, sed del.* ista *Bm1* 13 tribueretur prius *cm1* 14 dimittendo *Bm1* caecilianis *Bm1* prius apud imperatorem prius *ABm1Cm1* prius apud imperatorem *Bm2bv* 16 expergescimini *C* 18 coherete *codd.* 19 unitati *ex* **uitati* *B* credite *BCb*, *cf. Ep. c. Don. 19, 51 extr.* ueritati *om. B* 20 ierusalem *BCbc* 25 eius] illius *v*

monium dei noui, negotium Caeciliani non noui; credo innocentem a uestris maioribus insectatum quem lego totiens absólutum, sed qualiscumque sit causa eius, causae meae nihil praeiudicat, qualiscumque sit persona eius, personae meae nihil praeiudicat. uos hoc dixistis, uos ad hoc suscripsistis: nec causa causae nec persona personae. ecce dominus dicit: per omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem; diuinam ueritatem in una ecclesia teneamus et humanas lites aliquando finiamus'.

XVIIII. 25. Numquid enim uerba ista, ubi dixerunt nec causam causae nec personam praeiudicare personae, ullo modo post ipsam conlationem defendere potuerunt ac non potius se multo perplexius implicarunt? sic namque in quibusdam scriptis suis locuti sunt: *causam causae et personam non praeiudicare personae a nobis*, inquiunt, *dictum esse memoriter recensitum est, sed ad locum: 'nobis non praeiudicari ab his qui a nobis uel reiecti sunt uel damnati'. hi autem, qui ex Caeciliani ordinatione descendunt, quos de praecessore origo numerat ad reatum, quemadmodum non possint ordinatoris sui criminibus obligari, cum per seriem protensus peccatorum funis, quoscumque communionis uinxerit uinculo, necesse est ut consortes faciat esse peccati?* o mira defensio! tam densum et artum est lutum ubi eis adhaeserunt pedes, ut eos euellere conantes frustra et manus et caput figant et in eodem luto haesitantes artius inuoluantur. ex eis enim, quos uel reiecisse se uel damnasse commemorant, hoc est ex Maximianistis, secum habent Felicianum et damnatorem Primiani et a se damnatum in causa Primiani. quid est quod funem

7 Luc. 24, 47 14 sqq.] cf. Breuic. III 16, 28

1 innocentum *BC* 4 qualis cumque (que *s. l. in ras. m2*) *A* 6 causae *ABCc* c .praeiudicat *bv, cf. p. 102, 19* 12 ac] aut *b* potius se] potuisse *b* 16 ad locum] alloquimur *v* praeiudicare *Cm1* his] hiis *b* iis *v* 17 hi] hii *bc* ii *v* caecili *A* 18 praedecessore *cv* 19 possunt *BCb* 22 tam densum] tandem sum *Bm1C* 23 lutum *om. ABCcv* 24 uellere *Bm1* capud *Bm1* 25 euoluantur *Cm1*

tam longum a Caeciliano usque ad haec tempora catholicae ecclesiae implicare contendunt et catenam suam tam in proximo non attendunt? praeclara quippe illa Bagaitana sententia de Maximiano et sociis eius: trahit, inquit, ad consortium criminis plurimos catena sacrilegii. Felicianus ergo ista catena trahebatur: si illis non praeiudicat Felicianus, quare nobis Caecilianus? an forte ubi uolunt praeiudicat, ubi autem nolunt causae non praeiudicat causa et pro libidine ipsorum fortior est funis antiquus quam noua catena? non praeiudicat Maximianus Feliciano a quo damnatus est, non praeiudicat Maximianus et Felicianus Primiano a quibus damnatus est, non praeiudicat Maximianus eis qui dilationem acceperunt, quibus in uno schismate sociatus est, non praeiudicat Felicianus parti Donati, a qua in eodem honore susceptus est nec baptismus quem in sacrilego schismate dedit ibi destructus est: et praeiudicat Caecilianus tot christianis gentibus, qui semel damnatus est absens quomodo Primianus et ter absolutus est praesens quomodo non Primianus. praeiudicat nobis olim defunctus ignotus: et istis non praeiudicat uiuus a quibus legitur paulo ante damnatus et quibus cernitur modo sociatus. nobis inuoluitur funis Caeciliani a quibus ignoratur: et illis non inuoluitur catena Feliciani quorum in eum sententia recitatur, ubi ipsa catena damnatur. illis licet dicere: 'suscepimus quos damnauimus pro pace Donati, quia nec causa causae praeiudicat nec persona personae': et nobis non licet dicere: 'propter eos quos damnastis non deserimus pacem Christi,

4 Sententia concilii Bagaiensis

3 baga.itana *B* 4 inquid *Bm1* 7 praeiudicant (N *del. m1*) *A* 8 causae—causa *ex* causa—causae *corr. Am1* 10 a quo] cum quo *coni. v; at cum Felicianus a Maximiano rursus se separaret et Donatistis reconciliaretur, fieri non potuit, quin alter ab altero damnaretur; cf. Cresc. IIII 64, 79:* qui (Felicianus) contra Maximianum aliquid forsitan scripserit praeiudicant *cv* 11 primoano *Cm1* 16 christianus *Bm1* 18 primianus non *b* 19 et ignotus et *Bm2b* 20 modo cernitur *c* 24 causae praeiudicat causa *bm1* 26 deseruimus *b*

quia nec causa causae praeiudicat nec persona personae'. o ferream frontem, o furoris tenebras, nocturnam sententiam iudici obicientes et in sui cordis nocte palpantes offendentes cadentes, contra nos rabide litigantes et pro nobis tanta dicentes!

XX. 26. Insuper adhuc etiam modo commemorare audent prophetica et apostolica testimonia, quibus nos uniuersaliter in illa conlatione respondimus, ostendentes ipsos prophetas sanctos cum iniquis in uno templo, sub eisdem sacerdotibus, inter eadem sacramenta uersatos nec tamen a malis fuisse pollutos, quia nouerant inter sanctum et inmundum non, sicut isti sentiunt, corporaliter populum diuidendo, sed bene iudicando et bene uiuendo discernere. et hoc sine intermissione faciebant, ut in illa domo magna, ubi erant, sicut dicit apostolus, alia uasa in honorem, alia in contumeliam. se ipsos a talibus morum diuersitate mundarent et essent uasa in honorem, utilia domino, ad omne opus bonum semper parata. sed bene quod ipsi ex multis testimoniis, quae litteris suis non intellegentes inseruerunt, quas in conlatione protulerunt et legerunt, tamquam praecipuum de Aggaeo propheta testimonium modo post conlationem uicti commemorarunt. in isto ergo propheta multo euidentius quod uolumus demonstramus, quia non corporalis, sed spiritalis contactus, qui fit per consensionem, ipse polluit homines, quorum causam unam facit ipsa consensio.

27. Nam quando impios dominus etiam uisibili poena perdere uoluit, ipse ab eis iustos admonitione separauit, sicut Noe cum domo sua ab eis, quos diluuio fuerat perditurus, sicut Loth ab eis, quos igne fuerat consumpturus, sicut populum

8 cf. Breuic. III 9, 17 15 cf. II Tim. 2, 20 cf. ibid. 21 28 cf. Gen. 6—8 29 cf. Gen. 19

1 offerream *C* 8 respondemus *Am2c* 13 discercernere *Cm1* 14 magna domo *bm1* 15 *alt.* aliam *C* 16 in *in ras. B* 18 ipse *c* 20 aggeo *codd.* (*passim per* e) propheto *B* 21 ***modo *A* commemorarent *ABC* commemorauerunt *c* ista *Bm1* 23 contacitus *Bm1* 24 consentio *Bm1* 27 ammonitione *c* 29 loth (h *s. l.*) *A* consumturus *ABC*

suum a synagoga Abiron, quam mox fuerat extincturus. ideo et illum, qui non habebat uestem nuptialem, non illi qui inuitauerant, sed ipse dominus cuius erat conuiuium ligari iussit et proici. neque enim et ipse sicut piscis sub fluctibus erat et sic ab inuitatoribus quomodo ⟨piscis⟩ a piscatoribus uideri non poterat. proinde ne putaretur, sicut isti putant, quod uelut unus in turba latenter subrepsisset ignaris, continuo dominus in eodem ipso uno, quem ligatis manibus et pedibus in tenebras exteriores ex illo conuiuio proici iussit, multam societatem malorum esse intellegendam, inter quos pauciores boni in conuiuio dominico uiuunt, significare non distulit. nam posteaquam dixit: ligate illi manus et pedes et proicite eum in tenebras exteriores; ibi erit fletus et stridor dentium, continuo subiunxit: multi enim sunt uocati, pauci uero electi. quomodo hoc uerum est, cum potius unus e multis fuisset proiectus in tenebras exteriores, nisi quia in illo uno grande corpus figurabatur omnium malorum ante domini iudicium conuiuio dominico permixtorum? a quibus se boni corde interim ac moribus separant, simul manducantes et bibentes corpus et sanguinem domini, sed cum magna distinctione, quia isti in honore sponsi induti sunt ueste nuptiali, non sua quaerentes, sed quae Iesu Christi, illi autem non habent uestem nuptialem, hoc est fidissimam sponsi caritatem, sua quaerentes, non quae Iesu Christi. ac per hoc quamuis in uno eodemque conuiuio isti misericordiam manducant, illi iudicium, quia ipsius conuiuii canticum est quod et supra commemoraui: misericordiam et iudicium cantabo tibi, domine.

1 cf. Num. 16 12 Matth. 22. 13—14 22. 24 cf. Phil. 2, 21 25 cf. I Cor. 11, 29 27 Ps. 100, 1; cf. pag. 106, 3

1 sinagoga *Bm1C* abyron *c* extinaturus *Bm1* exterminaturus *Bm2* 5 quomodo a] quomoda *Bm1C* piscis *addidi* 6 putarentur *b* uelud *Bm1C* 7 suprepisset *ex* suppresisset *c* 13 dentium] tium *C* 16 proiectus fuisset *c* 19 maioribus *Bm1Cm1* 24 ac] a *B*

28. Nec ideo tamen dormit ecclesiastica disciplina, ut corripiat inquietos. neque enim a populo dei separamus, quos uel degradando uel excommunicando ad humiliorem paenitendi locum redigimus. et ubi hoc facere pacis et tranquillitatis ecclesiae gratia non permittimur, non tamen ideo ecclesiae disciplinam refutamus, sed toleramus quae nolumus, ut perueniamus quo uolumus, utentes cautela praecepti dominici, ne, cum uolumus ante tempora colligere zizania, simul eradicemus et triticum, utentes etiam exemplo et praecepto beati Cypriani, qui collegas suos faeneratores fraudatores raptores pacis contemplatione pertulit tales nec eorum contagione factus est talis. unde et nos, si triticum sumus, eiusdem beati martyris uerba fidentissime dicimus, quia, e t s i u i d e n t u r i n e c c l e s i a e s s e z i z a n i a, n o n t a m e n i n p e d i r i d e b e t a u t f i d e s a u t c a r i t a s n o s t r a, u t q u o n i a m z i z a n i a i n e c c l e s i a c e r n i m u s i p s i d e e c c l e s i a r e c e d a m u s. haec uerba iustissime ac piissime dicerent maiores nostri, etiamsi Caecilianum et aliquos coepiscopos eius malos uiderent, quos tamen ab ecclesia separare non possent propter illos, quibus mali demonstrari non poterant et eos bonos innocentes putabant. haec uerba omnino dicerent, hoc omnino sentirent, ne, cum uellent temere zizania separare, simul et triticum eradicarent.

29. Quod ergo iussus est quidam propheta nec panem manducare nec aquam bibere in Samaria, quo missus fuerat, ut

8. 22 cf. Matth. 13, 29 10 cf. Cypr. De lapsis c. 6 13 Cypr. ep. 54, c. 3 24 cf. III Reg. 13

1 ut non *Bm2b* 3 poenitendi *B* 5 ęcclesiae ideo *bm1* 6 disciplinam *Bb*, *om.* *ACm1c* re *Am1*, re|futamus *Am2* disciplinam refutamus *s. l.* *Cm2* ideo ecclesiam negligimus *v* quae] quod *v* 7 quo] quod *Cm1cm1* praeceptis *Bm1C* dominici praecepti *c* 8 ne cum] nec *BCb* ne simul *BCb* 9 beato *Bm1C* 10 cy(ci-*C*)priano *Bm1Cm1* suas *Bm1Cm1* feneratores *BCbcv* 11 contemplationem *C* 13 uerbis *c* 15 caritatis *BC* in ęcclesia zizania *c* 17 uestri *Bm2* 20 et innocentes *v* (ἀσυνδέτως *ut 22, 37* beati pacifici, *Ep. c. Don. 16, 40 et alibi* boni fideles) 22 nec *C* zizaniam *C* 24 iusus *Bm1*

corriperet eos, qui uaccas constituerant adorandas more idolorum Aegyptiorum, hoc omnino facere debuit quod praeceperat dominus, cui tunc eo modo illos corripere placuit, ut nihil ibi alimentorum tangeret propheta quem miserat. neque enim in ecclesia non fit cotidie, quando [eos], quos acrius corripimus, etiamsi in eorum possessione sumus, nihil cibi apud eos contingimus, ut sentiant quantum eorum peccata doleamus. numquid tamen ideo etiam plebis discissio facienda est, ut sicut mollis herba indiscrete eradicentur infirmi, qui de cordibus hominum et ignotis factis, etiamsi nobis sint cognita, iudicare non possunt? nam in ipsa Samaria et Helias et Helisaeus erant, etsi ipsi in solitudine, non tamen deuiantes sacramentorum causa, sed quia persecutionem ab impiis regibus patiebantur. nam illic erant, non utique in solitudine separata, quae ipse ignorabat Helias, septem milia uirorum qui non curuauerunt genua ante Bahal. denique inter praecipuos sanctus habitus Samuhel et grauiter Saulem corripuit et cum eo tamen ad offerendum domino sacrificium sine excusatione perrexit nec peccatorum eius contagione pollutus est, sed omnino mundus meritorum suorum conseruatione permansit.

30. Sed istam nobis quaestionem, quamuis euidenter et in conlatione et modo soluta sit, euidentius tamen soluat Aggaeus, cuius testimonium prae ceteris legerunt, ut solum adhuc pro omnibus iactent. arguit dominus per Aggaeum prophetam populum ex Babylonia residuum, ubi captiuus tenebatur, quod domum domini neglegerent et suas domos excolerent, et dicit

11 cf. III Reg. 19 15 cf. ibid. 19, 18 17 cf. I Reg. 15

1 uacas *B* construerent *Bb* constituerent *C* 2 aegiptiorum *BC* praeperat *C* 4 tanget *Bm1C* quam *Bm1* 5 eos *deleui* corripimus *in ras. B* 6 cibi] ibi *cv* 7 contagimus *Cm1* 10 etiamsi] si *Bm2* 11 helyas et helyseus *c* 12 deuiantes *scripsi* deuitandae *A* deuitandi *BCb* deuitandorum *cv* 15 helyas *c* 16 genu *ABCv*, *cf. Ep. c. Don. 13, 33. Cresc. IIII 45, 54* Baal *bcv* sanctos *Cbcv* 17 samuhel (h *s. l.*) *A* samuel *bv* grauter *Bm1* 22 et**modo (in *eras.*) *B* 23 elegerunt *bv* pro] prae *Bm2b* 24 iacent *Bm1C* 25 babilonia *BCbc* 26 neglerent *A* neglegerunt *Bm1C*

propterea se plaga sterilitatis eorum percussisse regionem. tunc Zorobabel filius Salathiel et Iesus filius Iosedec sacerdos magnus et omnis ille populus diuinitus inspiratus operari coepit in domo domini dei sui. sic enim eadem scriptura dicit: et suscitauit dominus spiritum Zorobabel filii Salathiel ex tribu Iuda, et spiritum Iesu filii Iosedec sacerdotis magni, et spiritum residuorum omnis populi, et introierunt et faciebant opera in domo domini omnipotentis dei sui, quarta et uicensima mensis sexti, secundo anno sub Dario rege. ecce et dies definitus est, quando intrauerunt ad operandum in domo dei. credo quod illi uiri et ille populus operans in domo dei non erat inmundus, praesertim quia dixerat ei dominus: ego uobiscum et suscitauerat spiritum eorum ad bene operandum in domo sua. denique uidete quid sequitur. contexit enim eadem scriptura et dicit: septimo mense, una et uicensima mensis, locutus est dominus in manu Aggaei prophetae dicens ad Zorobabel filium Salathiel ex tribu Iuda, et ad Iesum filium Iosedec sacerdotem magnum, et ad omnem populum residuum dicens: quis ex uobis qui uidit domum hanc in claritate illa sua pristina? et quomodo uidetis eam modo, tamquam non sit in conspectu uestro? et nunc praeuale, Zorobabel, dicit dominus, et praeuale, Iesus fili Iosedec sacerdos magne, et praeualesce, omnis popule terrae, dicit dominus omnipotens, et spiritus meus praeest in medio

5 Agg. 1, 14. 2, 1 14 Agg. 1, 13 16 Agg. 2, 1—7

2 ihesus *Ac* ih̄us *B* Iosedech *cv* 3 ille *om. c* 6 ihesu *Ac* ih̄u *B* fili *A* Iosedech *cv* 9 uicesima *BCbcv* 11 et dies *codd.* et dies et mensis et annus *v* 12 domini *c* 14 uobiscum sum *Bm2* 17 uicesima *BCbcv* 19 ihm̄ *A* ih̄u *Bm1* ih̄um *Bm2b* ihesum *c* Iosedech *bcv* 20 magnam *Bm1* 23 conspectur *Cm1* 24 nostro *Bb* 25 ih̄s *A* ih̄u *Bb* iesu *C(v)* ihesu *c* filii *ABm1Ccm1* Iosedech *cv*

uestrum. bono animo estote, quoniam haec dicit omnipotens: adhuc semel, commouebo caelum et terram, mare et aridam, et concutiam omnes gentes, et uenient omnia electa gentium, et implebo domum hanc, dicit dominus omnipotens, et cetera quae addit etiam futura prophetans; quae de domini nostri Iesu Christi temporibus rectius intellegi solent, cuius populus uerissimum et sanctissimum est templum dei, non etiam in eis, qui permixti tolerantur, sed in eis solis, qui nunc interim a talibus bene uiuendo spiritaliter separantur, post uero etiam corporaliter separandi sunt. uerumtamen ille populus, cui prophetia ista praenuntiata est et qui tunc operabatur in domo dei, ubi erant et illi duo, Zorobabel filius Salathiel et Iesus filius Iosedec, quomodo sit exhortatus et commendatus a domino, satis in promptu est uidere in his uerbis prophetae, quae sicut dicta sunt inseruimus. numquidnam ergo istum populum inmundum possumus dicere, ad quem si quis accesserit inquinabitur, cui populo dicitur: et nunc praeuale, Zorobabel, dicit dominus, et praeuale, Iesus filius Iosedec sacerdos magne, et praeualesce, omnis popule terrae, dicit dominus omnipotens, et spiritus meus praeest in medio uestrum? quis dementissimus dixerit istum esse populum, ad quem si quis accesserit inquinabitur?

31. Nunc ergo adtendite, quid post illam prophetiam, quae huic populo de Christi temporibus annuntiata est, consequenter scriptura contexat: quarta et uicensima noni mensis

18 Agg. 2, 4—5 27 Agg. 2, 10—14

1 bonum *Bm1* omnipotens haec dicit *Bm1Cm1* h. o. d. *Bm2Cm2b* haec dicit dominus omnipotens *v* 2 semel et *v* 6 addidit *bv* etiam *om. Bm1* 7 hiesu *Cm1* 9 nun *Cm1* 10 spiritraliter *Cm1* 11 ille populus *scripsi* illum populum *codd. v* 13 *pr.* et *s. l. b* ihs *A* ihus *B* ihus *C* ihesus *c* 14 iosedech *Ac(v)* exortatus *BC* commentatus *c* 15 promptum *A* proptu *Bm1* hiis *b* 17 accecserit *B* 19 ihs *A* ihs *B* iesu *bv* ihesu *c* fili *bcv, cf. p. 129, 25* 20 iosedech *Ac(v)* 22 clementissimus *Bm1Cm1* 23 populum immundum *b* 25 illum *Bm1Cm1* 27 uicesima *Bm2Cm2bcv*

anno secundo sub Dario rege factum est uerbum domini ad Aggaeum prophetam dicens: haec dicit omnipotens: interroga sacerdotes legem dicens: si sumpserit homo carnem sanctificatam in summo uestimenti sui et attigerit summum uestimenti eius panem aut pulmentum aut uinum aut omnem escam, si sanctificabitur? et responderunt sacerdotes et dixerunt: non. et dixit Aggaeus: si tetigerit inquinatus in animam aliquid horum, si inquinabitur? et responderunt sacerdotes et dixerunt: inquinabitur. et respondit Aggaeus et dixit: sic populus hic et gens haec in conspectu meo, dicit dominus, et sic opera manuum ipsorum. et quicumque accesserit illo, inquinabitur propter praesumptiones eorum matutinas a facie laborum suorum, et odio habebatis ⟨in portis⟩ arguentes. quis est iste populus tam inmundus, ut quisquis illo accesserit inquinetur? numquid ille cui dictum est: praeualesce, et spiritus meus in medio uestrum? absit ut ille sit. duo igitur erant, unus inmundus et alter qui ad inmundum prohibetur accedere, qui exhortabatur praeualescere, quia spiritus dei erat in medio eorum. si ergo duo erant, ostendantur et duo templa, unum quo iste, alterum quo ille ingrediebatur; ostendantur et altaria duo, unum in quo iste, alterum in quo ille uictimas offerebat; ostendantur et sacerdotes, huius alii et illius alii, qui pro suo quisque populo separatim sacrificabant. si autem quisquis hoc adfirmare conatur insanit, sic erant isti duo populi in uno populo, sub uno sacerdote magno, unum templum intrantes, sicut erant etiam sub uno Moyse

18 Agg. 2, 4—5

2 dicit *ABCc* dicit dominus *bv* 9 anima *BCbv*, *cf. Fulg. 16* 14 in illo *BCb* 16 in portis *om. codd.*, *cf. p. 133, 18* 17 populus iste *b* quiquis *BC* accecserit *Bm1* 21 exortabatur *BC* 22 et ostendantur et *cm1* 23 quo***iste *B* ingrediebantur *ABm1Cc* 24 in quo iste] quod iste *c* *alt.* in *om. c* 26 separati *Bb* 27 si] sic *Bm2* insanit *in ras. longiore Bm2* 29 mose *Am1*

quidam deum offendentes, quidam deo placentes, de quibus dicit apostolus: non in omnibus illis beneplacitum est deo. neque enim ait: 'in omnibus illis non est beneplacitum deo', tamquam omnes displicuerint deo, sed ait: non in omnibus illis beneplacitum est deo, ergo in quibusdam, non in omnibus. et omnes sub eisdem sacerdotibus erant in uno eodemque tabernaculo, in uno eodemque altari hostias offerebant, et tamen distinguebantur, factis non locis, animo non templo, moribus non altaribus. sic alii ad alios non accedebant, ne ab eis inquinarentur, hoc est eorum malis factis non consentiebant, ne pariter damnarentur. non enim et illos malos Moyses tantus propheta nesciebat, quorum impia murmura et horrendas amaritudines cotidie sufferebat. sed istum nescisse faciamus: numquid et Samuhel Saulem nesciebat, quem per os eius aeterna sententia damnauerat deus? uerumtamen et ipsum et sanctum Dauid unum dei tabernaculum intrantes, inter eadem sacrificia uidebat, sed distincte utique uidebat, quia distinctos uidebat et unum eorum in aeternum amabat, alium pro tempore tolerabat. sic et Aggaeus nouerat in uno populo duos populos unum templum intrantes, sub uno magno sacerdote uiuentes, et alterum ostendebat inmundum, alterum ad inmundum accedere prohibebat, et tamen nec illos nec se ipsum ab eodem templo et ab eisdem altaribus separabat. ergo spiritalem prohibebat accessum consensionemque factorum, quod et ipsa uerba clamant, si aures adsint, quas animositas furiosa non claudat aut strepitus uanae contentionis ⟨non⟩ impediat. ait enim propheta: omnis qui accesserit illo inquinabitur. uitium notauit quo accedi prohibuit, non

2. 4 I Cor. 10, 5 27 Agg. 2, 14

2 apostolus dicit *BCbv* 9 ad *s. l. A* 10 orum *Cm1* 12 moses *Am1* 14 Samuel *bv* 16 et ipsum] inter ipsum *c* dauit *Bm1Cm1* 17 *utrumque* uiuebat *Am1Bm1Cc* distincti *Bm1, post hoc uoc. 3—4 litt. eras.* 18 uiuebat *Bm1C* 20 sacerdote magno *c* 24 que *om. b* 25 assint *b* 26 uariae *Cv* non *addidi*

homines ab hominibus corporali disiunctione seclusit. acceditur autem ad uitium corruptionis uitio consensionis.

32. Ac ne quisquam diceret illum populum, cui primo dictum est: praeualesce, quoniam spiritus meus praeest in medio uestrum, paucis interpositis diebus in deterius commutatum, ut audire mereretur: sic populus iste et gens ista, omnis qui accesserit illo inquinabitur — dies enim ferme nonaginta conputantur inter uerba illa, quae bona in populum dicta sunt, et ista, quibus eius inmunditia uitanda praecipitur —, ne quis ergo hoc putaret bonum illum populum quamuis hoc paruo temporis interuallo tam pessimum effectum, uidete quid sequitur, adtendite quid dicatur eo ipso die, hoc est uicensima et quarta noni mensis, quo die dictum est: sic populus iste et gens ista, omnis qui accesserit illo inquinabitur. cum enim hoc dixisset et mala eorum commemorasset, quorum merito demonstrarentur inmundi, addens etiam et dicens: odio habebatis in portis arguentes, continuo subiunxit: et nunc ponite in cordibus uestris a die hoc et supra, priusquam poneretur lapis super lapidem in templo domini, qui eratis cum mittebatis in capsella hordei uiginti sata, et fiebant decem sata, et intrabatis in torcular exhaurire quinquaginta amphoras, et fiebant uiginti. percussi uos infecunditate, et uenti corruptione et grandine omnia opera uestra, et non estis conuersi ad me, dicit dominus. constituite igitur corda uestra a die hoc et deinceps, a quarta et uicensima noni mensis, et a die qua fundatum est templum domini ponite in cordibus

4 Agg. 2, 4—5 6. 14. 17 Agg. 2, 14 18 Agg. 2, 15—19

5 deteribus *Cm1* 8 conpuntantur *B* 11 paruum *Bm1* 13 uicesima *BCm2bcv* 17 hodio *Bm1* 18 arguentis *Cm1* 21 qui eratis *del. Bm2, om. b* com *C* cum mittebatis *ex* commitebatis *Bm2* uiginti sata hordei *v, et A, sed tr. m1* 24 in fecunditate *c* 28 uicesima *BCm2bcv* qua] quo *Bm2*

uestris, si adhuc cognoscetur in area, aut si uitis aut malum aut ficus et malum granatum et ligna oleae quae non fecerunt fructum. a die hoc benedicam. ecce ipso die etiam benedici meruerunt. benedictio ergo haec puto quod non pertineat ad illos, ad quorum inmunditiam prohibet accedi, sed ad illos bonos, qui prohibentur accedere. in uno ergo fuerunt et permixti et separati, permixti quidem corporali tactu, separati autem uoluntatis abscessu. sed more suo scriptura loquitur, quae sic arguit malos, tamquam omnes in eo populo mali sint, et sic consolatur bonos, tamquam omnes ibi tales sint. pro nobis ergo episcopi uestri etiam in eo, quod post conlationem uicti scripsisse dicuntur, Aggaei prophetiam posuerunt, unde nos commemorarent euidentius probare quod dicimus, quia et in uno populo, in uno templo, sub eisdem sacerdotibus, inter eadem sacramenta hominibus dissimili uoluntate uiuentibus et diuersis moribus discrepantibus nec causae causa nec personae potest praeiudicare persona.

XXI. 33. Illud etiam quod ex apostoli epistula scriptis suis etiam modo commemorant, ubi ait: nolite iugum ducere cum infidelibus; quae enim participatio luci ad tenebras? et cetera, quae supra commemorauimus et quomodo recte intellegerentur ostendimus, quid aliud agunt, nisi ut nos commemorent, quibus hoc apostolus scripserit? in eodem quippe ipso populo Corinthiorum quod dicimus demonstramus, ne forte arbitrentur prophetarum tantummodo moris fuisse et non ad noui testamenti, sed ad ueteris consuetudinem pertinere sic arguere reprehensibiles, quasi omnes in eo populo arguantur, et sic adloqui laudabiles, quasi omnes ibi laudentur. ecce

20 II Cor. 6, 14   22 cap. 6

2 *pr.* et] aut *v*   3 oleaequae *AC* oleaeque *v*   7 accenere *Cm1* 8 abscesu *C* accessu *b*   10 consulatur *Cm1*   14 et *om. c*   17 discrepanti *BCb* et discrepantibus *v*   nec causae—potest *om. BCb*   21 infedelibus *Am1*   22 ceteras *Cm1*   25 corionthiorum *Bm1*   26 mori *Bm1* et non—pertinere *in mg. bm2*

et ad Corinthios sic apostolus loquitur: Paulus uocatus apostolus Christi Iesu per uoluntatem dei et Sosthenes frater ecclesiae dei quae est Corinthi, sanctificatis in Christo Iesu, uocatis sanctis, cum omnibus qui inuocant nomen domini nostri Iesu Christi in omni loco, ipsorum et nostro: gratia uobis et pax a deo patre nostro et domino Iesu Christo. gratias ago deo meo semper pro uobis in gratia dei quae data est uobis in Christo Iesu, quia in omnibus diuites facti estis in illo, in omni uerbo et in omni scientia, sicut testimonium Christi confirmatum est in uobis, ita ut nihil uobis desit in ulla gratia. quis haec audiens credat in ecclesia Corinthiorum esse aliquos reprobos, quandoquidem uerba ista sic sonant, uelut ad omnes directa sit ista laudatio? et tamen paulo post dicit: obsecro autem, fratres, ut id ipsum dicatis omnes, et non sint in uobis schismata. rursus tamquam in hoc horrendo uitio uelut omnes arguens atque increpans dicit: diuisus est Christus? numquid Paulus crucifixus est pro uobis, aut in nomine Pauli baptizati estis? puto autem eos, qui in eo populo dicebant: ego sum Christi, non duxisse iugum cum eis, qui dicebant: ego sum Pauli, ego autem Apollo, ego uero Cephae, et tamen omnes ad unum altare accedebant, et eadem sacramenta communicabant qui eadem uitia non communicabant. his enim Corinthiis etiam illud dictum est: qui manducat et bibit indigne iudicium sibi manducat et bibit. quid enim aliud apostolus nisi istos

1 I Cor. 1, 1—7 16 I Cor. 1, 10 19 I Cor. 1, 13 22. 23 I Cor. 1, 12 27 I Cor. 11, 29

1 uocatur *Bm1Cm1* 3 sostenes *codd.* 8 pro nobis *Cm1* 10 estis] es *A* 11 sientia *C* (*saepius*) 12 ita ut nihil uobis *s. l. A* 13 nulla (n *s.* u) *C* 15 uelud *Bm1*, *item lin. 18* 17 id *om. Bm1* 18 scismata *BCm2bc* russus *Bm1Cm1* 22 duxisisse *C* 23 appollo *c* 26 hiis *b* corinthis *Bm1C*

uaniloquos cogitabat, ut ei non sufficeret dicere: iudicium manducat et bibit, nisi adderet 'sibi', ne hoc etiam ad illos pertineret qui pariter quidem, sed non iudicium manducabant?

34. In ipsis etiam Corinthiis ibi erant, qui non credebant resurrectionem mortuorum, quae singularis fides est christianorum, quod eis ita dicit apostolus: si autem Christus praedicatur quod resurrexit a mortuis, quomodo dicunt quidam in uobis quia resurrectio mortuorum non est? non dixit 'in hac terra' uel 'in hoc mundo', sed 'in uobis' inquit. neque enim posset de Christi resurrectione praescribere nisi iam utique christianis, quibus de ipsa resurrectione Christi dicit: sic praedicamus et sic credidistis. nunc adtendamus uerba illa, quibus Corinthiorum ecclesiam in epistulae principio sic laudat, ut dicat: gratias ago deo meo semper pro uobis in gratia dei quae data est uobis in Christo Iesu, quia in omnibus diuites facti estis in illo, in omni uerbo et in omni scientia, sicut testimonium Christi confirmatum est in uobis, ita ut nihil uobis desit in ulla gratia. ecce sic erant ditati in Christo in omni uerbo et in omni scientia, ita eis nihil deerat in ulla gratia, ut in illis essent, qui resurrectionem mortuorum adhuc usque non crederent. puto autem quod isti, quibus nihil deerat in ulla gratia, non ducebant iugum cum eis, qui resurrecturos mortuos non credebant. ecce quomodo non ducunt iugum cum infidelibus ⟨fideles⟩, quamuis eidem populo misceantur et sub eisdem sacerdotibus eisdem sacramentis inbuantur.

1 I Cor. 11, 29 7 I Cor. 15, 12 13 I Cor. 15, 11 15 I Cor. 1, 4—7

1 iudicium*** (*fort.* sibi *eras.*) *A* 2 ne *ex* nec *Am1* 5 corinthis *Bm1C* ubi *BC*, *del. Bm2*, *om. b* 11 inquid *Bm1* 12 iam *s. l. b* christi resurrectione *c* 15 epistolae sic claudat principio *Bm1Cm1* epistola sic laudat in principio *Bm2b; recte tr. Cm2, sed* claudat *non corr.* 17 est *om. c* 20 *et* 24 nulla *Cm2* 22 eis] illis *b* illis] eis *b* 23 aduc *Bm1* 25 resurrecturus *Bm1Cm1* 27 fideles *addidi*

35. Denique ipse apostolus, ne huic infidelitati consentirent, quorum iam fides tenebat resurrectionem mortuorum, non eis praecepit corporalem separationem; multi quippe erant, non sicut ille unus qui uxorem patris sui habuit, quem liberiore correptione et excommunicatione iudicat dignum; longe aliter iste, aliter uitiosa curanda et sananda est multitudo, ne forte, si plebs a plebe separetur, per schismatis nefas etiam triticum eradicetur. eos ergo, qui iam credebant resurrectionem mortuorum, ab his, qui eam in eodem populo non credebant, non corporaliter apostolus separat, sed tamen spiritaliter separare non cessat dicens: n o l i t e s e d u c i : c o r r u m p u n t m o r e s b o n o s c o n l o q u i a m a l a. non eorum congressum, sed consensum timet, ne malis conloquiis adcommodent fidem, quae corrumpunt mores bonos; moribus ergo eos, non altaribus admonet separari. postremo, antequam eis haec apostolus scriberet, in eadem ecclesia erant, qui resurrectionem mortuorum non credebant, in qua erant quibus nihil deerat in ulla gratia, et illi istos infidelitate sua non inquinabant, quia isti illis ad eandem infidelitatem non consentiebant. ecce quomodo illo non acceditur, ne quisquis accesserit inquinetur; ecce quomodo nulla participatio est lumini ad tenebras; ecce quomodo, quamuis intra eadem retia natent pisces utrique, nec causa causae praeiudicat nec persona personae.

36. Quod cum ita sit, quae tam cruda stultitia, quis tam ferreus cordis somnus non excutiatur possitque aliquando sentire Caeciliani causam catholico orbi terrarum, cui non communicat pars Donati, praeiudicare non posse, si non praeiudicat parti Donati causa Maximiani uel potius causa Feliciani et

4 cf. I Cor. 5, 1—5 11 I Cor. 15, 33

1 infidelitate *Cm1* consentiret *codd.* 3 quippe] enim *BCb* 4 patrisui *B* habuit sui *Cm1* 7 ples *Bm1* plebis a plebi *Cm1* separatur *Bm1* scismatis *BCm2bc* 9 hiis *b* 11 mores *om. A* 18 illis istis *Bm1* illos isti *Bm2b* inquinabunt *Bm1C* illis isti *c* 19 infidelitatem *om. BCb* 22 eadem intra *Bm1b* 27 possie (i *del. m1*) *A* praeiudicat] praeiudicare *Bm1C* praeiudicaret *Bm2b*

Primiani modo coniunctorum, paulo ante inuicem damnatorum? sufficit certe, ut secundum ipsos loquamur, quod pisces mali sub fluctibus latitantes ignaros non polluunt piscatores, quamuis non sit de piscatoribus quaestio, quos fortasse in illa similitudine dominus angelos intellegi uoluit. magis enim adtendendum est intra ipsa retia pisces bonos a malis non posse maculari. neque enim et ipsi non uident inuicem simul natantes, sicut a piscatoribus intra aquam positi non uidentur. sed, ut dixi, sufficit causae nostrae, quod mali non polluunt, quorum mala facta nesciuntur.

XXII. 37. Fuerunt quidam tempore Caeciliani beati pacifici, qui eum, etiamsi innocens non esset, scientes pro catholica unitate tolerarent ⟨et⟩, cum eum uiderent tot ignotis gentibus, per quas ipsa unitas dilatatur, sacramentorum participandorum communione cohaerere eisque talem non posse monstrari, qualem ipsi eum esse cognoscerent, ipsi se contra istas calumnias defenderent uerbis beati et pacifici Cypriani clamarentque fidenter et dicerent: 'ideo propter Caecilianum non deserimus unitatem, quia, etsi uidentur in ecclesia esse zizania, non tamen inpediri debet aut fides aut caritas nostra, ut quoniam zizania esse in ecclesia cernimus ipsi de ecclesia recedamus'. istorum pacificae patientiae conueniret praeclarissima laus illa, qua laudatur angelus ecclesiae quae est Ephesi, quem nemo recte intellegens dubitat ipsius ecclesiae gestare personam, cui dicit in Apocalypsi spiritus: scio opera tua et laborem et patientiam, et quia non potes sustinere malos, et tem-

4 cf. Matth. 13, 47 sqq. 19 Cypr. ep. 54, 3 26 Apoc. 2, 2—3

2 certe] ergo *b*, *s. scr. m2* uel certe 3 lantitantes *BCm2* lantitantem *Cm1* 9 dixit *Cm1* polluunt (*pr.* u *s. l. m1*) *A* 11 ficipaci *Cm1* 13 et *addidi* gentisbus *Cm1* 14 dilatatatur *Cm1* 15 coherere *ACc* 16 *alt.* ipsi] ipsę *b* se contra se *ABCb* contra se *c* 17 cipriani *BC* 18 ac dicerent *c* 19 etsi] si *Bm1* ecclesiae *C* 22 de] ab *Bm2b*, *om. Bm1* istarum *C* 24 quem *Bm2bcv* cum *ABm1C* 25 apocalipsi *BCc* 27 malum *BCb*

ptasti eos qui se dicunt apostolos esse et non sunt, et inuenisti eos mendaces; et patientiam habes, et sustinuisti eos propter nomen meum, et non defecisti. sic illi laudentur, qui in ista uita Caeciliani tempore fuerunt, qui propter nomen domini, quod sicut unguentum effusum per innumerabiles gentes toto iam orbe fragrabat, non deficerent, patientissime sustinendo etiam quem malum nossent, si malus ille esset, qui eorum iudicio aliis demonstrari et ab eis auelli separarique non posset. nostra alia causa est; arrogare nobis laudem huius patientiae non debemus. non enim possumus dicere nos pro pace tolerasse, quod ad nostram cognitionem prorsus non potuit peruenire. nobis Caeciliani causa sub fluctibus fuit. uox nostra talis est, qualis christianarum gentium ceterarum, contra quas isti non inuenerunt omnino quod dicerent. uerumtamen ignotam Caeciliani causam recte credimus bonam, quem semel inimicorum factione damnatum, ipsis autem accusantibus tertio legimus absolutum. aut credant isti centum ferme episcopis partis Donati de criminibus Primiani, et tunc nos cogant credere septuaginta maioribus suis de criminibus Caeciliani. quod autem dicunt Caecilianum obiecta sibi in illo concilio crimina, cum absens fuerit, tacendo firmasse, firmauit ergo et Primianus crimina, quae a centum episcopis sibi obiecta nec postea saltem ostenditur diluisse.

38. Sed uidelicet nec causa causae praeiudicat nec persona personae, ne pars Donati minuatur, praeiudicat autem, ut Christi hereditas diuidatur. an uero Caeciliani causa non praeiudicat unitati catholicae, quam tenemus et cuius societate gaudemus, cum fuerit Caecilianus Carthaginiensis episcopus, et praeiudicat ei causa Nouelli Tizicensis, Faustini Tuburbi-

30 cf. Breuic. III 14, 26 pag. 75, 26

5 ungentum *A* 7 fragrabat *Bm2bv* fraglabat *Ac* flagrabat *Bm1C* 8 nossent malum *b* 9 possent *Am1* 14 christianorum *BC* 15 quid *Bm2bc* 16 causae *Bm1* 18 aut cre aut credant (aut cre *del. m1*) *A* isti* *c* episcopus *Bm1Cm1* 23 accentum *Bm1C* sibi] *add.* sunt *b* saltim (i *ex* e *m1*) *A*, *Bm1C* 30 Tyzicensis *v*

tani, quos nec accusandos postea sicut Caecilianum Felicemque putauerunt, quorum nomina, immo uero ipsarum in quibus fuerunt ciuitatum nomina nec uniuersae Africae nota sunt aut fortasse nec uniuersali proconsulari prouinciae? ecce quorum pisciculorum, etiamsi mali fuerunt, tam in profundo latentium causam uolunt praeiudicare causae tantae piscationis, cuius plena retia toto orbe diffusa sunt, qui piscibus iuxta natantibus uix noti esse potuerunt. cur autem non credamus etiam istos innocentes fuisse, quando nec accusari ab eis, sicut dixi, postea meruerunt et ille purgari potuit, quem maiores eorum malorum omnium fontem in concilii illius inimica conspiratione dixerunt?

XXIII. 39. Sed qualescumque isti fuerunt, ad nos quid pertinet? neque enim uere non nobis concedunt, ut istorum nescio quorum causa atque persona non praeiudicet causae atque personae ecclesiae catholicae, si nec causa causae praeiudicat nec persona personae; et tamen obiciunt nobis, ut adhuc uos seducant, quod aurum iudici dederimus, ut pro nobis contra illos sententiam diceret. uos dicite, si potestis, quantum dare debuerimus electis defensoribus episcopis uestris, ut tanta contra se pro nobis uel dicerent uel proferrent, ut sic agerent causam nostram, sic perimerent suam. quanti emere debuimus, ut post uerba Primiani, quibus dixerat: i n d i g n u m e s t u t i n u n u m c o n u e n i a n t f i l i i m a r t y r u m e t p r o g e n i e s t r a d i t o r u m, uenirent tamen et in unum nobiscum, quod indignum esse dixerant, conuenirent? quanti emere debuimus, ut more forensium aduocatorum de temporibus et diebus, de personis etiam nobis praescribere conarentur et sic omnibus hominibus, etiam illis qui nostras disputationes intellegere non

10 cf. Breuic. III 14, 26 23 cf. Breuic. III 4, 4

1 accusando *ACm1* 2 ipsorum *Bm1* 4 uniuersae *v* 5 latentum *Bm1* 10 malorum est *Bm1* 11 illius est *Bm1* 13 quid ad nos pertinet (*sed tr. m1*) *A* quid pertinet ad nos *BCbv*, *cf. Petil. I 17, 19* 14 non *del. Bm2*, *om. b* 15 praeiudicat *Am1Bm1Cbm1* 16 causa] causae *Cm1* 21 proo *Cm1* 24 et *om. B* 29 non] nos *Bm1*

possent, satis aperte monstrarent quam malam causam haberent, quam proferre et agere sic timebant apud eum iudicem, cuius erga se benignitatem atque iustitiam tanto praeconio laudauerant et cuius motum aduersum se nullum adhuc senserant? quanti emere debuimus, ut ipsi deinde exigerent non secum agi debere forensibus formulis, sed diuinis potius testimoniis, et de scripturis sanctis similiter se responsuros esse promitterent et, cum mandatum concilii catholici, quod obtuleramus, recitatum esset atque in eo ipsis etiam confitentibus claruisset nos ecclesiae catholicae ⟨causam⟩ testimoniis sanctarum scripturarum agere uoluisse, rursus tamquam obliti, quid sibi placere dixissent, ad easdem forenses praescriptiones perplexis et odiosis contentionibus remearent?

40. Quanti emere debuimus, ut suscriptionum nostrarum, quae in eodem mandato demonstrabantur, numerositate commoti exigerent totius concilii nostri praesentiam, ex quo concilio non nisi decem et octo secundum edictum cognitoris aderamus, et quaestionem falsitatis inferrent, quod alii pro aliis subpositi suscribere potuerunt? sic enim peruentum est, ut eorum quoque numerus recenseretur et ipsi in ea falsitate deprehenderentur, cuius in nos suspicionem intendere uoluerunt, ita ut non solum quidam in eorum mandato legerentur suscripsisse pro absentibus qui nec Carthaginem uenerant, uerum etiam quendam recitatum et non respondentem, cum in itinere defecisse dixissent quaesitumque ab eis esset, quomodo apud Carthaginem suscribere potuerit qui in itinere iam defecerat, post magnas angustias perturbationis atque inconstantis et

3 cf. pag. 46, 8 22 cf. Breuic. I 14

1 aperte (te *in ras. m2*) *B* 4 adhuc *bis Am1* 6 testimoniis potius *bm1* 8 cum] con *Bm1C* optuleramus *Bm1C* 9 eos *Cm1* 10 causam *add. mg. v* 11 russus *Bm1* 14 scriptionum *Bm1* 15 nemorositate *Bm1C* numorositate (*sic*) *Bm2* 19 subpositi (ositi *in ras. m2*) *A* subtisi (*del. m2*) *B* sūbptisi *C* substituti *c, om. bv, cf. Breuic. I 11* subscriberent *Cm1* 20 recenserentur *Cm1* ipse *Bm2b* in ea *om. Bb* 21 deprehenderetur *Bb* 24 quemdam *A* initinere (*alt.* i *s. l. m2*) *B* 25 essent *Bm1Cm1*

uariae responsionis suae non uenientem, sed posteaquam suscripsit, ad propria remeantem in itinere defecisse adseuerarent. deinde sub diuina testificatione interrogati, utrum eum constaret fuisse Carthagini, uehementius perturbati dicerent: 'quid, si alius se pro eodem opposuit?,' atque ita uerbis suis falsitatem, quam nobis obiecerant, in suo mandato apparuisse et conuictam claruisse firmarent.

XXIIII. 41. Quanti emere debuimus, ut, cum uellent de numerositate gloriari, etiam in hoc mendacia sua proderent? nam cum aliquanto amplior nostrorum numerus adfuisset dictumque a nobis esset alios centum ferme episcopos catholicos partim senectute, partim ualetudine, partim diuersis necessitatibus impeditos non uenisse Carthaginem, illi hoc audito multo plures suos non uenisse dixerunt; sicut etiam nunc plus quam quadringentos per totam Africam se esse iactantes obliti sunt, quod in sua notoria posuerunt, usque adeo se omnes uenisse Carthaginem, ut eis solis exceptis, quos uel in propriis sedibus uel in itinere tenuit corporis aegritudo, nec grauissimos senes annositas et labor prolixi itineris potuerit impedire. et lectae sunt in mandato eorum suscriptiones, sicut facta supputatione respondit officium, ducentae septuaginta nouem, adnumeratis etiam his, in quibus falsitas deprehensa est et qui pro absentibus suscripserant, quod aegritudine detenti non potuerint uenire Carthaginem. quomodo ergo uerum est plures quadringentis eos esse, quando illos solos Carthaginem non uenisse dixerunt, quos ualetudo corporis impediuit, cum et pro ipsis quibusdam alii suscripserunt, ut non dicamus

10 *nam* et cet.] cf. Breuic. I 14

5 apposuit *v* (opposuit = substituit, *cf. index*) 6 mandato] mendacio *c* 8 cum] con *Bm1C* 10 numerus amplior nostrorum *b* affuisset *bc* 11 esset a nobis alios ferme centum *c* 12 ualitudine *BCbc* 15 affricam *BCc* 16 notaria *Cm2c* 17 adeo] ad eos *Bm1* se *om. Bb* uenissent *Bm1C* 21 supplicatione *b* 22 tres *ABCc, cf. Breuic. l. c. et Gesta collationis I 213* hiis *b* iis *v* 25 plures quam *Bm2b* quadringentos *BCb* solos *om. b* 26 ualitudo (i *ex* e *Am1*) *codd.*

hoc pro omnibus aegrotantibus esse factum? an forte sic eos inuaserat pestilentia, ut eorum tertiam partem repente prosterneret? sic autem a primate suo per tractoriam fuerant euocati, quo praetermissis omnibus properarent conuenire Carthaginem, ut scirent se decepisse quod haberent optimum in causa, quicumque uenire noluissent. hoc erat uidelicet optimum in causa, ut ingens eorum numerus appareret, quasi tanto plus prosit ad aliquid facilius inueniendum, quanto maior fuerit quaerentium multitudo caecorum.

42. Quanti emere debuimus, ut in diem perendinum utrisque nostrum consentientibus cognitione dilata pridie per notoriam peterent, ut sibi nostrum mandatum ab officio ederetur, quo instructi adesse possent, causantes quod conscribendis gestis tam angusto tempore occurrere non posset officium? sic enim factum est, ut sequenti die cognitionis, quamuis iustam peterent ⟨et⟩ acciperent dilationem, qui considerata causa, quae mandato nostro tota continebatur, magnas patiebantur angustias, conuincerentur tamen contra suos uenire consensus. quid enim iustius quam petere dilationem tanta ueritatis firmitate turbatos? quod eis utinam profuisset, ut considerato mandato nostro, cui respondere minime potuerunt, corrigere potius prauitatem quam in deterius augere maluissent. iuste itaque dilationem petebant, sed pridie non debuerunt in notoria sua dicere ideo sibi nostrum edi debere mandatum, ut parati ad diem constitutum uenirent, quia exceptores occurrere cum gestorum conscriptione non possent, et ipso actionis die rursus de ipsis exceptoribus, quia non occurrerant, uelle

10 cf. Breuic. I 15. II

1 an] ante *BmlC* 3 primatu *codd.* tratoriam *BmlC* 5 decepis•se (i *eras.*) *B* decepissent *Cml* decerpsisse *coni. v* 11 cognitionem *cml* notariam *Cm2c* 13 instructi (ructi *in ras. m2*) *B* scribendis *BCb* 14 angusta *Cml* 16 iustam *scripsi* iniustam (IN *s. l. Aml*) *ACm2bcv* inustam *BCml* et *addidi* 18 cum conuincerentur *c* 19 iustus *Bml* 24 notaria *c* 26 gestorum] caeterorum *c* cumscriptoone (*pr.* o *mutata in* i) *C* ipsum *Cml*

causari. quid eos ad hoc conpulit nisi uehemens perturbatio, cum uiderent sic a nobis esse actam causam in conscriptione mandati, ut responsionem inuenire non possent? nam illud quanti emendum fuit, ut ipsam peterent dilationem et acciperent sex dierum, ut nemo posset eos dicere angustia temporis impeditos non potuisse nostro respondere mandato?

XXV. 43. Ipso uero tertio nostrae conlationis die quanti emendum fuit, quod inanissimis et superuacuis morarum interpositionibus se omni modo peruenire ad causam nolle monstrabant et, quam malam causam haberent, ipso suo timore clamabant, quamquam eorum timor etiam in testimonium manifestissimae uocis erupit, quando dixerunt: 'sensim inducimur in causam' et alio loco: 'peruidet,' inquiunt, 'potestas tua sensim nos in causae interna deduci'? o uiolentia ueritatis quolibet eculeo, quibuslibet ungulis fortior ad exprimendam confessionem! congregantur ex uniuersa Africa tot episcopi, ingrediuntur Carthaginem cum tanta speciosi agminis pompa, ut tam magnae ciuitatis oculos in se intentionemque conuertant. qui loquantur pro omnibus eliguntur ab omnibus, locus etiam re tanta dignus in urbe media procuratur, utrique conueniunt, iudex praesto est, tabulae patent, suspensa omnium corda exitum tantae conlationis expectant. tunc a lectissimis et disertissimis uiris, quantis uiribus agi debuit aliquid, tantis agitur ut agatur nihil. quaerunt personas forensi more discutere, in qua quaestione annosa etiam tempora litigatores conterere consuerunt. ista quippe actione catholicos mandatum suum diuinis potius testimoniis quam forensibus formulis conscripsisse confessi sunt et similiter se de

12 cf. Breuic. III 5, 6 extr.

7 nostrae tertio conlationis (*tr. m1*) *A* consolationis (collationis *b*) nostrae tertio *BCb* 8 quod *Bm2bv* ut *ABm1Cc*, *cf. § 45 init. 28, 48 init.* inanisimus *Bm1* inanissimus *Cm1* 13 inquiunt *ex* inquit *Am1* 15 equuleo *v* 16 affrica *Bm1bc* 19 eligantur *Bm1C* 25 annos *BCm1bc* etiam et *c* temporum *Bm2b* 26 consueuerunt *v* 28 de scribturis *repetit A post* responsuros, *sed del. m1*

scripturis responsuros esse promiserunt. et quoniam mirifica opitulatione deus uoluit, ut, cum quaerunt personam petitoris ne ueniretur ad causam, ipsa inquisitio petitoris subito in medium mitteret causam, clamant praeclari uiri, qui ad agendum uidebantur electi ac se potius ad non agendum electos esse testantur, et inuidiose iudici conqueruntur sensim se in causae interna deduci, quasi aliquid aliud praetermissis omnibus agi debuerit quam illud, quod tanto post uel sero agi nolebant, quia numquam prorsus agi uolebant ubi uinci metuebant. huius timoris apertissimam uocem quis de illorum clauso pectore excuteret, [et] non dico si eos donis largissimis ditaremus, sed si eos poenis crudelissimis torqueremus?

44. Cum enim personam petitorum forensi tritura inquirerent et uolentes ostendere nos esse petitores, ut personas nostras permitterentur iure discutere et moras annosissimas inuenire, legerent libellum nostrum aliquando proconsuli datum, quo eos petiuimus conueniri, ut ipsa inter nos conlatio tunc fieret, quam modo ab imperatore ut fieret inpetrauimus, et eo libello nos quasi petitores esse monstrarent, responsum est a nobis ideo nos semper uoluisse fieri conlationem, non ubi eis crimina obiceremus, sed ubi ea quae solent obicere purgaremus: propter hoc quippe haeretici et ab ecclesiae unitate separati, quia crimina obiciunt quae probare non possunt. deinde quia uidebatur cognitor secutus ordinem temporum, ut gestis quae protuleramus, ubi et ipsi apud praefectos conlationem petiuerant, ideo praeferret libellum nostrum ab ipsis prolatum, quia gesta illa praefectoria tempore praecedebat, facillime nos atque iustissime hac occasione oblata a cognitore inpetrauimus, ut, si ea praeferret, quae tempore priora esse

2 cf. Breuic. III 6, 7 extr. 16 cf. Breuic. III 5, 6 22 *propter hoc*] cf. § 47 extr.

4 medicum *Bm1* 8 nolebant] debuerit *b* 9 quia—uolebant *om. BCb* 11 et *deleui* 13 inquirerent *scripsi* conquirerent *codd. v, cf. lin. 3. p. 58, 3. 146, 25* 16 legerent *scripsi* legerunt *codd. v* 18 imparatore *A* inperatore *Bm1* impetrauimus *A* et] ut *bv* 23 separati sunt *b* 24 cognitior *Bm1Cm1* 28 nos *om. c* oblata occasione *bm1*

constaret, illud iuberet potius recitari, ubi ipsi apud imperatorem Constantinum per Anullinum proconsulem accusarunt Caecilianum, cuius crimina nostrae communioni obiciunt, quae uolebamus illa conlatione purgare. proinde posteaquam legi coepit, quoniam illic apertissime in omnibus uincebantur, clamare coeperunt: 'sensim inducimur in causam', et iterum: 'peruidet potestas tua sensim nos in causae interna deduci.' o magna, sed non miranda confusio! quando enim daemon sic exorcistam timeret, quomodo timuerunt ne illa legerentur, ubi apparebat Caecilianus et ab eorum praecessoribus apud imperatorem accusatus et tot iudiciis non solum episcopalibus, sed etiam imperialibus absolutus?

45. Quando uel quanto pretio emere possemus, quod ipso timore turbati redire ausi sunt etiam ad illius temporis praescriptionem, ubi dixerant lapsam esse iam causam et quattuor mensibus euolutis agi iam omnino non posse? quid est hoc? quis tam idoneus index inueniri potest animi eorum quam timor iste sic expressus, sic apertus, ut, cum timor soleat adimere libertatem, isti tam libere timuerint, ut indicium suum de mala sua causa nec silentio tegerent, sed uerbis apertissimis proderent? o uehementem trepidationem ad extorquendam confessionem! tam fortis ex ore prosiliuit timor, ut eius impetu de fronte fugerit pudor. si non legerentur ea, quibus ostendebatur Caecilianus accusatus atque purgatus, petitores propter agendam causam inquirebantur, personae discutiebantur et, quamuis morarum tendiculae, ne ad ipsam causam perueniretur, tergiuersatorie necterentur, tamen propter agendam causam etiam ista postulari ueluti iure uidebantur: postquam causa optima Caeciliani recitanda prolata est, reuocatur explosa et conuicta praescriptio, diem causae agendae iam transisse clamatur.

6 cf. pag. 144, 12 15 cf. Breuic. I 8. III 5, 6

2 Anulinum *v* 4 purgari *b* 9 exhorcistam *A* timeret exorcistam *b* 10 praedecessoribus *c* 15 labsam *ABm1C* 17 iudex *BCbcv* 19 timuerunt *b* iniudicium (iu *del. Am1*) *ABCc* iudicium *bv* 26 tendiculi ni *Bm1* 27 tergiuersatoriae *BCc* 30 casae *Bm1*

XXVI. 46. Quid adhuc expectatis, quid pro nobis pronuntiauerit cognitor, cum uideatis, quid contra se ipsos episcoporum uestrorum pronuntiauerit timor? dederat certe ipse cognitor potestatem, ut alium cum illo quem uellent iudicem constituerent, quod illi recusauerunt, quoniam si aliquem delegissent, mentiri uobis non possent etiam a nobis ipsum fuisse corruptum. sed fecerunt quod recusauerunt: prorsus constituerunt cum illo alterum iudicem, non quemlibet extraneum, sed intimum suum. ecce ipse timor eorum alius iudex fuit. certe ipse a nobis nihil accepit et pro nobis libere iudicauit: non gratificatus est eorum personae quibus internus haerebat. de quorum secreto cubiculo procedebat, et antequam causa diceretur prior iudicauit, quia eam prior in ipsorum corde cognouit. denique processit ille ut causam nosset, processit iste qui nouerat; ille iudicauit stando audiendo loquendo, iste tantummodo in medium procedendo. puto quod melius dicebant ut iam causa non ageretur; quanto enim citius eam finiuit litigatorum timor quam cognitoris labor! ille quaerebat quid ex eorum chartulis legeretur, iste indicauit quid in eorum cordibus ageretur.

XXVII. 47. Quoniam autem ad hoc uenerant territi eis, quae prolata fuerant recitanda, ut dicerent iam lapsam esse causam temporibus et agi non posse, proposuerunt nobis quod iam fuerat ante transactum, ut, si de scripturis sanctis ageremus, illa minime legerentur, si autem illa recitanda eligeremus, habere se ualidam praescriptionem, ut lapsam temporibus causam omnino agi non sinerent, cum ipsi non seruauerint quod ante promiserant, se mandato nostro, ubi nos ecclesiae

23 cf. Breuic. III 5, 6

5 recusarunt *c* 8 alterum cum illo *b* iudicet *Bm1* 16 dicerent *v* 17 causa iam non (*tr. m1*) *A, et cv* non iam causa (casa *Bm1*) *BCb* agerentur *BCb* 18 quaerebant *Cm1* 19 carthulis *ABm1Cm1* cartulis *Bm2Cm2bc* iudicauit *B* 21 quoniam *scripsi* quomodo *codd. v* 22 *et* 26 labsam *ABm1C* 24 si *s. l.* *b* 25 recitandae (*sic*) *Am2* eligeremus *Am1c* legeremus *Am2BCbv*, *cf. Breuic. III 5, 6 post med.*

causam scripturarum testimoniis egisse confessi sunt, similiter [se] scripturarum testimoniis responsuros, qui petitorum discutiendas esse personas non more disputantium, sed more litigantium contendebant. respondimus ergo eis, ut, si nihil aliud agi mallent, nisi ut quaereretur quae uel ubi sit catholica ecclesia, causam eius nos non nisi diuinis quibus praenuntiata est testimoniis ageremus; si autem hominibus aliqua crimina obicerent, quoniam nec ipsi ea possent testimoniis diuinis, sed aliquibus aliis talibus documentis ostendere, etiam nos ea documentis talibus purgaturos. sic illis adsidue sua inania repetentibus haec a nobis perseuerantissime repetita sunt; sic eos ueritas uicit et ad illa quae protuleramus audienda confutatos superatosque constrinxit. uidebant enim, si nulla crimina Caeciliani obicerent communioni nostrae, nihil sibi remanere, unde suam ab unitate separationem aliquo modo excusarent, si autem obicerent crimina Caeciliani, nec a se nisi talibus documentis posse asseri nec a nobis aliter posse defendi.

XXVIII. 48. Iam uero illud inter hos eorum contentiosissimos strepitus quanti emendum fuit, quod, cum diceremus hoc nos proponere, ut crimina, quae solent obicere nostrae communioni quae per omnes gentes dilatatur, probarent si possent, ut hinc eorum separatio utrum iusta fuerit nosceretur, responderunt alienam causam nos agere uelle, hoc est transmarinarum ecclesiarum quibus haec non obicerent, quoniam inter Afros esset ista contentio, illas uero ecclesias potius expectare debere, ut eos sibi copulent, qui in hac conlatione uicerint, et ipsi cum eis habeant catholicum nomen? quid ergo adhuc quaeritis quidue dubitatis, quam ecclesiam tenere debeatis? ecce habetis eam, contra quam uestri episcopi causam se non habere confessi sunt, cui communio nostra coniuncta est, unde ipsorum

19 cf. Breuic. III 3, 3

2 se *deleui* 4 respondemus *Bm2* 6 causa *Bm1Cc* 10 documenta *Cm1* purgatoros *Bm1* 15 ***aliquo (quo *eras.*, ali *m2*) *A* quo *BCbc* quoquo *v* 17 posse aliter *v* 20 communioni nostrae *c*

communio separata est. si enim modo eam expectare debere dixerunt, ut qui nostrum uicerint ipsi ei copulentur et cum illa teneant catholicum nomen, iam utique maiores nostri maiores eorum ante uicerunt; ideo illi ecclesiae copulati catholicum nomen in eius unitate tenuerunt. isti autem si a maioribus nostris iam in suis maioribus uicti sunt, quare nobiscum adhuc usque contendunt? si autem uicti non sunt, quare non communicant illi ecclesiae, quam negare catholicam non ualentes nullam causam contra eam se habere confessi sunt? ecce ecclesia catholica transmarina in tot gentibus dilatata, quam debere expectare dixerunt, ut eos sibi qui uicerint copulet, quomodo expectare debet eos sibi copulare qui uicerint, nisi ab eis criminibus, de quibus inter nos agitur, aliena sit? nam si ab eis aliena non est, etiam ipsa rea uicta cum uictis quomodo sibi est copulatura uictores? porro si ab his criminibus, sicut fatentur, aliena est, alieni et nos sumus, qui eidem communione cohaeremus. nam si propter istam communionem nos contaminat crimen alienum, et ipsam cui communicamus crimen contaminat nostrum. sed ipsam confessi sunt non pollutam crimine Afrorum, quamuis ei sacramentorum communione socientur. ibi ergo conuicti sunt nec nos pollui potuisse crimine illorum, quibus sacramentorum communione sociamur, quia nullo nexu consensionis inuoluimur. quamquam et ipsius Caeciliani uictrix causa eisdem uerbis istorum facillime demonstratur. si enim confligentibus nobis expectare debet ecclesia transmarina ab istis criminibus aliena, ut eos qui uicerint sibi et catholico nomini adiungat, tunc expectabat, quando maiores istorum cum Caeciliano acriter confligebant. ille ergo tunc uicit, quem sibi post conflictum illa quae hoc expectauerat copulauit. aut si potuit et pollutum sibi in sacramentorum communione copulare et, sicut iam confessi sunt, ab his criminibus inpolluta persistere, multo magis uicimus,

1 eam modo *c* 6 iam *s. l. b* 15 est copulatum *Bm1* copulat *Bm2b* hiis *b* 23 nullos *C* nexus *Bm1C* 25 demonstretur *Bm2b* 32 hiis *b*

causam scripturarum testimoniis egisse confessi sunt, similiter [se] scripturarum testimoniis responsuros, qui petitorum discutiendas esse personas non more disputantium, sed more litigantium contendebant. respondimus ergo eis, ut, si nihil aliud agi mallent, nisi ut quaereretur quae uel ubi sit catholica ecclesia, causam eius nos non nisi diuinis quibus praenuntiata est testimoniis ageremus; si autem hominibus aliqua crimina obicerent, quoniam nec ipsi ea possent testimoniis diuinis, sed aliquibus aliis talibus documentis ostendere, etiam nos ea documentis talibus purgaturos. sic illis adsidue sua inania repetentibus haec a nobis perseuerantissime repetita sunt; sic eos ueritas uicit et ad illa quae protuleramus audienda confutatos superatosque constrinxit. uidebant enim, si nulla crimina Caeciliani obicerent communioni nostrae, nihil sibi remanere, unde suam ab unitate separationem aliquo modo excusarent, si autem obicerent crimina Caeciliani, nec a se nisi talibus documentis posse asseri nec a nobis aliter posse defendi.

XXVIII. 48. Iam uero illud inter hos eorum contentiosissimos strepitus quanti emendum fuit, quod, cum diceremus hoc nos proponere, ut crimina, quae solent obicere nostrae communioni quae per omnes gentes dilatatur, probarent si possent, ut hinc eorum separatio utrum iusta fuerit nosceretur, responderunt alienam causam nos agere uelle, hoc est transmarinarum ecclesiarum quibus haec non obicerent, quoniam inter Afros esset ista contentio, illas uero ecclesias potius expectare debere, ut eos sibi copulent, qui in hac conlatione uicerint, et ipsi cum eis habeant catholicum nomen? quid ergo adhuc quaeritis quidue dubitatis, quam ecclesiam tenere debeatis? ecce habetis eam, contra quam uestri episcopi causam se non habere confessi sunt, cui communio nostra coniuncta est, unde ipsorum

19 cf. Breuic. III 3, 3

2 se *deleui* 4 respondemus *Bm2* 6 causa *Bm1Cc* 10 documenta *Cm1* purgatoros *Bm1* 15 ***aliquo (quo *eras.*, ali *m2*) *A* quo *BCbc* quoquo *v* 17 posse aliter *v* 20 communioni nostrae *c*

communio separata est. si enim modo eam expectare debere dixerunt, ut qui nostrum uicerint ipsi ei copulentur et cum illa teneant catholicum nomen, iam utique maiores nostri maiores eorum ante uicerunt; ideo illi ecclesiae copulati catholicum nomen in eius unitate tenuerunt. isti autem si a maioribus nostris iam in suis maioribus uicti sunt, quare nobiscum adhuc usque contendunt? si autem uicti non sunt, quare non communicant illi ecclesiae, quam negare catholicam non ualentes nullam causam contra eam se habere confessi sunt? ecce ecclesia catholica transmarina in tot gentibus dilatata, quam debere expectare dixerunt, ut eos sibi qui uicerint copulet, quomodo expectare debet eos sibi copulare qui uicerint, nisi ab eis criminibus, de quibus inter nos agitur, aliena sit? nam si ab eis aliena non est, etiam ipsa rea uicta cum uictis quomodo sibi est copulatura uictores? porro si ab his criminibus, sicut fatentur, aliena est, alieni et nos sumus, qui eidem communione cohaeremus. nam si propter istam communionem nos contaminat crimen alienum, et ipsam cui communica[illegible] crimen contaminat nostrum. sed ipsam confessi sunt [illegible] pollutam crimine Afrorum, quamuis ei sacramentorum [illegible]munione socientur. ibi ergo conuicti sunt nec nos [illegible] isse crimine illorum, quibus sacramentorum commu[illegible] amur, quia nullo nexu consensionis inuoluimur. [illegible] ipsius Caeciliani uictrix causa eisdem uerbis istor[illegible] demonstratur. si enim confligentibus nobis [illegible] ecclesia transmarina ab istis criminibus aliena [illegible] cerint sibi et catholico nomini adiungat, [illegible] quando maiores istorum cum Caeciliano [illegible] ille ergo tunc uicit, quem sibi post con[illegible] expectauerat copulauit. aut si potuit et [illegible] mentorum communione copulare et, [illegible] ab his criminibus inpolluta persiste[illegible]

1 eam modo *c* 6 iam [illegible] 5 *est* [illegible] hiis *b* 23 nullos *C* [illegible] *B*[illegible] 32 hiis *b*

hinc ostendentes proprium onus quemque portare et nec causam causae nec personam praeiudicare personae.

XXVIIII. 49. Iam uero ut mandato nostro, ubi uniuersam causam complexi fueramus, nec repentinis uerbis, sed conscriptis litteris respondendum putarent, quanti emendum fuit? sic enim constitit eos respondere non potuisse his omnibus, quae in nostro mandato posita nec attingere omnino suis litteris uoluerunt. neque enim potest aliquis dicere prosecutionem nostram memoriter eos non potuisse retinere et propterea rebus necessariis non omnibus respondere uoluisse. editum est eis mandatum nostrum per notoriam postulantibus et hoc ipsum allegantibus, ut instructi possent ad omnia respondere. et cum iam septem delecti essent a ceteris, qui omnia pro omnibus agerent, litteras tamen ipsas, quibus nostro mandato respondere conati sunt, totius concilii sui nomine protulerunt tamquam epistulam ab omnibus illis ad cognitorem datam. quam si nollemus admittere, iure optimo faceremus. neque enim ordinis erat, ut post iniunctam septem hominibus causam iam quicquam nisi per illos qui delecti fuerant ageretur. sed ne litteris nostris litteras eorum timuisse uideremur, sine ulla haesitatione ut legerentur allegarentur admisimus. optandum enim et ut dixi emendum erat, ut post tot dierum dilationem, quam eis petentibus concesseramus, adferrent elucubratum laborem, in quo eos mandato nostro non respondisse satis utrasque litteras legentibus appareret et nos eisdem ipsis litteris eorum sine ulla dilatione mox respondisse constaret. si enim homines tam tardo ingenio sunt, ut eos arbitrentur ali-

1 cf. Gal. 6, 5 4 cf. Breuic. III 8, 10

1 necausam *B* 4 fuerimus *codd.* repentinis *bcv* rentinis *A* retinis *BC* retentis *mg. B* 6 potuisset *Bm1C* hiis *b* 7 posita sunt nec *b* litteris suis *c* 9 potuisset *Bm1* 11 notariam *c* ipsis *Bm2* 13 dilecti *Am2Bm1C* delecti essent septem *b* quia *Bm1* 17 nollimus *Am2* nolimus *BCm2b* nolumus *Cm1* 19 delicti *Bm1C* 21 allegarent *c, om. v; cf. Cresc. IIII 56, 66* quae gesta cum apud acta Zenophili consularis recitarentur eisque insererentur 25 apparet *AC* ipsis *om. c* 27 arbiterentur *Cm1*

quid dixisse, in quibus locis mandati nostri tacere noluerunt, neminem puto esse tam stolidum, qui etiam in his locis aliquid eos respondisse existimet, in quibus omnino tacuerunt. non enim parua uel quasi contemnenda sunt, cum in his potius omnis causa consistat.

50. Nam testimonia scripturarum, quibus adseruimus ecclesiam cui communicamus ab Hierusalem coeptam toto terrarum orbe diffundi, tamquam omnino dicta non fuerint, praeterierunt magna mole diuinae auctoritatis oppressi. item quod in nostro mandato positum est de beato Cypriano, qui tolerandos potius in ecclesia malos quam propter eos ecclesiam deserendam et praecepto admonuit et suo confirmauit exemplo, attingere omnino non ausi sunt, credo intellegentes, quod, Cypriani auctoritatem si in aliquo scripto eius labefactare temptarent, faterentur etiam nos recte auctoritati eius non cedere in eo, quod de iterando baptismo solent eius placita uel decreta proferre. quam⟨quam⟩ nec ipsam de baptismo Cypriani sententiam aperte commemorare uoluerunt, scientes etiam illic, si facerent, se offensuros esse naufragium, quoniam Cyprianus non reliquit unitatem et cum eis in illa permansit, qui de hac re diuersa senserunt. unde aut tunc ecclesia perisse dicenda est et non fuit iam, ex qua nasceretur Donatus illorum, aut si, quod uerum est, permansit ecclesia, non in ea contaminant mali bonos, sicut Cyprianus etiam iudicauit, qui cum diuersa sentientibus in eadem uniuersitate permansit. ac per hoc isti se detestando sacrilegio schismatis induerunt, qui propter nescio quorum crimina non probata, etiamsi uera essent, nullo

7 cf. Luc. 24, 47 10 cf. Cypr. epist. 54, 3

1 dixisis*e *B* dixisisse (*tert.* s *s. l.*) *C* 2 hiis *b* 3 exsistimet *ut uid.* *Am1* exestimet *Am2Cm1* 4 praua *Bm1* non sunt *cm1* hiis *b* 7 orbe terrarum *b* 8 diffudit *Bm1C* fuerunt *Bm1* 10 tolerando *ABC* 12 ammonuit c 13 credo *v* cr** *A* ceterum *Am2BCbc* 15 auctoritate *Bm1C* 17 quamquam *scripsi* quam *codd. v* cipriano *Bm1* 20 reliquid *Bm1C* 21 docenda *Bm1* 25 uniuersitate *scripsi* diuersi(-sa-*Bm1*)tate *codd. v, cf. index s. u.* uniuersitas

uariae responsionis suae non uenientem, sed posteaquam suscripsit, ad propria remeantem in itinere defecisse adseuerarent. deinde sub diuina testificatione interrogati, utrum eum constaret fuisse Carthagini, uehementius perturbati dicerent: 'quid, si alius se pro eodem opposuit?,' atque ita uerbis suis falsitatem, quam nobis obiecerant, in suo mandato apparuisse et conuictam claruisse firmarent.

XXIIII. 41. Quanti emere debuimus, ut, cum uellent de numerositate gloriari, etiam in hoc mendacia sua proderent? nam cum aliquanto amplior nostrorum numerus adfuisset dictumque a nobis esset alios centum ferme episcopos catholicos partim senectute, partim ualetudine, partim diuersis necessitatibus impeditos non uenisse Carthaginem, illi hoc audito multo plures suos non uenisse dixerunt; sicut etiam nunc plus quam quadringentos per totam Africam se esse iactantes obliti sunt, quod in sua notoria posuerunt, usque adeo se omnes uenisse Carthaginem, ut eis solis exceptis, quos uel in propriis sedibus uel in itinere tenuit corporis aegritudo, nec grauissimos senes annositas et labor prolixi itineris potuerit impedire. et lectae sunt in mandato eorum suscriptiones, sicut facta supputatione respondit officium, ducentae septuaginta nouem, adnumeratis etiam his, in quibus falsitas deprehensa est et qui pro absentibus suscripserant, quod aegritudine detenti non potuerint uenire Carthaginem. quomodo ergo uerum est plures quadringentis eos esse, quando illos solos Carthaginem non uenisse dixerunt, quos ualetudo corporis impediuit, cum et pro ipsis quibusdam alii suscripserunt, ut non dicamus

10 *nam* et cet.] cf. Breuic. I 14

5 apposuit *v* (opposuit = substituit, *cf. index*) 6 mandato] mendacio *c* 8 cum] con *Bm1C* 10 numerus amplior nostrorum *b* affuisset *bc* 11 esset a nobis alios ferme centum *c* 12 ualitudine *BCbc* 15 africam *BCc* 16 notaria *Cm2c* 17 adeo] ad eos *Bm1* se *om. Bb* uenissent *Bm1C* 21 supplicatione *b* 22 tres *ABCc, cf. Breuic. l. c. et Gesta collationis I 213* hiis *b* iis *v* 25 plures quam *Bm2b* quadringentos *BCb* solos *om. b* 26 ualitudo (i *ex* e *Am1*) *codd.*

hoc pro omnibus aegrotantibus esse factum? an forte sic eos inuaserat pestilentia, ut eorum tertiam partem repente prosterneret? sic autem a primate suo per tractoriam fuerant euocati, quo praetermissis omnibus properarent conuenire Carthaginem, ut scirent se decepisse quod haberent optimum in causa, quicumque uenire noluissent. hoc erat uidelicet optimum in causa, ut ingens eorum numerus appareret, quasi tanto plus prosit ad aliquid facilius inueniendum, quanto maior fuerit quaerentium multitudo caecorum.

42. Quanti emere debuimus, ut in diem perendinum utrisque nostrum consentientibus cognitione dilata pridie per notoriam peterent, ut sibi nostrum mandatum ab officio ederetur, quo instructi adesse possent, causantes quod conscribendis gestis tam angusto tempore occurrere non posset officium? sic enim factum est, ut sequenti die cognitionis, quamuis iustam peterent ⟨et⟩ acciperent dilationem, qui considerata causa, quae mandato nostro tota continebatur, magnas patiebantur angustias, conuincerentur tamen contra suos uenire consensus. quid enim iustius quam petere dilationem tanta ueritatis firmitate turbatos? quod eis utinam profuisset, ut considerato mandato nostro, cui respondere minime potuerunt, corrigere potius prauitatem quam in deterius augere maluissent. iuste itaque dilationem petebant, sed pridie non debuerunt in notoria sua dicere ideo sibi nostrum edi debere mandatum, ut parati ad diem constitutum uenirent, quia exceptores occurrere cum gestorum conscriptione non possent, et ipso actionis die rursus de ipsis exceptoribus, quia non occurrerant, uelle

10 cf. Breuic. I 15. II

1 an] ante *Bm1C* 3 primatu *codd.* tratoriam *Bm1C* 5 decepis*se (i *eras.*) *B* decepissent *Cm1* decerpsisse *coni. v* 11 cognitionem *cm1* notariam *Cm2c* 13 instructi (ructi *in ras. m2*) *B* scribendis *BCb* 14 angusta *Cm1* 16 iustam *scripsi* iniustam (IN *s. l. Am1*) *ACm2bcv* inustam *BCm1* et *addidi* 18 cum conuincerentur *c* 19 iustus *Bm1* 24 notaria *c* 26 gestorum] caeterorum *c* cumscriptoone (*pr.* o *mutata in* i) *C* ipsum *Cm1*

uestris, si adhuc cognoscetur in area, aut si uitis aut malum aut ficus et malum granatum et ligna oleae quae non fecerunt fructum. a die hoc benedicam. ecce ipso die etiam benedici meruerunt. benedictio ergo haec puto quod non pertineat ad illos, ad quorum inmunditiam prohibet accedi, sed ad illos bonos, qui prohibentur accedere. in uno ergo fuerunt et permixti et separati, permixti quidem corporali tactu, separati autem uoluntatis abscessu. sed more suo scriptura loquitur, quae sic arguit malos, tamquam omnes in eo populo mali sint, et sic consolatur bonos, tamquam omnes ibi tales sint. pro nobis ergo episcopi uestri etiam in eo, quod post conlationem uicti scripsisse dicuntur, Aggaei prophetiam posuerunt, unde nos commemorarent euidentius probare quod dicimus, quia et in uno populo, in uno templo, sub eisdem sacerdotibus, inter eadem sacramenta hominibus dissimili uoluntate uiuentibus et diuersis moribus discrepantibus nec causae causa nec personae potest praeiudicare persona.

XXI. 33. Illud etiam quod ex apostoli epistula scriptis suis etiam modo commemorant, ubi ait: nolite iugum ducere cum infidelibus; quae enim participatio luci ad tenebras? et cetera, quae supra commemorauimus et quomodo recte intellegerentur ostendimus, quid aliud agunt, nisi ut nos commemorent, quibus hoc apostolus scripserit? in eodem quippe ipso populo Corinthiorum quod dicimus demonstramus, ne forte arbitrentur prophetarum tantummodo moris fuisse et non ad noui testamenti, sed ad ueteris consuetudinem pertinere sic arguere reprehensibiles, quasi omnes in eo populo arguantur, et sic adloqui laudabiles, quasi omnes ibi laudentur. ecce

20 II Cor. 6, 14   22 cap. 6

2 *pr.* et] aut *v*   3 oleaequae *AC* oleaeque *v*   7 accenere *Cm1* 8 abscesu *C* accessu *b*   10 consulatur *Cm1*   14 et *om. c*   17 discrepanti *BCb* et discrepantibus *v*   nec causae—potest *om. BCb*   21 infedelibus *Am1*   22 ceteras *Cm1*   25 corionthiorum *Bm1*   26 mori *Bm1* et non—pertinere *in mg. bm2*

et ad Corinthios sic apostolus loquitur: Paulus uocatus apostolus Christi Iesu per uoluntatem dei et Sosthenes frater ecclesiae dei quae est Corinthi, sanctificatis in Christo Iesu, uocatis sanctis, cum omnibus qui inuocant nomen domini nostri Iesu Christi in omni loco, ipsorum et nostro: gratia uobis et pax a deo patre nostro et domino Iesu Christo. gratias ago deo meo semper pro uobis in gratia dei quae data est uobis in Christo Iesu, quia in omnibus diuites facti estis in illo, in omni uerbo et in omni scientia, sicut testimonium Christi confirmatum est in uobis, ita ut nihil uobis desit in ulla gratia. quis haec audiens credat in ecclesia Corinthiorum esse aliquos reprobos, quandoquidem uerba ista sic sonant, uelut ad omnes directa sit ista laudatio? et tamen paulo post dicit: obsecro autem, fratres, ut id ipsum dicatis omnes, et non sint in uobis schismata. rursus tamquam in hoc horrendo uitio uelut omnes arguens atque increpans dicit: diuisus est Christus? numquid Paulus crucifixus est pro uobis, aut in nomine Pauli baptizati estis? puto autem eos, qui in eo populo dicebant: ego sum Christi, non duxisse iugum cum eis, qui dicebant: ego sum Pauli, ego autem Apollo, ego uero Cephae, et tamen omnes ad unum altare accedebant, et eadem sacramenta communicabant qui eadem uitia non communicabant. his enim Corinthiis etiam illud dictum est: qui manducat et bibit indigne iudicium sibi manducat et bibit. quid enim aliud apostolus nisi istos

1 I Cor. 1, 1—7 16 I Cor. 1, 10 19 I Cor. 1, 13 22. 23 I Cor. 1, 12 27 I Cor. 11, 29

1 uocatur *Bm1Cm1* 3 sostenes *codd.* 8 pro nobis *Cm1* 10 estis] es *A* 11 sientia *C* (*saepius*) 12 ita ut nihil uobis *s. l. A* 13 nulla (n *s.* u) *C* 15 uelud *Bm1*, *item lin. 18* 17 id *om. Bm1* 18 scismata *BCm2bc* russus *Bm1Cm1* 22 duxisisse *C* 23 appollo *c* 26 hiis *b* corinthis *Bm1C*

uaniloquos cogitabat, ut ei non sufficeret dicere: iudicium manducat et bibit, nisi adderet 'sibi', ne hoc etiam ad illos pertineret qui pariter quidem, sed non iudicium manducabant?

34. In ipsis etiam Corinthiis ibi erant, qui non credebant resurrectionem mortuorum, quae singularis fides est christianorum, quod eis ita dicit apostolus: si autem Christus praedicatur quod resurrexit a mortuis, quomodo dicunt quidam in uobis quia resurrectio mortuorum non est? non dixit 'in hac terra' uel 'in hoc mundo', sed 'in uobis' inquit. neque enim posset de Christi resurrectione praescribere nisi iam utique christianis, quibus de ipsa resurrectione Christi dicit: sic praedicamus et sic credidistis. nunc adtendamus uerba illa, quibus Corinthiorum ecclesiam in epistulae principio sic laudat, ut dicat: gratias ago deo meo semper pro uobis in gratia dei quae data est uobis in Christo Iesu, quia in omnibus diuites facti estis in illo, in omni uerbo et in omni scientia, sicut testimonium Christi confirmatum est in uobis, ita ut nihil uobis desit in ulla gratia. ecce sic erant ditati in Christo in omni uerbo et in omni scientia, ita eis nihil deerat in ulla gratia, ut in illis essent, qui resurrectionem mortuorum adhuc usque non crederent. puto autem quod isti, quibus nihil deerat in ulla gratia, non ducebant iugum cum eis, qui resurrecturos mortuos non credebant. ecce quomodo non ducunt iugum cum infidelibus ⟨fideles⟩, quamuis eidem populo misceantur et sub eisdem sacerdotibus eisdem sacramentis inbuantur.

1 I Cor. 11, 29 7 I Cor. 15, 12 13 I Cor. 15, 11 15 I Cor. 1, 4—7

1 iudicium*** (*fort.* sibi *eras.*) *A* 2 ne *ex* nec *Am1* 5 corinthis *Bm1C* ubi *BC*, *del.* *Bm2*, *om.* *b* 11 inquid *Bm1* 12 iam *s. l.* *b* christi resurrectione *c* 15 epistolae sic claudat principio *Bm1Cm1* epistola sic laudat in principio *Bm2b*; *recte tr.* *Cm2*, *sed* claudat *non corr.* 17 est *om.* *c* 20 *et* 24 nulla *Cm2* 22 eis] illis *b* illis] eis *b* 23 aduc *Bm1* 25 resurrecturus *Bm1Cm1* 27 fideles *addidi*

35. Denique ipse apostolus, ne huic infidelitati consentirent, quorum iam fides tenebat resurrectionem mortuorum, non eis praecepit corporalem separationem; multi quippe erant, non sicut ille unus qui uxorem patris sui habuit, quem liberiore correptione et excommunicatione iudicat dignum; longe aliter iste, aliter uitiosa curanda et sananda est multitudo, ne forte, si plebs a plebe separetur, per schismatis nefas etiam triticum eradicetur. eos ergo, qui iam credebant resurrectionem mortuorum, ab his, qui eam in eodem populo non credebant, non corporaliter apostolus separat, sed tamen spiritaliter separare non cessat dicens: nolite seduci; corrumpunt mores bonos conloquia mala. non eorum congressum, sed consensum timet, ne malis conloquiis adcommodent fidem, quae corrumpunt mores bonos; moribus ergo eos, non altaribus admonet separari. postremo, antequam eis haec apostolus scriberet, in eadem ecclesia erant, qui resurrectionem mortuorum non credebant, in qua erant quibus nihil deerat in ulla gratia, et illi istos infidelitate sua non inquinabant, quia isti illis ad eandem infidelitatem non consentiebant. ecce quomodo illo non acceditur, ne quisquis accesserit inquinetur; ecce quomodo nulla participatio est lumini ad tenebras; ecce quomodo, quamuis intra eadem retia natent pisces utrique, nec causa causae praeiudicat nec persona personae.

36. Quod cum ita sit, quae tam cruda stultitia, quis tam ferreus cordis somnus non excutiatur possitque aliquando sentire Caeciliani causam catholico orbi terrarum, cui non communicat pars Donati, praeiudicare non posse, si non praeiudicat parti Donati causa Maximiani uel potius causa Feliciani et

4 cf. I Cor. 5, 1—5   11 I Cor. 15, 33

1 infidelitate *Cm1*   consentiret *codd.*   3 quippe] enim *BCb*   4 patrisui *B*   habuit sui *Cm1*   7 ples *Bm1* plebis a plebi *Cm1*   separatur *Bm1*   scismatis *BCm2bc*   9 hiis *b*   11 mores *om. A*   18 illis istis *Bm1* illos isti *Bm2b*   inquinabunt *Bm1C*   illis isti *c*   19 infidelitatem *om. BCb*   22 eadem intra *Bm1b*   27 possie (i *del. m1*) *A*   praeiudicat] praeiudicare *Bm1C* praeiudicaret *Bm2b*

Primiani modo coniunctorum, paulo ante inuicem damnatorum? sufficit certe, ut secundum ipsos loquamur, quod pisces mali sub fluctibus latitantes ignaros non polluunt piscatores, quamuis non sit de piscatoribus quaestio, quos fortasse in illa similitudine dominus angelos intellegi uoluit. magis enim adtendendum est intra ipsa retia pisces bonos a malis non posse maculari. neque enim et ipsi non uident inuicem simul natantes, sicut a piscatoribus intra aquam positi non uidentur. sed, ut dixi, sufficit causae nostrae, quod mali non polluunt, quorum mala facta nesciuntur.

XXII. 37. Fuerunt quidam tempore Caeciliani beati pacifici, qui eum, etiamsi innocens non esset, scientes pro catholica unitate tolerarent ⟨et⟩, cum eum uiderent tot ignotis gentibus, per quas ipsa unitas dilatatur, sacramentorum participandorum communione cohaerere eisque talem non posse monstrari, qualem ipsi eum esse cognoscerent, ipsi se contra istas calumnias defenderent uerbis beati et pacifici Cypriani clamarentque fidenter et dicerent: 'ideo propter Caecilianum non deserimus unitatem, quia, etsi uidentur in ecclesia esse zizania, non tamen inpediri debet aut fides aut caritas nostra, ut quoniam zizania esse in ecclesia cernimus ipsi de ecclesia recedamus'. istorum pacificae patientiae conueniret praeclarissima laus illa, qua laudatur angelus ecclesiae quae est Ephesi, quem nemo recte intellegens dubitat ipsius ecclesiae gestare personam, cui dicit in Apocalypsi spiritus: scio opera tua et laborem et patientiam, et quia non potes sustinere malos, et tem-

4 cf. Matth. 13, 47 sqq. 19 Cypr. ep. 54, 3 26 Apoc. 2, 2—3

2 certe] ergo *b*, *s. scr. m2* uel certe 3 lantitantes *BCm2* lantitantem *Cm1* 9 dixit *Cm1* polluunt (*pr.* u *s. l. m1*) *A* 11 ficipaci *Cm1* 13 et *addidi* gentisbus *Cm1* 14 dilatatatur *Cm1* 15 coherere *ACc* 16 *alt.* ipsi] ipsę *b* se contra se *ABCb* contra se *c* 17 cipriani *BC* 18 ac dicerent *c* 19 etsi] si *Bm1* ecclesiae *C* 22 de] ab *Bm2b*, *om. Bm1* istarum *C* 24 quem *Bm2bcv* cum *ABm1C* 25 apocalipsi *BCc* 27 malum *BCb*

ptasti eos qui se dicunt apostolos esse et non sunt, et inuenisti eos mendaces; et patientiam habes, et sustinuisti eos propter nomen meum, et non defecisti. sic illi laudentur, qui in ista uita Caeciliani tempore fuerunt, qui propter nomen domini, quod sicut unguentum effusum per innumerabiles gentes toto iam orbe fragrabat, non deficerent, patientissime sustinendo etiam quem malum nossent, si malus ille esset, qui eorum iudicio aliis demonstrari et ab eis auelli separarique non posset. nostra alia causa est; arrogare nobis laudem huius patientiae non debemus. non enim possumus dicere nos pro pace tolerasse, quod ad nostram cognitionem prorsus non potuit peruenire. nobis Caeciliani causa sub fluctibus fuit. uox nostra talis est, qualis christianarum gentium ceterarum, contra quas isti non inuenerunt omnino quod dicerent. uerumtamen ignotam Caeciliani causam recte credimus bonam, quem semel inimicorum factione damnatum, ipsis autem accusantibus tertio legimus absolutum. aut credant isti centum ferme episcopis partis Donati de criminibus Primiani, et tunc nos cogant credere septuaginta maioribus suis de criminibus Caeciliani. quod autem dicunt Caecilianum obiecta sibi in illo concilio crimina, cum absens fuerit, tacendo firmasse, firmauit ergo et Primianus crimina, quae a centum episcopis sibi obiecta nec postea saltem ostenditur diluisse.

38. Sed uidelicet nec causa causae praeiudicat nec persona personae, ne pars Donati minuatur, praeiudicat autem, ut Christi hereditas diuidatur. an uero Caeciliani causa non praeiudicat unitati catholicae, quam tenemus et cuius societate gaudemus, cum fuerit Caecilianus Carthaginiensis episcopus, et praeiudicat ei causa Nouelli Tizicensis, Faustini Tuburbi-

30 cf. Breuic. III 14, 26 pag. 75, 26

5 ungentum *A* 7 fragrabat *Bm2bv* fraglabat *Ac* flagrabat *Bm1C* 8 nossent malum *b* 9 possent *Am1* 14 christianorum *BC* 15 quid *Bm2bc* 16 causae *Bm1* 18 aut cre aut credant (aut cre *del. m1*) *A* isti* *c* episcopus *Bm1Cm1* 23 accentum *Bm1C* sibi] *add.* sunt *b* saltim (i *ex* e *m1*) *A*, *Bm1C* 30 Tyzicensis *v*

tani, quos nec accusandos postea sicut Caecilianum Felicemque putauerunt, quorum nomina, immo uero ipsarum in quibus fuerunt ciuitatum nomina nec uniuersae Africae nota sunt aut fortasse nec uniuersali proconsulari prouinciae? ecce quorum pisciculorum, etiamsi mali fuerunt, tam in profundo latentium causam uolunt praeiudicare causae tantae piscationis, cuius plena retia toto orbe diffusa sunt, qui piscibus iuxta natantibus uix noti esse potuerunt. cur autem non credamus etiam istos innocentes fuisse, quando nec accusari ab eis, sicut dixi, postea meruerunt et ille purgari potuit, quem maiores eorum malorum omnium fontem in concilii illius inimica conspiratione dixerunt?

XXIII. 39. Sed qualescumque isti fuerunt, ad nos quid pertinet? neque enim uere non nobis concedunt, ut istorum nescio quorum causa atque persona non praeiudicet causae atque personae ecclesiae catholicae, si nec causa causae praeiudicat nec persona personae; et tamen obiciunt nobis, ut adhuc uos seducant, quod aurum iudici dederimus, ut pro nobis contra illos sententiam diceret. uos dicite, si potestis, quantum dare debuerimus electis defensoribus episcopis uestris, ut tanta contra se pro nobis uel dicerent uel proferrent, ut sic agerent causam nostram, sic perimerent suam. quanti emere debuimus, ut post uerba Primiani, quibus dixerat: indignum est ut in unum conueniant filii martyrum et progenies traditorum, uenirent tamen et in unum nobiscum, quod indignum esse dixerant, conuenirent? quanti emere debuimus, ut more forensium aduocatorum de temporibus et diebus, de personis etiam nobis praescribere conarentur et sic omnibus hominibus, etiam illis qui nostras disputationes intellegere non

10 cf. Breuic. III 14, 26 23 cf. Breuic. III 4, 4

1 accusando *ACm1* 2 ipsorum *Bm1* 4 uniuersae *v* 5 latentum *Bm1* 10 malorum est *Bm1* 11 illius est *Bm1* 13 quid ad nos pertinet (*sed tr. m1*) *A* quid pertinet ad nos *BCbv, cf. Petil. I 17, 19* 14 non *del. Bm2, om. b* 15 praeiudicat *Am1Bm1Cbm1* 16 causa] causae *Cm1* 21 proo *Cm1* 24 et *om. B* 29 non] nos *Bm1*

possent, satis aperte monstrarent quam malam causam haberent, quam proferre et agere sic timebant apud eum iudicem, cuius erga se benignitatem atque iustitiam tanto praeconio laudauerant et cuius motum aduersum se nullum adhuc senserant? quanti emere debuimus, ut ipsi deinde exigerent non secum agi debere forensibus formulis, sed diuinis potius testimoniis, et de scripturis sanctis similiter se responsuros esse promitterent et, cum mandatum concilii catholici, quod obtuleramus, recitatum esset atque in eo ipsis etiam confitentibus claruisset nos ecclesiae catholicae ⟨causam⟩ testimoniis sanctarum scripturarum agere uoluisse, rursus tamquam obliti, quid sibi placere dixissent, ad easdem forenses praescriptiones perplexis et odiosis contentionibus remearent?

40. Quanti emere debuimus, ut suscriptionum nostrarum, quae in eodem mandato demonstrabantur, numerositate commoti exigerent totius concilii nostri praesentiam, ex quo concilio non nisi decem et octo secundum edictum cognitoris aderamus, et quaestionem falsitatis inferrent, quod alii pro aliis subpositi suscribere potuerunt? sic enim peruentum est, ut eorum quoque numerus recenseretur et ipsi in ea falsitate deprehenderentur, cuius in nos suspicionem intendere uoluerunt, ita ut non solum quidam in eorum mandato legerentur suscripsisse pro absentibus qui nec Carthaginem uenerant, uerum etiam quendam recitatum et non respondentem, cum in itinere defecisse dixissent quaesitumque ab eis esset, quomodo apud Carthaginem suscribere potuerit qui in itinere iam defecerat, post magnas angustias perturbationis atque inconstantis et

3 cf. pag. 46, 8 22 cf. Breuic. I 14

1 aperte (te *in ras. m2*) *B* 4 adhuc *bis Am1* 6 testimoniis potius *bm1* 8 cum] con *Bm1C* optuleramus *Bm1C* 9 eos *Cm1* 10 causam *add. mg. v* 11 russus *Bm1* 14 scriptionum *Bm1* 15 nemorositate *Bm1C* numorositate (*sic*) *Bm2* 19 subpositi (ositi *in ras. m2*) *A* subtisi (*del. m2*) *B* sūbptisi *C* substituti *c*, *om. bv*, *cf. Breuic. I 11* subscriberent *Cm1* 20 recenserentur *Cm1* ipse *Bm2b* in ea *om. Bb* 21 deprehenderetur *Bb* 24 quemdam *A* initinere (*alt.* i *s. l. m2*) *B* 25 essent *Bm1Cm1*

uariae responsionis suae non uenientem, sed posteaquam suscripsit, ad propria remeantem in itinere defecisse adseuerarent, deinde sub diuina testificatione interrogati, utrum eum constaret fuisse Carthagini, uehementius perturbati dicerent: 'quid, si alius se pro eodem opposuit?,' atque ita uerbis suis falsitatem, quam nobis obiecerant, in suo mandato apparuisse et conuictam claruisse firmarent.

XXIIII. 41. Quanti emere debuimus, ut, cum uellent de numerositate gloriari, etiam in hoc mendacia sua proderent? nam cum aliquanto amplior nostrorum numerus adfuisset dictumque a nobis esset alios centum ferme episcopos catholicos partim senectute, partim ualetudine, partim diuersis necessitatibus impeditos non uenisse Carthaginem, illi hoc audito multo plures suos non uenisse dixerunt; sicut etiam nunc plus quam quadringentos per totam Africam se esse iactantes obliti sunt, quod in sua notoria posuerunt, usque adeo se omnes uenisse Carthaginem, ut eis solis exceptis, quos uel in propriis sedibus uel in itinere tenuit corporis aegritudo, nec grauissimos senes annositas et labor prolixi itineris potuerit impedire. et lectae sunt in mandato eorum suscriptiones, sicut facta supputatione respondit officium, ducentae septuaginta nouem, adnumeratis etiam his, in quibus falsitas deprehensa est et qui pro absentibus suscripserant, quod aegritudine detenti non potuerint uenire Carthaginem. quomodo ergo uerum est plures quadringentis eos esse, quando illos solos Carthaginem non uenisse dixerunt, quos ualetudo corporis impediuit, cum et pro ipsis quibusdam alii suscripserunt, ut non dicamus

10 *nam* et cet.] cf. Breuic. I 14

5 apposuit *v* (opposuit = substituit, *cf. index*) 6 mandato] mendacio *c* 8 cum] con *Bm1C* 10 numerus amplior nostrorum *b* affuisset *bc* 11 esset a nobis alios ferme centum *c* 12 ualitudine *BCbc* 15 affricam *BCc* 16 notaria *Cm2c* 17 adeo] ad eos *Bm1* se *om. Bb* uenissent *Bm1C* 21 supplicatione *b* 22 tres *ABCc, cf. Breuic. l. c. et Gesta collationis I 213* hiis *b* iis *v* 25 plures quam *Bm2b* quadringentos *BCb* solos *om. b* 26 ualitudo (i *ex* e *Am1*) *codd.*

hoc pro omnibus aegrotantibus esse factum? an forte sic eos inuaserat pestilentia, ut eorum tertiam partem repente prosterneret? sic autem a primate suo per tractoriam fuerant euocati, quo praetermissis omnibus properarent conuenire Carthaginem, ut scirent se decepisse quod haberent optimum in causa, quicumque uenire noluissent. hoc erat uidelicet optimum in causa, ut ingens eorum numerus appareret, quasi tanto plus prosit ad aliquid facilius inueniendum, quanto maior fuerit quaerentium multitudo caecorum.

42. Quanti emere debuimus, ut in diem perendinum utrisque nostrum consentientibus cognitione dilata pridie per notoriam peterent, ut sibi nostrum mandatum ab officio ederetur, quo instructi adesse possent, causantes quod conscribendis gestis tam angusto tempore occurrere non posset officium? sic enim factum est, ut sequenti die cognitionis, quamuis iustam peterent ⟨et⟩ acciperent dilationem, qui considerata causa, quae mandato nostro tota continebatur, magnas patiebantur angustias, conuincerentur tamen contra suos uenire consensus. quid enim iustius quam petere dilationem tanta ueritatis firmitate turbatos? quod eis utinam profuisset, ut considerato mandato nostro, cui respondere minime potuerunt, corrigere potius prauitatem quam in deterius augere maluissent. iuste itaque dilationem petebant, sed pridie non debuerunt in notoria sua dicere ideo sibi nostrum edi debere mandatum, ut parati ad diem constitutum uenirent, quia exceptores occurrere cum gestorum conscriptione non possent, et ipso actionis die rursus de ipsis exceptoribus, quia non occurrerant, uelle

10 cf. Breuic. I 15. II

1 an] ante *Bm1C* 3 primatu *codd.* tratoriam *Bm1C* 5 decepis•se (i *eras.*) *B* decepissent *Cm1* decerpsisse *coni. v* 11 cognitionem *cm1* notariam *Cm2c* 13 instructi (ructi *in ras. m2*) *B* scribendis *BCb* 14 angusta *Cm1* 16 iustam *scripsi* iniustam (IN *s. l. Am1*) *ACm2bcv* inustam *BCm1* et *addidi* 18 cum conuincerentur *c* 19 iustus *Bm1* 24 notaria *c* 26 gestorum] caeterorum *c* cumscriptoone (*pr.* o *mutata in* i) *C* ipsum *Cm1*

causari. quid eos ad hoc conpulit nisi uehemens perturbatio, cum uiderent sic a nobis esse actam causam in conscriptione mandati, ut responsionem inuenire non possent? nam illud quanti emendum fuit, ut ipsam peterent dilationem et acciperent sex dierum, ut nemo posset eos dicere angustia temporis impeditos non potuisse nostro respondere mandato?

XXV. 43. Ipso uero tertio nostrae conlationis die quanti emendum fuit, quod inanissimis et superuacuis morarum interpositionibus se omni modo peruenire ad causam nolle monstrabant et, quam malam causam haberent, ipso suo timore clamabant, quamquam eorum timor etiam in testimonium manifestissimae uocis erupit, quando dixerunt: 'sensim inducimur in causam' et alio loco: 'peruidet,' inquiunt, 'potestas tua sensim nos in causae interna deduci'? o uiolentia ueritatis quolibet eculeo, quibuslibet ungulis fortior ad exprimendam confessionem! congregantur ex uniuersa Africa tot episcopi, ingrediuntur Carthaginem cum tanta speciosi agminis pompa, ut tam magnae ciuitatis oculos in se intentionemque conuertant. qui loquantur pro omnibus eliguntur ab omnibus, locus etiam re tanta dignus in urbe media procuratur, utrique conueniunt, iudex praesto est, tabulae patent, suspensa omnium corda exitum tantae conlationis expectant. tunc a lectissimis et disertissimis uiris, quantis uiribus agi debuit aliquid, tantis agitur ut agatur nihil. quaerunt personas forensi more discutere, in qua quaestione annosa etiam tempora litigatores conterere consuerunt. ista quippe actione catholicos mandatum suum diuinis potius testimoniis quam forensibus formulis conscripsisse confessi sunt et similiter se de

12 cf. Breuic. III 5, 6 extr.

7 nostrae tertio conlationis (*tr. m1*) *A* consolationis (collationis *b*) nostrae tertio *BCb* 8 quod *Bm2bv* ut *ABm1Cc, cf. § 45 init. 28, 48 init.* inanisimus *Bm1* inanissimus *Cm1* 13 inquiunt *ex* inquit *Am1* 15 equuleo *v* 16 affrica *Bm1bc* 19 eligantur *Bm1C* 25 annos *BCm1bc* etiam et *c* temporum *Bm2b* 26 consueuerunt *v* 28 de scribturis *repetit A post* responsuros, *sed del. m1*

scripturis responsuros esse promiserunt. et quoniam mirifica opitulatione deus uoluit, ut, cum quaerunt personam petitoris ne ueniretur ad causam, ipsa inquisitio petitoris subito in medium mitteret causam, clamant praeclari uiri, qui ad agendum uidebantur electi ac se potius ad non agendum electos esse testantur, et inuidiose iudici conqueruntur sensim se in causae interna deduci, quasi aliquid aliud praetermissis omnibus agi debuerit quam illud, quod tanto post uel sero agi nolebant, quia numquam prorsus agi uolebant ubi uinci metuebant. huius timoris apertissimam uocem quis de illorum clauso pectore excuteret, [et] non dico si eos donis largissimis ditaremus, sed si eos poenis crudelissimis torqueremus?

44. Cum enim personam petitorum forensi tritura inquirerent et uolentes ostendere nos esse petitores, ut personas nostras permitterentur iure discutere et moras annosissimas inuenire, legerent libellum nostrum aliquando proconsuli datum, quo eos petiuimus conueniri, ut ipsa inter nos conlatio tunc fieret, quam modo ab imperatore ut fieret inpetrauimus, et eo libello nos quasi petitores esse monstrarent, responsum est a nobis ideo nos semper uoluisse fieri conlationem, non ubi eis crimina obiceremus, sed ubi ea quae solent obicere purgaremus: propter hoc quippe haeretici et ab ecclesiae unitate separati, quia crimina obiciunt quae probare non possunt. deinde quia uidebatur cognitor secutus ordinem temporum, ut gestis quae protuleramus, ubi et ipsi apud praefectos conlationem petiuerant, ideo praeferret libellum nostrum ab ipsis prolatum, quia gesta illa praefectoria tempore praecedebat, facillime nos atque iustissime hac occasione oblata a cognitore inpetrauimus, ut, si ea praeferret, quae tempore priora esse

2 cf. Breuic. III 6, 7 extr. 16 cf. Breuic. III 5, 6 22 *propter hoc*] cf. § 47 extr.

4 medicum *Bm1* 8 nolebant] debuerit *b* 9 quia—uolebant *om. BCb* 11 et *deleui* 13 inquirerent *scripsi* conquirerent *codd. v, cf. lin. 3. p. 58, 3. 146, 25* 16 legerent *scripsi* legerunt *codd. v* 18 imparatore *A* inperatore *Bm1* impetrauimus *A* et] ut *bv* 23 separati sunt *b* 24 cognitior *Bm1Cm1* 28 nos *om. c* oblata occasione *bm1*

constaret, illud iuberet potius recitari, ubi ipsi apud imperatorem Constantinum per Anullinum proconsulem accusarunt Caecilianum, cuius crimina nostrae communioni obiciunt, quae uolebamus illa conlatione purgare. proinde posteaquam legi coepit, quoniam illic apertissime in omnibus uincebantur, clamare coeperunt: 'sensim inducimur in causam', et iterum: 'peruidet potestas tua sensim nos in causae interna deduci.' o magna, sed non miranda confusio! quando enim daemon sic exorcistam timeret, quomodo timuerunt ne illa legerentur, ubi apparebat Caecilianus et ab eorum praecessoribus apud imperatorem accusatus et tot iudiciis non solum episcopalibus, sed etiam imperialibus absolutus?

45. Quando uel quanto pretio emere possemus, quod ipso timore turbati redire ausi sunt etiam ad illius temporis praescriptionem, ubi dixerant lapsam esse iam causam et quattuor mensibus euolutis agi iam omnino non posse? quid est hoc? quis tam idoneus index inueniri potest animi eorum quam timor iste sic expressus, sic apertus, ut, cum timor soleat adimere libertatem, isti tam libere timuerint, ut indicium suum de mala sua causa nec silentio tegerent, sed uerbis apertissimis proderent? o uehementem trepidationem ad extorquendam confessionem! tam fortis ex ore prosiliuit timor, ut eius impetu de fronte fugerit pudor. si non legerentur ea, quibus ostendebatur Caecilianus accusatus atque purgatus, petitores propter agendam causam inquirebantur, personae discutiebantur et, quamuis morarum tendiculae, ne ad ipsam causam perueniretur, tergiuersatorie necterentur, tamen propter agendam causam etiam ista postulari ueluti iure uidebantur: postquam causa optima Caeciliani recitanda prolata est, reuocatur explosa et conuicta praescriptio, diem causae agendae iam transisse clamatur.

6 cf. pag. 144, 12 15 cf. Breuic. I 8. III 5, 6

2 Anulinum *v* 4 purgari *b* 9 exhorcistam *A* timeret exorcistam *b* 10 praedecessoribus *c* 15 labsam *ABmlC* 17 iudex *BCbcv* 19 timuerunt *b* iniudicium (iu *del. Aml*) *ABCc* iudicium *bv* 26 tendiculi ni *Bml* 27 tergiuersatoriae *BCc* 30 casae *Bml*

XXVI. 46. Quid adhuc expectatis, quid pro nobis pronuntiauerit cognitor, cum uideatis, quid contra se ipsos episcoporum uestrorum pronuntiauerit timor? dederat certe ipse cognitor potestatem, ut alium cum illo quem uellent iudicem constituerent, quod illi recusauerunt, quoniam si aliquem delegissent, mentiri uobis non possent etiam a nobis ipsum fuisse corruptum. sed fecerunt quod recusauerunt: prorsus constituerunt cum illo alterum iudicem, non quemlibet extraneum, sed intimum suum. ecce ipse timor eorum alius iudex fuit. certe ipse a nobis nihil accepit et pro nobis libere iudicauit: non gratificatus est eorum personae quibus internus haerebat. de quorum secreto cubiculo procedebat, et antequam causa diceretur prior iudicauit, quia eam prior in ipsorum corde cognouit. denique processit ille ut causam nosset, processit iste qui nouerat; ille iudicauit stando audiendo loquendo, iste tantummodo in medium procedendo. puto quod melius dicebant ut iam causa non ageretur; quanto enim citius eam finiuit litigatorum timor quam cognitoris labor! ille quaerebat quid ex eorum chartulis legeretur, iste indicauit quid in eorum cordibus ageretur.

XXVII. 47. Quoniam autem ad hoc uenerant territi eis, quae prolata fuerant recitanda, ut dicerent iam lapsam esse causam temporibus et agi non posse, proposuerunt nobis quod iam fuerat ante transactum, ut, si de scripturis sanctis ageremus, illa minime legerentur, si autem illa recitanda eligeremus, habere se ualidam praescriptionem, ut lapsam temporibus causam omnino agi non sinerent, cum ipsi non seruauerint quod ante promiserant, se mandato nostro, ubi nos ecclesiae

23 cf. Breuic. III 5, 6

5 recusarunt *c* 8 alterum cum illo *b* iudicet *Bm1* 16 dicerent *v* 17 causa iam non (*tr. m1*) *A, et cv* non iam causa (casa *Bm1*) *BCb* agerentur *BCb* 18 quaerebant *Cm1* 19 carthulis *ABm1Cm1* cartulis *Bm2Cm2bc* iudicauit *B* 21 quoniam *scripsi* quomodo *codd. v* 22 *et* 26 labsam *ABm1C* 24 si *s. l. b* 25 recitandae (*sic*) *Am2* eligeremus *Am1c* legeremus *Am2BCbv, cf. Breuic. III 5, 6 post med.*

causam scripturarum testimoniis egisse confessi sunt, similiter [se] scripturarum testimoniis responsuros, qui petitorum discutiendas esse personas non more disputantium, sed more litigantium contendebant. respondimus ergo eis, ut, si nihil aliud agi mallent, nisi ut quaereretur quae uel ubi sit catholica ecclesia, causam eius nos non nisi diuinis quibus praenuntiata est testimoniis ageremus; si autem hominibus aliqua crimina obicerent, quoniam nec ipsi ea possent testimoniis diuinis, sed aliquibus aliis talibus documentis ostendere, etiam nos ea documentis talibus purgaturos. sic illis adsidue sua inania repetentibus haec a nobis perseuerantissime repetita sunt; sic eos ueritas uicit et ad illa quae protuleramus audienda confutatos superatosque constrinxit. uidebant enim, si nulla crimina Caeciliani obicerent communioni nostrae, nihil sibi remanere, unde suam ab unitate separationem aliquo modo excusarent, si autem obicerent crimina Caeciliani, nec a se nisi talibus documentis posse asseri nec a nobis aliter posse defendi.

XXVIII. 48. Iam uero illud inter hos eorum contentiosissimos strepitus quanti emendum fuit, quod, cum diceremus hoc nos proponere, ut crimina, quae solent obicere nostrae communioni quae per omnes gentes dilatatur, probarent si possent, ut hinc eorum separatio utrum iusta fuerit nosceretur, responderunt alienam causam nos agere uelle, hoc est transmarinarum ecclesiarum quibus haec non obicerent, quoniam inter Afros esset ista contentio, illas uero ecclesias potius expectare debere, ut eos sibi copulent, qui in hac conlatione uicerint, et ipsi cum eis habeant catholicum nomen? quid ergo adhuc quaeritis quidue dubitatis, quam ecclesiam tenere debeatis? ecce habetis eam, contra quam uestri episcopi causam se non habere confessi sunt, cui communio nostra coniuncta est, unde ipsorum

19 cf. Breuic. III 3, 3

2 se *deleui* 4 respondemus *Bm2* 6 causa *Bm1Cc* 10 documenta *Cm1* purgatoros *Bm1* 15 ***aliquo (quo *eras.*, ali *m2*) *A* quo *BCbc* quoquo *v* 17 posse aliter *v* 20 communioni nostrae *c*

communio separata est. si enim modo eam expectare debere dixerunt, ut qui nostrum uicerint ipsi ei copulentur et cum illa teneant catholicum nomen, iam utique maiores nostri maiores eorum ante uicerunt; ideo illi ecclesiae copulati catholicum nomen in eius unitate tenuerunt. isti autem si a maioribus nostris iam in suis maioribus uicti sunt, quare nobiscum adhuc usque contendunt? si autem uicti non sunt, quare non communicant illi ecclesiae, quam negare catholicam non ualentes nullam causam contra eam se habere confessi sunt? ecce ecclesia catholica transmarina in tot gentibus dilatata, quam debere expectare dixerunt, ut eos sibi qui uicerint copulet, quomodo expectare debet eos sibi copulare qui uicerint, nisi ab eis criminibus, de quibus inter nos agitur, aliena sit? nam si ab eis aliena non est, etiam ipsa rea uicta cum uictis quomodo sibi est copulatura uictores? porro si ab his criminibus, sicut fatentur, aliena est, alieni et nos sumus, qui eidem communione cohaeremus. nam si propter istam communionem nos contaminat crimen alienum, et ipsam cui communicamus crimen contaminat nostrum. sed ipsam confessi sunt non pollutam crimine Afrorum, quamuis ei sacramentorum communione socientur. ibi ergo conuicti sunt nec nos pollui potuisse crimine illorum, quibus sacramentorum communione sociamur, quia nullo nexu consensionis inuoluimur. quamquam et ipsius Caeciliani uictrix causa eisdem uerbis istorum facillime demonstratur. si enim confligentibus nobis expectare debet ecclesia transmarina ab istis criminibus aliena, ut eos qui uicerint sibi et catholico nomini adiungat, tunc expectabat, quando maiores istorum cum Caeciliano acriter confligebant. ille ergo tunc uicit, quem sibi post conflictum illa quae hoc expectauerat copulauit. aut si potuit et pollutum sibi in sacramentorum communione copulare et, sicut iam confessi sunt, ab his criminibus inpolluta persistere, multo magis uicimus,

1 eam modo *c* 6 iam *s. l. b* 15 est copulatum *Bm1* copulat *Bm2b* hiis *b* 23 nullos *C* nexus *Bm1C* 25 demonstretur *Bm2b* 32 hiis *b*

hinc ostendentes proprium onus quemque portare et nec causam causae nec personam praeiudicare personae.

XXVIIII. 49. Iam uero ut mandato nostro, ubi uniuersam causam complexi fueramus, nec repentinis uerbis, sed conscriptis litteris respondendum putarent, quanti emendum fuit? sic enim constitit eos respondere non potuisse his omnibus, quae in nostro mandato posita nec attingere omnino suis litteris uoluerunt. neque enim potest aliquis dicere prosecutionem nostram memoriter eos non potuisse retinere et propterea rebus necessariis non omnibus respondere uoluisse. editum est eis mandatum nostrum per notoriam postulantibus et hoc ipsum allegantibus, ut instructi possent ad omnia respondere. et cum iam septem delecti essent a ceteris, qui omnia pro omnibus agerent, litteras tamen ipsas, quibus nostro mandato respondere conati sunt, totius concilii sui nomine protulerunt tamquam epistulam ab omnibus illis ad cognitorem datam. quam si nollemus admittere, iure optimo faceremus. neque enim ordinis erat, ut post iniunctam septem hominibus causam iam quicquam nisi per illos qui delecti fuerant ageretur. sed ne litteris nostris litteras eorum timuisse uideremur, sine ulla haesitatione ut legerentur allegarentur admisimus. optandum enim et ut dixi emendum erat, ut post tot dierum dilationem, quam eis petentibus concesseramus, adferrent elucubratum laborem, in quo eos mandato nostro non respondisse satis utrasque litteras legentibus appareret et nos eisdem ipsis litteris eorum sine ulla dilatione mox respondisse constaret. si enim homines tam tardo ingenio sunt, ut eos arbitrentur ali-

1 cf. Gal. 6, 5 4 cf. Breuic. III 8, 10

1 necausam *B* 4 fuerimus *codd.* repentinis *bcv* rentinis *A* retinis *BC* retentis *mg. B* 6 potuisset *Bm1C* hiis *b* 7 posita sunt nec *b* litteris suis *c* 9 potuisset *Bm1* 11 notariam *c* ipsis *Bm2* 13 dilecti *Am2Bm1C* delecti essent septem *b* quia *Bm1* 17 nollimus *Am2* nolimus *BCm2b* nolumus *Cm1* 19 delicti *Bm1C* 21 allegarent *c, om. v; cf. Cresc. IIII 56, 66* quae gesta cum apud acta Zenophili consularis recitarentur eisque insererentur 25 apparet *AC* ipsis *om. c* 27 arbiterentur *Cm1*

quid dixisse, in quibus locis mandati nostri tacere noluerunt, neminem puto esse tam stolidum, qui etiam in his locis aliquid eos respondisse existimet, in quibus omnino tacuerunt. non enim parua uel quasi contemnenda sunt, cum in his potius omnis causa consistat.

50. Nam testimonia scripturarum, quibus adseruimus ecclesiam cui communicamus ab Hierusalem coeptam toto terrarum orbe diffundi, tamquam omnino dicta non fuerint, praeterierunt magna mole diuinae auctoritatis oppressi. item quod in nostro mandato positum est de beato Cypriano, qui tolerandos potius in ecclesia malos quam propter eos ecclesiam deserendam et praecepto admonuit et suo confirmauit exemplo, attingere omnino non ausi sunt, credo intellegentes, quod, Cypriani auctoritatem si in aliquo scripto eius labefactare temptarent, faterentur etiam nos recte auctoritati eius non cedere in eo, quod de iterando baptismo solent eius placita uel decreta proferre. quam⟨quam⟩ nec ipsam de baptismo Cypriani sententiam aperte commemorare uoluerunt, scientes etiam illic, si facerent, se offensuros esse naufragium, quoniam Cyprianus non reliquit unitatem et cum eis in illa permansit, qui de hac re diuersa senserunt. unde aut tunc ecclesia perisse dicenda est et non fuit iam, ex qua nasceretur Donatus illorum, aut si, quod uerum est, permansit ecclesia, non in ea contaminant mali bonos, sicut Cyprianus etiam iudicauit, qui cum diuersa sentientibus in eadem uniuersitate permansit. ac per hoc isti se detestando sacrilegio schismatis induerunt, qui propter nescio quorum crimina non probata, etiamsi uera essent, nullo

7 cf. Luc. 24, 47 10 cf. Cypr. epist. 54, 3

1 dixisis*e *B* dixisisse (*tert.* s *s. l.*) *C* 2 hiis *b* 3 exsistimet *ut uid. Am1* exestimet *Am2Cm1* 4 praua *Bm1* non sunt *cm1* hiis *b* 7 orbe terrarum *b* 8 diffudit *Bm1C* fuerunt *Bm1* 10 tolerando *ABC* 12 ammonuit *c* 13 credo *v* cr** *A* ceterum *Am2BCbc* 15 auctoritate *Bm1C* 17 quamquam *scripsi* quam *codd. v* cipriano *Bm1* 20 reliquid *Bm1C* 21 docenda *Bm1* 25 uniuersitate *scripsi* diuersi(-sa-*Bm1*)tate *codd. v*, *cf. index s. u.* uniuersitas

modo se ab unitate toto orbe diffusa separare debuerunt. hoc illi quantum intellegitur praeuidentes ab illo testimonio Cypriani, quod in nostro mandato commemoratum est, toto silentio transierunt.

51. Illud etiam, quod in causa Maximianistarum ipsi quoque suo iudicio déclararunt, nec propter malos unitatem deserendam, qui Maximiani socios a Maximiano dixerunt non fuisse pollutos et eos inde quos damnauerunt in honore integro susceperunt et baptismum Christi licet foris ab ecclesia datum agnoscendum potius quam destruendum esse monstrarunt, cum a Feliciano in schismate baptizatos et cum illo postea receptos iterum baptizare non ausi sunt, etiam hoc ergo cum in nostro mandato legerent, tacendum potius et praetereundum quam ulla contradictione refricandum esse censuerunt. causam etiam Caeciliani a causa ecclesiae in nostro mandato distinctam et tamen etiam ipsam omni ex parte defensam respondendo prorsus non attigerunt. quis ergo eos illi mandato nostro respondisse arbitretur, quando contra haec omnia nullum uerbum facere nec saltem qualiscumque responsionis obumbratione conati sunt? quod autem uisi sunt respondere, legat qui uoluerit et iudicet eidem ipsi mandato nostro conferens litteras eorum praeter responsionem quam continuo reddidimus, qua omnia uanitatis eorum machinamenta subuersa sunt.

XXX. 52. Iam illud, si montes aureos daremus, quando emere possemus, quod obiecta sibi Maximiani causa, ut intellegerent eo modo non obfuisse Caeciliano concilium, quo in eum absentem septuaginta episcopi quod uoluerunt pronuntiauerunt, quomodo non obfuit Primiano, cum similiter absentem pro Maximiano centum ferme episcopi damnauerunt, uehementissime perturbati et in horrendas contrusi angustias respon-

5 maximianistrarum *B* 6 nec *c* ne *ABCb* non *v* 12 ergo *del. Bm2, om. b* 14 refrenandum *Bm2b*, refragandum *mg. Bm2* 16 ex omni *BCb* 17 attingerunt *Bm1* 18 haec omnia contra *bm1* nullam *Bm1* 19 saltim *Am2Bm1C* 25 possumus *v* 26 concilio *Bm1* 29 uehementisse *b*

derunt nec causam causae nec personam praeiudicare personae, his paucissimis uerbis totam nostram causam, de qua cum eis superius confligebamus, omnino inuictam esse firmantes? quid enim aliud agebamus, tot testimoniis sanctorum eloquiorum, tanta auctoritate prophetarum apostolorum episcoporum ipsorumque aduersariorum demonstrantes bonos a malis sacramentorum communione non pollui, si corde uoluntate moribus operibus diuersas habeant causas gerantque personas? quid enim aliud laborabamus, nisi ut appareret nec causam causae nec personam praeiudicare personae? hoc ipsi breuiter conpulsi summa necessitate dixerunt, quia, cum a nobis diu diceretur, ueritati cedere noluerunt.

XXXI. 53. Illud etiam quibus thesauris, quibus opibus, quibus pretiosorum lapidum aggeribus emendum fuit, quod maiores suos apud imperatorem Constantinum persecutos Caecilianum non confiteri tantum, uerum etiam profiteri atque gloriari minime dubitarunt eumque ab imperatore damnatum etiam mentiendo adseuerare conati sunt? ubi est illa uox, qua uos decipere consuerunt nobis inuidiam concitantes, quod apud imperatorem causam agamus ecclesiae? ubi sunt uerba Primiani apud acta magistratus Carthaginiensis expressa: 'illi portant multorum imperatorum sacras, nos sola offerimus euangelia'? ubi est illa praeclara laudatio, qua extollunt separationem suam, dicentes eam esse ecclesiam ueritatis quae persecutionem patitur, non quae facit? nempe elisa est, nempe prostrata. leguntur prosecutiones eorum; negare non possunt, quia leguntur etiam suscriptiones eorum. tenemus eos confitentes profitentes gloriantes maiores suos Caecilianum apud imperatorem grauiter persecutos, tenemus etiam Caecilianum perse-

24 cf. cap. 16, 20 extr.

2 hiis *b* 6 malos a bonis *codd.* 9 laboramus *BCb* 10 personam personae praeiudicare *BCb* 11 sumna *C* qui *coni. v* 19 consueuerunt *v* 21 carthaginensis *Bb* 22 sacra *codd.* soli *Aml* 26 persecutiones *Bbv* 29 prosequentibus *Bm2b*

quentibus eis ab imperatore damnatum. non ergo iam clament segregationem suam ideo esse ecclesiam ueritatis, quia persecutionem non facit sed patitur, aut fateantur non eam fuisse ecclesiam ueritatis, quando a maioribus eorum Caecilianus patiebatur. si enim continuo boni sunt qui persecutionem patiuntur, bonus erat Caecilianus quando patiebatur; si autem potest quidem fieri, ut et mali persecutionem patiantur, sed boni non possunt esse qui faciunt, non erant boni maiores eorum quando Caecilianum persequebantur. porro si fieri potest, ut et boni faciant et mali patiantur, non ideo nos culpandi sumus nec ideo isti laudandi, quia tale aliquid patiuntur, quale Caecilianum maioribus suis facientibus passum esse gloriantur. et tamen Caecilianum ab imperatore damnatum omnino non constitit, sed in eius absolutione atque purgatione, quae iudicii episcopalis et imperialis recitatione constiterat, nihil postea probari potuit inmutatum. ita factum est, ut remota Caeciliani damnatione, de qua ipsi mentiti sunt, remanserit persecutio, quam maiores suos fecisse confessi sunt.

54. Parum fuit, ut Caecilianum ab imperatore damnatum et mentiendo gloriari auderent et asserendo probare non possent. insuper etiam probauerunt et nostra in eam rem documenta fortius adiuuerunt, Caeciliani absolutionem mansisse firmissimam, non, sicut mentiti fuerant, imperatoris posteriore iudicio in contrarium commutato. nam primo Mileuitanae ecclesiae catholicum episcopum Optatum recitandum petiuerunt, pollicentes inde se probaturos Caecilianum ab imperatore damnatum. quae lectio cum magis contra eos recitaretur, nemo risum potuit continere. qui tamen risus non utique conscriptioni gestorum potuisset adiungi et omnino latuisset, nisi et

25 cf. Breuic. III 20, 38

1 eis *s. l. Bm1, et b, om. ACc* eis persequentibus *v* 2 se congregationem *BCb* 11 patiantur *BCb* 13 imperatorem *cm1* 15 nil *v* 20 *alt.* et] ea et *Bm1Cm2* ea *Cm1* 24 miliuitanae *BCm2b* 25 obtatum *BC* petiuerunt *scripsi* putauerunt *codd. v, cf. p. 87, 4* 27 qu•a||electio (i *eras.*) *A* quae electio *ex* qua electio *Cm2, et c*

ipsum latere non sinerent dicentes: 'audiant qui riserunt.' hoc sane scriptum est et suscriptum. quod enim pro se legi uoluerunt, ambiguum fuit. unde cum rectissime cognitor iussisset paulo superius recitari, ut inde si possent uerba illa clarescerent, hoc recitatum est quod nolebant, id est Caecilianum fuisse purgatum, quem prius legendum dederant non sicut iactabant damnatum, sed Brixae bono pacis retentum. hic cum dixissent illis uerbis Optatum damnationem Caeciliani extenuare uoluisse, dictum est eis, ut euidentem Caeciliani damnationem aliunde recitarent, ut ab Optato eam extenuatam posset ostendi, qui apertissime scripserat Caecilianum fuisse purgatum. hoc cum facere omnino non possent, interiectis atque consummatis omnium morarum superfluis ambagibus apertissime nos adiuuare coeperunt. tamquam enim a nobis essent instructi uel tamquam nobiscum ad innocentiam Caeciliani defendendam declarandamque delecti, cum quaereretur ab eis, ut, si possent, ostenderent quod dicebant, posteriore iudicio Caecilianum ab imperatore damnatum, cuius imperatoris litteras legeramus quae illum ostenderant absolutum, protulerunt libellum maiorum suorum ad eundem Constantinum imperatorem datum, quo apertissime demonstrarant illius iudicio se potius fuisse damnatos. contigit enim eis apud imperatoriam potestatem quod inimicis sancti Danihelis, qui hoc ab eisdem leonibus passi sunt quod pati uoluerant innocentem. hic cum breuiter admonuissemus illum libellum pro nobis contra se potius recitasse, aliud addiderunt, proferentes eiusdem imperatoris litteras ad Uerinum uicarium datas, ubi eos grauiter detestatus et domini

19 cf. Breuic. III 21, 39 23 cf. Dan. 6, 24 26 cf. Breuic. III 22, 40

6 legendo didicerant *mg.B mg.b* 7 brixe *Cm1* brixiae *cet.* (*v*) dixisset *BCb* 8 uoluisset *B* 11 quia *Bb* apertissime *om. Bb* scribserat *AC* 12 intericectis *Cm1* consumatis *BC* 18 legeremus *Bm1* 19 libello *Cm1* 21 demonstrabant *Bm2b* demonstrarent *cv* 22 imperatorem am *Cm1* 23 danielis *BCb*(*v*) 24 ammonuissemus *c* 26 proferentes (profe *in ras. m2*) *A*, *et cv* parentes *Bm1C* pariter *Bm2b* 27 ueninum *Cm1* detestatur *Av*

iudicio, qui iam in eos coeperat uindicare, dimittens ignominiosissima indulgentia de exilio relaxauit. ita manifestissime constitit non solum nullam Caeciliani damnationem fuisse postea consecutam, uerum etiam eius absolutionem atque purgationem et poena illorum et detestabili indulgentia fuisse firmatam. haec tam excellentia documenta, quod fatendum est, non habebamus in manibus, sed forsitan, si alicubi esse audiremus, unde nobis gratis dari non possent, quolibet praemio perueniremus ut nobis describenda permitterentur. quantum autem daremus, si uenale proponeretur, ut pro nobis etiam ab ipsis aduersariis legerentur?

XXXII. 55. Quid uidetur addi iam possè, ut nos cumulatius adiuuarent? et tamen addiderunt. commemorauerunt enim causam Felicis Aptugensis, a quo Caecilianus fuerat ordinatus, cui Felici traditionis crimen intenderant. absoluto autem Caeciliano cum perficiendae instaretur unitati, quaestionem de isto Felice commouerant, eo modo posse arbitrantes Caecilianum iam purgatum alienis criminibus inretiri. etiam haec ergo causa Felicis discussa est proconsulari iudicio, ubi liquidissime innocentia Felicis apparuit. sed quoniam quidam Ingentius, qui eodem iudicio aduersum Felicem falsum se fecisse confessus est, nec puniri facile debuit, ubi causa episcopi uertebatur, nec facile a proconsule dimitti potuit tanti criminis reus nisi imperatore consulto, quo instante illa omnia gerebantur, rettulit inde pro consule et rescripsit imperator, ut ad eius comitatum idem Ingentius mitteretur, uolens maiores istorum, a quibus cotidie interpellabatur, in praesentia confutari, nihil tamen dubitans de purgatione, immo eam uerbo-

14 cf. Breuic. III 23, 41 sqq. Optat. I 27

5 poena *scripsi* poenam *codd. v* *alt.* et *om. cv* detestabilem *Bm2b* indulgentiam *Bb* 9 describenda *scripsi* scribenda *codd. v* 12 qui *C* 14 Aptugnensis *v* 15 intenderat *ACc* 16 instauretur *Bm1Cm1* instauraretur *Bm2b* 18 iam] ut *Bm1C, del. Bm2, om. b* 20 quidem *BCb* 21 eodem *scripsi* eidem *codd. v* 25 retulit *BCbcv* proconsul *Bbcv* 26 cominitatum *Bm1* 27 confutare *Bm1*

rum quoque suorum manifestatione confirmans, sicut rescriptum eius ostendit. haec nos omnia documenta causae Felicis in manibus habebamus et disposueramus tradere recitanda. in quo ipsi nos praeuenerunt et easdem imperatoris litteras de Ingentio ad se mittendo priores protulerunt et recitauerunt, iam fortasse nobis ea non recitaturis, quia sufficere putabamus etiam causam Caeciliani ita peractam esse, ut nihil amplius exigi uideretur. sed aduersariis nostris id agentibus, ut persecutio, quam maiores eorum apud imperatores nostris maioribus fecerunt, et eorum calumniae superatae cumulatius apparerent, quid faceremus nisi oblata libenter accipere et gratias domino in omnibus agere? Constantini ergo litteras ipsi protulerunt, ipsi recitauerunt. incredibile uidetur esse quod dico, sed gesta testantur: conscriptae sunt eorum prosecutiones, tenentur suscriptiones. ipsi, inquam, recitauerunt Constantinum suscripsisse, quod Aelianus pro consule in causa Felicis ⟨audientiam⟩ praebuerit conpetentem et quod a crimine traditionis innocentem Felicem fuisse constiterit, sed Ingentium ad comitatum suum propterea mitti uoluisse, ut his, inquit, qui in praesentiarum agunt et diurnis diebus interpellare non desinunt, praesentibus et coram adsistentibus apparere et intimari posset frustra eos Caeciliano inuidiam conparasse et aduersus eum uiolenter insurgere uoluisse. ipsi recitauerunt. quis nostrum hoc auderet optare, ut, quos iniquitas fecerat nostros accusatores, eos ueritas nostros faceret defensores? sic et illum Balaam, quem temporibus antiquis ad maledicendum dei populum conduxit iniquitas, benedicere conpulit ueritas.

15 Rescriptum Constantini ad Probianum; cf. Breuic. III 23, 41. Cresc. III 70, 81   27 cf. Num. 23

1 quoque *om.* *c*   2 causa *codd.*   6 nos *b*   recitaturus *BmlC* recitaturi *b*   10 fecerunt *Bbv* fecerant *s. l. Am2*, *om. Cc*   15 scripsisse *v*   16 elianus *ACc* alienus *Bb*   proconsul *Bm2bcv*   audientiam *om. codd.*   19 hiis *b*   20 diurnis *scripsi* diuturnis *codd. v*   21 apparere] apponere *BmlC* apponi *Bm2b*   22 possit *v*   23 conparare *Augustinus ll. cc.*   aduersos *A*   25 faceret *Bb*

XXXIII. 56. Sicut autem ordo consulum ostendit, quem tunc considerare temporis angustia non sinebat — neque enim praesto erant libelli, qui consulares uocantur, aut quisquam eos rem tam inanem crederet obiecturos, ut respondere nos uellent, quid misso Ingentio gestum fuerit uel utrum omnino sit missus Ingentius, cum et innocentiam Felicis proconsularis sententia declarauerit et eandem sententiam responsio imperatoris ab ipsis prolata et recitata firmauerit, et magis utique ipsi protulissent, si quid misso Ingentio pro se gestum fuisse confiderent —, sicut ergo consulum ordo declarat, primo Caecilianus episcopali iudicio Miltiadis est absolutus, deinde non post longum tempus Felicem proconsulari iudicio constitit innocentem, ac sic postea Caecilianus etiam ab imperatore inter partes cognoscente purgatus est, deinde post aliquot annos aduersarii eius ignominiosa illa indulgentia relaxati sunt. nam Miltiades iudicauit Constantino ter et Licinio iterum consulibus VI Nonas Octobres. Aelianus pro consule causam Felicis audiuit Uolusiano et Anniano consulibus XV Kal. Martias, id est post menses ferme quattuor. Constantinus ad Eumalium uicarium de purgatione Caeciliani scripsit Sabino et Rufino consulibus IIII Idus Nouembres, id est post biennium et menses prope octo. et idem imperator ad Ualerium uicarium de illorum exilio soluto et eorum furore deo uindici dimittendo litteras dedit Crispo et Constantino iterum consulibus III Nonas Maias, id est post quartum annum et mensem

16 anno 313 18 anno 314 20 anno 316; cf. Cresc. III 71, 82 24 anno 321

2 temporibus *BC* 7 declauerit *c* 12 longam *Bm1* 13 si *C* 14 congnoscente *B* aliquot (ali *s. l. m1*) *B* quot *ACc* quatuor *v* annos aliquot *b; cf. p. 91, 9* 16 militiades *Bm1* milciades *b* iterum] *immo* ter 17 sexto *bv* octobris *Bm2b* elianus *codd.* proconsul *Am2Bm2bcv* 18 aniano quintodecimo Kłas (*om.* consulibus) *b* quinto decimo calendas *v* martii *c* 20 eum alium *Bbc* uincarium *Bm1* 21 Ruffino *v* quarto *bv* nouembris *Bbc* nouembrs *C* 22 ualerianum *BCb* (*immo* Uerinum, *nisi* Ualerius *alterum nomen est; cf. 31, 54. Breuic. III 22, 40. 24, 42*) 23 soluti *ABm1C* furori *ABm1C* 24 dederit *ABm1C* dederat *c* 25 tertio *bv* maii *c* annum quartum *b*

ferme sextum. unde sine ullis ambagibus liquidissime constat siue misso ad comitatum Ingentio siue non misso nihil postea contra Caecilianum fuisse iudicatum, immo eum iudiciis quoque imperialibus uictorem aduersariorum et persecutorum suorum postea declaratum.

XXXIIII. 57. Eat nunc pars Donati totiens inprobata, totiens calumniosa, totiens mendax, totiens confutata, totiens modis omnibus superata atque confusa: adhuc iactet iudicem a nobis fuisse corruptum. quasi uox alia uictis esse consueuit! prorsus iudex corrumpendus fuit, ut quod ipsi bene egerant illius infirmaret auctoritas. sed nec male illos egisse dixerim; immo uero optime egerunt, qui contra suos errores pro ueritate tanta dixerunt. nam si causa eorum consideretur, re uera contra ipsos, si autem prosecutiones eorum legantur, magis secundum ipsos iudicauit. an uero in ea causa ille qui medius erat aduersaretur nobis, in qua illi qui ex aduerso stabant dixerunt protulerunt recitauerunt tanta pro nobis? quid emere a iudice deberemus, quando ab aduersariis illa non emimus quae iudicem cogerent, etiamsi ab ipsis accepisset pecuniam, pro nobis ferre sententiam? quamquam si non eum nossemus deum timentem et iustitiae dilectorem et ab omnibus huiusmodi sordibus alienum, nos in illum talem suspicionem dirigere deberemus, qui [nimia patientia] cum eos uideret premi ueritate nec eis uideri uellet aduersus, nimium patienter pertulit homines per inania uagantes et tam multa superflua dicentes et ad eadem totiens conuicta redeuntes, ut gesta tantis uoluminibus onerata paene omnes pigeret euoluere et quemadmodum acta causa sit legendo cognoscere. quod illi utrum magis inopia ueritatis an industria calliditatis egerint nescio. hinc tamen solum causam tam pessimam utcumque adiuuare potue-

2 commitatum *Bm1C* 4 imperalibus *Bm1* uictorum *c* 6 eat] Ęt *B* et *Cm1b* 8 seperata *Cm1* 9 consueuerit *cv* 11 illos male *c* illo *C* 17 pro nobis tanta *b* 21 *pr.* et *v* ut *ABm1Cc* aut *Bm2b* delictorem *Am2* 23 nimia patientia *deleui* 30 pessimum *Bm1*

runt, quam potius deserere debuerunt. denique si in illos qui egerunt intendant ceteri accusationem eosque potius asserant a nobis fuisse corruptos, ut tot prosecutionibus uel a se prolatis lectionibus sic adiuuarent causam nostram, sic perimerent suam, nescio quemadmodum se possint defendere et ab ista suspicione purgare, nisi forte dicant: 'si corrupti essemus, causam tam malam et per nos et per illos conuictam cito etiam finiremus. nunc uero uel inde credite nos ex animo adfuisse et aliquid prodesse uoluisse, quod multum loquendo egimus, ne quod actum est facile legeretur et nos esse uictos cito cognosceretur'. si hoc ab eis non fieret, nec ipsis nec nobis iurantibus forsitan crederetur illa, quae pro nobis contra se et tam multa dixerunt et tam multa legerunt, gratis eos nobis omnia praestitisse. nec tamen ipsis, sed deo potius hinc agimus gratias. ut enim illa omnia uel loquendo uel legendo pro causa nostra promerent atque propalarent, ueritas eos torsit, non caritas inuitauit.

XXXV. 58. Quapropter, fratres, si tamen non irascimini quia fratres uocamus — illi enim, cum hoc a nobis audirent, iniuriam sibi fieri apud acta dixerunt nec mandato nostro ammoniti, ubi hoc ex propheta testimonium positum est, recolere potuerunt deum praecepisse: d i c i t e 'f r a t r e s n o s t r i e s t i s' ⟨h i s⟩ q u i u o s o d e r u n t e t q u i u o s d e t e s t a n t u r, u t n o m e n d o m i n i h o n o r i f i c e t u r e t a p p a r e a t i l l i s i n i u c u n d i t a t e, i p s i a u t e m e r u b e s c a n t —, ergo iam, fratres, appareat uobis nomen domini in iucunditate, quod super nos inuocatum est et cuius utrique sacramenta portantes non inmerito dicimur fratres. iam pacem amate, consuetudinem

22 Esai. 66, 5; cf. Caes. 2

2 asserunt *Cm1* 7 et per illos et per nos (*tr. m1*) *B* 8 funiremus *Cm1* 9 affuisse *bc* 10 laberetur *mg. B, et b* 11 fieret] si erit *cm1* 12 contra se pro nobis *b* 21 admoniti *Bm2b* 22 dominum *b* nostra *Bm1* 23 his *v, om. codd.* 25 iocunditate *Am2BCbc* 26 iocunditate *BCbc* 28 dicimus *C*

litigiosam et calumniosam iam saltem conuictam confusamque relinquite nec ipsos odieritis, quando ad nos correcti transeunt, sed quando in errore nefario permanentes uos adhuc usque seducunt. nec sibi ipsi magni uideantur, quod eis honorem in unitate deferimus quem possideant liberandi; hunc enim habentes extra unitatem magis sunt inde damnandi. signa quippe militaria perniciosius ab usurpatoribus habentur quam si omnino non haberentur, nec tamen eis correctis et in castra imperatoris redactis illa franguntur aut abolentur, sed eos, quos antea prodebant atque puniebant, iam ornare incipiunt et munire. quid adhuc adtenditis ad eorum insanas querellas et uana mendacia? nocte causa finita est, sed ut nox finiretur erroris; nocte dicta sententia est, sed fulgens lumine ueritatis. inclusos se tamquam in carcere fuisse conquesti sunt; ibi et nos eramus: aut utrisque facta est iniuria aut utrisque adhibita diligentia. sed quomodo dicamus iniuriam, quando in tam spatioso et lucido et refrigeranti loco nos fuisse recolimus? aut quomodo erat carcer, ubi erat et iudex? postremo clausum fuisse nos nesciebamus, qui simul intus eramus. ipsi unde sciunt, nisi quia fugere fortasse uoluerunt? sed quis non uideat, quod ista inania et ridenda potius quam refellenda de tali cognitore non dicerent, si pro sua causa possent ualidum aliquid inuenire quod dicerent? scimus quam multi uestrum et forte omnes aut paene omnes dicere soleatis: 'o si in unum locum conuenirent, o si aliquando conferrent atque illis disputantibus ueritas appareret!' ecce factum est, ecce conuicta est falsitas, ecce apparuit ueritas. quid adhuc fugitur unitas, quid adhuc contemnitur caritas? quid nobis ⟨opus⟩ est per nomina hominum diuidi? qui nos creauit unus est deus, qui

1 calumniosam et litigiosam (*tr. m1*) *A,v* et litigiosam calumniosam (calumniam *Bm2b*) *BCb* 2 oderitis *Bm2bcv; cf. Roensch, It.*^{2} *p. 282* 8 castra (*alt.* a *s. ras.*) *B* 10 et] atque *c* 11 quaerellas *ACm1* quaerelas *Cm2* querelas *cet. v* 12 nox] nos *ABm1C* 14 fuissent *Bm2b* 15 dilengentia *C* 18 clausum (*scil.* locum) *ABm1Ccm1* clausos *cet. v* 22 non *s. l. b* 28 opus *addidi; cf. Cresc. III 35, 39 extr.:* non mihi opus est inde separari 29 hominum nomina *v*

nos redemit unus est Christus, qui nos consociare debet unus est spiritus. iam nomen domini honoretur et appareat uobis in iucunditate, ut agnoscatis fratres uestros in ipsius unitate. iam in prosecutionibus episcoporum uestrorum qui nos separabat error est uictus: aliquando in cordibus uestris uincatur et diabolus et gregi suo collecto atque pacato sit propitius qui hoc praecepit Christus.

7 cf. Eph. 2, 14

2 uobis appareat *b* 3 iocunditate *BCbc* 4 separabit *BC* 5 error est] errores *Bm1Cm1* errore *Cm2* uestros *Bm1Cm1* uincantur *Bm1* 7 praecipit *bv* EXPL. LIB. BEATI AUG. (ANGVST. *C*) CONTRA PARTEM DONATI POST (POS *B*) GESTA *ABC* DO GRATIAS SEMPER *A* DO GRAS AMEN *BC* EXPL LIB. BI. A. EPI CT PARTE DONATI P' GESTA *b* *in c nihil subscriptum*

AVGVSTINI RETRACTATIONVM LIB. II CAP. LXVI (XL)

(PAG. 178, 5 ED. KNOELL).

POST CONLATIONEM CONTRA DONATISTAS LIBER UNUS.

1. Librum etiam scripsi grandem satis, quantum existimo, diligenter ad ipsos Donatistas post conlationem, quam cum episcopis eorum habuimus, ne ab eis seducerentur ulterius. ubi respondi etiam quibusdam uanitatibus eorum, quae ad nos peruenire potuerunt, quas uicti, ubi poterant et quomodo poterant, iactabant, praeter illa, quae dixi de gestis conlationis, unde, quid actum sit, breuiter nosceretur. multo autem breuius id egi in quadam ad eosdem rursus epistula, sed quia in concilio Numidiae omnibus, qui ibi eramus, hoc fieri placuit, non est in epistulis meis. sic quippe incipit: *Siluanus senex, Ualentinus, Innocentius, Maximinus, Optatus, Augustinus, Donatus et ceteri episcopi e concilio Zertensi ad Donatistas.*

2. Hic liber sic incipit: *Quid adhuc, Donatistae, seducimini?*

14 epist. 141

X.

SERMO

AD CAESARIENSIS ECCLESIAE PLEBEM.

Γ = cod. Gratianopolitanus 152 saec. XIII
f = editio Frobeniana, Basileae 1569
v = editio Migniana

1. Alacritatem caritatis uestrae quanto gaudio suscipiamus agnoscitis. exultamus enim in domino deo nostro de quo apostolus ait: ipse est enim pax nostra, qui fecit utraque unum. agimus ergo eidem domino et saluatori nostro Iesu Christo gratias, qui praestitit nobis, ut, antequam habeamus fratris nostri Emeriti uoluntatem, iam cognouerimus quantum diligit unitatem. quae tamen principia deus uoluerit ut de ore ipsius audiremus accipite. mox ut ingressus est istam ecclesiam, illo loco stans ubi primum coepimus cum eo colloquium, inspirante domino, qui et cor instruit et linguam regit, ait nobis: non possum nolle quod uultis, sed possum uelle quod uolo. uidete quid promiserit qui se dixit non posse nolle quod uolumus. si enim non potest nolle quod uolumus, scit quid uelimus; hoc enim uolumus quod et uos uultis, hoc omnes uolumus quod uult deus. quid autem uelit dominus occultum non est. legitur enim testamentum eius qui nos sibi fecit coheredes; in eo recitatur: pacem meam do uobis, pacem meam relinquo uobis. siue ergo cito siue sero, non potest nolle quod uolumus. moras autem aliquas nobis facit secunda sententia: possum uelle quod uolo. sic enim dixit: non possum nolle quod uultis, sed possum uelle quod uolo. potest uelle quod uult, sed non potest nolle quod uolumus. illud enim quod se dicit posse uidemus. nam uult modo quod uult, ipsum autem quod modo uult non uult deus. quid enim modo uult? esse in dissensione a catholica ecclesia, esse adhuc in communione partis

3 Eph. 2, 14   17 cf. Rom. 8, 17   Ioh. 14, 27

Incipit sermo Super eadem gesta *Γ*   Super gestis cum Emerito, Sermo *f*   1 uestrae charitatis *fv*   5 qui] hic *fv*   6 cognouimus *Γ*   15 deus] dominus *fv*   25 *pr.* modo] non *f*, *om.* *v*

Donati, esse adhuc in schismate, esse adhuc inter illos qui dicunt: *ego sum Pauli, ego uero Apollo, ego uero Cephae.* sed hoc non uult deus, dum increpat apostolus: *diuisus est Christus?* potest ergo uelle quod uult, sed ad tempus, sed ad horam uerecundiae, non ad rationem sapientiae potest uelle quod uult. nam modo hoc est quod uult et potest uelle quod uult. sed quia non potest nolle quod uolumus, nolit ocius quod uult et faciat quod uolumus. non uos ergo permoueat, fratres, aliqua morula, dum quod uult uult, sed orate ut faciat quod promisit, ut non possit nolle quod uolumus. — et ab omnibus acclamatum est: *aut hic aut nusquam.* — qui corda uestra declarastis uocibus, adiuuate nos et orationibus. potens est dominus, qui praecipit unitatem, mutare in melius uoluntatem. quod autem acclamauit caritas uestra: *aut hic aut nusquam*, uocem in illum uestrae caritatis agnouimus et amamus. hoc etiam nos non nunc primum, sed semper cogitamus, semper optamus. idem est et animus, quod praecipue necessarium est, fratris et coepiscopi nostri, episcopi uestri Deuterii. olim nobis notus est animus eius. nobiscum preces de hac re domino fudit cum concilio, ubi hoc illis qui foris sunt promisimus et obtulimus. iam de hac re subscriptiones nostrae retinentur. numquam enim nos ita honorem nostrum fouemus, ut unitati inuideamus. minores simus honore, cum simus maiores dilectione. nouimus quemadmodum inuitanda sit infirmitas, ut perficiatur unitas.

2. Nec ideo dicimus haec, fratres, quasi illi, qui sub schismate remanserint, aliquam spem habeant ad dominum. multi enim disputant parum intellegentes quid loquantur et dicunt:

2 I Cor. 1, 12 4 I Cor. 1, 13 21 cf. Breuic. I 5. Em. 5 sqq. (ep. 128)

1 scismate *Γ* (*passim*) 3 cęphae *Γ* 5 uerecundiae] sed ad uerecundiae *fv* 8 ocius *scripsi, cf. Petil. II 14, 33:* quid ocius dici potest? deus *Γfv*, demum *coni. v* 11 clamatum *Γ* 19 uobis *Γ* 21 consilio *f* 24 minores simus *coni. v, cf. Em. 7* m. sumus *Γfv*

'si schismatici sunt, si haeretici sunt, quare sic illos suscipiunt?' audite, fratres mei. si ⟨sic⟩ eos susciperemus, iam istum susciperemus fratrem nostrum Emeritum, siue bonum siue malum, tamen fratrem. quod ideo dico, quia et ipse nouit per prophetam nobis dictum esse quod illis etiam in collatione diximus: dicite 'fratres nostri estis' his qui uos oderunt. oderunt nos, credimus finiendum esse quod odiunt: tamen quamdiu odit 'frater' audit. donec finiatur odium, erit nomen in testimonium. non ergo sic illos suscipimus ut sunt — absit a nobis; nam haeretici sunt —, suscipimus autem catholicos: mutantur, suscipiuntur. sed propter malum quod habent non in eis possumus persequi bona quae agnoscimus. malum enim dissensionis, schismatis, haeresis malum suum habent, bona uero quae in illis agnoscimus non sunt sua. domini nostri habent bona, ecclesiae habent bona. baptismus non est ipsorum, sed Christi. inuocatio nominis dei super caput ipsorum, quando ordinantur episcopi, inuocatio illa dei est, non Donati. non eum suscipio episcopum, si, quando est ordinatus, super caput eius Donatus est inuocatus. in errante et deserente milite crimen est desertoris, character autem non est desertoris, sed imperatoris. sed frater noster non deseruit, ubi adhuc numquam fuit, siquidem in illo desertoris error est natus, quando est a desertore signatus. qui primo schisma fecit, qui se ab ecclesia catholica separauit, cum his quos secum traxit desertor fuit. ceteri a desertoribus signati sunt, non tamen signo desertoris, sed signo imperatoris; non enim desertor characterem suum fixit. quid est quod dico: desertor characterem suum non fixit? Donatus non baptizauit in nomine Donati. nam si Donatus, quando schisma fecit, in nomine Donati baptizaret, desertoris characterem infigeret. ego quando uocarem ad unitatem, si inuenirem desertoris characterem, exterminarem delerem abolerem abicerem non approbarem respu-

6 Esai. 66, 5; cf. Post gesta 35, 58 et mandatum catholicorum 3 sub fin. apud Mansi, Conciliorum collectio tom. IV, pag. 74

2 sic *addidi* 7 tamen et *fv* 20 caracter *Γ* (*passim*)

erem anathemarem damnarem. nunc uero ipse desertor characterem fixit imperatoris sui. deus et dominus noster Iesus Christus quaerit desertorem, delet erroris crimen, sed non exterminat suum characterem. ego quando uenio ad fratrem meum et colligo errantem fratrem meum, attendo fidem in nomine patris et filii et spiritus sancti. iste est character imperatoris mei. de isto charactere militibus suis uel potius comitibus suis, ut hunc inprimerent eis, quos congregabant castris eius, praecepit dicens: ite, baptizate omnes gentes in nomine patris et filii et spiritus sancti. istum characterem a domino dictum omnibus credentibus inprimendum quia nouerat Paulus, expauescit ad eos qui uolebant esse Pauli et dicit eis: 'numquid Paulus pro uobis crucifixus est? quid uultis esse mei et non magis domini mei? quid uultis esse mei et non potius cuius ego sum? agnoscite, aduertite characterem uestrum: numquid in nomine Pauli baptizati estis?' sic ergo eos colligimus, ut non sibi blandiantur illi quos non colligimus. et ipsi colligantur, non inflentur; ueniant, suscipientur. non in eis odimus quod dei est, non odimus et ipsos, quia dei sunt et quod habent dei est. dei sunt, quia homines sunt et omnis homo creatura dei est; dei est quod habent nomen patris et filii et spiritus sancti: baptismus trinitatis dei est, dei est euangelium quod habent, dei est fides quam habent.

3. Et quid non habent, ait mihi aliquis, qui haec habent? tu dicis: habent baptismum Christi? dico. tu dicis: habent fidem Christi? dico. si ergo haec habent, quid non habent? quid est baptismus? sacramentum. audi apostolum: si sciero omnia sacramenta. multum est scire omnia dei sacramenta; quantacumque sciamus sacramenta, quis nouit dei omnia sacramenta? quid ait apostolus? si sciero omnia sacramenta,

9 Matth. 28, 19 13 I Cor. 1, 13 17 ibid. 28. 31 I Cor. 13, 2

1 anathematizarem *fv* 9 omnes *om. fv* (πάντα τὰ ἔθνη) 19 suscipiantur *fv* 21 dei est. et dei sunt *v* 28 baptismum *f*

si habeam omnem prophetiam, adde adhuc: et omnem scientiam. 'sed de fide dixeras'. audi adhuc: si habeam omnem fidem. difficile est habere omnem fidem, quomodo difficile est noscere omnia sacramenta. et quid est quod dicit: 'omnem' ita ut montes transferam, caritatem autem non habeam, nihil sum? intendite, fratres, intendite, obsecro uos, apostoli uocem et uidete, quare cum tantis laboribus et periculis fratres nostros quaeramus. caritas eos quaerit de cordibus nostris. propter fratres meos et propinquos meos, dicit psalmus, loquebar pacem de te, ad sanctam Hierusalem loquens. uidete ergo, fratres mei, quid dixit apostolus: si habuero omnia sacramenta, omnem scientiam, prophetiam, fidem — qualem fidem? — ita ut montes transferam, caritatem autem non habeam, nihil sum. non dixit: 'illa omnia nihil sunt,' sed: si caritatem non habeam, nihil sum. quis enim demens diceret: nihil sunt dei sacramenta? quis demens diceret: nihil est prophetia, nihil scientia, nihil fides? non illa nihil sunt, sed cum illa magna sint, ego magna habens si caritatem non habeam, nihil sum. magna illa sunt et magna habeo et nihil sum, si caritatem non habeo, per quam mihi prosunt quae magna sunt. si enim non habeo caritatem, illa inesse possunt, prodesse non possunt.

4. Attende ergo, frater, attende, obsecro te. dicis mihi: quid me quaeris? respondeo: quia frater meus es. respondes mihi et dicis: si perii, quid me quaeris? et ego respondeo: si non perisses, non quaererem. quid me quaeris? dicis mihi: si perii, quid me quaeris? cum ego respondeam: quaero quia peristi. et quare quaero, quo fructu quaero? ut aliquando dicatur mihi: frater tuus mortuus erat et reuixit, perierat et inuentus est. respondes et dicis mihi: sed habeo sacramentum. habes, agnosco; propter hoc te quaero.

1. 2. 5. 12. 15 I Cor. 13, 2 9 Ps. 121, 8 30 Luc. 15, 32

4 nosse *fv*

magnam causam addidisti, quare diligentius te quaeram. ouis es enim de grege domini mei, cum signo errasti; ideo quaero magis, quia ipsum signum habes. quare unam ecclesiam non possidemus? unum signum habemus; quare in uno ouili non sumus? ideo te quaero, ut hoc sacramentum sit tibi in salutis adiutorium, non in damnationis testimonium. nescis quia desertor de charactere damnatur, de quo militans honoratur? ideo te quaero, ut non pereas cum signo. salutis enim signum est, si habeas salutem, si habeas caritatem. hoc enim signum salutis extra tibi inesse potest, prodesse non potest. ueni, ut prosit tibi quod habebas, non ut accipias quod habebas, sed ut prodesse tibi incipiat quod habebas et accipias quod non habebas. habebas enim signum pacis, ipsam pacem non habebas. in domo illa, id est in te, discordia habitabat et in limine titulos pacis figebat. agnosco titulos, sed quaero habitantem. lego titulum pacis: baptismus in nomine patris et filii et spiritus sancti. titulus pacis est, lego; quis habitet, quaero. fratrem meum attendo, titulum pacis agnosco. ipsum et ego habeo, intrare uolo. quid est 'intrare uolo'? fratrem me accipe, ut simul oremus patrem. 'non tecum oro'. tituli pacis sunt, et mihi discordia contradicit? plane laborabo adiuuante domino eicere discordiam male possidentem et introducere pacem tamquam legitimum possessorem. cum ergo discordiam excludo, pacem introduco, titulos pacis quare depono? dico plane domino meo: 'o Christe, qui es pax nostra, qui fecisti utraque unum. fac nos unum, ut recte cantemus: e c c e q u a m b o n u m e t q u a m i u c u n d u m h a b i t a r e f r a t r e s i n u n u m. introduc concordiam, pelle discordiam; introduc te ipsum in titulos tuos. tu mane, non alter possideat et de titulis tuis fallat. tu muta istum contradictorem, qui una hora in cruce mutasti latronem.'

23 *cum ergo* cet.] cf. Cresc. II 10, 12 sub fin. 25 cf. Eph. 2, 14 26 Ps. 132, 1 30 cf. Luc. 23, 40—43

1 te diligentius *fv* 2 es] est *v* 11 habeas *sic sexies deinceps I pr.* ut *om. Γ* accipias quod non habeas *Γm1* 16 baptismum *fv* 17 habitat *fv* 27 iocundum *Γ* 29 tuis titulis *fv*

5. Et certe uideamus quid habes. 'habeo,' inquis, 'sacramentum, habeo baptismum'. si dicam tibi 'proba', ostendis mihi quid acceperis, dicis quid confessus fueris, dicis quid teneas. agnosco, non muto, non exsufflo; absit ut, cum quaero salutem desertoris, faciam iniuriam imperatori. ergo probasti mihi quod habeas sacramentum; exponendo sacramentum probasti mihi te habere fidem. proba mihi quod habeas caritatem: tene unitatem. nolo mihi dicas 'habeo caritatem': proba. unum patrem habemus: simul oremus. quid tu dicis, quando oras, rogo te? 'pater noster qui es in caelis.' deo gratias. secundum magisterium domini nostri addidisti: qui es in caelis. singulos enim patres habebamus in terris, unum inuenimus simul in caelis. pater noster qui es in caelis: ipsum inuocas patrem. pater noster unam coniugem habere uoluit. qui ergo adoramus unum patrem, quare non agnoscimus unam matrem? si natum te dicis de alia, et de sinu alieno ipsa te peperit. quod dixi, non omnes intellegere potuistis. nouimus per legitimas coniuges factum esse, ut etiam, qui non de legitimis coniugibus nascerentur, in eadem hereditate sociarentur. hoc uoluntas coniugis fecit. nam Ismahel exheredatus est. ipsum Sara pepererat, etsi de utero alieno. Sara pepererat utero alieno, uoto suo. ipsa enim dixit: uolo enim de ista mihi filios facias, et ideo fecit Abraham. uxor enim non habet potestatem corporis sui, sed uir; similiter uir non habet potestatem corporis sui, sed mulier. nam filius esset, si non superbisset; superbus est exheredatus Ismahel. erexit enim ancilla ceruicem, ut diceretur: eice ancillam et filium eius; non enim heres erit filius ancillae cum filio meo Isaac. nam uis nosse quid ualeat pax, quid ualeat concordia, quid ualeat humilitas, et quid impediat superbia? Ismahelem exhe-

9. 11. 13 Matth. 6, 9 16 *de sinu alieno*] cf. De bapt. I 15, 23 22 Gen. 16, 2 23 I Cor. 7, 4 27 Gen. 21, 10

1 inquis *scripsi* inquit *Γfv* 4 exufflo *f* 6 exponendo] ego non do *coni. v* 10 coelis *Γfv* 14 uoluit habere *fv* 20 hismahel *Γf* 26 Hismahel *f* 27 diceret *fv* 28 ysaac *Γ* 30 Hismahelem *f*

redauit, filios autem ancillarum de Iacob, quia et illi ut nascerentur coniugia iusta uoluerunt, filios ergo ancillarum de Iacob nouimus in unam hereditatem aduocatos. simul numerati sunt omnes patriarchae duodecim; nullum ab altero uteri diuersitas separauit, quia omnes caritas sociauit. quid interest ergo ubi baptismum acceperis? baptismus meus est, dicit tibi Sara, baptismus meus est, dicit tibi Rachel. noli superbire, ueni ad hereditatem, maxime quia ipsa hereditas non est illa terra quae data est filiis Iacob. filiis Israel data est terra; quanto a pluribus possidebatur, tanto plus angustabatur. hereditas nostra pax uocatur; testamentum lego: pacem meam do uobis, pacem meam relinquo uobis. simul teneamus quod diuidi non potest. non eam angustat numerosus possessor, quanticumque uenerint, sicut promissum est: sic erit semen tuum tamquam stellae caeli et sicut arena quae est ad labium maris. in semine tuo benedicentur omnes gentes. et uidi, inquit in Apocalypsi, multos in stolis albis et habentes palmas, quos numerare nemo potest, uenientes ex omnibus gentibus. ueniant, pacem teneant. angusta non fit nostra possessio; angustias non facit nisi sola dissensio. ecce, fratres mei, ut angustias adhuc patiamur, dissensio facit fratris nostri: consentiat in pace, et facta est latitudo.

6. Sed quid faciamus, nisi fraternam infirmitatem feramus et non deficiamus? sudor iste meus credimus quod erit fructuosus. dominus deus noster, qui uoluit ut ueniremus ad uos, qui iussit ut eum quaereremus, qui fecit ut eum interim facie tenus inueniremus, adiutos orationibus uestris faciet nos inuenire cor eius, laetari de concordia eius, gratias agere deo de salute eius, quam non potest habere nisi in ecclesia catholica. extra catholicam ecclesiam totum potest praeter salutem: potest habere honorem, potest habere sacramenta, potest cantare alle-

11 Ioh. 14, 27 14 Gen. 22, 17—18 17 Apoc. 7, 9

17 apohchalisi (h *del.*) *Γ* 20 fit *coni.* *v* sit *Γfv*, *cf. Em. 5* (*epist. 128*) 27 quis fecit *f* 31 ecclesiam catholicam *fv* 32 sacramentum *fv*

luia, potest respondere 'amen', potest euangelium tenere, potest in nomine patris et filii et spiritus sancti fidem habere et praedicare, sed nusquam nisi in ecclesia catholica salutem poterit inuenire. transeunt enim omnia ista, fratres mei. modo putat quia magnus erit apud suos, si non consenserit et dictus fuerit martyr partis Donati. absit! tollatur in nomine domini de corde eius iste typhus. nouit et ipse, legit et ipse: si tradidero corpus meum ut ardeam, caritatem autem non habeam, nihil mihi prodest. ego non dico: si aliquas iniurias quasi iactet se passum esse pro parte Donati aut aliqua damna terrena, nihil ei prodest. ego plus dico: si patiatur foris inimicum Christi, non catholicum fratrem suum quaerentem salutem eius, sed inimicum Christi si foras patiatur et dicat ei foras ab ecclesia Christi inimicus Christi: 'pone thus idolis, adora deos meos', et non adorans occidatur ab inimico Christi, sanguinem fundere potest, coronam accipere non potest.

7. Ipsi nouerunt, quando in collatione nostra fuerunt quam Carthagine habuimus, quomodo confessi sunt, quia parentes eorum fecerunt persecutionem Caeciliano episcopo. tunc a catholica discordantes schisma fecerunt. persecuti sunt illum parentes ipsorum, id est primi qui fecerunt partem Donati persecuti sunt Caecilianum. perduxerunt illum persequendo usque ad iudicium imperatoris, miserunt crimina ipsius imperatori, quae uera non existebant. iussit audiri causam imperator. audita est apud episcopos, falsa illa crimina inuenta sunt, absolutus est Caecilianus. nec illi a persequendo destiterunt, sed imperatorem saepe interpellauerunt, ubi postea iudicem causae constituerunt et ipse inter partes audiuit et cognouit. cognouit imperator, innocentem Caecilianum iudicauit. et cum hoc obiceremus, contenderunt nobiscum et dixerunt, quia Caecilianum damnarit imperator in exilium. quod falsum est. sed tamen uidete quid dixerunt, quia persequentibus maioribus suis ad-

7 I Cor. 13, 3

2 et habere et *fv* 7 typus *Γ* 13 foras] foris *fv*, *at cf. De bapt. I 17, 26* 20 catholico *Γ* 27 interpellarunt *fv*

ductus est ad imperatorem Caecilianus et missus in exilium. gesta legimus, prosecutiones ipsius sunt, manus ipsius tenentur subscribentis uerbis suis. intendite, obsecro uos, diiudicate modo causam nostram. certe persecuti sunt maiores sui Caecilianum, certe ad imperatorem perduxerunt, certe ut damnaretur fecerunt. nolo dicere quia non est damnatus, nolo dicere quia innocens est pronuntiatus, sed hoc sit quod dicunt. quando eum persequebantur, quando damnari fecerunt, tunc quid erat Caecilianus? quando persecutionem patiebatur a maioribus istorum, quid erat? dicatur mihi: quid erat? christianus erat? catholicus erat? aut quid erat? non dicunt 'non erat catholicus', sed 'criminosus'. possunt ergo pati persecutionem a sanctis homines criminosi. prorsus hoc accipiamus: criminosus erat Caecilianus qui persecutionem patiebatur. sic enim non dico 'mentiebantur', sed 'fallebantur', ut et nos illis consentiamus: 'criminosus erat'. qui faciebant quid erant? quod uis elige. si iniqui erant, desere iniquos, ueni ad nos; si autem sancti erant, potest ergo fieri ut sancti persequantur iniustum. noli nobis irasci, si persequimur, noli dicere: iniusti estis qui persequimini. iam enim ostendistis, quia fieri potest ut et iusti persequantur iniustum. fieri potest aut non potest? unum de duobus dicatur mihi. si fieri non potest, quare uestri persecuti sunt Caecilianum? si autem fieri potest, quid miraris? quid laudas poenam et non ostendis causam? beati, ait dominus, qui persecutionem patiuntur. adde: propter iustitiam, et separasti latrones, separasti maleficos, separasti adulteros, separasti impios, separasti sacrilegos, separasti haereticos. tales persecutionem patiuntur, sed non propter iustitiam.

8. Et tamen qualem persecutionem patitur frater noster, qui adductus est ad nos? ipsa est persecutio gloriosior; de illa prorsus profiteor. reprehendat qui uult: talem persecutionem

24 Matth. 5, 10

2 tenentur *lf* tenetur *v* 7 dicant *v* (*non f*) 11 erat *ante* aut *om. f* 16 qui] quid *f*

profiteor. psalmum lego: detrahentem proximo suo occulte, hunc persequebar. si recte persequor occulte proximo detrahentem, non rectius persequor dei ecclesiam publice blasphemantem, quando dicit 'non est ipsa', quando dicit 'nostra est quae in parte est', quando dicit 'illa meretrix est'? ergo blasphemantem ecclesiam non persequar? persequar plane, quia membrum sum ecclesiae, persequar plane, quia filius sum ecclesiae. ipsius uoce ecclesiae utor, ipsa ecclesia per me dicit in psalmo: persequar inimicos meos et comprehendam illos, et non conuertar donec deficiant. deficiant in malo, proficiant in bonum. fratres, ne putetis aliquid nouum factum esse fratri nostro. pars Donati quando praeualebat Constantinae, laicum nostrum catechumenum natum de parentibus catholicis Petialius tenuit, uim fecit nolenti, scrutatus est fugientem, inuenit latentem, extraxit pauentem, baptizauit trementem, ordinauit nolentem. ecce qualem uiolentiam fecit in nostro! rapuit ille ad mortem: nos non trahimus ad salutem?

9. Haec locutus sum caritati uestrae propter illud quod dixistis: aut hic aut nusquam. hoc enim et nos uolumus, ut 'hic hic' sed in pace, 'hic hic' sed in unitate, 'hic hic' sed in caritatis societate. tunc bene 'hic'. nam ⟨si non sic⟩, melius 'nusquam' quam 'hic'. sed praestet dominus, ut 'hic' potius quam 'nusquam'. si non 'hic', absit ut non alibi, absit. hic aut alibi. audistis, audiuit. quid in eius animo deus egerit, ipse nouit. nos enim aurem forinsecus percutimus, ille nouit intus loqui, ille intus praedicat pacem nec cessat praedicare, si audiatur. aderit misericordia eius adiuuantibus orationibus uestris, ut sit fructuosus labor noster. tamen si hodie communicare noluerit, quamuis fatigari non debeamus, sed instare

1 Ps. 100, 5 9 Ps. 17, 38 19 pag. 168, 11

13 cathecuminum *Γ* 14 Petialius] Petilianus *f* Petilianum *v coll. Petil. II 104, 239 sub fin.* (*sed* scrutatus *non correxit!*) 16 uilentientiam *Γ* 17 illa *v* *num* trahemus? 20 ut hic, hic; sed in unitate, in pace: hic, hic; sed in charitatis societate *sic fv* 21 si non sic *addidi* 22 numquam (*post* melius) *f* 25 forisecus *Γ*

quantum possumus debeamus, nec sic tamen fatigari debemus. differre possumus, auferre instantiam nostram nec possumus nec debemus. aderit ille qui huc illum ad nos perduxit, ut nos faciat cum illo in unitate uobiscum et in sua pace gaudere.

2 differri *fv*, *cf. Gaud. I 14, 15* (Emeritus) dilatus perseuerauit 4 gaudere] *add.* Explicit Sermo. Incipiunt gesta. *Γ*

XI.

GESTA CVM EMERITO DONATISTARVM EPISCOPO

Γ = cod. Gratianopolitanus 152 saec. XIII
f = editio Frobeniana, Basileae 1569
v = editio Migniana

1. Gloriosissimis imperatoribus Honorio duodecimo et Theodosio octauo consulibus duodecimo Kalendas Octobres Caesareae in ecclesia maiore cum Deuterius episcopus metropolitanus Caesariensis una cum Alypio Tagastensi, Augustino Hipponiensi, Possidio Calamensi, Rustico Cartenitano, Palladio Tigabitano et ceteris episcopis in exedram processissent praesentibus presbyteris et diaconibus et uniuerso clero ac frequentissima plebe, adesset etiam Emeritus partis Donati episcopus, Augustinus episcopus ecclesiae catholicae dixit: Fratres carissimi, qui ab initio catholici fuistis et quicumque ad catholicam ex Donatistarum errore uenistis et pacem huius sanctae ecclesiae catholicae cognouistis et ueraci corde tenuistis et qui adhuc forte de catholicae unitatis ueritate dubitatis, audite nos sollicitos pura dilectione pro uobis. quando uenit ad hanc ciuitatem die nudiustertiana frater noster Emeritus Donatistarum adhuc episcopus, perlatum est ad nos subito eum esse praesentem. et quoniam caritate quam deus uidet desiderabamus eius praesentiam, ad eum uidendum continuo conuolauimus. inuenimus eum stantem in platea; facta inuicem salutatione admonuimus, quod durum esset ac turpe eum in platea remanere, ut ad ecclesiam nobiscum ueniret. at ille nobis sine ulla recusatione consensit; ubi nos putauimus eum ita communionem catholicam non recusaturum, quemadmodum uel spontaneum obtulit aduentum uel ad ecclesiam uenire minime dubitauit. illo autem in peruersitate haeretica quamuis intra ecclesiam catholicam

1 anno 418

De praescriptione codicis Γ cf. Praefatio De Gestis cum Emerito Donatistarum episcopo, Liber unus *f* 1 duodecimum *fv* teodosio *Γ* 2 octauum *fv* Octobres *scripsi* -bris *Γfv* Caesariae *f* 3 maiori *Γfv* (*at* maiore *Γ* *in Retract. capitulo*) 4 Caesareensis *v* Alipio *Γf* Thagastensi *v* ipponiensi *Γ* Hipponensi *fv* 6 presbiteris *Γ* 7 diaconis *f* 9 kmi *Γ*

diutius remorante allocutus sum dilectionem uestram, sicut meminisse dignamini. multa dixi, quae audistis et quae sine dubio quantum potestis etiam meministis, multa de pace, multa de caritate, multa de sanctae ecclesiae catholicae quam deus promisit et praestitit unitate. in quo meo sermone et uos alloquebar et illum exhortabar et, quantum in me poterant uiscera caritatis, omnes in periculo animae suae constitutos in illo meo sermone parturiebam et parere domino cupiebam. hoc enim et beatus Paulus apostolus dixit quibusdam: filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in uobis. sed etiam post sermonem nostrum cum adhuc in illa sua perduraret pertinacia, nec sic desperandum putauimus; sed nec de quoquam, quamdiu uiuit in hoc corpore, homine desperandum putamus. neque enim sic dixi nudiustertius me non desperasse, ut hodie audeam desperare.

2. Sed ad hunc articulum causa perducta est, ut, quoniam uenit et quantum cognouimus sponte uenit, non sit huic ecclesiae infructuosus eius aduentus. aut enim, quod magis optamus et cupimus, etiam de illius salute uobiscum in catholica pace gaudebimus, aut si, quod abominamur et detestamur, ipse in illa pertinacia perdurauerit, debetis uos eius praesentia melius nosse, quid intersit inter catholicam pacem et haereticam dissensionem. partis enim Donati episcopus est, sed Donatistis huius ciuitatis ordinatus; quos Donatistas in nomine Christi in gremium catholicum iam magna ex parte suscepimus, ita ut paene omnes communioni catholicae sociatos esse gaudeamus. sed quoniam et qui iam communicarunt non quidem uniuersi, sed quidam uidentur de ipsa, ut paulo ante dixi, catholica ueritate dubitare, quidam uero non saltem dubitant, sed adhuc corde positi in parte Donati praesentiam nobis exhibent corporalem, siue uiri siue feminae carne intus, spiritu foris, bonum esse aestimamus episcopum ipsorum interrogare, ut, si habet aliquid quod pro ipsa parte adhuc

9 Gal. 4, 19

24 sed] et *coni.* *v* a Donatistis *f* 27 communicauerunt *fv*

dicat, post factam apud Carthaginem omnibus notam collationem si habet aliquid quod adhuc dicat, dicat sine praeiudicio partis Donati, quod tamen prodesse existimet uobis, in quorum ciuitate pro uestra in Christo salute se existimat ordinatum, et nos respondebimus sine praeiudicio catholicae, quoniam modo nullas partes defensionis imposuit, quod tamen, sicut existimamus et uolumus, prodesse uobis possit praesentibus contra praesentem, ut, si seductus est, non seducat, si autem nos seducebamus, ipso praesente, qui foris fortasse multa iactitat, arguamur refellamur conuincamur doceamur. hoc propterea dixi, ne ideo loqui nolit, quia potest dicere: ‘nullas mihi modo pars mea partes defensionis imposuit.’ non enim post ipsam collationem non loquebatur aut post illam collationem non ad istam ciuitatem uenit aut de ista prouincia aliquando discessit aut credimus eum omnino post illam collationem nulli homini uerbum pro parte Donati fecisse. noui quae uobis dicebantur — uos alloquor qui ex ipsa uenistis —, noui quid dicebatur uobis, nos cognitoris emisse sententiam. noui dictum esse uobis, quod ille fuerit communionis nostrae et propterea istos loqui omnia quae uellent minime permisit et eos potestate potius oppressit quam probitate quod loquebantur non accepit. ista omnia iactata sunt post collationem siue ab ipso siue ab hominibus communionis illius. quid interest a quo uos perturbemini, quos uolumus in catholica pace esse tranquillos? si absens esset, dicerem de illo uobis: qui autem conturbat uos, portabit iudicium, quicumque est ille. haec enim quae dixi beati Pauli uerba sunt aduersus absentes, a quibus simplices turbabantur. nunc autem praesens est: modo nobis dignetur dicere quare uenerit.

3. Frater Emerite, praesens es. collationi ⟨no⟩biscum inter-

25 Gal. 5, 10

6 nullas *scripsi, cf. lin. 11* nullus *Ifv* 7 aestimamus *v (non f)* 17 uos] eos *If* ipsa parte *fv* 21 probitate *If* ueritate *v* 29 aduenerit *fv* 30 collationi nobiscum *coni. v* collationibus cum *I* collationibus *fv*

fuisti. si uictus es, quare uenisti? si autem te uictum esse non putas, loquere unde tibi uictor esse uidearis. tunc enim uictus es, si ueritate uictus es. si autem uideris uictus potestate et uicisti ueritate, non est hic potestas qua uictus videris; audiant ciues tui unde te uictorem praesumis esse. at si nosti aduersus te uictricem fuisse ueritatem, quid adhuc respuis unitatem? Emeritus episcopus partis Donati dixit: Gesta indicant si uictus sum aut uici, si ueritate uictus sum aut potestate oppressus sum. Augustinus episcopus ecclesiae catholicae dixit: Quare ergo uenisti? Emeritus episcopus partis Donati dixit: Ut hoc dicerem quod requiris. Augustinus episcopus ecclesiae catholicae dixit: Requiro quare ueneris. hoc non quaererem, si non uenisses. Emeritus episcopus partis Donati dixit notario qui excipiebat: Fac.

4. Cumque reticeret, Augustinus episcopus ecclesiae catholicae dixit: Si ergo sub ueritate tacuisti, non sine causa uenisti, nisi quia istos decipere uoluisti. cumque diu reticeret, Augustinus episcopus ecclesiae catholicae dixit: Uidetis, fratres, diu tacentem; moneo ut optetis resipiscentem, obsecro ne sequamini pereuntem. uerumtamen quoniam gesta collationis nostrae commemorauit, ubi apparere posse dixit, utrum ueritate sit uictus an potestate oppressus, multa sunt quidem ubi superfluis et moratoriis prosecutionibus gesta cumularunt, nihil aliud magnis uiribus agentes, nisi ut nihil ageretur; sed domino praesidente et causam suam agente uentum est quo noluerunt. dicta causa atque definita est. sed si omnia gesta uobis legere uelimus, quamquam praesentibus uobis fratrem et coepiscopum meum Deuterium obstringo, ut, quemadmodum fit apud Carthaginem, apud Tagastem, apud Constantinam, apud Hipponem, apud omnes diligentes ecclesias, sic etiam deinceps facere non pigrescat, ut annis omnibus per ieiuniorum dies, id est quadragesima ante pascha, quando uobis maxime ieiunantibus plus uacat audire, eadem gesta collationis per

20 collationis *v* communionis *Γf* 21 commemorauerit *f* 29 Thagastem *v* 30 hypponem *Γ*

annos singulos uniuersa a capite in finem recitentur ex ordine, tamen, ut dicere coeperam, quia non omnia uobis modo legere possumus, dignamini prius audire ante collationem quas litteras dederimus ad cognitorem, ubi promisimus uel quemadmodum suscipi uellemus si uicti fuissemus, uel quemadmodum eos susciperemus si uinceremus, ut uideretur non in contentione, sed in humilitate esse uictoria.

5. Alypius episcopus ecclesiae catholicae epistulam recitauit: Honorabili ac dilectissimo filio, uiro clarissimo et spectabili, tribuno et notario Marcellino Aurelius, Siluanus et uniuersi episcopi catholici. Edicto spectabilitatis tuae, quo nostrae collationis tranquillitati quietique seruandae et ueritati manifestandae ac muniendae consultum est, in omnibus nos consentire, sicut admonere dignatus es, per has litteras intimamus. illo etiam ueritate confisi nos uinculo condicionis obstringimus, ut, si nobis hi cum quibus agimus demonstrare potuerint, cum secundum dei promissa populi christiani usque quaque crescendo iam magnam partem orbis implessent et in ceteram dilatarentur implendam, subito ecclesiam Christi nescio quorum quos isti accusant peccatorum perisse contagione et in sola parte Donati remansisse, si hoc, ut dictum est, demonstrare potuerint, nullos apud eos honores episcopatus requiremus, sed eorum sequemur pro sola salute consilium, quibus tanti gratiam beneficii pro cognita ueritate debebimus. si autem

9 August. epist. 128, 1—3 (ed. Goldbacher), signaui *γ*; cf. Breuic. I 5

1 ex ordine recitentur *fv* 2 tamen *post* capite *exhibet Γ* 8 Alipius *Γf* epistolam *Γfv* 11 Dicto *f* 14 ac muniendae] muniendaeque *γ* 16 litteras *om. f* illa *Γf* 18 hi] hoc *Γf* 20 impleuissent *fv* implerent *γ* 21 cetera—implenda *γ* 23 contagio *γ* 24 remansisse parte Donati *fvγ* 26 episcopatus] episcopalis muneris *γ* 27 sola aeterna salute *vγ*

nos potius ualuerimus ostendere ecclesiam Christi omnium non solum Africanarum, sed etiam transmarinarum prouinciarum, multarum gentium spatia feracissima populorum copia iam tenentem et sicut scriptum est toto mundo fructificantem atque crescentem, nullorum hominum sibi commixtorum peccatis perire potuisse, si denique ipsorum, quos tunc accusare uoluerunt potius quam conuincere ualuerunt, quaestionem definitam, quamuis non in eis ecclesia consistat, et Caecilianum innocentem, illos autem uiolentos et calumniosos esse iudicatos ab eo imperatore, ad cuius examen criminationes suas ultro accusando miserunt, postremo si, quidquid de peccatis quorumlibet hominum dixerint, uel humanis documentis uel diuinis probauerimus aut eorum innocentiam falsis criminibus appetitam aut Christi ecclesiam, cuius communioni cohaeremus, nullis eorum delictis esse destructam, sic eius nobiscum teneant unitatem, ut non solum uiam salutis inueniant, sed nec honorem episcopatus amittant. neque enim in eis diuinae sacramenta ueritatis, sed commenta humani detestamur erroris, quibus sublatis fraternum pectus complectemur christiana nobis caritate coniunctum, quod nunc dolemus dissensione diabolica separatum. poterit quippe unusquisque nostrum honoris sibi socio copulato uicissim sedere eminentius, sicut peregrino episcopo iuxta considente collega. hoc cum alternis basilicis

5 cf. Col. 1, 6

2 affricanarum *Γ* sed] uerum *fvγ* 3 multarumque *vγ* 9 quaestionem demonstrauerimus esse finitam *γ* 10 ecclesia] ecclesiae causa *vγ* 11 autem *om. Γ* 14 quidquid] quid *Γf* 24 amplectimur *γ* 29 considentem collegam *Γf*

utrimque conceditur utroque alterum cum honore mutuo praeueniente, quia, ubi praeceptio caritatis dilatauerit corda, possessio pacis non fit angusta, ut uno eorum defuncto deinceps iam singulis singuli pristino more succedant. nec nouum aliquid fiet; nam hoc ex ipsius separationis exordio in eis, qui damnato nefariae dissensionis errore unitatis dulcedinem uel sero sapuerunt, catholica dilectio custodiuit. aut si forte populi christiani singulis delectantur episcopis et duorum consortium inusitata rerum facie tolerare non possunt, utrique de medio discedamus et ecclesiis singulis damnata schismatis causa in unitate pacifica constitutis ab episcopis singulis in ecclesiis singulis annuentibus unitati factae per loca necessaria singuli constituantur episcopi.

6. Et cum legeret, Augustinus episcopus dixit: Dicam caritati uestrae et commemorem rem dulcissimam et suauissimam, quam domino adiuuante sumus experti. cum ante ipsam collationem inter nos aliqui fratres de hac re colloqueremur, quia pro pace Christi episcopi debent esse aut debent non esse, quod uobis fatendum est, circumspicientes omnes fratres et coepiscopos nostros, non facile nobis occurrebant, qui hoc uellent suscipere et de hac humilitate domino sacrificare. dicebamus, ut fieri solet, 'ille potest, ille non potest, ille consentit hoc, ille non tolerat', loquentes pro suspicionibus nostris magis, qui corda illorum uidere minime poteramus. quando autem uentum est ut hoc palam fieret, in concilio

1 utrimque] utrumque *Γf* utroque—praeueniente] uterque ab alterutro honore mutuo praeuenitur *γ* 2 perceptio *γ*, *cf. Caes. 5 sub finem* 6 ex] ab *γ* 7 discissionis *fvγ* 9 christiani populi *γ* 12 secedamus *γ* in singulis *γ* 14 episcopis (epīſ) *scripsi* his *Γf*, *cf. Breuic. I 5:* utrisque de medio recedentibus singuli constituerentur episcopi ab eis episcopis ordinandi, qui in suis plebibus singuli inuenirentur ab—annuentibus] ab his, qui singuli in ecclesiis singulis inuenientur *vγ* 15 unitate facta *v* 27 magis *ante* pro *exhibent fv*

uniuersorum tam frequenti paene trecentorum episcoporum sic placuit omnibus, sic exarserunt omnes, ut parati essent episcopatum pro Christi unitate deponere et non perdere, sed deo tutius commendare. duo ibi uix inuenti sunt quibus displiceret, unus annosus senex, qui hoc etiam dicere liberius ausus est; alter uoluntatem suam tacito uultu significauit. sed posteaquam illum senem liberius hoc dicentem obruit omnium fraterna correptio, illo mutante sententiam uultum etiam ille mutauit. audite ergo, quibus modis etiam ipsa exhortatio facta est propter illum qui ait: qui se humiliat exaltabitur.

7. Item legit: Quid enim dubitemus redemptori nostro sacrificium istius humilitatis offerre? an uero ille de caelis in membra descendit humana, ut membra eius essemus, et nos, ne ipsa eius membra crudeli diuisione lanientur, de cathedris descendere formidamus? propter nos nihil sufficientius quam christiani fideles et oboedientes sumus; hoc ergo semper simus. episcopi autem propter christianos populos ordinamur; quod ergo christianis populis ad christianam pacem prodest, hoc de nostro episcopatu faciamus. Augustinus episcopus dixit: Propter nos hoc debemus esse quod uos. quid debes esse tu cuicumque loquor uestrum? christianus fidelis oboediens. hoc tu propter te, hoc et ego propter me. ergo, quod tu propter te et ego propter me, semper esse debemus, quod autem sum propter te, sim si tibi prodest, non sim si tibi obest. ecce quod dictum est attendite. item legit: Si serui utiles sumus, cur domini aeternis lucris pro nostris temporalibus sublimitatibus inuidemus? episcopalis dignitas fructuosior nobis erit, si gregem

10 Luc. 18, 14 12. 28 August. epist. 128, 3

6 alter *f* aliter *Γv* 14 humana membra descendit *fv* membra humana descendit *γ* 18 obedientes simus *f* 19 semper sumus *Γf*

Christi deposita magis collegerit quam retenta disperserit. cumque recitaret, Augustinus episcopus dixit: Fratres mei, si dominum cogitamus, locus iste altior specula uinitoris est, non fastigium superbientis. si, cum uolo retinere episcopatum meum, dispergo gregem Christi, quomodo est damnum gregis honor pastoris? item legit: Nam qua fronte in futuro saeculo promissum a Christo sperabimus honorem, si christianam in hoc saeculo noster honor impedit unitatem? haec propterea praestantiae tuae scribenda curauimus et ut per te innotescant omnibus postulamus, ut in adiutorio domini dei nostri, quo admonente ista promittimus et quo adiuuante nos implere posse confidimus, etiam ante collationem, si fieri potest, corda hominum uel infirma uel dura pia caritas aut sanet aut edomet ac sic iam pacificis mentibus non resistamus manifestissimae ueritati et disputationem uel praecedamus concordia uel sequamur. neque enim desperare debemus, si recolunt esse pacificos beatos, quoniam ipsi filii dei uocabuntur, multo dignius et facilius eos uelle, ut pars Donati uniuerso orbi christiano reconcilietur quam uniuersus orbis christianus a parte Donati rebaptizetur, cum praesertim de Maximiani sacrilego et damnato schismate uenientes, quos etiam terrenarum potestatum iussionibus insectando emendare curarunt, tanta diligentia quaesierunt, ut nec baptismum ab eis datum rescindere auderent et quosdam eorum damnatos sine ulla honoris diminutione susciperent, quosdam uero in illius

6 August. epist. 128, 3—4 20 cf. Matth. 5, 9

1 magis deposita *γ* 10 et ut] ut et *γ*, *puncto post* omnibus *posito* 17 disputationem nostram *fvγ* 19 beatos esse pacificos *γ* 27 dilectione (*cf. 12 init.*) quaesierint *γ* 29 honoris eorum deminutione *γ*

discissionis societate impollutos esse censerent. quorum inter se concordiae non inuidemus, sed eos oportet aduertere, quam pie ramum a se fractum tanto studio radix catholica inquirit, si ramus ipse similiter a se paruum fragmen incisum sic colligere laborauit. et alia manu: optamus te, fili, in domino bene ualere.

8. Quo recitato Augustinus episcopus dixit: Audite qui nescitis, audite, obsecro uos. deo gratias, quia ipso praesente loquor. causam istam Maximianistarum, quam uolo modo uobis exponere, ubi omnium calumniarum suarum tamquam malarum mercium nauem fregerunt, causam ergo istam Maximianistarum cum totiens obiecissemus in nostra collatione, nihil aduersus eam dicere potuerunt, id est aduersus obiectionem nostram totiens insertam, totiens repetitam, totiens eorum frontibus illisam nihil omnino respondere potuerunt, quia quod responderent non inuenerunt. audite ergo illam diligenter. ecce hic est, audit me. si mentior, redarguat, probare me compellat. gesta quidem ipsa hic non sunt, sed ibi sit causa. feramus quaslibet dilationes, ut ad documenta necessaria ueniamus, si probauero quod dico. si tamen inde dubitat aut, quod absit, dubitare se fingit, quod pace eius dixerim, non communicet, si non probauero. si autem scit iam me uerum dicere et nouit propterea respondere noluisse, quia quod responderet non potuit inuenire, rogo uos, ut ipsi iudicetis quid sit tolerabilius, in honore suo suscipere a se damnatum an fratrem agnoscere non aliquando a se conuictum. intendite, obsecro, audite narrationem.

9. Maximianus quidam diaconus fuit Carthaginiensis in parte Donati. siue merito superbiae suae siue, ut ipsi putant, merito iustitiae suae offendit episcopum suum, id est Primianum Carthaginiensem, siue inique, si superbus meliorem, siue iuste, si probus inprobiorem. excommunicatus est a Primiano.

1 esse] fuisse *γ* 3 tanto studio ramum a se fractum *γ* 6 laborauerit *Γm1* 29 Carthaginensis *et* 32 Carthaginensem *Γfv*

perrexit ad episcopos uicinos, concitauit inuidiam Primiano, accusauit eum apud illos. uentum est ad Carthaginem. uoluerunt qui uenerunt multi episcopi Donatistae ad se uenire Primianum, sicut uoluerunt maiores istorum ad se uenire Caecilianum. factione cognita noluit ad istos uenire Primianus, sicut ad illos noluit uenire Caecilianus. damnatus est ab istis absens Primianus, sicut ab illis damnatus est absens Caecilianus. qualem imaginem rerum uoluit deus ante oculos nostros recenti tempore ponere, quoniam nimis antiqua iam delebat obliuio! damnatus est absens. ab aliis episcopis partis Donati Primianus communioni est restitutus, immo quia eum non deposuerunt, in sua sede firmatus est. damnati sunt Maximianistae, sicut a peregrinis episcopis et transmarinis absoluto Caeciliano meruit damnari Donatus. damnatus est Maximianus cum duodecim ordinatoribus suis. factio quidem ipsa plurimos continebat; centum erant fortassis episcopi. sed ne maior praecisio fieret, isti noluerunt paucis deiectis multis imponere disciplinam. damnarunt solos qui affuerunt ordinationi Maximiani, quando contra episcopum suum illicite est leuatus episcopus; ceteri in ipsa factione constituti, si redire ad ecclesiam uellent, in suis permitterentur honoribus. uerbis quidem suis ostendebant eos foris esse ab ecclesia; quem enim hortaris ut intret, foris est. constituto ergo die, intra quem diem si redirent nihil eis obessent quae aduersus Primianum dicebantur, decreto Bagaiensi firmauerunt, damnatus est Maximianus cum duodecim. coepit agi, ut damnati de basilicis pellerentur. interpellantur iudices, interpellantur proconsules, in iudicium allegatur episcopale Bagaiense concilium. dicuntur haeretici, demonstrantur damnati, impetrantur iussiones, auxilia congregantur, uenitur ad eiciendos de basilicis homines damnatos et in sua pertinacia constitutos. illis condemnatis populi qui fauebant restiterunt, ubi non potuerunt uicti sunt, in locum eorum qui uicti sunt et expulsi alii ordinati sunt.

17 uoluerunt *v* 19 eleuatus *fv* 24 eis nihil *fv* 25 bagalensi *Γ* firmarunt *fv* 28 bagalense *Γ*

ex quibus duos nouimus, ut de ceteris taceamus, unum Felicianum ⟨Mustitanum⟩, alterum Praetextatum Assuritanum, quos post annos duos aut tres per Optatum Gildonianum post multas illis illatas persecutiones iudiciariis prosecutionibus et tota acrimonia potestatum in suis honoribus susceperunt. post damnationem suam, post eiectionem, post persecutiones susceperunt illos in honoribus suis, adiunxerunt sibi socios atque collegas. nam in loco unius ipsorum Praetextati Assuritani alium iam ordinauerant nomine Rogatum, qui modo catholicus est, cui exercitus istorum, id est agmen circumcellionum, linguam et manum praecidit. illi autem, qui per ipsum tempus, quo illi damnati foris erant, ferme per triennium baptizati sunt a damnatis, baptizati sunt foris ab ecclesia istorum, sic sunt suscepti. nemo dixit 'non habes baptismum, quia foris es baptizatus': et rebaptizatur qui uenit de Epheso de Smyrna de Thessalonica de ceteris ecclesiis, quas suo labore apostoli plantauerunt et ad quas legimus missas apostolorum epistulas, quas audimus in ecclesia recitari.

10. Sententia tenetur, et quantum audiuimus ab ipso fratre nostro, quem deus faciat pacatum fratrem nostrum, ab isto Emerito est dicta sententia ubi illi damnati sunt. legatur ipsa sententia ubi illi damnati sunt, et legatur sententia ubi Caecilianum damnauerunt maiores istorum, et uideamus qui rei peiores facti sunt, qui grauiore sententia puniti, qui strepitu maiore damnati. ibi dixit: licet enim uiperei seminis noxios partus uenenati uteri alueus diu texerit et concepti sceleris uda coagula in aspidum membra tardo se calore uaporauerint, tamen conceptum

25 Sententia concilii Bagaiensis

2 Mustitanum *suppleui* praetestatum *Γ* 4 persecutionibus *f* 8 praetestati *Γ* 9 ordinauerunt *fv* 16 smirna *Γ* 18 epistolas *Γfv* 21 dictata *fv, cf. Cresc. III 19, 22* dictator uel dictor illius sententiae 25 *Aug. sententiam concilii Bagaitani ex memoria recitat; cf. infra 11* nomina omnium mihi non occurrunt 27 uda] unda *Γ* 28 tardiose calor euaporauerit *Γ*

uirus euanescente umbraculo occultari non potuit. nam etsi sero publicum tamen parricidium et facinus suum feta scelerum uota pepererunt, quod ante praedictum est: 'parturiit iniustitiam, concepit dolorem et peperit iniquitatem.' sed quoniam serenum iam fulget e nubilo nec est confusa criminum silua, cum ad poenam designata sunt nomina — indulgentia enim antehac fuerat —, dum clementiae dimittimus lineam, inuenit causa quos puniat. et inter cetera: loquamur, carissimi fratres, schismatis causas, quia iam non possumus tacere personas. Maximianum fidei aemulum, ueritatis adulterum, ecclesiae matris inimicum, Dathae, Chorae et Abiron ministrum. haec uerba sunt partis Donati in Maximianistas isto ut audiuimus dictante prolata. scitis autem qui sunt Dathan, Chore et Abiron. ipsi primo schisma fecerunt, quibus poena usitata non suffecit: uiuos aperta terra deuorauit. Dathae, Chorae et Abiron ministrum; uerba ipsius sunt, de pacis gremio sententiae fulmen excussit. audite adhuc: et quod adhuc eum, inquit, dehiscens terra non absorbuit, ad maius iudicium superis reseruauit. raptus enim poenam sui compendio lucrauerat funeris; usuras nunc grauioris colligit faenoris, cum mortuus interest uiuis. uerba sunt ipsius Maximianum damnantis uel potius, ut ipse dicit, 'ore ueridico' fulminantis. et tamen collecti sunt aspides uiperae parricidae nec exsufflatur baptismus, quem dedit aspis uipera parricida. audistis, quantus ignis exarserit eloquentiae, quando inuenit faenum quod posset incendere.

4 Ps. 7, 15 10. 18. 20 Sententia concilii Bagaiensis 17 cf. Num. 16, 32 26 cf. pag. 195, 3

1 unbraculo *Γ* 2 facinus et parricidium *v et Aug. alias* 8 indulgentia *scripsi* indulgentiae *Γfv, cf. Cresc. IIII 31, 38* 10 kami *Γ* 13 *et* 18 Dathan *f* 16 sint *fv* 21 sorbuit *alias* 22 iudicium] supplicium *alias* poenam *om. Γ* 23 sui] suam *alias* 27 exsuflatur *Γ*

frater Emerite, amplexus es fratrem tuum Felicianum tui oris fulmine condemnatum: agnosce fratrem tuum Deuterium tibi etiam genere sociatum.

11. Quotienscumque, fratres mei, causam istam Maximianistarum, quam sicut potui uobis exposui, eis cum in collatione ageremus obiecimus, plus inde tacuit quam modo in omnibus tacet. non se occultent tergiuersatoria non defensione sed fuga. dicunt enim, quod dilationem illis dederint et intra dilationem illos susceperint. hoc falsum est; duodecim cum Maximiano damnati sunt, ceteri autem non aderant ordinationi eius, quando ei manus imposita est. illis dilationem dederunt; nam uerba ipsius ista sunt: nec solum hunc, inquit, sceleris sui mors iusta condemnat; trahit etiam ad consortium criminis plurimos catena sacrilegii, de quibus scriptum est: 'uenenum aspidum sub labiis eorum quorum os maledictione et amaritudine plenum est. ueloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. contritio et infelicitas in uiis eorum, et uiam pacis non cognouerunt. non est timor dei ante oculos eorum'. nollemus quidem tamquam proprii corporis secare iuncturam. sed quoniam tabescentis uulneris putredo pestifera plus habet in abscisione solaminis quam in remissione medicaminis, inuenta est causa salubrior, ne per cuncta membra pestilens irreperet uirus, ut compendioso dolore natum decidat uulnus. famosi ergo criminis reos esse nominat duodecim, inter quos et Felicianum et Praetextatum, sed nomina omnium mihi non occurrunt; et sic infert: qui funesto opere perditionis uas sordidum collecta faeculentia sordidarunt, sed et clericos aliquando

12. 28 Sententia concilii Bagaiensis 15 Ps. 13, 3

2 fratrem tuum *om.* *Γ* 9 illos suos *v* enim cum *fv* 20 e proprii *alias* 21 secare iuncturam] iunctura praecidi *alias* 24 salubris *f* 25 inrepat *alias* 26 esse] ecce *v* 27 praetestatum *Γ* 28 infert sic *fv* 30 sordidarunt *Γf* glutinarunt *v et Aug. alias*

ecclesiae Carthaginis, qui, dum facinori intersunt, illicito incestui praebuerunt lenocinium, dei praesidentis arbitrio uniuersalis concilii ore ueridico damnatos esse cognoscite. eos autem, quos sacrilegi surculi non polluere plantaria, hoc est qui a Maximiani capite proprias manus uerecundo fidei pudore retraxerunt, ad matrem ecclesiam redire permisimus. uolebant pumicare faciem suam, quia sacrilegis ignoscebant et aperte schismaticis uiam redeundi concedebant. quid est hoc, rogo. modo mihi dignetur exponere, quomodo eos sacrilegi surculi non polluere plantaria. quare illis dilationem das, si nullam partem in Maximiani schismate habere potuerunt? si autem socii sunt factionis, quamuis non fuerint praesentes ordinationi, quomodo illos non inquinat Maximianus, et totum orbem terrarum semel absens damnatus, tertio praesens absolutus inquinat Caecilianus? non inquinat Afer Afros, uiuus uiuos, notus notos, particeps socios, et Caecilianus inquinat transmarinos, inquinat longe positos, ⟨inquinat ignotos,⟩ inquinat nondum natos? tecum sedit a te damnatus, et non te inquinauit Felicianus? ego illum non uidi, tu illum nosti; ego illum innocentem credo, tu istum nocentem damnasti. aut si fateris innocentis te fuisse receptorem, fateris te innocentis fuisse damnatorem.

12. Et tamen, fratres mei, non inuidemus concordiae eorum. inter se suscitata odia diabolica finierunt, quomodo putant, in pacem redierunt. sed hoc dico: si ramus fractus quaesiuit paruum a se fractum, qua diligentia debet arbor ipsa quaerere ramum ex se fractum? ideo sudamus, ideo laboramus, ideo inter eorum arma et cruentas furias circumcellionum

16 cf. Gaud. I 39, 54 post init.

2 lenocinium praebuerunt *alias* 10 dignentur *f* 15 tertium *v* 18 inquinat ignotos *ex Gaud. l. c. inserui* 19 nondum natos *ex Gaud. l. c. recepi* non damnatos *Γfv* 20 inquinauit] inquinat *fv* tu istum nosti *fv, cf. Post gesta cap. 6 p. 106, 1* 24 eorum] ipsorum *fv* 27 paruum] uirgultum *fv, cf. § 7 extr.*

periclitati sumus et adhuc reliquias eorum qualicumque donata a deo patientia toleramus, dum arbor quaerit ramum, dum grex ex ouili Christi ouem perditam quaerit. si pastoralibus uisceribus praediti sumus, per saepes et spinas nos coartare debemus. membris laceratis ouem quaeramus et pastori principique omnium cum laetitia reportemus. multa diximus etiam fatigati, et tamen frater noster, propter quem ista dicimus uobis et cui pariter dicimus et pro quo tanta agimus, adhuc pertinax sistit. constantem se putat fortitudo crudelis. non adhuc de uana et falsa fortitudine glorietur. audiat apostolum dicentem: u i r t u s i n i n f i r m i t a t e p e r f i c i t u r. oremus pro illo. unde scimus quid uelit deus? m u l t a e c o g i t a t i o n e s, sicut scriptum est, i n c o r d e u i r i ; c o n s i l i u m a u t e m d o m i n i m a n e t i n a e t e r n u m.

5 cf. Luc. 15, 4—6 11 II Cor. 12, 9 12 Prou. 19, 21

9 consistit *fv* 14 aeternum. (*minio*) Expliciunt gesta beati augustini epi cū emerito donatistarum epo *Γ*

AVGVSTINI RETRACTATIONVM LIB. II CAP. LXXVII (LI)

(PAG. 187, 16 ED. KNOELL).

GESTA CUM EMERITO DONATISTA, LIBER UNUS.

1. Aliquanto post conlationem, quam cum hereticis Donatistis habuimus, orta est nobis necessitas pergendi in Mauritaniam Caesariensem. ibi apud ipsam Caesaream Emeritum, Donatistarum episcopum, uidimus, unum scilicet eorum septem, quos pro suae causae defensione delegerant, et qui in eadem causa maxime laborauerat. quae cum illo egerimus praesentibus episcopis eiusdem prouinciae et plebe Caesariensis ecclesiae, in qua ciuitate et ciuis et memoratorum hereticorum episcopus fuit, ecclesiastica gesta testantur, quae in meis habentur opusculis. ubi non inueniens, quid responderet, totum sermonem meum, quem de solis Maximianistis in auribus eius et omnium, qui aderant, explicaui, tamquam mutus audiuit.

2. Hic liber uel haec gesta sic incipiunt: *Gloriosissimo Honorio Augusto XII et Constantio iterum VV. CC. consulibus XI Kalendas Octobris Caesarea in ecclesia maiore.*

Lectiones cod. Gratianopolitani 152 saec. XIII:

3 Incipit retractatio beati augustini ep̄i in libro de gestis cum emerito donatistarum ep̄o 6 cesariam 16 Gloriosissimo] Gloriosissimis imperatoribus 17 Augusto *om.* Constantio—CC.] theodosio VIII. 18 XI] ·XII· Kł cesareȩ

uniuersorum tam frequenti paene trecentorum episcoporum sic placuit omnibus, sic exarserunt omnes, ut parati essent episcopatum pro Christi unitate deponere et non perdere, sed deo tutius commendare. duo ibi uix inuenti sunt quibus displiceret, unus annosus senex, qui hoc etiam dicere liberius ausus est; alter uoluntatem suam tacito uultu significauit. sed posteaquam illum senem liberius hoc dicentem obruit omnium fraterna correptio, illo mutante sententiam uultum etiam ille mutauit. audite ergo, quibus modis etiam ipsa exhortatio facta est propter illum qui ait: qui se humiliat exaltabitur.

7. Item legit: Quid enim dubitemus redemptori nostro sacrificium istius humilitatis offerre? an uero ille de caelis in membra descendit humana, ut membra eius essemus, et nos, ne ipsa eius membra crudeli diuisione lanientur, de cathedris descendere formidamus? propter nos nihil sufficientius quam christiani fideles et oboedientes sumus; hoc ergo semper simus. episcopi autem propter christianos populos ordinamur; quod ergo christianis populis ad christianam pacem prodest, hoc de nostro episcopatu faciamus. Augustinus episcopus dixit: Propter nos hoc debemus esse quod uos. quid debes esse tu cuicumque loquor uestrum? christianus fidelis oboediens. hoc tu propter te, hoc et ego propter me. ergo, quod tu propter te et ego propter me, semper esse debemus, quod autem sum propter te, sim si tibi prodest, non sim si tibi obest. ecce quod dictum est attendite. item legit: Si serui utiles sumus, cur domini aeternis lucris pro nostris temporalibus sublimitatibus inuidemus? episcopalis dignitas fructuosior nobis erit, si gregem

10 Luc. 18, 14 12. 28 August. epist. 128, 3

6 alter *f* aliter *Γv* 14 humana membra descendit *fv* membra humana descendit *γ* 18 obedientes simus *f* 19 semper sumus *Γf*

Christi deposita magis collegerit quam retenta disperserit. cumque recitaret, Augustinus episcopus dixit: Fratres mei, si dominum cogitamus, locus iste altior specula uinitoris est, non fastigium superbientis. si, cum uolo retinere episcopatum meum, dispergo gregem Christi, quomodo est damnum gregis honor pastoris? item legit: Nam qua fronte in futuro saeculo promissum a Christo sperabimus honorem, si christianam in hoc saeculo noster honor impedit unitatem? haec propterea praestantiae tuae scribenda curauimus et ut per te innotescant omnibus postulamus, ut in adiutorio domini dei nostri, quo admonente ista promittimus et quo adiuuante nos implere posse confidimus, etiam ante collationem, si fieri potest, corda hominum uel infirma uel dura pia caritas aut sanet aut edomet ac sic iam pacificis mentibus non resistamus manifestissimae ueritati et disputationem uel praecedamus concordia uel sequamur. neque enim desperare debemus, si recolunt esse pacificos beatos, quoniam ipsi filii dei uocabuntur, multo dignius et facilius eos uelle, ut pars Donati uniuerso orbi christiano reconcilietur quam uniuersus orbis christianus a parte Donati rebaptizetur, cum praesertim de Maximiani sacrilego et damnato schismate uenientes, quos etiam terrenarum potestatum iussionibus insectando emendare curarunt, tanta diligentia quaesierunt, ut nec baptismum ab eis datum rescindere auderent et quosdam eorum damnatos sine ulla honoris diminutione susciperent, quosdam uero in illius

6 August. epist. 128, 3—4 20 cf. Matth. 5, 9

1 magis deposita *γ* 10 et ut] ut et *γ*, *puncto post* omnibus *posito* 17 disputationem nostram *fvγ* 19 beatos esse pacificos *γ* 27 dilectione (*cf. 12 init.*) quaesierint *γ* 29 honoris eorum deminutione *γ*

discissionis societate impollutos esse censerent. quorum inter se concordiae non inuidemus, sed eos oportet aduertere, quam pie ramum a se fractum tanto studio radix catholica inquirit, si ramus ipse similiter a se paruum fragmen incisum sic colligere laborauit. et alia manu: optamus te, fili, in domino bene ualere.

8. Quo recitato Augustinus episcopus dixit: Audite qui nescitis, audite, obsecro uos. deo gratias, quia ipso praesente loquor. causam istam Maximianistarum, quam uolo modo uobis exponere, ubi omnium calumniarum suarum tamquam malarum mercium nauem fregerunt, causam ergo istam Maximianistarum cum totiens obiecissemus in nostra collatione, nihil aduersus eam dicere potuerunt, id est aduersus obiectionem nostram totiens insertam, totiens repetitam, totiens eorum frontibus illisam nihil omnino respondere potuerunt, quia quod responderent non inuenerunt. audite ergo illam diligenter. ecce hic est, audit me. si mentior, redarguat, probare me compellat. gesta quidem ipsa hic non sunt, sed ibi sit causa. feramus quaslibet dilationes, ut ad documenta necessaria ueniamus, si probauero quod dico. si tamen inde dubitat aut, quod absit, dubitare se fingit, quod pace eius dixerim, non communicet, si non probauero. si autem scit iam me uerum dicere et nouit propterea respondere noluisse, quia quod responderet non potuit inuenire, rogo uos, ut ipsi iudicetis quid sit tolerabilius, in honore suo suscipere a se damnatum an fratrem agnoscere non aliquando a se conuictum. intendite, obsecro, audite narrationem.

9. Maximianus quidam diaconus fuit Carthaginiensis in parte Donati. siue merito superbiae suae siue, ut ipsi putant, merito iustitiae suae offendit episcopum suum, id est Primianum Carthaginiensem, siue inique, si superbus meliorem, siue iuste, si probus inprobiorem. excommunicatus est a Primiano.

1 esse] fuisse *γ* 3 tanto studio ramum a se fractum *γ* 6 laborauerit *Γm1* 29 Carthaginensis *et* 32 Carthaginensem *Γfv*

perrexit ad episcopos uicinos, concitauit inuidiam Primiano, accusauit eum apud illos. uentum est ad Carthaginem. uoluerunt qui uenerunt multi episcopi Donatistae ad se uenire Primianum, sicut uoluerunt maiores istorum ad se uenire Caecilianum. factione cognita noluit ad istos uenire Primianus, sicut ad illos noluit uenire Caecilianus. damnatus est ab istis absens Primianus, sicut ab illis damnatus est absens Caecilianus. qualem imaginem rerum uoluit deus ante oculos nostros recenti tempore ponere, quoniam nimis antiqua iam delebat obliuio! damnatus est absens. ab aliis episcopis partis Donati Primianus communioni est restitutus, immo quia eum non deposuerunt, in sua sede firmatus est. damnati sunt Maximianistae, sicut a peregrinis episcopis et transmarinis absoluto Caeciliano meruit damnari Donatus. damnatus est Maximianus cum duodecim ordinatoribus suis. factio quidem ipsa plurimos continebat; centum erant fortassis episcopi. sed ne maior praecisio fieret, isti noluerunt paucis deiectis multis imponere disciplinam. damnarunt solos qui affuerunt ordinationi Maximiani, quando contra episcopum suum illicite est leuatus episcopus; ceteri in ipsa factione constituti, si redire ad ecclesiam uellent, in suis permitterentur honoribus. uerbis quidem suis ostendebant eos foris esse ab ecclesia; quem enim hortaris ut intret, foris est. constituto ergo die, intra quem diem si redirent nihil eis obessent quae aduersus Primianum dicebantur, decreto Bagaiensi firmauerunt, damnatus est Maximianus cum duodecim. coepit agi, ut damnati de basilicis pellerentur. interpellantur iudices, interpellantur proconsules, in iudicium allegatur episcopale Bagaiense concilium. dicuntur haeretici, demonstrantur damnati, impetrantur iussiones, auxilia congregantur, uenitur ad eiciendos de basilicis homines damnatos et in sua pertinacia constitutos. illis condemnatis populi qui fauebant restiterunt, ubi non potuerunt uicti sunt, in locum eorum qui uicti sunt et expulsi alii ordinati sunt.

17 uoluerunt *v* 19 eleuatus *fv* 24 eis nihil *fv* 25 bagalensi *Γ* firmarunt *fv* 28 bagalense *Γ*

ex quibus duos nouimus, ut de ceteris taceamus, unum Felicianum ⟨Mustitanum⟩, alterum Praetextatum Assuritanum, quos post annos duos aut tres per Optatum Gildonianum post multas illis illatas persecutiones iudiciariis prosecutionibus et tota acrimonia potestatum in suis honoribus susceperunt. post damnationem suam, post eiectionem, post persecutiones susceperunt illos in honoribus suis, adiunxerunt sibi socios atque collegas. nam in loco unius ipsorum Praetextati Assuritani alium iam ordinauerant nomine Rogatum, qui modo catholicus est, cui exercitus istorum, id est agmen circumcellionum, linguam et manum praecidit. illi autem, qui per ipsum tempus, quo illi damnati foris erant, ferme per triennium baptizati sunt a damnatis, baptizati sunt foris ab ecclesia istorum, sic sunt suscepti. nemo dixit 'non habes baptismum, quia foris es baptizatus': et rebaptizatur qui uenit de Epheso de Smyrna de Thessalonica de ceteris ecclesiis, quas suo labore apostoli plantauerunt et ad quas legimus missas apostolorum epistulas, quas audimus in ecclesia recitari.

10. Sententia tenetur, et quantum audiuimus ab ipso fratre nostro, quem deus faciat pacatum fratrem nostrum, ab isto Emerito est dicta sententia ubi illi damnati sunt. legatur ipsa sententia ubi illi damnati sunt, et legatur sententia ubi Caecilianum damnauerunt maiores istorum, et uideamus qui rei peiores facti sunt, qui grauiore sententia puniti, qui strepitu maiore damnati. ibi dixit: licet enim uiperei seminis noxios partus uenenati uteri alueus diu texerit et concepti sceleris uda coagula in aspidum membra tardo se calore uaporauerint, tamen conceptum

25 Sententia concilii Bagaiensis

2 Mustitanum *suppleui* praetestatum *Γ* 4 persecutionibus *f* 8 praetestati *Γ* 9 ordinauerunt *fv* 16 smirna *Γ* 18 epistolas *Γfv* 21 dictata *fv*, *cf. Cresc. III 19, 22* dictator uel dictor illius sententiae 25 *Aug. sententiam concilii Bagaitani ex memoria recitat; cf. infra 11* nomina omnium mihi non occurrunt 27 uda] unda *Γ* 28 tardiose calor euaporauerit *Γ*

uirus euanescente umbraculo occultari non potuit. nam etsi sero publicum tamen parricidium et facinus suum feta scelerum uota pepererunt, quod ante praedictum est: 'parturiit iniustitiam, concepit dolorem et peperit iniquitatem.' sed quoniam serenum iam fulget e nubilo nec est confusa criminum silua, cum ad poenam designata sunt nomina — indulgentia enim antehac fuerat —, dum clementiae dimittimus lineam, inuenit causa quos puniat. et inter cetera: loquamur, carissimi fratres, schismatis causas, quia iam non possumus tacere personas. Maximianum fidei aemulum, ueritatis adulterum, ecclesiae matris inimicum, Dathae, Chorae et Abiron ministrum. haec uerba sunt partis Donati in Maximianistas isto ut audiuimus dictante prolata. scitis autem qui sunt Dathan, Chore et Abiron. ipsi primo schisma fecerunt, quibus poena usitata non suffecit: uiuos aperta terra deuorauit. Dathae, Chorae et Abiron ministrum; uerba ipsius sunt, de pacis gremio sententiae fulmen excussit. audite adhuc: et quod adhuc eum, inquit, dehiscens terra non absorbuit, ad maius iudicium superis reseruauit. raptus enim poenam sui compendio lucrauerat funeris; usuras nunc grauioris colligit faenoris, cum mortuus interest uiuis. uerba sunt ipsius Maximianum damnantis uel potius, ut ipse dicit, 'ore ueridico' fulminantis. et tamen collecti sunt aspides uiperae parricidae nec exsufflatur baptismus, quem dedit aspis uipera parricida. audistis, quantus ignis exarserit eloquentiae, quando inuenit faenum quod posset incendere.

4 Ps. 7, 15   10. 18. 20 Sententia concilii Bagaiensis   17 cf. Num. 16, 32   26 cf. pag. 195, 3

1 unbraculo *Γ*   2 facinus et parricidium *v et Aug. alias*   8 indulgentia *scripsi* indulgentiae *Γfv, cf. Cresc. IIII 31, 38*   10 kam̃i *Γ*   13 *et* 18 Dathan *f*   16 sint *fv*   21 sorbuit *alias*   22 iudicium] supplicium *alias*   poenam *om. Γ*   23 sui] suam *alias*   27 exsuflatur *Γ*

frater Emerite, amplexus es fratrem tuum Felicianum tui oris fulmine condemnatum: agnosce fratrem tuum Deuterium tibi etiam genere sociatum.

11. Quotienscumque, fratres mei, causam istam Maximianistarum, quam sicut potui uobis exposui, eis cum in collatione ageremus obiecimus, plus inde tacuit quam modo in omnibus tacet. non se occultent tergiuersatoria non defensione sed fuga. dicunt enim, quod dilationem illis dederint et intra dilationem illos susceperint. hoc falsum est; duodecim cum Maximiano damnati sunt, ceteri autem non aderant ordinationi eius, quando ei manus imposita est. illis dilationem dederunt; nam uerba ipsius ista sunt: nec solum hunc, inquit, sceleris sui mors iusta condemnat; trahit etiam ad consortium criminis plurimos catena sacrilegii, de quibus scriptum est: 'uenenum aspidum sub labiis eorum quorum os maledictione et amaritudine plenum est. ueloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. contritio et infelicitas in uiis eorum, et uiam pacis non cognouerunt. non est timor dei ante oculos eorum'. nollemus quidem tamquam proprii corporis secare iuncturam. sed quoniam tabescentis uulneris putredo pestifera plus habet in abscisione solaminis quam in remissione medicaminis, inuenta est causa salubrior, ne per cuncta membra pestilens irreperet uirus, ut compendioso dolore natum decidat uulnus. famosi ergo criminis reos esse nominat duodecim, inter quos et Felicianum et Praetextatum, sed nomina omnium mihi non occurrunt; et sic infert: qui funesto opere perditionis uas sordidum collecta faeculentia sordidarunt, sed et clericos aliquando

12. 28 Sententia concilii Bagaiensis 15 Ps. 13, 3

2 fratrem tuum *om.* *Γ* 9 illos suos *v* enim cum *fv* 20 e proprii *alias* 21 secare iuncturam] iunctura praecidi *alias* 24 salubris *f* 25 inrepat *alias* 26 esse] ecce *v* 27 praetestatum *Γ* 28 infert sic *fv* 30 sordidarunt *Γf* glutinarunt *v et Aug. alias*

ecclesiae Carthaginis, qui, dum facinori intersunt, illicito incestui praebuerunt lenocinium, dei praesidentis arbitrio uniuersalis concilii ore ueridico damnatos esse cognoscite. eos autem, quos sacrilegi surculi non polluere plantaria, hoc est qui a Maximiani capite proprias manus uerecundo fidei pudore retraxerunt, ad matrem ecclesiam redire permisimus. uolebant pumicare faciem suam, quia sacrilegis ignoscebant et aperte schismaticis uiam redeundi concedebant. quid est hoc, rogo. modo mihi dignetur exponere, quomodo eos sacrilegi surculi non polluere plantaria. quare illis dilationem das, si nullam partem in Maximiani schismate habere potuerunt? si autem socii sunt factionis, quamuis non fuerint praesentes ordinationi, quomodo illos non inquinat Maximianus, et totum orbem terrarum semel absens damnatus, tertio praesens absolutus inquinat Caecilianus? non inquinat Afer Afros, uiuus uiuos, notus notos, particeps socios, et Caecilianus inquinat transmarinos, inquinat longe positos, ⟨inquinat ignotos,⟩ inquinat nondum natos? tecum sedit a te damnatus, et non te inquinauit Felicianus? ego illum non uidi, tu illum nosti; ego illum innocentem credo, tu istum nocentem damnasti. aut si fateris innocentis te fuisse receptorem, fateris te innocentis fuisse damnatorem.

12. Et tamen, fratres mei, non inuidemus concordiae eorum. inter se suscitata odia diabolica finierunt, quomodo putant, in pacem redierunt. sed hoc dico: si ramus fractus quaesiuit paruum a se fractum, qua diligentia debet arbor ipsa quaerere ramum ex se fractum? ideo sudamus, ideo laboramus, ideo inter eorum arma et cruentas furias circumcellionum

16 cf. Gaud. I 39, 54 post init.

2 lenocinium praebuerunt *alias* 10 dignentur *f* 15 tertium *v* 18 inquinat ignotos *ex Gaud. l. c. inserui* 19 nondum natos *ex Gaud. l. c. recepi* non damnatos *Γfv* 20 inquinauit] inquinat *fv* tu istum nosti *fv, cf. Post gesta cap. 6 p. 106, 1* 24 eorum] ipsorum *fv* 27 paruum] uirgultum *fv, cf. § 7 extr.*

periclitati sumus et adhuc reliquias eorum qualicumque donata a deo patientia toleramus, dum arbor quaerit ramum, dum grex ex ouili Christi ouem perditam quaerit. si pastoralibus uisceribus praediti sumus, per saepes et spinas nos coartare debemus. membris laceratis ouem quaeramus et pastori principique omnium cum laetitia reportemus. multa diximus etiam fatigati, et tamen frater noster, propter quem ista dicimus uobis et cui pariter dicimus et pro quo tanta agimus, adhuc pertinax sistit. constantem se putat fortitudo crudelis. non adhuc de uana et falsa fortitudine glorietur. audiat apostolum dicentem: u i r t u s i n i n f i r m i t a t e p e r f i c i t u r. oremus pro illo. unde scimus quid uelit deus? m u l t a e c o g i t a t i o n e s, sicut scriptum est, i n c o r d e u i r i; c o n s i l i u m a u t e m d o m i n i m a n e t i n a e t e r n u m.

5 cf. Luc. 15, 4—6 11 II Cor. 12, 9 12 Prou. 19, 21

9 consistit *fv* 14 aeternum. (*minio*) Expliciunt gesta beati augustini epi cū emerito donatistarum epo *Γ*

AVGVSTINI RETRACTATIONVM LIB. II CAP. LXXVII (LI)

(PAG. 187, 16 ED. KNOELL).

GESTA CUM EMERITO DONATISTA, LIBER UNUS.

1. Aliquanto post conlationem, quam cum hereticis Donatistis habuimus, orta est nobis necessitas pergendi in Mauritaniam Caesariensem. ibi apud ipsam Caesaream Emeritum, Donatistarum episcopum, uidimus, unum scilicet eorum septem, quos pro suae causae defensione delegerant, et qui in eadem causa maxime laborauerat. quae cum illo egerimus praesentibus episcopis eiusdem prouinciae et plebe Caesariensis ecclesiae, in qua ciuitate et ciuis et memoratorum hereticorum episcopus fuit, ecclesiastica gesta testantur, quae in meis habentur opusculis. ubi non inueniens, quid responderet, totum sermonem meum, quem de solis Maximianistis in auribus eius et omnium, qui aderant, explicaui, tamquam mutus audiuit.

2. Hic liber uel haec gesta sic incipiunt: *Gloriosissimo Honorio Augusto XII et Constantio iterum VV. CC. consulibus XI Kalendas Octobris Caesarea in ecclesia maiore.*

Lectiones cod. Gratianopolitani 152 saec. XIII:

3 Incipit retractatio beati augustini epi in libro de gestis cum emerito donatistarum epo 6 cesariam 16 Gloriosissimo] Gloriosissimis imperatoribus 17 Augusto *om.* Constantio—CC.] theodosio VIII. 18 XI] ·XII· Kł cesaree

XII.

CONTRA GAVDENTIVM DONATI-
STARVM EPISCOPVM

LIBRI II

Δ = cod. musei Britannici add. 17291 saec. XII, quondam Parcensis
f = editio Frobeniana, Basileae 1569
v = editio Migniana

LIBER PRIMUS.

I. 1. Gaudentius Donatistarum Tamugadensis episcopus cum se ipsum in ecclesia quibusdam sibi adiunctis perditis incendere minaretur, uiro spectabili tribuno et notario Dulcitio, cui piissimus imperator leges suas exsequendas cura perficiendae unitatis iniunxit, agenti, ut oportebat, cum furentibus mansuete et prius ad eundem Gaudentium litteras pacificas danti duas rescripsit epistulas, unam breuiorem et perlatoribus, sicut indicat, festinantibus festinatam, alteram uero prolixiorem, in qua secundum scripturas se respondisse diligentius arbitratur. ita ergo scripta eius opitulante domino institui refutare, ut etiam qui sunt ingenio tardiores ad omnia me respondisse non dubitent. nam prius uerba eius ponam, deinde nostra subiungam non sic, quemadmodum feci, cum Petiliani litteris responderem. ibi enim per loca singula, quando uerba ipsius inseruntur, positum est Petilianus dixit, quando autem mea uerba redduntur, Augustinus respondit. unde mihi, tamquam mentitus fuerim, calumniatus est, dicens quod numquam mecum comminus disputauerit; quasi propterea non dixerit quod scripsit, quia hoc non in uerbis eius audiui sed in litteris legi, aut ego ideo non responderim, quia non eo praesente locutus sum, sed scriptis eius uicissim scribendo respondi. quid faciamus hominibus, qui tale cor habent aut eos, quibus sua scripta innotescere cupiunt, tale

Augustini contra Gaudentium donatistarum ep̄m lib. I'. *Δ*   2 Thamugadensis *v, ut Parm. II 4, 8; at cf. Retract. II 85 (59)*, Tamogadiensi *Cresc. III 29, 33*, Tamugadensis *epist. 108, 5*, Tamugadi *It. Ant. p. 34*, Tamogaziensis *Not. prou. Num. 77*   3 quibusdam—4 spectabili *om. Δ*   9 altera *Δ*   uero *om. fv*   17 autem *et* uerba *om. fv*   19 cominus *Δfv*   20 *alt.* non *om. Δ*   21 audiui* *Δ*   24 sua *om. f*   scripta sua *v*

cor habere opinantur? sed etiam talibus hic satisfaciamus et, quando ponimus uerba Gaudentii, non dicamus 'Gaudentius dixit', sed 'uerba epistulae', et quando respondemus, non dicamus 'Augustinus respondit', sed 'ad haec responsio'. sic ergo incipiamus refellere Gaudentii epistulam priorem atque breuiorem.

2. Uerba epistulae: *Honorabili ac nimium nobis, si sic uolueris, desiderando Dulcitio tribuno et notario Gaudentius episcopus.* ad haec responsio: Non debemus etiam ista discutere, ne propemodum in superfluis immoremur, cum sint loca necessaria, quae nos aliquanto diutius loqui cogant.

II. 3. Uerba epistulae: *Religionis tuae scripta percepi per eos, quos et moribus et instituto suo cunctis caros esse manifestum est.* ad haec responsio: Neque hoc discutiam, quomodo dixeris 'religionis tuae' homini, quem potius inreligiosum putas. reddidisti quippe honorificentiam, sicut reddendam existimasti, quia ille te honorificentius tractauit in litteris, quas ad te dedit, quam catholicus haereticum debuit, putans tuam mentem tali fieri sermocinatione sanabilem.

III. 4. Uerba epistulae: *In quibus tam multa*, inquit, *a tua dignatione dicta sunt, quae nunc interim conticesco. sed quoniam ingenii tui acumen minus aduertit, quod nos in eodem scripto nec innocentes plenos nec reos asserere potuisti.* ad haec responsio: Quomodo non asseruit reos, quos dixerit male congregatos? quomodo non asseruit reum, quod dixerit, quod te duce miserorum animae nefando exitu periturae sint, adiciens te intellegere debere, quae te et in hoc mundo inuidia et in illo ultimo desperando iudicio poena poterit manere? quomodo non asseruit reum, quem sicut potuit exhortatus est, ut imitandum aliorum secutus exemplum dimisso errore prioris

1 hic] sic *fv* 5 ac *fv* 8 triburio *Δ* 16 reddisti *Δ* 20 inquid *Δ* 23 plene *fv* 24 aseruit *Δ* dixit *fv* 25 quod] quum *f* cum *v* 26 nefande *Δm1* 27 *pr.* te] te in te *Δf* quae] quanta *fv* 28 desperando—poena] iudicio desperatio *fv* poterint permanere *Δ* 29 exortatus *Δ*

haereseos te ad unam et ueram dei conferas fidem? uerumtamen nos non tribuni uerba defendere, sed haeretici refutare suscepimus. si quid ergo iste noster tamquam laicus militaris dixit incautius, quis ei non ignoscat? quis ecclesiae catholicae de uerbis eius praeiudicandum esse contendat? tu perpensius considera quid loquaris, quem pars Donati in nostra conlatione, quae apud Carthaginem facta est, sex aliis adiunctum etiam defensorem suae diuisionis edidit.

IIII. 5. Uerba epistulae: *Quodsi criminosos,* inquit, *existimas, fugienda est uobis damnanda societas.* ad haec responsio: Plane fugienda est societas criminosorum, sed non respuenda est correctorum. illud ergo ita salubriter deuitamus, ut hoc misericorditer uelimus optemus instemus.

V. 6. Uerba epistulae: *Si uero innocentes putas,* inquit. *quod etiam ipse dixisti, persecutores nos in fide Christi constituti sustinere gaudemus.* ad haec responsio: Consideraui litteras tribuni ad te datas et nusquam in eis legi, quod te dixerit innocentem, sed ab aliis audisse uel cognouisse prudentem. sic autem in scripturis sanctis non solum boni, uerum etiam mali uocari solent. nam hoc ibi nomen etiam serpens hominis deceptor accepit. quod enim quidam interpretati sunt 'sapientissimum omnium bestiarum', 'prudentissimum' potius Graeci codices habent, unde in Latinam linguam scriptura illa translata est. sed si eos putandum est innocentes a tribuno esse dictos, quos a te ad exitium teneri dixit inuitos, quid mirum, si et illic fieri credidit, quod in aliis locis factum esse cognouit? non est ergo unde gaudeas te pati persecutionem, cum inuenire non possis quomodo te asseras innocentem. absit autem ut ista persecutio dicenda sit hominum, cum sit potius pro hominibus liberandis persecutio uitiorum, qua-

6 cf. Breuic. I 4 22 cf. Gen. 3, 1

2 nos *om. fv* 5 praedicandum *Δ* 7 cartaginem *Δ* 8 elidit *Δ; an* elegit? *cf.* delegissent *Breuic. l. c.* 9 quo si criminosus inquid *Δ* 10 est *om. f* 11 est respuenda *fv* 12 salubriter ita *fv* 14 nos putas *fv* 15 nos *om. fv* 27 persecutioiem *Δ*

frater Emerite, amplexus es fratrem tuum Felicianum tui oris fulmine condemnatum: agnosce fratrem tuum Deuterium tibi etiam genere sociatum.

11. Quotienscumque, fratres mei, causam istam Maximianistarum, quam sicut potui uobis exposui, eis cum in collatione ageremus obiecimus, plus inde tacuit quam modo in omnibus tacet. non se occultent tergiuersatoria non defensione sed fuga. dicunt enim, quod dilationem illis dederint et intra dilationem illos susceperint. hoc falsum est; duodecim cum Maximiano damnati sunt, ceteri autem non aderant ordinationi eius, quando ei manus imposita est. illis dilationem dederunt; nam uerba ipsius ista sunt: nec solum hunc, inquit, sceleris sui mors iusta condemnat; trahit etiam ad consortium criminis plurimos catena sacrilegii, de quibus scriptum est: 'uenenum aspidum sub labiis eorum quorum os maledictione et amaritudine plenum est. ueloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. contritio et infelicitas in uiis eorum, et uiam pacis non cognouerunt. non est timor dei ante oculos eorum'. nollemus quidem tamquam proprii corporis secare iuncturam. sed quoniam tabescentis uulneris putredo pestifera plus habet in abscisione solaminis quam in remissione medicaminis, inuenta est causa salubrior, ne per cuncta membra pestilens irreperet uirus, ut compendioso dolore natum decidat uulnus. famosi ergo criminis reos esse nominat duodecim, inter quos et Felicianum et Praetextatum, sed nomina omnium mihi non occurrunt; et sic infert: qui funesto opere perditionis uas sordidum collecta faeculentia sordidarunt, sed et clericos aliquando

12. 28 Sententia concilii Bagaiensis 15 Ps. 13, 3

2 fratrem tuum *om.* *Γ* 9 illos suos *v* enim cum *fv* 20 e proprii *alias* 21 secare iuncturam] iunctura praecidi *alias* 24 salubris *f* 25 inrepat *alias* 26 esse] ecce *v* 27 praetestatum *Γ* 28 infert sic *fv* 30 sordidarunt *Γf* glutinarunt *v et Aug. alias*

ecclesiae Carthaginis, qui, dum facinori intersunt, illicito incestui praebuerunt lenocinium, dei praesidentis arbitrio uniuersalis concilii ore ueridico damnatos esse cognoscite. eos autem, quos sacrilegi surculi non polluere plantaria, hoc est qui a Maximiani capite proprias manus uerecundo fidei pudore retraxerunt, ad matrem ecclesiam redire permisimus. uolebant pumicare faciem suam, quia sacrilegis ignoscebant et aperte schismaticis uiam redeundi concedebant. quid est hoc, rogo. modo mihi dignetur exponere, quomodo eos sacrilegi surculi non polluere plantaria. quare illis dilationem das, si nullam partem in Maximiani schismate habere potuerunt? si autem socii sunt factionis, quamuis non fuerint praesentes ordinationi, quomodo illos non inquinat Maximianus, et totum orbem terrarum semel absens damnatus, tertio praesens absolutus inquinat Caecilianus? non inquinat Afer Afros, uiuus uiuos, notus notos, particeps socios, et Caecilianus inquinat transmarinos, inquinat longe positos, ⟨inquinat ignotos,⟩ inquinat nondum natos? tecum sedit a te damnatus, et non te inquinauit Felicianus? ego illum non uidi, tu illum nosti; ego illum innocentem credo, tu istum nocentem damnasti. aut si fateris innocentis te fuisse receptorem, fateris te innocentis fuisse damnatorem.

12. Et tamen, fratres mei, non inuidemus concordiae eorum. inter se suscitata odia diabolica finierunt, quomodo putant, in pacem redierunt. sed hoc dico: si ramus fractus quaesiuit paruum a se fractum, qua diligentia debet arbor ipsa quaerere ramum ex se fractum? ideo sudamus, ideo laboramus, ideo inter eorum arma et cruentas furias circumcellionum

16 cf. Gaud. I 39, 54 post init.

2 lenocinium praebuerunt *alias* 10 dignentur *f* 15 tertium *v* 18 inquinat ignotos *ex Gaud. l. c. inserui* 19 nondum natos *ex Gaud. l. c. recepi* non damnatos *Γfv* 20 inquinauit] inquinat *fv* tu istum nosti *fv, cf. Post gesta cap. 6 p. 106, 1* 24 eorum] ipsorum *fv* 27 paruum] uirgultum *fv, cf. § 7 extr.*

periclitati sumus et adhuc reliquias eorum qualicumque donata a deo patientia toleramus, dum arbor quaerit ramum, dum grex ex ouili Christi ouem perditam quaerit. si pastoralibus uisceribus praediti sumus, per saepes et spinas nos coartare debemus. membris laceratis ouem quaeramus et pastori principique omnium cum laetitia reportemus. multa diximus etiam fatigati, et tamen frater noster, propter quem ista dicimus uobis et cui pariter dicimus et pro quo tanta agimus, adhuc pertinax sistit. constantem se putat fortitudo crudelis. non adhuc de uana et falsa fortitudine glorietur. audiat apostolum dicentem: uirtus in infirmitate perficitur. oremus pro illo. unde scimus quid uelit deus? multae cogitationes, sicut scriptum est, in corde uiri; consilium autem domini manet in aeternum.

5 cf. Luc. 15, 4—6 11 II Cor. 12, 9 12 Prou. 19, 21

9 consistit *fv* 14 aeternum. (*minio*) Expliciunt gesta beati augustini epi cū emerito donatistarum epo *Γ*

AVGVSTINI RETRACTATIONVM LIB. II CAP. LXXVII (LI) (PAG. 187, 16 ED. KNOELL).

GESTA CUM EMERITO DONATISTA, LIBER UNUS.

1. Aliquanto post conlationem, quam cum hereticis Donatistis habuimus, orta est nobis necessitas pergendi in Mauritaniam Caesariensem. ibi apud ipsam Caesaream Emeritum, Donatistarum episcopum, uidimus, unum scilicet eorum septem, quos pro suae causae defensione delegerant, et qui in eadem causa maxime laborauerat. quae cum illo egerimus praesentibus episcopis eiusdem prouinciae et plebe Caesariensis ecclesiae, in qua ciuitate et ciuis et memoratorum hereticorum episcopus fuit, ecclesiastica gesta testantur, quae in meis habentur opusculis. ubi non inueniens, quid responderet, totum sermonem meum, quem de solis Maximianistis in auribus eius et omnium, qui aderant, explicaui, tamquam mutus audiuit.

2. Hic liber uel haec gesta sic incipiunt: *Gloriosissimo Honorio Augusto XII et Constantio iterum VV. CC. consulibus XI Kalendas Octobris Caesarea in ecclesia maiore.*

Lectiones cod. Gratianopolitani 152 saec. XIII:

3 Incipit retractatio beati augustini ep̄i in libro de gestis cum emerito donatistarum ep̄o   6 cesariam   16 Gloriosissimo] Gloriosissimis imperatoribus   17 Augusto *om.*   Constantio—CC.] theodosio VIII.   18 XI] ·XII·   Kł   cesareę

XII.

CONTRA GAVDENTIVM DONATI-
STARVM EPISCOPVM

LIBRI II

Δ = cod. musei Britannici add. 17291 saec. XII, quondam Parcensis
f = editio Frobeniana, Basileae 1569
v = editio Migniana

LIBER PRIMUS.

I. 1. Gaudentius Donatistarum Tamugadensis episcopus cum se ipsum in ecclesia quibusdam sibi adiunctis perditis incendere minaretur, uiro spectabili tribuno et notario Dulcitio, cui piissimus imperator leges suas exsequendas cura perficiendae unitatis iniunxit, agenti, ut oportebat, cum furentibus mansuete et prius ad eundem Gaudentium litteras pacificas danti duas rescripsit epistulas, unam breuiorem et perlatoribus, sicut indicat, festinantibus festinatam, alteram uero prolixiorem, in qua secundum scripturas se respondisse diligentius arbitratur. ita ergo scripta eius opitulante domino institui refutare, ut etiam qui sunt ingenio tardiores ad omnia me respondisse non dubitent. nam prius uerba eius ponam, deinde nostra subiungam non sic, quemadmodum feci, cum Petiliani litteris responderem. ibi enim per loca singula, quando uerba ipsius inseruntur, positum est Petilianus dixit, quando autem mea uerba redduntur, Augustinus respondit. unde mihi, tamquam mentitus fuerim, calumniatus est, dicens quod numquam mecum comminus disputauerit; quasi propterea non dixerit quod scripsit, quia hoc non in uerbis eius audiui sed in litteris legi, aut ego ideo non responderim, quia non eo praesente locutus sum, sed scriptis eius uicissim scribendo respondi. quid faciamus hominibus, qui tale cor habent aut eos, quibus sua scripta innotescere cupiunt, tale

Augustini contra Gaudentium donatistarum epm lib. I'. *Δ* 2 Thamugadensis *v, ut Parm. II 4, 8; at cf. Retract. II 85 (59)*, Tamogadiensi *Cresc. III 29, 33*, Tamugadensis *epist. 108, 5*, Tamugadi *It. Ant. p. 34*, Tamogaziensis *Not. prou. Num. 77* 3 quibusdam—4 spectabili *om. Δ* 9 altera *Δ* uero *om. fv* 17 autem *et* uerba *om. fv* 19 cominus *Δfv* 20 *alt.* non *om. Δ* 21 audiui* *Δ* 24 sua *om. f* scripta sua *v*

cor habere opinantur? sed etiam talibus hic satisfaciamus et, quando ponimus uerba Gaudentii, non dicamus 'Gaudentius dixit', sed 'uerba epistulae', et quando respondemus, non dicamus 'Augustinus respondit', sed 'ad haec responsio'. sic ergo incipiamus refellere Gaudentii epistulam priorem atque breuiorem.

2. Uerba epistulae: *Honorabili ac nimium nobis, si sic uolueris, desiderando Dulcitio tribuno et notario Gaudentius episcopus.* ad haec responsio: Non debemus etiam ista discutere, ne propemodum in superfluis immoremur, cum sint loca necessaria, quae nos aliquanto diutius loqui cogant.

II. 3. Uerba epistulae: *Religionis tuae scripta percepi per eos, quos et moribus et instituto suo cunctis caros esse manifestum est.* ad haec responsio: Neque hoc discutiam, quomodo dixeris 'religionis tuae' homini, quem potius inreligiosum putas. reddidisti quippe honorificentiam, sicut reddendam existimasti, quia ille te honorificentius tractauit in litteris, quas ad te dedit, quam catholicus haereticum debuit, putans tuam mentem tali fieri sermocinatione sanabilem.

III. 4. Uerba epistulae: *In quibus tam multa,* inquit, *a tua dignatione dicta sunt, quae nunc interim conticesco. sed quoniam ingenii tui acumen minus aduertit, quod nos in eodem scripto nec innocentes plenos nec reos asserere potuisti.* ad haec responsio: Quomodo non asseruit reos, quos dixerit male congregatos? quomodo non asseruit reum, quod dixerit, quod te duce miserorum animae nefando exitu periturae sint, adiciens te intellegere debere, quae te et in hoc mundo inuidia et in illo ultimo desperando iudicio poena poterit manere? quomodo non asseruit reum, quem sicut potuit exhortatus est, ut imitandum aliorum secutus exemplum dimisso errore prioris

1 hic] sic *fv* 5 ac *fv* 8 triburio *Δ* 16 reddisti *Δ* 20 inquid *Δ* 23 plene *fv* 24 aseruit *Δ* dixit *fv* 25 quod] quum *f* cum *v* 26 nefande *Δm1* 27 *pr.* te] te in te *Δf* quae] quanta *fv* 28 desperando—poena] iudicio desperatio *fv* poterint permanere *Δ* 29 exortatus *Δ*

haereseos te ad unam et ueram dei conferas fidem? uerumtamen nos non tribuni uerba defendere, sed haeretici refutare suscepimus. si quid ergo iste noster tamquam laicus militaris dixit incautius, quis ei non ignoscat? quis ecclesiae catholicae de uerbis eius praeiudicandum esse contendat? tu perpensius considera quid loquaris, quem pars Donati in nostra conlatione, quae apud Carthaginem facta est, sex aliis adiunctum etiam defensorem suae diuisionis edidit.

IIII. 5. Uerba epistulae: *Quodsi criminosos,* inquit, *existimas, fugienda est uobis damnanda societas.* ad haec responsio: Plane fugienda est societas criminosorum, sed non respuenda est correctorum. illud ergo ita salubriter deuitamus, ut hoc misericorditer uelimus optemus instemus.

V. 6. Uerba epistulae: *Si uero innocentes putas,* inquit. *quod etiam ipse dixisti, persecutores nos in fide Christi constituti sustinere gaudemus.* ad haec responsio: Consideraui litteras tribuni ad te datas et nusquam in eis legi, quod te dixerit innocentem, sed ab aliis audisse uel cognouisse prudentem. sic autem in scripturis sanctis non solum boni, uerum etiam mali uocari solent. nam hoc ibi nomen etiam serpens hominis deceptor accepit. quod enim quidam interpretati sunt 'sapientissimum omnium bestiarum', 'prudentissimum' potius Graeci codices habent, unde in Latinam linguam scriptura illa translata est. sed si eos putandum est innocentes a tribuno esse dictos, quos a te ad exitium teneri dixit inuitos, quid mirum, si et illic fieri credidit, quod in aliis locis factum esse cognouit? non est ergo unde gaudeas te pati persecutionem, cum inuenire non possis quomodo te asseras innocentem. absit autem ut ista persecutio dicenda sit hominum, cum sit potius pro hominibus liberandis persecutio uitiorum, qua-

6 cf. Breuic. I 4   22 cf. Gen. 3, 1

2 nos *om. fv*   5 praedicandum *Δ*   7 cartaginem *Δ*   8 elidit *Δ; an* elegit? *cf.* delegissent *Breuic. l. c.*   9 quo si criminosus inquid *Δ*   10 est *om. f*   11 est respuenda *fv*   12 saluhriter ita *fv*   14 nos putas *fv*   15 nos *om. fv*   27 persecutiōiem *Δ*

lem facit aegris etiam diligentia medicorum. quamuis etsi essetis innocentes, hinc efficeremini nocentes, quia occidere cupitis innocentes. qui enim se innocentes conantur asserere et tamen uitae suae nolunt parcere, quid aliud quam innocentes conuincuntur occidere?

VI. 7. Uerba epistulae: *In hac autem ecclesia*, inquit, *in qua dei nomen et Christi eius, ut etiam ipse dixisti, in ueritate semper est frequentatum, nos aut uiui, quamdiu deo placuerit, permanemus aut, ut dignum est dei familia, intra dominica castra uitae exitum terminamus, sub ea scilicet condicione, quia, si uis fuerit operata, tunc id poterit euenire. nemo enim tam demens est, ut nullo impellente festinet ad mortem.* ad haec responsio: Neque hoc in tribuni litteris legitur a te in ueritate inuocatum nomen dei, quamuis dixerit inuocatum. quamquam etiamsi dixisset, posset hoc intellegi non ad uestram gloriam, sed ad poenam. nam et de gentibus impiis apostolus dixit: q u i u e r i t a t e m i n i n i q u i t a t e d e t i n e n t, ut et uos facitis, qui ueritatem baptismi diuini in iniquitate detinetis erroris humani. unde nos cum uestram corrigimus iniquitatem, non utique debemus illius sacramenti rescindere ueritatem. profiteris sane, innocens homo, aliis quidem uerbis, cum ecclesia te ac tuos interituros. cum enim dicis 'in ecclesia', quid aliud uis intellegi nisi cum ecclesia, quandoquidem id agere ignibus praeparas? haec est innocentia partis Donati, ut hoc faciatis adiunctis mortibus uestris, quod etiam apud Carthaginem in inuidiam nostram de basilicis, quae uestrae fuerunt, sicut potuistis et cum quibus potuistis, fecisse asseueramini sine mortibus uestris. quis enim uos non credat zelando fecisse, quod facere etiam moriendo disponitis? si autem illud non uos fecistis, hoc certe

17 Rom. 1, 18

2 nocentes] innocentes *Δ* 6 inquid *Δ* 7 nomen dei *fv* 8 semper *om. f* uiui] ueri *f* 10 terminabimus *f* 14 inuocatum in ueritate *fv* 15 si *om. Δ* 16 nestram *Δm1* 17 qui *ex* que *Δ* 18 et *om. f* nos *Δm1* 19 in *om. Δf* 24 paras *f* 25 moribus *f* 29 zelando] uolendo *f* 30 uos non *fv*

furiosius est quod uos facere praeparatis. sed dixisti: *si uis fuerit operata* et adiunxisti: *nemo est enim tam demens, qui nullo impellente festinet ad mortem:* quanto est ergo dementior, qui, cum impellatur ad uitam, festinat ad mortem!

VII. 8. Uerba epistulae: *Eos autem qui nobiscum sunt,* inquit, *testem deum facio eiusque omnia sacramenta, quod exhortatus sum et impensissime persuasi, ut, qui haberet uoluntatem egredi, securus publice fateretur. nec nos enim inuitos retinere possumus, qui didicimus ad dei fidem nullum esse cogendum.* ad haec responsio: Cur autem non te etiamsi non inuitorum retentorem, tamen ad bonum opus exhortatorem apertissime profiteris, si quod facturus es bonum est? an forte quam malum sit et ipse intellegis atque id te facturum magis ut terreas quam ut impleas comminaris, aut mentiendo infidelis aut uerum dicendo crudelis?

VIII. 9. Uerba epistulae: (*et alia manu:*) *Opto te incolumem in rei publicae actibus florentem et a christianorum inquietudine recedentem.* ad haec responsio: Possumus eum et nos optare et incolumem et in rei publicae actibus florentem, sed non ab haereticorum correctione quiescentem.

VIIII. 10. Uerba posterioris epistulae: *Honorabili et omni affectu desiderando Dulcitio Gaudentius episcopus.* ad haec responsio: Si omni affectu desideras hominem, quare cum illo tenere Christi respuis unitatem? an reddendo malum quasi pro malo, quem tuum persecutorem putas, rebaptizare desideras?

X. 11. Uerba epistulae: *Solent sibi,* inquit, *sola fama noti cupere aut inserto inuicem aspectu uerba miscere aut incogniti saltem non horrere praesentiam. tua uero censura, quod*

1. 2 pag. 204, 11—12

1 paratis *f* sed] Et *Δ* 2 enim *om. f* 3 festinent *Δ* quando *per comp. Δ* clementior *Δ* 4 festinet *fv* 7 exortatus *Δ* 8 enim] non, *sed del. Δ* 9 fidēm *Δ* 12 fateris *f* 13 facturum te *fv* 19 *pr.* et *om. fv* incolumen *f* 20 quiescentem. Incipiunt uerba posterioris epłe eiusdem donatistarum episcopi ad eūdem *Δ* Libri primi finis *f* 21 Verba epistolae secundae *v* 27 sibi] igitur *f* 28 incerto *v*

absentem me inueneris gratulatum te, quod autem redierim contristatum, litteris intimasti. ad haec responsio: Non omnes, qui sibi sola fama noti sunt, uidere inuicem uolunt, sed quos bene ipsa fama commendat. mirum est autem re uera quod tibi accidit, ut tu eum desiderandum dicas, a quo te persecutionem perpeti quereris, ille autem, qui te persequitur, absentem te malit esse et nolit eum, quem persequitur, inuenire. sed hoc unde, nisi quia te potius eorum persecutorem uoluit intellegi, quorum in Christo salutem tua praesentia credidit impediri?

XI. 12. Uerba epistulae: *Sed quoniam praeterita die,* inquit, *ne epistulari responso siluissem, propter moram portantium certa quaeque strictim ac breuiter intimaui, nunc mihi dignationis tuae scriptis sacrosanctae legis diuinae uerbis est respondendum. dominus dicit: innocentem et iustum non occides et purgatione non purgabis reum. certum est igitur in dei iudicio pari crimine parique reatu esse deuinctos, qui reum absoluerit et qui occiderit innocentem. si ante communionem rei erant a te nominatus Gabinius uel ceteri fideifragi in malo illi lapsu consortes, secundum dei uoces absolui minime debuerunt. si autem tamquam innocentes uel sancti recepti sunt, quare in ea fide permanentes, unde uelut sanctos accipitis, occiditis innocentes?* ad haec responsio: Inuidiose et mendaciter loqueris. ille quippe, ad quem loqueris, non tale praeceptum accepit ut occidamini, sed ut corrigamini; quod si nolueritis, ne correctionem impediatis aliorum, in exilium mittemini. quod si a iustis fieri non debet iniustis, cur etiam falso uoluistis de Caeciliani exilio in nostra

15 Ex. 23, 7 28 cf. Breuic. III 20, 38 sqq.

1 te *om. f* 2 insinuasti *f* 3 nolunt *Δ* 7 et *om. f* 11 dies inquid *Δ* 12 ne in *fv* 13 atque *fv* insinuaui *f* 15 dixit *fv* 16 et *om. fv* 17 pari] pan *Δ* deuinctum *f* 19 erat *f* a te] ante *Δ* Gabinius *scripsi* gabiius *Δ* Gabinus *fv* caeteri* *Δ* 20 fidefragi *fv* lapsui *Δ* 23 uelud *Δ* 24 et *om. f* 28 iniustis *om. f* falsa *f* uostra *Δ* uestra *f*

conlatione gloriari, quo eum missum uestris maioribus instantibus a Constantino imperatore dixistis? iste autem tribunus ad quem scribis, cui legum pro unitate latarum cura mandata est, usque adeo uult ut uiuas, ut timeat ne ipse te occidas. ecce constitue tibi ante oculos ipsum et te ipsum! ipse te in Christi pace uult uiuere, tu in parte Donati te quaeris occidere: quis uestrum sit tuus persecutor agnosce.

XII. 13. Gabinius autem iam noster, qui fuit aliquando uester, et alii quam plurimi, qui ex uobis ad nos considerata catholica ueritate transierunt, non ideo tibi uideantur a uestra contagione non fuisse purgati, quia non sunt a nobis rebaptizati. hi enim, qui nondum baptizati sunt, a peccatis omnibus in catholica ecclesia lauacro regenerationis abluuntur, in eis autem, qui hoc sacramentum non ad auxilium, sed ad iudicium foris accipiunt, quia nec in desertore uiolamus characterem regium, fit illud sicut scriptum est: c a r i t a s c o o p e r i t m u l t i t u d i n e m p e c c a t o r u m. ecce quemadmodum possunt, quos non oportet baptizari, ipsa catholicae unitatis caritate mundari, ut non incipiat eis inesse intus quod et foris inerat, sed incipiat eis prodesse intus quod foris oberat. non itaque a uobis accipimus uelut sanctos — ad nos enim transeundo sanctificantur, qui manendo apud uos sancti esse omnino non possunt — nec uos innocentes occidimus, quos etiam reos uiuere uolumus.

XIII. 14. Sed tu, qui testimonium diuinae uocis bene recolis et nobis obicis deum dixisse: *innocentem et iustum non occides*, si innocens et iustus es, quare te occidis? nos te innocentem et iustum non dicimus et tamen nolumus occidaris: tu te innocentem et iustum arbitraris et innocenti iustoque

16 I Petr. 4, 8 26 pag. 206, 15 (Ex. 23, 7)

3 pro unitate latarum] promulgatarum *f* 5 constitui *fv* 8 Gabinus *fc* noster *om.* *Δ* 9 uester] noster ur̄ ut̄ (*sic*) *Δ* 10 ibi *Δ* 11 uobis *Δ* 12 hii *Δ* 13 abluntur *Δ* 15 indertore *Δ* 16 caracterem *Δ* sicut] quod *fv* 19 intus inesse *fv* 21 uelud *Δ* 27 es et iustus *fv* est *Δm1* occidisti *Δ* nos] non *Δm1f* 28 non *om.* *f* nolumus] *add.* ut *fv* 29 arbitrararis *Δ* iustoque] et iusto *fv*

non parcis. certe ipse dixisti: *in dei iudicio pari crimine parique reatu esse deuinctos, qui reum absoluerit et qui occiderit innocentem.* quare ergo absoluisti Felicianum Maximianistam reum? quare innocentem occidis et te ipsum? nos autem nec reum absoluimus, sed ut mereatur absolui prius corrigi cupimus, nec te innocentem, siue tibi parcas siue te occidas, si in parte Donati remanseris, iudicamus. nam de quantalibet innocentia glorieris, te ipsum innocentem occidendo innocens esse non poteris, nisi forte mihi respondeas et dicas: 'cum me occido, non innocentem utique occido, quia ipsa uoluntate, qua me occidere statuo, reus efficior animo, priusquam corpus occidero'. hoc si dicis, uerum dicis et te miris modis accusando defendis. cum enim te ostendis in te occidendo prius ipso proposito tuo fieri nocentem, procul dubio facinore perpetrato nemo te conuincet, quod occideris innocentem. hac itaque ratione colligitur, quod, cum multi innocentes ab aliis occidantur, a se ipso innocens nullus occiditur. ea quippe cogitatione, qua occidere se ipse molitur, innocentia prius exspoliatur, ut, cum se occidit, non innocens moriatur. hoc tibi contingeret, si, antequam te occidere praeparares, innocens esses. nunc uero quia et antea iam haereticus innocens non eras, non erit, si te occideris, tuae iniquitatis initium, sed augmentum.

XIIII. 15. Uerba epistulae: *Nam de sancto Emerito,* inquit, *Caesariensi falsa ad nos pro merito fama peruenit. quod si ⟨sic⟩ esset, audi apostolum dicentem: s i e x c i d e r u n t a f i d e q u i d a m i l l o r u m, n u m q u i d i n f i d e l i t a s i l l o r u m f i d e m*

1 pag. 206, 17 26 Rom. 3, 3—4

1 certe] certum est igitur ut (*om. v*) *fv* 2 deuinctum *f* 3 innocentem (iustum *f*) occiderit *fv*, *cf. p. 206, 18* 10 *pr.* occidendo *Δm1* 12 te *post* modis *tr. fv* 14 tuo *scripsi* suo *Δ*, *om. fv* innocentem *Δm2* 15 memo *Δm1* conuincit *Δ* 17 nullus innocens occidatur *fv* 18 se *om. Δ* ipsum *f* 19 spoliatur *f* non *om. Δ* 20 te] tibi *per comp. Δ* occideres, praeparares ut *f* 25 Caesareensi *Δv*, *item infra* nos *scripsi* uos *Δfv* pro certo *fv* 26 sic *addidi* audi *coni. v* ad *Δ* apud *fv* 27 nunquid *Δ*

dei euacuauit? absit. ad haec responsio: Dicendum est de Emerito Caesariensi quod tu dicere timuisti. falsa quidem de illo fama iactata est, quod catholicus factus sit, sed quemadmodum hoc audistis, ita totum quod factum est nosse potuistis. cur ergo laudes coepiscopi tui, cuius tibi pro exemplo nomen obiectum est, tacere uoluisti? profecto si fecit aliquid laude dignum in tanto articulo, non abs te fuit utique reticendum. sed quia laudibus eius non uis ut te inuidere potuisse credamus, quare ergo tacuisti, nisi quia de illo erubescere timuisti? uenit ergo Emeritus Caesaream illic positis et praesentibus nobis. uenit autem non apprehensus cuiusquam sagacitate, non adductus alterius potestate, sed excitatus propria uoluntate uidere nos uoluit. uidimus eum, ad ecclesiam catholicam pariter uenimus, adfuit maxima multitudo: nihil pro sua seu uestra defensione dicere potuit, communicare noluit, dilatus perseuerauit, conuictus obmutuit, inlaesus abscessit. quid fieri potuit pro nostra mansuetudine lenius, quid pro ueritate catholicae inuictius, quid pro uestra, si sapiatis, correctione salubrius? cum enim sponte ad nos nisi pro uobis contra nos dicturus aliquid non uenisset, profecto dixisset, si quod diceret inuenisset. quaecumque enim cur ueniret praeparauerat dicere, adiuuante misericordia domini ante sunt nostra praeuentione refutata quam illius circumuentione prolata. et certe si putas eum potuisse, sed noluisse respondere, lege quod cum illo actum est et ipse responde. si in pacem catholicam transisset Emeritus, diceretis eum non diuina miseratione consensisse lumini ueritatis, sed ponderi persecutionis humana infirmitate cessisse. si denique captus adduceretur inuitus, non inopia respondendi, sed euadendi

1 euacuabitur Δ, *cf. p. 210, 21* 2 merito Δ dicere tu *fv* 5 coe epi Δ 6 si••• Δ 8 eius laudibus *fv* 15 seu] *add.* pro *f* 16 uoluit Δ 17 potuit *om. f* 18 catholica *fv* *alt.* pro *om.* Δ, *sed in ras.* p *cernitur* 19 sapitis *fv* potuit salubrius *f* 20 contra uos *f* non uenisset] conuenisse Δ 21 cur *scripsi* ut Δ*fv* 22 inueniret Δ*m1* 24 uoluisse Δ 25 ipse *om. f* 27 non *ex* in Δ*m1* 28 cessise Δ

consilio tacuisse pro uestro arbitrio iactaretis. nunc uero quando quidem ultro uenit, profecto quod tacuit non lingua, sed causa defecit, quod autem transire in unitatem catholicam noluit, animam superbam confusio pertinacissimam fecit. sed hoc quantum ad ipsius exitium atque supplicium, tantum ad aliorum confirmationem salutemque profecit. si enim uiderent Emeritum nobis communicantem, suspicarentur hominem formidantem; cum autem uiderunt et in parte Donati permanentem et tamen aduersus fidem catholicam reticentem, magis illis apparuit contra suos pro nobis silendo clamare. an uero cum uoce atque ore sano et libero staret, non erat pro causa nostra contra uos testis idoneus Emeritus ille, ille, inquam, Emeritus et inimicus et mutus?

XV. 16. Sed bene tibi uisus es uestros auctoritate uidelicet apostolica consolari. non propter Emeritum, qui non potuit plus facere pro uobis, quam quod non inueniens, quid loqueretur pro uobis, non tamen discessit a uobis, sed propter alios, qui uestro errore derelicto in societatem catholicam inmutati in melius aggregantur, commemorasti propterea dixisse apostolum: *si quidam illorum exciderunt a fide, numquid infidelitas illorum fidem dei euacuauit? absit.* re uera hoc restat, ut excidisse dicantur a fide qui deo crediderunt, fidem tenere qui hominibus credunt. in semine tuo benedicentur omnes gentes dominus dixit: ecce cui credunt, qui ex uobis ad nos transeunt. Caeciliani peccato perisse transmarinas gentes homines dixerunt: ecce quibus credunt, qui in uestra societate persistunt. et dicis eos excidisse a fide, qui fidem dei secuti sunt, et eos fidem dei habere, qui in uerbis hominum remanserint. ubi est ergo, quod

20 Rom. 3, 3—4; cf. pag. 208, 26 23 Gen. 22, 18

8 uiderent *f* 9 fidem *om. fv* 10 pro nobis *om. fv* damnare *f* 11 ern̄t (– *cras.*) *Δ* 12 nostra *scripsi* nestra *Δ* uestra causa *fv* uos *scripsi* nos *Δfv* Emeritus, inquam *fv* 14 est *f* 17 abscessit *fv* 19 inmutati *scripsi* inuuitati *Δ* mutati *fv* 23 et fidem *fv* 24 dixit deus *fv* 28 a fidē *Δm1* habere dei *fv* 29 remanserunt *fv*

huic sententiae abs te commemoratae continuo subiecit apostolus: est autem deus uerax, omnis autem homo mendax, si a fide exciderunt, qui credunt quod dixit deus dominus uerax, et in fide persistunt, qui credunt quod dixit homo mendax?

XVI. 17. Uerba epistulae: *Fugam mihi,* inquit, *quasi ex lege persuades, sed factor legis tantum debet audiri, quia Paulus apostolus dicit: non auditores legis iusti sunt apud deum, sed factores legis iustificabuntur. nam audi et dominum dicentem, quia pastor bonus animam suam ponit pro ouibus suis, mercenarius autem et cuius non sunt oues propriae, uidet lupum uenientem et fugit et lupus rapit eas et dispergit.* ad haec responsio: Ecce quomodo intellegit euangelium pars Donati! itane apostolus non pastor, sed mercenarius erat, quando per murum in sporta submissus fugit manus eius, qui eum conprehendere cupiebat, et tu es pastor, qui eas quas domini dicas oues, ut errore in animo pereant, furore corpus interimant, etiam tecum uis perdere, tecum quaeris occidere, nec audis pastorem pastorumque principem dicentem: fur non uenit nisi ut occidat et perdat? ad hoc uenisti qui abscesseras, ad hoc redisti qui fugeras? hoc opus furis est et latronis, non pastoris atque custodis. uerumtamen etiam nobis non te cogentibus uide, quia omnes collegas tuos qui fugerunt non pastores, sed mercenarios intellegi uoluisti. sed si essent apud te dominicae oues, aut tecum uenirent, ut etiam te correctum possent habere pastorem, aut te dimisso fugerent ad pastorem. mercennarius autem, quem significat dominus, uiso lupo non

2 Rom. 3, 4 8 Rom. 2, 13 10 Ioh. 10, 11—12 15 cf. Act. 9, 25 20 Ioh. 10, 10

1 commemorata ē *Δ* subiungit *fv* 2 *alt.* autem *om. Δ* 3 deus dominus *om. f* 4 dominus *om. v* 8 sunt *s. l. Δm1* 10 bonus pastor *fv* 11 mercenarius *sic Δ praeter lin. 28* et *om. fv* 13 dispergunt *Δ* 16 sportam summissus *f* 17 eos quos *f* domini dicas *scripsi* dominicas *Δfv* 18 intimant *Δ* 20 que principem *om. f* 26 ut] aut *Δf*

corpore, sed animo fugit, quando deserit timore iustitiam, sicut fugit Secundus uester Tigisitanus, quando Purpurium Liniatensem de homicidio confessum magisque terribilem, ne primatum uel episcopatum perderet, timuit. corpore autem etiam boni illi pastores apostoli in persecutione fugerunt nec ideo tamen oues Christi cura et animo reliquerunt. si ergo et tu pastor esses, prius in lupi parte non esses, deinde imperium domini tui, qui seruos suos fugere in persecutionibus iussit, per os cuiuslibet etiam peccatoris oboedienter audisses nec contra dominum tuum argumentareris et diceres: *factor legis tantum debet audiri, quia Paulus apostolus dicit: non auditores legis iusti sunt apud deum, sed factores legis iustificabuntur.*

XVII. 18. Quid in aliam sententiam uerba manifesta conuertitis? auditores legis et non factores apud deum iustos negauit: ab hominibus, quando uerum dicunt, audiri non prohibuit, ne, sicut tu, loqueretur contra dominum suum dicentem de quibusdam: quae dicunt facite, quae autem faciunt facere nolite. dicunt enim et non faciunt. uides quemadmodum Christus etiam per homines auditores ac praedicatores legis et non factores alios eam tamen audire praecepit et eius esse factores; et tu dicis: *factor legis tantum debet audiri,* et uolens redarguere quasi persecutorem tuum loqueris aduersus creatorem tuum. peccatori quidem dicit dominus: ut quid tu enarras iustificationes meas et assumis testamentum meum per os tuum?, sed ideo, quia illi nihil prodest, qui dicit et quod dicit non facit; prodest autem illi, qui etiam per malum bonum audit et

2 cf. Optat. I 14. Cresc. III 27, 30. Breuic. III 15, 27 11 Rom. 2, 13 18 Matth. 23, 3 25 Ps. 49, 16

2 purpuraum *Δ* 3 Limatensem *fv* 4 perderet uel episcopatum *fv* 6 relinquerunt *Δm1* 7 tu *om. f* prior *f* inperium *Δ* 16 non *om. Δ* 17 tu *om. Δ* 19 nolite facere *fv* 20 etiam] et *fv* 21 ac] et *fv* eam *ex* eas *Δ* 22 eius *om. f* 25 deus *fv* iustitias *fv* 26 assummis testamtum *Δ* 27 quia *om. f* ille *Δ* 28 etiam *om. f*

quod audit facit. non est quidem speciosa laus in ore peccatoris, sed speciosa est in uita moribusque factoris, etiamsi hanc ex ore audierit peccatoris. quantumlibet ergo existima tribunum esse peccatorem et legis non esse factorem, oboedienter tamen audi non istum, sed illum etiam per istum qui dicit: si uos persecuti fuerint in una ciuitate, fugite in aliam. quid statis? audite et fugite; Christus hoc imperat, non tribunus. nisi forte respondes et dicis: 'ait quidem Christus: si uos persecuti fuerint in ista ciuitate, fugite in aliam; sed quare de ista ciuitate discedam, quando nec iste meus persecutor est nec ego Christi sum auditor?' ac per hoc si manseris, lupus es saeuiens, et si fugeris, lupus es timens. et quoniam sponsus dicit: nisi cognoueris temet ipsam, o pulcra in mulieribus, exi tu in uestigiis gregum et pasce haedos tuos in tabernaculis pastorum, etiamsi te pastorem esse gloriaris, tamen, quia de ouili dominico existi, haedos tuos pascis, non oues Christi.

XVIII. 19. Uerba epistulae: *Deinde,* inquit, *quae loca erunt, quae in hac persecutionis procella undique perturbatos tranquillitati seruandos tamquam in portum recipiant sacerdotes, quando dominus dixerit: cum uos persequi coeperint in hac ciuitate, fugite in aliam [ciuitatem]. tute tunc fugiebant apostoli, quia neminem pro eis proscribi iusserat imperator. nunc uero christianorum receptores proscriptionibus territi pericula formidantes non solum non recipiunt, uerum etiam uidere timent quos tacite uenerantur.* ad haec responsio: Hoc plane laudo quod agnoscitis uos, sed quod uos non

1 cf. Eccli. 15, 9 6. 9 Matth. 10, 23 14 Cant. 1, 7 22 Matth. 10, 23

1 laus] salus *Δ* 2 est *om. f* 3 audierit ex ore *fv* 11 descendam *Δ* est persecutor *fv*, *ut p. 214, 6* 12 adiutor *Δ* 13 *pr.* et *om. fv* 15 gregum tuorum *fv* 18 aedos *Δ* 20 perturbata tranquillitate *fv* 22 quando] qn (*sic*) *Δ* 23 ciuitatem *seclusi, om. fv* 24 apostolum *Δ* 25 proscriptoribus *f* 26 recipiciunt *Δ* 28 *alt.* uos *om. f* non uos *v*

corrigitis doleo. quid enim hac tua professione manifestius, qua satis declaras non uos ad eorum pertinere consortium, quibus dominus ait: s i u o s p e r s e c u t i f u e r i n t i n u n a c i u i t a t e, f u g i t e i n a l i a m? nempe hoc est quod paulo ante dixi posse te mihi uerissime respondere, si dicas: 'nec iste meus est persecutor nec ego Christi sum auditor.' ecce apertissime hoc dicis. quomodo enim es auditor Christi, cum ille suis auditoribus, hoc est sectatoribus, promittat usque in finem saeculi, quandocumque persecutionem passi fuerint, non defuturas ad quas confugiant ciuitates, dicens: c u m a u t e m p e r s e q u e n t u r u o s i n c i u i t a t e i s t a, f u g i t e i n a l i a m. a m e n e n i m d i c o u o b i s, n o n c o n s u m m a b i t i s c i u i t a t e s I s r a e l, d o n e c u e n i a t f i l i u s h o m i n i s? tu autem in hac persecutione, quam uos querimini perpeti, iam deesse uobis dicis loca, quo fugere et ubi tamquam in portu possitis ab hac tempestate requiescere, loquens contra promissionem Christi, qui dicit non defuturas ciuitates, quo fugiant sui qui persecutionem patiuntur, donec ueniat, id est usque ad consummationem saeculi. quia ergo ille hoc promisit suis quod uos non inuenitis, profecto ille mentitur, si uos eius estis; sed quia ipse non mentitur, uos eius non estis. ac per hoc nec tribunus cui rescribis persecutor est uester, sed persecutor est persecutoris uestri, hoc est erroris uestri, quo compulsi talia facitis, ut de illorum genere sitis, de quibus scriptum est, quod persecutionem sunt passi ab ipsis factis suis. proinde si intellegatis, quid in uobis qui uos diligunt persequantur, ipsa sine dubio a quibus persecutionem patimini facta mala uestra fugietis et coniungemini eis, qui ut uos liberent

3. 10 Matth. 10, 23 · 5 pag. 213, 11 · 25 cf. Sap. 11, 21

2 declaras satis *fv* · 4 alia *Δ* · 5 dixi* *Δ* · 6 auditor sum Christi *fv* · 7 hoc apertissime *fv* · 9 non—ciuitates *ante* quandocumque—fuerint *tr. fv* · 10 quascunque *f* · 12 enim *om. fv* · consumabitis *Δ* · 20 inuenietis *Δ* · 21 ille *fv* · 23 *pr.* est *om. fv* · 25 passi sint *fv* · 26 persequuntur *f* · 28 ut *bis Δ* · uos *om. f*

persequuntur uestros persecutores; non enim nisi uestros persequuntur errores.

XVIIII. 20. Uerba epistulae: *Per opificem,* inquit, *rerum omnium dominum Christum omnipotens deus fabricatum hominem ut deo similem libero dimisit arbitrio. scriptum est enim: fecit deus hominem et dimisit eum in manu arbitrii sui. quid mihi nunc humano imperio eripitur, quod largitus est deus? aduerte, uir summe, quanta in deum sacrilegia perpetrentur, ut quod ille tribuit auferat humana praesumptio et pro deo se id facere inaniter iactet. magna dei iniuria, si ab hominibus defendatur. quid de deo aestimat qui eum uiolentia uult defendere, nisi quia non ualet suas ipse iniurias uindicare?* ad haec responsio: Secundum istas uestras falsissimas uanissimasque rationes habenis laxatis atque dimissis humanae licentiae inpunita peccata omnia relinquantur, nullis oppositis repagulis legum nocendi audacia et lasciuiendi libido bacchetur, non rex suum regnum, non dux militem, non prouincialem iudex, non dominus seruum, non maritus uxorem, non pater filium a libertate et suauitate peccandi minis ullis poenisue compescat. auferte quod sana doctrina pro sanitate orbis terrarum sapienter per apostolum dicit et, ut confirmetis in arbitrio tanto peiore quanto liberiore filios perditionis, delete quod ait uas electionis: omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit. non est enim potestas nisi a deo, quae autem sunt, a deo ordinatae sunt. quapropter qui resistit potestati dei ordinationi resistit; qui autem resistunt ipsi sibi iudicium adquirunt. principes enim non sunt timori bono operi, sed malo. uis autem non

6 Eccli. 15, 14 23 Rom. 13, 1—4

7 arbitri *Δ* mihi *ex* me *Δ* 10 id facere *om. f* iact̄* (e *s.* c *add.*) *Δ* 14 fallacissimas *fv* 16 nul (*del.*) nullis *Δ* 17 laciuiendi *Δ* bachetur *Δ* 19 non] nec *fv* 20 nimis *Δ* 22 ut et *Δ* 25 sunt, a deo] a deo sunt *fv* 26 ordinata *Δfv, correxi* potestati] uoluntati *Δ* 29 boni operis, sed mali *fv*

timere potestatem? bonum fac, et habebis laudem ex illa; dei enim minister est uindex in ira ei qui male agit. delete ista, si potestis, aut ista, sicut facitis, si non potestis delere, contemnite. habete de his omnibus pessimum arbitrium, ne perdatis liberum arbitrium, aut certe, quia sicut homines hominibus erubescitis, clamate, si audetis: 'puniantur homicidia, puniantur adulteria, puniantur cetera quantalibet sceleris siue libidinis facinora seu flagitia: sola sacrilegia uolumus a regnantium legibus impunita.' an uero aliud dicitis, cum dicitis: *magna dei iniuria, si ab hominibus defendatur. quid de deo aestimat qui eum uiolentia uult defendere, nisi quia non ualet suas ipse iniurias uindicare?* haec dicentes quid aliud dicitis nisi: 'nulla potestas hominis contradicat atque obstrepat nostro libero arbitrio, quando iniuriam facimus deo'? o dolor! fraudata sunt tali magisterio tempora antiqua, quoniam nondum eras natus, quando sanctus Moyses iniurias suas lenissime pertulit, dei uero seuerissime uindicauit. tu nunc autem doctior haeretica praesumptione inuidiosissime clamas: *fecit deus hominem et dimisit eum in manu arbitrii sui. quid mihi nunc humano imperio eripitur, quod largitus est deus?*, hoc uidelicet flagitans, ut ad faciendas iniurias deo, qui cum libero arbitrio fecit hominem, liberum tibi arbitrium relinquatur ab homine. sed illi etiam, qui decreto Nabuchodonosor regis proposita poena interitus sui et dispersionis domorum suarum a blasphemando deo Sidrac Misac Abdenago terribiliter prohibebantur et acriter si contemnerent plecterentur, dicere potuerunt quod ipse dixisti: *magna dei iniuria, si ab hominibus defendatur.*

10. 28 pag. 215, 10   19 Eccli. 15, 14 et pag. 215, 6   26 cf. Dan. 3, 29 (96)

2 iram *fv*, *cf. Parm. I 8, 13*   3 au aut *Δm1*   sicut ista *Δ*   6 auditis *Δ*   7 puniantur homicidia *om. Δ*   9 uere *f*   11 existimat *Δ*   12 iudicare *Δ*   13 hominis potestas *fv*   17 leuissime *f*   18 tu nunc *scripsi* tunc *Δ* tu *fv*   doctor *fv*   19 inuidiossime *Δ*   23 arbitrium tibi *fv*   24 nabugodonosor *Δ*   26 misaac *Δ*   et Abdenago *fv*, *cf. Petil. II 92, 211. Ep. c. Don. 20, 54*   28 defensatur *f*

quid de deo aestimat qui eum uiolentia uult defendere, nisi quia non ualet suas ipse iniurias uindicare? haec uerba tua prorsus etiam illi dicere potuerunt et fortasse dixerunt, etsi non eadem libertate, non dissimili uanitate.

21. Datum est igitur homini, quando creatus est, liberum arbitrium, sed ut, si esset male faciens, fieret patiens. denique illi primi homines, cum peccassent, morte damnati sunt, et priusquam mors eis extrema etiam corporis suppleretur, in exilium de paradiso missi sunt. mitiora in uos constituit imperator propter mansuetudinem christianam: exilium uobis uoluit inferre, non mortem. sed uos homines docti, considerantes quid debeatur merito et quid minus sit in supplicio, non de iudicio illius, sed de uestro additis mortem. nolite perire in aeternum, dum uobis hoc tempore ad offendendum deum concedi ab hominibus uultis liberum arbitrium. audi apostolum et habebis magnum compendium, quo tibi regia potestas nocere non possit: bonum fac, et habebis laudem ex illa. ex illa et ante nos iusti habuerunt laudem, non solum qui regibus religiosis fideliter paruerunt, uerum etiam qui reges impios pro dei ueritate aduersarios pertulerunt: illi laudem obauditionis, ⟨isti laudem passionis⟩, utrique tamen ex illa, sed bonum faciendo, non potestatibus resistendo. quod autem uos facitis, non solum bonum non est, sed grande malum est, unitatem Christi pacemque conscindere, contra promissa euangelica rebellare et aduersus eum de quo dictum est: dominabitur a mari usque ad mare et a flumine usque ad terminos orbis terrae, hoc est aduersus uerum et summum regem christianorum, tamquam ciuili bello christiana signa portare. sufficiat ergo uobis ad occasionem correctionis, quod pro tam magnis malis uestris longe mitiora et minora recipitis, si non uobis ultro quod imperator non

17 Rom. 13, 3 26 Ps. 71, 8

5 ergo *fv* 11 considantes *Δ* 13 aditis *f* 15 uult *Δ* 21 isti laudem passionis *add. mg. v, om. Δfv* 31 recipitis *scripsi* recipis *Δ* recepistis *fv* *pr.* non] nobis *Δ* ultio *Δ* non imperator *fv* c (*del.*) ñ *Δ*

constituit ingeratis, et nolite ad impunitatem licentiosam liberum arbitrium uobis ab hominibus uelle concedi, ne in ipsius dei manus infelicius incidatis. nam et maiores uestri iudicauerunt in huiusmodi iniuriis dei liberum hominis arbitrium non relinquendum a regibus inpunitum, quia, licet haberent causam malam, Caecilianum tamen episcopum persequendo usque ad imperatoris Constantini iudicium perduxerunt.

XX. 22. Uerba epistulae: *Nostram uero fidem,* inquit, *quam dominus Christus apostolis dereliquit, solae nobis istae persecutiones gratissimam reddunt. felices, inquit, eritis, cum uos persecuti fuerint homines et maledixerint et dixerint aduersus uos omne nequam propter filium hominis. gaudete et exultate, quia merces uestra multa est in caelis; sic enim persecuti sunt et prophetas qui ante uos fuerunt patres eorum. si tantum solis apostolis dictum est, usque ad ipsos fides habuit praemia, et quid proderat postea credituris? unde constat omnibus dictum. deinde dicit apostolus Paulus: qui uolunt in Christo sancte uiuere, persecutionem patiantur necesse est. hoc autem in euangelio dominus dixit: ueniet hora, ut omnis qui interficit uos putet se uictimam dare deo. sed haec facient, quia non cognouerunt patrem neque me.* ad haec responsio: Recte ista dicerentur a uobis quaerentibus martyrum gloriam, si haberetis martyrum causam. non enim felices ait dominus qui mala ista patiuntur, sed qui propter filium hominis patiuntur, qui est Christus Iesus. uos autem non propter ipsum patimini, sed contra ipsum; patimini quippe ideo, quia non ei creditis, et toleratis ideo, ne credatis. quomodo ergo uos eam fidem tenere iactatis, quam dominus Christus apostolis dereliquit? an usque adeo

10 Matth. 5, 11—12 18 II Tim. 3, 12 20 Ioh. 16, 2—3

def. Δ 2 uobis *om. f* in *om. Δ* 4 huius mundi *Δ* 6 •τñ *Δ* persequendum *f* 7 costantini *Δ* 8 *uerba* inquit quam dominus *usque ad cap. 36, 46* non dixit stabunt *desunt in Δ* 10 gratissimam *scripsi* grauissimam *fv* 17 et *om. f*

caecos et surdos uultis esse homines, ut non legant, non audiant euangelium, ubi nouerint, quam fidem de sua ecclesia dominus Christus apostolis dereliquit? ex qua diuisi atque separati nihil aliud facitis quam contra uerba capitis et corporis rebellatis, et tamen propter filium hominis ac fidem quam reliquit apostolis uos persecutionem sustinere iactatis. omittamus alia et nouissima uerba eius in terris audiamus, ubi uideamus, quam fidem de ecclesia reliquit apostolis, quale testamentum quodammodo fecerit non uitam finiturus, sed sine fine uicturus, non mittendus in sepulchrum, sed ascensurus in caelum. surgens enim a mortuis posteaquam apparuit discipulis suis intuendus oculis manibusque tractandus: oportebat, inquit, impleri quae scripta sunt in lege et prophetis et psalmis de me. tunc aperuit illis sensum, ut intellegerent scripturas, et dixit eis: quoniam sic scriptum est et sic oportebat pati Christum et resurgere tertia die, et praedicari in nomine eius paenitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem. itemque in monte Olíueti, postquam nihil ulterius in terris positus dixit, sed quod maxime fuerat necessarium hoc commendauit extremum. multi quippe erant futuri per uniuersas partes terrae uindicaturi sibi nomen ecclesiae et contra uniuersam domum, quae per uniuersam terram cantat canticum nouum, de quo scriptum est: cantate domino canticum nouum, cantate domino omnis terra, de suarum quisque ruinarum angulis latraturi. aliud namque apostoli audire cupiebant et quod illis maxime fuerat necessarium non quaerebant: dic nobis, inquiunt, si in tempore hoc praesentabis [et quando] regnum Israel? at ille: non est, inquit, uestrum nosse tempora [uel momenta]

12 Luc. 24, 44—47 25 Ps. 95, 1 29 Act. 1, 6—9

def. Δ 10 sepulcrum *v* 17 tertia *August. passim* tertio *fv* 20 itemque *etc.* ἀνακόλουθον 30 praesentabis (ἀποκαθιστάνεις) *scripsi* praesentaberis *fv* et quando *deleui* 31 uel momenta *deleui coll. Petil. II 38, 91. Ep. c. Don. 11, 27*

quae pater posuit in sua potestate, sed accipietis uirtutem superuenientis spiritus sancti in uos, et eritis mihi testes in Hierusalem et in totam Iudaeam et Samariam et usque ad terminos terrae. his dictis nubes suscepit eum. nihil ulterius ⟨his⟩ uerbis addidit: hoc tanto tenacius quanto posterius audientium mentibus fixit. hanc sponsam suis amicis sponsus abiens commendauit. hanc ergo ⟨fidem⟩ de sancta ecclesia discipulis dereliquit. huic fidei, Donatistae, resistitis et pro fide, quam dominus Christus reliquit apostolis, uos persecutionem ferre contenditis. huic hominis filio, qui ecclesiam suam incipientem ab Hierusalem et per omnes gentes fructificantem atque crescentem tanta diligentia commendauit, mira caecitatis impudentia contradicitis et propter filium hominis uos mala sustinere clamatis. an hoc fortassis ideo dicitis, quia uobis alium filium hominis inuenistis, cuius nomine uocitemini, de cuius parte dicamini? erratis, non est ipse. quando propter filium hominis pati persecutionem felicitatis esse dicebat, se ipsum ille sponsus, non adulterum praedicabat.

23. Et nos confitemur, ut dicitis, non solis apostolis esse dictum: beati eritis, cum uos persecuti fuerint homines. ad omnes enim hoc pertinet, non qui post illos quamlibet persecutionem passi sunt siue patiuntur siue qui passuri sunt, sed qui propter iustitiam, sicut et ipsi. nam hoc paulo superius dixerat: beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, quia ipsorum est regnum caelorum; deinde ista subiunxit, quae commemorare et frustra uobis usurpare uoluistis. frustra enim beatitudinem istam pertinere ad uos putatis, quando in uobis iustitiam, cui praemium debeatur, non demonstratis. quin immo e contrario etiam pro iniquitate patimini, minus ab aliis, plus a

21 Matth. 5, 11 25 Matth. 5, 10

def. Δ 5 his *addidi* 7 hanc—commendauit *delenda censeo* 8 fidem *addendum esse cens. v, om. fv* 30 primi debeatis *f*

uobis, ut ante dei iudicium quod futurum est etiam ipsi uobis quod meremini ex aliqua parte reddatis. unde quia tu ipse dixisti non hoc solis apostolis, sed omnibus dictum, ne usque ad illos fides praemia habuisse uideretur: sicut hoc ergo non solis apostolis, sed omnibus dictum est, qui etiam post illos propter iustitiam fuerant mala quaecumque passuri, sic etiam omnibus illud dictum est: s i u o s p e r s e c u t i f u e r i n t i n i s t a c i u i t a t e, f u g i t e i n a l i a m. quare hoc non facitis, si ad eorum societatem, quibus haec dicta sunt, pertinetis? quod quidem etsi feceritis, non ideo pertinebitis, quia et latrones hoc facere possunt, quos inquiri leges publicae iusserunt. uerumtamen quia hoc facere non uultis, de compendio uos ad istos, quibus haec dicta sunt, non pertinere monstratis. et ut uos multo manifestius ipsa excusatio uestra ab illo numero uerorum christianorum ostendat alienos, loca quo confugiatis, quae ille usque in finem saeculi non defutura promisit, uobis deesse iam dicitis, nullo modo illum quod falsa promiserit conuincentes, sed uos ad eorum consortium quibus hoc promisit non pertinere monstrantes et ideo non ueraces martyres, sed haereticos uos esse fallaces. quid uobis ulterius dicamus, quando lingua uestra uos uincit?

XXI. 24. Nam et illud quod addidisti dixisse apostolum: *omnes, qui in Christo pie uiuere uolunt, persecutionem patiantur necesse est,* non quidem ille dixit: 'necesse est', sed: o m n e s, ait, q u i u o l u n t i n C h r i s t o p i e u i u e r e p e r s e c u t i o n e m p a t i e n t u r. sed uos ad istos non pertinere quis dubitat? si enim et uos estis, de quibus hoc dixit apostolus, quare non facitis, quod ipse fecit apostolus? nam si portae aduersus uos clauderentur, per murum submitti debuistis, ut manus persequentium fugeretis. patent portae et exire non uultis. quam persecutionem patimini nisi a uobis? diligit uos persecutor uester et persequitur uos furor uester:

7 Matth. 10, 23 23 pag. 218, 18 25 II Tim. 3, 12

def. Δ 23 persecutionem *scripsi* persecutiones *fv*

ille ut fugiatis cupit, iste ut pereatis impellit. sic autem intellegitis quod ait apostolus: *omnes qui uolunt in Christo pie uiuere persecutionem patientur*, ut maiores uestros sub apostata imperatore Iuliano non pie uixisse uobis necesse sit confiteri. nam quisquis illo tempore Donatista factus est, donec aduersus uestrum rursus errorem pia christianorum imperatorum cura consurgeret, si ante defunctus est, non pie uixit, quia non est passus persecutionem. si autem hoc propterea dixit apostolus, quia, sicut alibi scriptum est, *temptatio est uita hominis super terram* nec cessat pios uerosque christianos non solum aduersitatis infestatione, uerum etiam prosperitatis seductione temptare, ut animus humanus aut afflictione succumbat aut elatione uanescat, profecto, quamdiu hic uiuitur, *omnes qui uolunt in Christo pie uiuere persecutionem patientur*, ut aut uicti comprehendantur a diabolo aut probati diabolum uincant. quos autem comprehensos captiuosque iam possidet, non ut obtineat persequitur, sed quia obtinet utitur.

25. Porro si persequi tantummodo ille dicendus est, qui dolore aliquo excruciat seu uult tenere ut excruciet, non tibi uideatur excruciator cordis leuior esse quam corporis, et considera, qualem persecutionem patiebatur qui dicebat in psalmo: *uidi insensatos et tabescebam*. hanc persecutionem Loth iustus patiebatur in Sodomis etiam priusquam in domo eius angeli hospites eius, cum homines putarentur, a Sodomitis appeterentur ad stuprum. iustus enim eos tam publice turpes et ante suae domus iniuriam sine magno cordis cruciatu uidere non poterat.

XXII. Unde inter suas persecutiones etiam talia commemorat apostolus Paulus, dicens: *quis infirmatur et ego non infirmor? quis scandalizatur et ego non uror?* pro-

2. 14 II Tim. 3, 12 10 Hiob 7, 1 23 Ps. 118, 158 24 cf. Gen. 19 30 II Cor. 11, 29

def. J 20 seu] qui se *f* 24 Lot *v* 27 iniuriam] ianuam *non bene coni. v*

inde quanto maior est in nobis caritas Christi, tanto maiore cum dolore animi uos uidemus habere sacramenta Christi et separari a membris Christi et rebellare contra pacem Christi. sed quamdiu in hoc corpore uiuitis, spes nobis aliqua de uobis datur; cum uero iam in illa dissensione morimini, multo amarius uos dolemus. iam porro quando uos ipsos necatis uel irruendo armis alienis uel praecipitiis et submersionibus et ignibus uestris, satis dici non potest quanto nos maerore crucietis. plus quippe impius Absalon patrem sanctum Dauid extinctus quam rebellis afflixit. uiuum namque eum comprehendi cupiebat, ut qui malitia grassabatur paenitentia sanaretur. erat ergo ille persecutor patris non solum populum dei diuidendo nec solum contra dei legem et contra legitimum patris regnum arma portando atque bellando, sed multo amplius persecutus est cor paternum in illa impietate moriendo. denique illum pater optimus pessimum filium, quem non desperando non defleuerat uiuum, spe finita fleuit occisum. discite ergo, quid sit quod apostolus ait: o m n e s q u i u o l u n t i n C h r i s t o p i e u i u e r e p e r s e c u t i o n e m p a t i e n t u r. si catholicorum domus Donatistae non diripuissent, si catholicas ecclesias non incendissent, si catholicorum codices sanctos in ipsa incendia non misissent, si catholicorum corpora non immanissimis caedibus afflixissent, si catholicorum membra non praecidissent, si oculos non extinxissent, si denique catholicos non crudeliter occidissent, hanc solam nos a uobis grauissimam persecutionem perpeti uerissime diceremus, quia uidemus uos insensatos et tabescimus, quia infirmatos et infirmamur, quia scandalizatos et urimur, quia perditos et lugemus. haec mala uestra, quae uos in aeternum interitum mittunt, amarius nos persequuntur quam illa, quae a uobis nostris corporibus uel rebus uel domibus aut basilicis inferuntur. minus persequimini, cum in nos saeuitis, quam cum uos peritis. denique in illa persecutione, qua in nos saeuitis, cum laude gaudemus, in hac autem, qua uos peritis, si gauisi fuerimus, uobiscum

9 cf. II Reg. 18 18 II Tim. 3, 12

corrigitis doleo. quid enim hac tua professione manifestius, qua satis declaras non uos ad eorum pertinere consortium, quibus dominus ait: si uos persecuti fuerint in una ciuitate, fugite in aliam? nempe hoc est quod paulo ante dixi posse te mihi uerissime respondere, si dicas: 'nec iste meus est persecutor nec ego Christi sum auditor.' ecce apertissime hoc dicis. quomodo enim es auditor Christi, cum ille suis auditoribus, hoc est sectatoribus, promittat usque in finem saeculi, quandocumque persecutionem passi fuerint, non defuturas ad quas confugiant ciuitates, dicens: cum autem persequentur uos in ciuitate ista, fugite in aliam. amen enim dico uobis, non consummabitis ciuitates Israel, donec ueniat filius hominis? tu autem in hac persecutione, quam uos querimini perpeti, iam deesse uobis dicis loca, quo fugere et ubi tamquam in portu possitis ab hac tempestate requiescere, loquens contra promissionem Christi, qui dicit non defuturas ciuitates, quo fugiant sui qui persecutionem patiuntur, donec ueniat, id est usque ad consummationem saeculi. quia ergo ille hoc promisit suis quod uos non inuenitis, profecto ille mentitur, si uos eius estis; sed quia ipse non mentitur, uos eius non estis. ac per hoc nec tribunus cui rescribis persecutor est uester, sed persecutor est persecutoris uestri, hoc est erroris uestri, quo compulsi talia facitis, ut de illorum genere sitis, de quibus scriptum est, quod persecutionem sunt passi ab ipsis factis suis. proinde si intellegatis, quid in uobis qui uos diligunt persequantur, ipsa sine dubio a quibus persecutionem patimini facta mala uestra fugietis et coniungemini eis, qui ut uos liberent

3. 10 Matth. 10, 23 5 pag. 213, 11 25 cf. Sap. 11, 21

2 declaras satis *fv* 4 alia *Δ* 5 dixi• *Δ* 6 auditor sum Christi *fv* 7 hoc apertissime *fv* 9 non—ciuitates *ante* quandocumque—fuerint *tr. fv* 10 quascunque *f* 12 enim *om. fv* consumabitis *Δ* 20 inuenietis *Δ* 21 ille *fv* 23 *pr.* est *om. fv* 25 passi sint *fv* 26 persequuntur *f* 28 ut *bis Δ* uos *om. f*

persequuntur uestros persecutores; non enim nisi uestros persequuntur errores.

XVIIII. 20. Uerba epistulae: *Per opificem,* inquit, *rerum omnium dominum Christum omnipotens deus fabricatum hominem ut deo similem libero dimisit arbitrio. scriptum est enim: fecit deus hominem et dimisit eum in manu arbitrii sui. quid mihi nunc humano imperio eripitur, quod largitus est deus? aduerte, uir summe, quanta in deum sacrilegia perpetrentur, ut quod ille tribuit auferat humana praesumptio et pro deo se id facere inaniter iactet. magna dei iniuria, si ab hominibus defendatur. quid de deo aestimat qui eum uiolentia uult defendere, nisi quia non ualet suas ipse iniurias uindicare?* ad haec responsio: Secundum istas uestras falsissimas uanissimasque rationes habenis laxatis atque dimissis humanae licentiae inpunita peccata omnia relinquantur, nullis oppositis repagulis legum nocendi audacia et lasciuiendi libido bacchetur, non rex suum regnum, non dux militem, non prouincialem iudex, non dominus seruum, non maritus uxorem, non pater filium a libertate et suauitate peccandi minis ullis poenisue compescat. auferte quod sana doctrina pro sanitate orbis terrarum sapienter per apostolum dicit et, ut confirmetis in arbitrio tanto peiore quanto liberiore filios perditionis, delete quod ait uas electionis: omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit. non est enim potestas nisi a deo, quae autem sunt, a deo ordinatae sunt. quapropter qui resistit potestati dei ordinationi resistit; qui autem resistunt ipsi sibi iudicium adquirunt. principes enim non sunt timori bono operi, sed malo. uis autem non

6 Eccli. 15, 14 23 Rom. 13, 1—4

7 arbitri *Δ* mihi *ex* me *Δ* 10 id facere *om. f* iact̃. (e *s.* c *add.*) *Δ* 14 fallacissimas *fv* 16 nul (*del.*) nullis *Δ* 17 laciuiendi *Δ* bachetur *Δ* 19 non] nec *fv* 20 nimis *Δ* 22 ut et *Δ* 25 sunt, a deo] a deo sunt *fv* 26 ordinata *Δfv, correxi* potestati] uoluntati *Δ* 29 boni operis, sed mali *fv*

timere potestatem? bonum fac, et habebis laudem ex illa; dei enim minister est uindex in ira ei qui male agit. delete ista, si potestis, aut ista, sicut facitis, si non potestis delere, contemnite. habete de his omnibus pessimum arbitrium, ne perdatis liberum arbitrium, aut certe, quia sicut homines hominibus erubescitis, clamate, si audetis: 'puniantur homicidia, puniantur adulteria, puniantur cetera quantalibet sceleris siue libidinis facinora seu flagitia: sola sacrilegia uolumus a regnantium legibus impunita.' an uero aliud dicitis, cum dicitis: *magna dei iniuria, si ab hominibus defendatur. quid de deo aestimat qui eum uiolentia uult defendere, nisi quia non ualet suas ipse iniurias uindicare?* haec dicentes quid aliud dicitis nisi: 'nulla potestas hominis contradicat atque obstrepat nostro libero arbitrio, quando iniuriam facimus deo'? o dolor! fraudata sunt tali magisterio tempora antiqua, quoniam nondum eras natus, quando sanctus Moyses iniurias suas lenissime pertulit, dei uero seuerissime uindicauit. tu nunc autem doctior haeretica praesumptione inuidiosissime clamas: *fecit deus hominem et dimisit eum in manu arbitrii sui. quid mihi nunc humano imperio eripitur, quod largitus est deus?*, hoc uidelicet flagitans, ut ad faciendas iniurias deo, qui cum libero arbitrio fecit hominem, liberum tibi arbitrium relinquatur ab homine. sed illi etiam, qui decreto Nabuchodonosor regis proposita poena interitus sui et dispersionis domorum suarum a blasphemando deo Sidrac Misac Abdenago terribiliter prohibebantur et acriter si contemnerent plecterentur, dicere potuerunt quod ipse dixisti: *magna dei iniuria, si ab hominibus defendatur.*

10. 28 pag. 215, 10 19 Eccli. 15, 14 et pag. 215, 6 26 cf. Dan. 3, 29 (96)

2 iram *fv*, *cf. Parm. I 8, 13* 3 au aut *Δm1* sicut ista *Δ* 6 auditis *Δ* 7 puniantur homicidia *om. Δ* 9 uere *f* 11 existimat *Δ* 12 iudicare *Δ* 13 hominis potestas *fv* 17 leuissime *f* 18 tu nunc *scripsi* tunc *Δ* tu *fv* doctor *fv* 19 inuidiossime *Δ* 23 arbitrium tibi *fv* 24 nabugodonosor *Δ* 26 misaac *Δ* et Abdenago *fv*, *cf. Petil. II 92, 211. Ep. c. Don. 20, 54* 28 defensatur *f*

quid de deo aestimat qui eum uiolentia uult defendere, nisi quia non ualet suas ipse iniurias uindicare? haec uerba tua prorsus etiam illi dicere potuerunt et fortasse dixerunt, etsi non eadem libertate, non dissimili uanitate.

21. Datum est igitur homini, quando creatus est, liberum arbitrium, sed ut, si esset male faciens, fieret patiens. denique illi primi homines, cum peccassent, morte damnati sunt, et priusquam mors eis extrema etiam corporis suppleretur, in exilium de paradiso missi sunt. mitiora in uos constituit imperator propter mansuetudinem christianam: exilium uobis uoluit inferre, non mortem. sed uos homines docti, considerantes quid debeatur merito et quid minus sit in supplicio, non de iudicio illius, sed de uestro additis mortem. nolite perire in aeternum, dum uobis hoc tempore ad offendendum deum concedi ab hominibus uultis liberum arbitrium. audi apostolum et habebis magnum compendium, quo tibi regia potestas nocere non possit: b o n u m f a c, e t h a b e b i s l a u d e m e x i l l a. ex illa et ante nos iusti habuerunt laudem, non solum qui regibus religiosis fideliter paruerunt, uerum etiam qui reges impios pro dei ueritate aduersarios pertulerunt: illi laudem obauditionis, ⟨isti laudem passionis⟩, utrique tamen ex illa, sed bonum faciendo, non potestatibus resistendo. quod autem uos facitis, non solum bonum non est, sed grande malum est, unitatem Christi pacemque conscindere, contra promissa euangelica rebellare et aduersus eum de quo dictum est: d o m i n a b i t u r a m a r i u s q u e a d m a r e e t a f l u m i n e u s q u e a d t e r m i n o s o r b i s t e r r a e, hoc est aduersus uerum et summum regem christianorum, tamquam ciuili bello christiana signa portare. sufficiat ergo uobis ad occasionem correctionis, quod pro tam magnis malis uestris longe mitiora et minora recipitis, si non uobis ultro quod imperator non

17 Rom. 13, 3 26 Ps. 71, 8

5 ergo *fv* 11 considantes *Δ* 13 aditis *f* 15 uult *Δ* 21 isti laudem passionis *add. mg. v*, *om. Δfv* 31 recipitis *scripsi* recipis *Δ* recepistis *fv* *pr.* non] nobis *Δ* ultio *Δ* non imperator *fv* c (*del.*) n̄ *Δ*

constituit ingeratis, et nolite ad impunitatem licentiosam liberum arbitrium uobis ab hominibus uelle concedi, ne in ipsius dei manus infelicius incidatis. nam et maiores uestri iudicauerunt in huiusmodi iniuriis dei liberum hominis arbitrium non relinquendum a regibus inpunitum, quia, licet haberent causam malam, Caecilianum tamen episcopum persequendo usque ad imperatoris Constantini iudicium perduxerunt.

XX. 22. Uerba epistulae: *Nostram uero fidem,* inquit, *quam dominus Christus apostolis dereliquit, solae nobis istae persecutiones gratissimam reddunt. felices, inquit, eritis, cum uos persecuti fuerint homines et maledixerint et dixerint aduersus uos omne nequam propter filium hominis. gaudete et exultate, quia merces uestra multa est in caelis; sic enim persecuti sunt et prophetas qui ante uos fuerunt patres eorum. si tantum solis apostolis dictum est, usque ad ipsos fides habuit praemia, et quid proderat postea credituris? unde constat omnibus dictum. deinde dicit apostolus Paulus: qui uolunt in Christo sancte uiuere, persecutionem patiantur necesse est. hoc autem in euangelio dominus dixit: ueniet hora, ut omnis qui interficit uos putet se uictimam dare deo. sed haec facient, quia non cognouerunt patrem neque me.* ad haec responsio: Recte ista dicerentur a uobis quaerentibus martyrum gloriam, si haberetis martyrum causam. non enim felices ait dominus qui mala ista patiuntur, sed qui propter filium hominis patiuntur, qui est Christus Iesus. uos autem non propter ipsum patimini, sed contra ipsum; patimini quippe ideo, quia non ei creditis, et toleratis ideo, ne credatis. quomodo ergo uos eam fidem tenere iactatis, quam dominus Christus apostolis dereliquit? an usque adeo

10 Matth. 5, 11—12 18 II Tim. 3, 12 20 Ioh. 16, 2—3

2 uobis *om. f* in *om. Δ* 4 huius mundi *Δ* 6 •τñ *Δ* persequendum *f* *def. Δ* 7 costantini *Δ* 8 *uerba* inquit quam dominus *usque ad cap. 36, 46* non dixit stabunt *desunt in Δ* 10 gratissimam *scripsi* grauissimam *fv* 17 et *om. f*

caecos et surdos uultis esse homines, ut non legant, non audiant euangelium, ubi nouerint, quam fidem de sua ecclesia dominus Christus apostolis dereliquit? ex qua diuisi atque separati nihil aliud facitis quam contra uerba capitis et corporis rebellatis, et tamen propter filium hominis ac fidem quam reliquit apostolis uos persecutionem sustinere iactatis. omittamus alia et nouissima uerba eius in terris audiamus, ubi uideamus, quam fidem de ecclesia reliquit apostolis, quale testamentum quodammodo fecerit non uitam finiturus, sed sine fine uicturus, non mittendus in sepulchrum, sed ascensurus in caelum. surgens enim a mortuis posteaquam apparuit discipulis suis intuendus oculis manibusque tractandus: oportebat, inquit, impleri quae scripta sunt in lege et prophetis et psalmis de me. tunc aperuit illis sensum, ut intellegerent scripturas, et dixit eis: quoniam sic scriptum est et sic oportebat pati Christum et resurgere tertia die, et praedicari in nomine eius paenitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem. itemque in monte Olidueti, postquam nihil ulterius in terris positus dixit, sed quod maxime fuerat necessarium hoc commendauit extremum. multi quippe erant futuri per uniuersas partes terrae uindicaturi sibi nomen ecclesiae et contra uniuersam domum, quae per uniuersam terram cantat canticum nouum, de quo scriptum est: cantate domino canticum nouum, cantate domino omnis terra, de suarum quisque ruinarum angulis latraturi. aliud namque apostoli audire cupiebant et quod illis maxime fuerat necessarium non quaerebant: dic nobis, inquiunt, si in tempore hoc praesentabis [et quando] regnum Israel? at ille: non est, inquit, uestrum nosse tempora [uel momenta]

12 Luc. 24, 44—47 25 Ps. 95, 1 29 Act. 1, 6—9

def. Δ 10 sepulcrum *v* 17 tertia *August. passim* tertio *fv* 20 itemque *etc.* ἀνακόλουθον 30 praesentabis (ἀποκαθιστάνεις) *scripsi* praesentaberis *fv* et quando *deleui* 31 uel momenta *deleui coll. Petil. II 38, 91. Ep. c. Don. 11, 27*

quae pater posuit in sua potestate, sed accipietis uirtutem superuenientis spiritus sancti in uos, et eritis mihi testes in Hierusalem et in totam Iudaeam et Samariam et usque ad terminos terrae. his dictis nubes suscepit eum. nihil ulterius ⟨his⟩ uerbis addidit: hoc tanto tenacius quanto posterius audientium mentibus fixit. hanc sponsam suis amicis sponsus abiens commendauit. hanc ergo ⟨fidem⟩ de sancta ecclesia discipulis dereliquit. huic fidei, Donatistae, resistitis et pro fide, quam dominus Christus reliquit apostolis, uos persecutionem ferre contenditis. huic hominis filio, qui ecclesiam suam incipientem ab Hierusalem et per omnes gentes fructificantem atque crescentem tanta diligentia commendauit, mira caecitatis impudentia contradicitis et propter filium hominis uos mala sustinere clamatis. an hoc fortassis ideo dicitis, quia uobis alium filium hominis inuenistis, cuius nomine uocitemini, de cuius parte dicamini? erratis, non est ipse. quando propter filium hominis pati persecutionem felicitatis esse dicebat, se ipsum ille sponsus, non adulterum praedicabat.

23. Et nos confitemur, ut dicitis, non solis apostolis esse dictum: beati eritis, cum uos persecuti fuerint homines. ad omnes enim hoc pertinet, non qui post illos quamlibet persecutionem passi sunt siue patiuntur siue qui passuri sunt, sed qui propter iustitiam, sicut et ipsi. nam hoc paulo superius dixerat: beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, quia ipsorum est regnum caelorum; deinde ista subiunxit, quae commemorare et frustra uobis usurpare uoluistis. frustra enim beatitudinem istam pertinere ad uos putatis, quando in uobis iustitiam, cui praemium debeatur, non demonstratis. quin immo e contrario etiam pro iniquitate patimini, minus ab aliis, plus a

21 Matth. 5, 11 25 Matth. 5, 10

def. Δ 5 his *addidi* 7 hanc—commendauit *delenda censeo* 8 fidem *addendum esse cens. v, om. fv* 30 primi debeatis *f*

uobis, ut ante dei iudicium quod futurum est etiam ipsi uobis quod meremini ex aliqua parte reddatis. unde quia tu ipse dixisti non hoc solis apostolis, sed omnibus dictum, ne usque ad illos fides praemia habuisse uideretur: sicut hoc ergo non solis apostolis, sed omnibus dictum est, qui etiam post illos propter iustitiam fuerant mala quaecumque passuri, sic etiam omnibus illud dictum est: si uos persecuti fuerint in ista ciuitate, fugite in aliam. quare hoc non facitis, si ad eorum societatem, quibus haec dicta sunt, pertinetis? quod quidem etsi feceritis, non ideo pertinebitis, quia et latrones hoc facere possunt, quos inquiri leges publicae iusserunt. uerumtamen quia hoc facere non uultis, de compendio uos ad istos, quibus haec dicta sunt, non pertinere monstratis. et ut uos multo manifestius ipsa excusatio uestra ab illo numero uerorum christianorum ostendat alienos, loca quo confugiatis, quae ille usque in finem saeculi non defutura promisit, uobis deesse iam dicitis, nullo modo illum quod falsa promiserit conuincentes, sed uos ad eorum consortium quibus hoc promisit non pertinere monstrantes et ideo non ueraces martyres, sed haereticos uos esse fallaces. quid uobis ulterius dicamus, quando lingua uestra uos uincit?

XXI. 24. Nam et illud quod addidisti dixisse apostolum: *omnes, qui in Christo pie uiuere uolunt, persecutionem patiantur necesse est,* non quidem ille dixit: 'necesse est', sed: omnes, ait, qui uolunt in Christo pie uiuere persecutionem patientur. sed uos ad istos non pertinere quis dubitat? si enim et uos estis, de quibus hoc dixit apostolus, quare non facitis, quod ipse fecit apostolus? nam si portae aduersus uos clauderentur, per murum submitti debuistis, ut manus persequentium fugeretis. patent portae et exire non uultis. quam persecutionem patimini nisi a nobis? diligit uos persecutor uester et persequitur uos furor uester:

7 Matth. 10, 23 23 pag. 218, 18 25 II Tim. 3, 12

def. A 23 persecutionem *scripsi* persecutiones *fv*

ille ut fugiatis cupit, iste ut pereatis impellit. sic autem intellegitis quod ait apostolus: *omnes qui uolunt in Christo pie uiuere persecutionem patientur*, ut maiores uestros sub apostata imperatore Iuliano non pie uixisse uobis necesse sit confiteri. nam quisquis illo tempore Donatista factus est, donec aduersus uestrum rursus errorem pia christianorum imperatorum cura consurgeret, si ante defunctus est, non pie uixit, quia non est passus persecutionem. si autem hoc propterea dixit apostolus, quia, sicut alibi scriptum est, *temptatio est uita hominis super terram* nec cessat pios uerosque christianos non solum aduersitatis infestatione, uerum etiam prosperitatis seductione temptare, ut animus humanus aut afflictione succumbat aut elatione uanescat, profecto, quamdiu hic uiuitur, *omnes qui uolunt in Christo pie uiuere persecutionem patientur*, ut aut uicti comprehendantur a diabolo aut probati diabolum uincant. quos autem comprehensos captiuosque iam possidet, non ut obtineat persequitur, sed quia obtinet utitur.

25. Porro si persequi tantummodo ille dicendus est, qui dolore aliquo excruciat seu uult tenere ut excruciet, non tibi uideatur excruciator cordis leuior esse quam corporis, et considera, qualem persecutionem patiebatur qui dicebat in psalmo: *uidi insensatos et tabescebam.* hanc persecutionem Loth iustus patiebatur in Sodomis etiam priusquam in domo eius angeli hospites eius, cum homines putarentur, a Sodomitis appeterentur ad stuprum. iustus enim eos tam publice turpes et ante suae domus iniuriam sine magno cordis cruciatu uidere non poterat.

XXII. Unde inter suas persecutiones etiam talia commemorat apostolus Paulus, dicens: *quis infirmatur et ego non infirmor? quis scandalizatur et ego non uror?* pro-

2. 14 II Tim. 3, 12   10 Hiob 7, 1   23 Ps. 118, 158   24 cf. Gen. 19   30 II Cor. 11, 29

def. Δ   20 seu] qui se *f*   24 Lot *v*   27 iniuriam] ianuam *non bene coni. v*

inde quanto maior est in nobis caritas Christi, tanto maiore cum dolore animi uos uidemus habere sacramenta Christi et separari a membris Christi et rebellare contra pacem Christi. sed quamdiu in hoc corpore uiuitis, spes nobis aliqua de uobis datur; cum uero iam in illa dissensione morimini, multo amarius uos dolemus. iam porro quando uos ipsos necatis uel irruendo armis alienis uel praecipitiis et submersionibus et ignibus uestris, satis dici non potest quanto nos maerore crucietis. plus quippe impius Absalon patrem sanctum Dauid extinctus quam rebellis afflixit. uiuum namque eum comprehendi cupiebat, ut qui malitia grassabatur paenitentia sanaretur. erat ergo ille persecutor patris non solum populum dei diuidendo nec solum contra dei legem et contra legitimum patris regnum arma portando atque bellando, sed multo amplius persecutus est cor paternum in illa impietate moriendo. denique illum pater optimus pessimum filium, quem non desperando non defleuerat uiuum, spe finita fleuit occisum. discite ergo, quid sit quod apostolus ait: o m n e s q u i u o l u n t i n C h r i s t o p i e u i u e r e p e r s e c u t i o n e m p a t i e n t u r. si catholicorum domus Donatistae non diripuissent, si catholicas ecclesias non incendissent, si catholicorum codices sanctos in ipsa incendia non misissent, si catholicorum corpora non immanissimis caedibus afflixissent, si catholicorum membra non praecidissent, si oculos non extinxissent, si denique catholicos non crudeliter occidissent, hanc solam nos a uobis grauissimam persecutionem perpeti uerissime diceremus, quia uidemus uos insensatos et tabescimus, quia infirmatos et infirmamur, quia scandalizatos et urimur, quia perditos et lugemus. haec mala uestra, quae uos in aeternum interitum mittunt, amarius nos persequuntur quam illa, quae a uobis nostris corporibus uel rebus uel domibus aut basilicis inferuntur. minus persequimini, cum in nos saeuitis, quam cum uos peritis. denique in illa persecutione, qua in nos saeuitis, cum laude gaudemus, in hac autem, qua uos peritis, si gauisi fuerimus, uobiscum

9 cf. II Reg. 18 18 II Tim. 3, 12

perimus. sed quamdiu in hac carne uiuitis, de uobis desperare non possumus; cum uero in hac impietate morimini, maxime cum uos ipsos horrenda caecitate furoris occiditis, amarissimam tristitiam nostram illud tantummodo consolatur, quod consolatum est sanctum Dauid, in unitate scilicet dei populus congregatus, qui fuit scelerati filii tyrannide diuisus. tolerabilius enim longe pauciores pertinacissimi uestri suis praecipitiis uel submersionibus uel ignibus pereunt, quam innumerabiles populi illis eorum salutem impedientibus incendio cum illis aeterni ignis ardebunt. numquam igitur ecclesiae Christi defuit aut deerit, unde secundum apostolum qui uolunt in Christo pie uiuere persecutionem patiantur, aut impiorum malitiam sustinendo cum in noxia uiuunt, aut eos dolendo cum pereunt.

XXIII. 26. Nolite itaque falli, quod uobis dictum sit: u e n i e t h o r a, q u a n d o q u i u o s o c c i d e r i n t p u t e n t s e o f f i c i u m f a c e r e d e o aut, sicut tu hoc testimonium posuisti: *putent se uictimam dare deo.* non quidem hoc esse dictum de persecutionibus, quas gentes ecclesiae fecerunt, manifestum est. diis enim suis plurimis, qui utique non sunt, deputauerunt se gentiles officium facere, cum hoc facerent uni deo. unde hoc idem, quod dominus praedixit suis, aut per Iudaeos impletum est, qui sanctum Stephanum et multos alios occiderunt, dum putabant se officium deo facere, quoniam unum uerum deum colere uidebantur, aut etiam nobis, id est catholicis, dictum est de diuersis haereticis usquequaque furentibus, qui ubi possunt et quando possunt et quomodo possunt occidendo catholicos putant se officium deo facere, maximeque de uobis, qui praecipuum uobis nomen fecistis in Africa de talibus uictimis. nam si uobis dictum esset, non utique uos ipsi occideretis, sed expectaretis a nobis potius occidi, qui putamus nos, ut dicitis, cum id facimus, officium deo facere. nunc uero cum festinatis ad mortem, ne a nostris

15 Ioh. 16, 2; cf. pag. 218, 20

def. J 10 ecclesia *f* 13 in noxia *scripsi* innoxie *fv* 14 sit] est *f* 16 hoc *scripsi* hic *fv* 31 facimus] facitis *v*

teneamini, uiuere metuitis, non occidi, quia erubescitis corrigi aut de uestro ⟨errore⟩ conuinci. an forte uos estis ad quos utrumque pertineat, quia, cum occidimini et uos a uobis, putatis uos officium deo facere et has ei uictimas de uobis dare? ad nos ergo pertinet, quod sequitur atque abs te commemoratum est. mox enim dominus adiunxit et ait: sed haec facient uobis, quia non cognouerunt patrem neque me. cum itaque uos ipsos occiditis, putantes uos officium deo facere, nec patrem cognouistis, ⟨quem non audistis dicentem: non occides, nec filium cognouistis⟩, quem non audistis dicentem: fugite.

XXIIII. 27. Uerba epistulae: *Sed belliferae*, inquit, *pacis cruentaeque unitatis se incolas iactant. audiant dominum dicentem: pacem meam do uobis, pacem relinquo uobis; non sicut saeculum dat ego do uobis. saeculi enim pax inter animos gentium dissidentes armis et belli exitu foederatur; domini Christi pax salubri lenitate tranquilla uolentes inuitat, non cogit inuitos.* ad haec responsio: Uos quidem belliferam pacem et cruentam unitatem facere cupitis aut uiolentis mortibus nostris aut uoluntariis mortibus uestris, non imputantes uobis quod facitis nobis et imputantes nobis quod facitis uobis. sed nos et quod facitis nobis cogimur sustinere et quod uobis facitis nihil possumus quam dolere, dum tamen fiat pax et unitas Christi propter salutem multorum, sicut fit in plurimis, etiamsi propter furorem paucorum non fit in omnibus. nam si non inuido, sed fideli oculo uelletis attendere, uideretis, quam uera pace atque unitate Christi gaudeant qui ex uobis ad nos uenerunt, tot tantorumque populorum agmina, in quibus etiamsi adhuc sunt nonnulli ipsa nouitate turbati, et ipsi paulatim ab hac infirmitate

6 Ioh. 16, 3; cf. pag. 218, 22 10 Ex. 20, 13 11 Matth. 10, 23 14 Ioh. 14, 27

def. Δ 1 metuitis] metuimus *v* 2 uestro] uitio *f* errore *addidi* 3 occidimur et nos *f* 4 nobis *f* 9 quem—10 cognouistis *suppl. mg. v, sed scr.* prohibentem; *ego* dicentem *praetuli coll. Petil. II 16, 36 extr.; om. fv* 27 uidetis *f*

sanantur. et si ficti aliqui perseuerant, non utique propter ipsos non fuerant colligendi quos uidemus ueraces, quorum quidam in regionibus uestris etiam quibusdam nostris maiores apparuerunt, quando uobis illa perditionis libertate concessa ad uos redire noluerunt. debebamus ergo, ne perderemus istos, colligere et fictos, quia in euangelio legitur seruos ad nuptias domini sui congregasse conuiuas bonos et malos, maxime quia uos de area dominica superbiae spiritus tamquam improbus uentus ante tempus uentilationis excussit, unde uos ad illam, quantum opitulante deo possumus, reuocare conamur. et utique nostis, quemadmodum scopis diligentiae frumentum simul etiam cum terra trahitur, quando in aream reuocatur.

XXV. 28. Quod autem uobis uidetur inuitos ad ueritatem non esse cogendos, erratis nescientes scripturas neque uirtutem dei, qui eos uolentes facit, dum coguntur inuiti. numquid enim paenitentiam Niniuitae inuiti egerunt, quia hoc rege suo compellente fecerunt? iam enim propheta iram dei uniuersae ciuitati eam triduo perambulans praenuntiauerat: quid igitur opus erat regis imperio, ut humiliter supplicaretur deo, qui non intuetur ora sed corda, nisi quia erant in eis quidam, qui nec curarent nec crederent praedicta diuina nisi territi potestate terrena? ista igitur iussione regiae potestatis, contra quam uoluntarius fit uester occasus, multis ad salutem quae ⟨est⟩ in Christo praestatur occasio, qui etsi uiolenter adducuntur ad cenam tanti patris familias et compelluntur intrare, intus tamen inueniunt unde se laetentur intrasse. utrumque enim futurum dominus ipse praedixit et utrumque compleuit. nam reprobatis quibusdam, qui utique intelleguntur Iudaei, quia ipsi per prophetas antea fuerant inuitati et ad horam excusare maluerunt, ait dominus seruo suo: exi in plateas et uicos ciuitatis, et pauperes ac debiles et caecos et claudos introduc huc. et ait seruus:

6 cf. Matth. 22, 10 17 cf. Ion. 3 30 Luc. 14, 21—23

def. Δ 3 uestris] nostris *f* nostris] uestris nostri *f* 11 nostris *f* 24 est *addidi*

domine, factum est ut imperasti, et adhuc locus est. et ait dominus seruo: exi in uias et saepes, et compelle intrare, ut impleatur domus mea. intellegimus 'uias' haereses, schismata 'saepes'; uiae quippe hoc loco significant diuersas opiniones, saepes autem peruersas opiniones. quid ergo miramini, si non corporalis cibi sed spiritalis fame moritur, quisquis ad istam cenam nec libenter introductus nec uiolenter impulsus ingreditur?

XXVI. 29. Uerba epistulae: *Odio,* inquit, *saeculi gaudemus. in eius pressuris non succumbimus, sed laetamur. mundus hic non potest seruos Christi diligere, qui Christum cognoscitur non amasse, domino ipso dicente: si saeculum uos odit, scitote quia me primum odio habuit quam uos. si me persecuti sunt, et uos persequentur.* ad haec responsio: Quomodo gaudentes odio saeculi pressuris eius non succumbitis, sed laetamini, cum uos ipsos uelitis occidere, ne molestias qualescumque patiamini, et mori eligitis non ab aliis occisi pro ueritate Christi, sed a uobis ipsis pro parte Donati? ista circumcellionum est insania, non martyrum gloria. cum itaque appareant facta uestra, quid uobis uerba usurpatis aliena? *mundus iste,* inquit, *non potest seruos Christi diligere, qui Christum cognoscitur non amasse.* non ergo ad mundum istum pertinemus nos, quia diligimus uos; sed serui Christi uos non estis, qui malum pro bono retribuentes et malitiam uestram, quando in nos exercere non potestis, in uos retorquentes nec nos diligitis et uos occiditis. dominus autem quando dixit: si saeculum uos odit, scitote quia me priorem uobis odio habuit. si me persecuti sunt, et uos persequentur, non uobis, sed illis dixit, quibus praecepit, ut, si eos persequerentur in ista ciuitate, fugerent in aliam, quod uos non facitis. illis dixit, ad quas ciuitates confugerent usque in finem saeculi non defuturas, quas uos

12. 27 Ioh. 15, 18. 20 29 cf. Matth. 10, 23

def. Δ 1 domine (κύριε) *scripsi* domino *fv* 10 eis *f* 15 quomodo] quo *v*

querimini uobis iam deesse nec uultis fateri eos, quibus haec dicta sunt, uos non esse.

XXVII. 30. Uerba epistulae: *Sed etsi persecutio conquiescat,* inquit, *unde martyrum numerus adimpletur, Iohanne dicente: uidi, inquit, animas occisorum sub ara dei exclamantium et dicentium: quamdiu, domine, non iudicas et uindicas sanguinem nostrum de iis qui habitant super terram? et acceperunt singuli stolas albas, et dictum est eis, ut requiescerent adhuc paucum tempus, donec impleatur numerus fratrum ipsorum qui incipient interfici sicut et ipsi?* ad haec responsio: Si sub ara Christi martyres esse uelletis, non uos ipsos incendendo sacrificium diabolo faceretis. quis enim gaudet de isto furore uestro nisi diabolus, qui eum uobis inspirat, et qui sunt ex parte illius? ipse est, qui illum puerum, de quo in euangelio legimus, mittebat aliquando in aquam, aliquando in ignem, ipse et illum gregem porcorum praecipitem fluctibus mersit, ipse, ut se de pinna templi praecipitaret, etiam ipsi domino audacissima temptatione suggessit. ad diabolum sine dubio pertinetis, cum tria genera mortis, aquam ignem praecipitium, in uestris mortibus frequentatis. si enim mentes non dementia perderetis, ista ipsa uerba, quae de sancto libro posuisti, ab isto interitu quem uobis ingeritis uos reuocare deberent. quid enim animae martyrum sub ara dei dicunt? q u a m d i u, d o m i n e, n o n i u d i c a s e t u i n d i c a s s a n g u i n e m n o s t r u m d e i i s q u i h a b i t a n t s u p e r t e r r a m? uindicari poscunt sanguinem suum, in eis utique a quibus fusus est: numquid in aliis? ac per hoc uindicabitur uester in uobis.

31. Quid est autem stultius quam quod putatis prophetiam istam de martyribus, qui futuri praedicti sunt, non nisi in

5 Apoc. 6, 9—11 15 cf. Matth. 17, 15 17 cf. Matth. 8, 32 18 cf. Matth. 4, 5—6 25 Apoc. 6, 10

def. Δ 10 ipsorum *ed. Lugdunensis* uestrorum *fv, cf. pag. 229, 12* 17 et ipse et *f*

Donatistis esse completam, quasi, posteaquam hoc scripsit beatus Iohannes, nulli martyres sint occisi, quo usque exsurgeret pars Donati, qui si quando alios non possunt se ipsos occidunt, qui faciunt opera latronum et daemonum et gloriam sibi uindicant martyrum? quodsi tanto temporis interuallo, id est a Iohanne usque ad istos, nulli occisi essent martyres ueri, ut nihil aliud, uel temporibus antichristi diceremus futuros, in quibus ille martyrum numerus compleretur, nec tamen istos uel alieni uel sui sanguinis reos accrescere numero uerorum martyrum crederemus, quibus dictum est ut requiescerent paruum tempus, donec impleretur numerus fratrum ipsorum, qui inciperent interfici sicut et ipsi, ab aliis utique, non a se ipsis sicut isti, et ideo isti non sicut ipsi. possumus etiam uerissime dicere ipsos quoque Donatistarum temporibus catholicos quos occidunt ad supplementum illius numeri pertinere. sed cum post apostolum Iohannem, qui futura illa conscripsit, tanta strages martyrum interficientibus impiis usque quaque in tam multis gentibus facta sit, quid sibi uolunt isti suarum animarum extortores et alienarum tortores, ut, quod de martyribus sanctis legunt esse praedictum, de se iactent esse completum? praeparate uos potius, ut uester sanguis non in eis, qui uos uel comprehendere uel fugere cupiunt ut uiuatis, sed in uobis potius uindicetur. an forte, ne hoc fiat, ideo non eum funditis, sed aut praecipitio colliditis aut unda suffocatis aut in cinerem conuertitis? sed erratis. uindicabitur in uobis, quocumque modo perimatur a uobis; in uobis enim ⟨etiam⟩ uindicaretur, si non in ecclesia Christi, sed in parte Donati ab aliis funderetur. itane uos clamabitis ad deum, ut uindicet sanguinem uestrum, et exaudiet uos nisi damnauerit uos? quomodo enim uindicetur, nisi qui eum ausus est trucidare damnetur? in hac ergo uoce non estis nisi accusatores uestri, quia uos estis rei sanguinis uestri, nec deus nisi uos damnabit, quando a uobis uel collisum uel

def. J 2 exurgeret *f* 5 uendicant *f* 23 sed] sed ut *f* 27 etiam *addidi*

suffocatum uel exustum uel quocumque pacto trucidatum uel, si hoc elegeritis, effusum sanguinem uestrum uindicabit.

XXVIII. 32. Uerba epistulae: *An non ista*, inquit, *persecutio est, quae tot milia innocentum martyrum artauit ad mortem? christiani enim secundum euangelium spiritu prompti, sed carne infirmi a sacrilega contaminatione caminorum reperto compendio suas animas rapuerunt, imitati presbyteri Raziae in Macchabaeorum libris exemplum, nec frustra timentes. quisquis enim in eorum manus inciderit, non euasit. sed quantum uelint faciant: quod certum est, dei esse non possunt qui faciunt contra deum.* ad haec responsio: Apertissime omnino quam persecutionem patiamini et uerissime confiteris; ipsa est enim de qua iam dixi, quae in sanctis scripturis de quibusdam impiis satis euidenter expressa est, de quibus dictum est quia persecutionem patiuntur ab ipsis factis suis. quod quidem dici de uobis conuenientissime potest, etiamsi uos aliorum manus propter uestra sacrilegia trucidarent. nam et latrones et quilibet homines rei criminum capitalium, cum iustis legibus puniuntur, non dicendi sunt persecutionem pati nisi ab ipsis factis suis. sed nunc plane cum parcente uobis mansuetudine christiana ita in uos saeuit uestra dementia, ut, quemadmodum dicis, *caminorum reperto compendio* uestras animas rapiatis, omni modo uos a uobis ipsis pati persecutionem nimia est impudentia si negatis, quando uos utrumque completis, et unde iuste pereatis et quod peritis. sic autem dicis tot hominum milia esse qui hoc faciunt, quasi non etiam ista sit non parua causa, cur ab huiusmodi magisterio uestro Africa liberetur. eorum est enim hominum genus, cui hoc malum persuadere potuistis, qui sole⟨ba⟩nt haec et antea facere, maxime cum idololatriae licentia usque quaque ferueret, quando isti paganorum armis festa sua frequentantium irrue-

5 cf. Matth. 26, 41 7 cf. II Mach. 14, 41 sqq. 15 cf. Sap. 11, 21 et pag. 214, 25

def. Δ 3 non *om. f* 8 Machabaeorum *v* 9 in *om. f* 27 sint *f* 29 solebant *scripsi* solent *fv* 31 frequentantium *scripsi* frequentantibus *fv*

bant. uouebant autem pagani iuuenes idolis suis quis quot occideret. at isti gregatim hinc atque inde confluentes tamquam in amphitheatro a uenatoribus more immanium bestiarum uenabulis se oppositis ingerebant, furentes moriebantur, putrescentes sepeliebantur, decipientes colebantur. praeter haec sunt saxa immania et montium horrida praerupta uoluntariorum creberrimis mortibus nobilitata uestrorum. aquis et ignibus rarius id agebant, praecipitiis greges consumebantur ingentes. aetatis nostrae hominibus res notissimas loquor. quis enim nescit hoc genus hominum in horrendis facinoribus inquietum, ab utilibus operibus otiosum, crudelissimum in mortibus alienis, uilissimum in suis, maxime in agris territans, ab agris uacans et uictus sui causa cellas circumiens rusticanas, unde et circumcellionum nomen accepit, uniuerso mundo paene famosissimum Africani erroris opprobrium?

XXVIIII. 33. Ex hoc igitur genere quis ignorat quam multi antea per diuersas mortes ibant et peribant, et nunc in illorum comparatione quam pauci suis ignibus ardeant? sed si putas moueri nos oportere, quia isto modo tot milia moriuntur, quantum existimas nos habere consolationis, quod a tanta dementia partis Donati, ubi non solum nefariae diuisionis error, uerum etiam furor iste lex facta est, longe atque incomparabiliter plura milia liberantur? neque enim isti, qui pereunt, illorum saltem numero aequantur, qui ex ipso genere nunc iam tenentur ordine disciplinae colendisque agris amisso circumcellionum et opere et nomine inseruiunt, seruant castitatem, tenent unitatem: quanto minus coaequantur isti perditi numero utriusque sexus non solum puerorum et puellarum, iuuenum et uirginum, uerum etiam coniugatorum et senum, quorum innumerabiles ex Donatistarum nefaria dissensione in pacem Christi ueram et catholicam transeunt! isti quippe, qui se incendunt, nec tot homines sunt quot loca sunt populis plena, qui ab exitiali peste erroris illius et furoris

def. Δ 4 uenabulis se oppositis *ante* more (*lin.* 3) *transponenda uidentur* inserebant *f* 12 ab aquis *f* 24 saltem] saluti *f* 33 qui *scripsi* quae *fv*

per hanc instantiam perficiendae unitatis eruuntur. numquidnam, obsecro, sanum misericordiae potest esse consilium, ut simul cum illis isti omnes aeternis gehennarum suppliciis seruentur, ne illi in istorum comparatione perpauci suorum caminorum ignibus exurantur? ut enim omnes cum Christo uiuant, magnis conatibus et uotis agendum est; sed si hoc per quorundam furorem fieri non potest, saltem ut non omnes cum diabolo pereant laborandum est.

XXX. 34. Sane de scripturis sanctis sagacissime inquirens, si quid proferre posses pro ista spontaneae mortis sententia insana, inuenisse te aliquid putas, quia scriptum est in euangelio: spiritus quidem promptus est, caro autem infirma, tamquam ideo se quisque occidere debeat, quia infirmus est ad passiones inter manus persequentium sustinendas. non potuisti citius dicere falsos martyres uestros ex illorum esse numero, de quibus scriptum est: uae his qui perdiderunt sustinentiam, et ad illos prorsus non pertinere, quibus dominus dicit: in uestra patientia possidebitis animas uestras. de quibus autem legitur: spiritus promptus est, caro autem infirma, somno non uoluntario premebantur, non interitu uoluntario necabantur. diligenter lege et quid loquaris attende. ubi est quod apostolus ait: fidelis deus, qui non permittet uos temptari super id quod potestis, sed faciet cum temptatione etiam exitum, ut possitis sustinere? itane credendum non est huic apostolicae ueritati et inimicos debemus nos ipsos habere, quia inimicos non possumus alios sustinere? absit hoc a cordibus christianis. plane fideli apostolo, immo ipsi fideli deo, qui non sinit suos temptari supra quam ferre possunt, sed facit cum temptatione etiam exitum, ut possint sustinere, credant catholici, non credant Donatistae, et ne

12. 19 Matth. 26, 41; cf. pag. 230, 5 16 Eccli. 2, 16 18 Luc. 21, 19 23 I Cor. 10, 13

def. f 1 nunquid non *f* 3 seruentur] eruantur *f* 14 *punctum post* est *habent fv, correxi* 16 his *scripsi* iis *fv*

semper ista non credant, non sint Donatistae. quando enim desperatur in quibusque passionibus a domino impetranda patientia et ideo quaeritur compendium caminorum, ubi se isti non quidem feris, ut ait beatissimus Cyprianus, sed tamen flammis obiciunt, quos nemo damnauit, non est hoc consilium sed furor, non est sapientia sed amentia. habeant isti incendia sua, qui non dicunt de adiutorio domini: quoniam ab ipso patientia mea.

35. Certe sanctus Iob, quando a capite usque ad pedes intolerabili uulnere putrescebat et doloribus excruciabatur immanibus, hoc uestrum compendium habebat in promptu, quo se ab huiusmodi uita horrendis calamitatibus plena, in qua procul dubio manebat, nolebat eripere. potestas utique aderat, sed iustitia non sinebat. secundum hoc enim dicit: atque utinam possem me occidere aut rogare alium ut faceret mihi hoc. negauit se posse iustus, quod per iustitiam fieri non poterat. eo loquendi modo et apostolus ad Galatas dicit: testimonium uobis perhibeo, quia, si fieri posset, oculos eruissetis et dedissetis mihi. cur enim et hoc fieri non posset, nisi quia iuste fieri nullo modo posset? sic et dominus, cum per angelos suos iustum Loth de Sodomis exeuntem urgeret, ut properaret in Segor: non enim, inquit, potero facere rem, donec tu illo introeas. non posse se dixit, quod sine dubio poterat per potentiam, sed non poterat per iustitiam. posset enim patientissimus Iob, ut nihil aliud, uel cibum uel potum non sumere atque ita illam uitam aerumnosam horrendamque consumere; sed hoc iuste facere non posset, quoniam nulli fas est se ipsum occidere, maxime cum, ut possit uiuere, possit fugere. an hoc aliquis dubitauerit, quod ille uir sanctus, qui tam multa in suis doloribus loquebatur, rogare ut hoc sibi fieret

4 cf. Ps.-Cypr. De laude martyrii c. 21 7 Ps. 61, 6 15 Hiob 30, 24 18 Gal. 4, 15 23 Gen. 19, 22

def. J 3 patientia *scripsi* sapientia *fv* 14 sinebat] desinebat *Amerb.* deserebat *f* 22 Lot *v*

aliquem posset? neque enim, ut dolenti et putrescenti manus defuit ad perimendum, et lingua defuit ad rogandum. certe uel ipsam coniugem suam poterat hoc rogare. quae tamen ut hoc fieret nec ipsa suggessit, quae illum mori per eius blasphemiam deo irascente cupiebat, ideoque aliquid in deum consilio nefando ⟨dicens⟩ tamen ut ipse se occideret ei dicere non audebat. plus iuris in uos diabolus habet, qui uobis tam facile persuadet, quod insipienti mulieri persuadere non poterat, quam sibi ministram ad decipiendum uirum suis illi ablatis omnibus reseruauit. dixit itaque se iustus ille non posse aliquem rogare ut eum interficeret, etiam id ostendens utique non licere. quod enim non potest iuste, non potest iustus, quoniam hoc decernendo prius amittit iustitiam, ut, quod non potest iustus, possit iniustus. sic ergo dixit: atque utinam possem me ipsum interficere, tamquam diceret 'atque utinam iustum esset'; tunc enim a iusto fieri posset. neque enim, ut hoc posset quod non potest nisi iniustus, iniustitiam sibi optaret, sed si fieri posset, hanc uellet esse iustitiam. quod fieri quia non potuit, ut haec esset iustitia, non potuit iustus quod sola faceret iniustitia. ac per hoc non est iniustum homini iusto optare mortem, quando amarissima est uita, sed si deus optatam non dederit, non erit iustum nisi tolerare eam amarissimam uitam. sicut a iusto nec illud alienum est, ut optet uitam, quando amara mors imminet, sed cum se uidet eam impetrare non posse, dicit quod nos in se transfigurans dominus ait: uerum non quod ego uolo, sed quod tu uis, pater. haec autem illis dicenda sunt, quos ad mala gerenda quaerunt qui persequuntur, non quos ad bona participanda qui diligunt; eis, inquam, dicenda sunt ista, qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, non qui eam sibi faciunt propter iniustitiam.

4 cf. Hiob 2, 9 14 Hiob 30, 24 26 Matth. 26, 39 30 cf. Matth. 5, 10

def. Δ 1 ut *scripsi* non *fv* 4 suggessisset *v* 6 dicens *addidi*

XXXI. 36. Proinde etiam senior ille Razias, quem sibi isti exemplis sui sceleris destituti de Machabaeorum libris tamquam imitandum se inuenisse gloriantur, hoc facere debuit, quod in eisdem litteris leguntur septem illi fratres etiam exhortante matre fecisse, ut comprehensus et a lege domini sui non auersus omne, quod ei applicitum esset, acciperet et in dolore sustineret et in humilitate sua patientiam haberet. quocirca humilitatem inter manus inimicorum non ualens ferre non plane sapientiae, sed insipientiae dedit exemplum non Christi martyribus, sed Donati circumcellionibus imitandum. uerumtamen si diligentius consideremus, et ab isto apparetis alieni. iste quippe, cum iam comprehenderetur ab hostibus, non habuit liberam fugam. ideo se gladio percussit et, cum perimere non potuisset, de muro se praecipitauit, deinde abruptam petram, cum iam uiuere non posset, adhuc tamen spirans et corpus impetu mouens, currendo licet exsanguis obtinuit, ubi utraque manu producta sua intestina discerpsit dispersit occubuit, turba ita circumdatus, ut euadere non posset, etsi uiuere posset. uos igitur, qui nec dominum auditis dicentem: fugite nec imitamini Razian, qui uoluit nec potuit fugere, profecto, quia non habetis illum in praecepto, nec habetis istum in exemplo. quid quod iste Razias secundum uestram rationem sine dubitatione culpandus est? dixisti enim propter euangelicam sententiam, ubi dominus ait: spiritus quidem promptus est, caro autem infirma, uos ad caminorum fugisse compendium, quia uidelicet infirmi estis perferre manus inimicorum, si ab eis comprehensi fueritis. ergo illius, qui se gladio grauiter uulnerauit, qui uulneratus murum petiit, qui se inde in ceruicem praecipitem dedit, qui et postea potuit ad petram currere, in petra stare, intestina educere carpere spargere, numquid dici potest spiritus promptus, caro autem infirma? cuius non solum spiritus

2 cf. II Mach. 14, 41 sqq. 4 cf. II Mach. 7, 1 sqq. 10 cf. epist. 204, 6—7 20 Matth. 10, 23 24 Matth. 26, 41; cf. pag. 230, 5

kf. Δ 18 itaque *f* 19 uiuere non *f* deum *f* 20 Raziam *v*

tam promptus apparuit, sed etiam caro tam firma, ut uix credibile sit eum facere uoluisse ac ualuisse quae fecit. itaque uobis oportet iste displiceat, qui rationem uestrae infirmitatis sua firmitate perturbat. porro si fugere ualens nec uolens in domum suam ligna congessisset atque irruentibus inimicis, ut eum comprehenderent, ignem supposuisset seque cum suis aedibus concremasset, uobis quidem praebuisset exemplum, sed sibi adquisisset grande tormentum. nunc autem, quoniam fugere non ualuit, aliquanto minus est fortasse sui sanguinis reus, quod sibi intulit mortem, quam comprehenso inimicus iam fuerat illaturus.

37. 'At enim sanctarum scripturarum auctoritate laudatus est Razias'. quomodo laudatus? quia fuit amator ciuitatis: hoc potuit et carnaliter, ciuitatis uidelicet illius terrenae Hierusalem quae seruit cum filiis suis, non autem illius quae sursum, liberae matris nostrae. laudatus est, quia continentiam seruauit in Iudaismo: at haec sibi in comparatione iustitiae christianae damna et stercora fuisse dicit apostolus. laudatus est, quia pater Iudaeorum appellabatur: hoc magis est unde et illi tamquam homini subrepsit humilitatis impatientia, ut prius mori uellet quam hostibus subici. dictum est, quod elegerit nobiliter mori: melius uellet humiliter, sic enim utiliter. illis autem uerbis historia gentium laudare consueuit, sed uiros fortes huius saeculi, non martyres Christi. dictum est, quod se uiriliter de muro praecipitauit in turbas: nec nos dicimus eum hoc fecisse muliebriter. quamquam uos, qui multum exemplo isto profecistis, etiam feminas uestras hoc facere docuistis: sed fatemur hoc etiam ipsas non facere muliebriter, sed uiriliter, non tamen salubriter, quia non fideliter. ad extremum quod inuocasse dictus est dominatorem uitae ac spiritus, ut haec illi iterum redderet, id est uitam et spiritum, nec tunc aliquid poposcit, quo boni discernuntur a malis.

13 cf. II Mach. 14, 37 14 cf. Gal. 4, 25 16 cf. II Mach. 14, 38 17 cf. Phil. 3, 8 19 cf. II Mach. 14, 37

def. J 8 autem *scripsi* enim *fv* 17 at *scripsi* et *fv*

reddet enim haec deus et his qui male egerunt non in resurrectione uitae aeternae, sed in resurrectione iudicii aeterni. laudatus est itaque iste Razias amator ciuitatis ut ualde bene audiens, id est bonae famae, quia pater Iudaeorum appellatus est et quod continentiam tenuerit in Iudaismo. istam uero eius mortem mirabiliorem quam prudentiorem narrauit quemadmodum facta est, non tamquam facienda esset scriptura laudauit. nostrum est autem, sicut apostolus admonet, omnia probare, quae bona sunt tenere, ab omni specie mala nos abstinere.

38. Et hanc quidem scripturam, quae appellatur Macchabaeorum, non habent Iudaei sicut legem et prophetas et psalmos, quibus dominus testimonium perhibet tamquam testibus suis, dicens: oportebat impleri omnia quae scripta sunt in lege et prophetis et [in] psalmis de me, sed recepta est ab ecclesia non inutiliter, si sobrie legatur uel audiatur, maxime propter illos Macchabaeos, qui pro dei lege sicut ueri martyres a persecutoribus tam indigna atque horrenda perpessi sunt, ut etiam hinc populus christianus aduerteret, quoniam non sunt condignae passiones huius temporis ad futuram gloriam quae reuelabitur in nobis, pro quibus passus est Christus, si tanta patientissime pertulerunt pro lege quam dedit deus per famulum hominibus illis, pro quibus nondum tradiderat filium: quamquam et iste Razias habeat quod legentibus prosit, non solum ut mens exerceatur recte iudicando quod legit, uerum etiam ut animus humanus, immo animus christianus aduerteret, quanta ferenda sint ab inimicis ardore caritatis, cum a se ipso iste timore humilitatis tanta pertulerit. sed ardor caritatis de sublimitate descendit gratiae diuinae, timor autem humilitatis ex amore accidit laudis humanae, et ideo ille certat per patientiam, hic autem peccat per impa-

8 cf. I Thess. 5, 21—22 14 Luc. 24, 44 19 cf. De ciu. dei 18, 36. De doctr. christ. 2, 5. De cura pro mortuis gerenda c. 1 Rom. 8, 18

def. Δ 7 est *scripsi* esset *fv* 11 Machabaeorum *v* 15 *alt.* in *alias deest; deleui* 17 Machabaeos *v*

tientiam. non itaque debemus, quidquid in scripturis etiam dei testimonio laudatos homines fecisse legerimus, consentiendo approbare, sed considerando discernere, adhibentes iudicium non sane nostrae auctoritatis, sed scripturarum diuinarum atque sanctarum, quae nos nec illorum hominum, quibus illic bonum atque praeclarum testimonium perhibetur, omnia uel imitari uel laudare facta permittit, si quae non recte ab eis facta sunt uel huic iam tempori non conueniunt. sed de iis, quae tunc fuerant recta, nunc non sunt, quid opus est aliquid in hac quaestione discutere, cum hoc, unde agitur, ut sibi quis inferat mortem, maxime cui conceditur uel potius qui compellitur uiuere, in eis sit factis, quae nec poterunt umquam recta esse nec potuerunt, sicut satis iam demonstrauimus?

39. Proinde quomodolibet accipiatur a uobis huius Raziae uita laudata, non habet mors eius laudatricem sapientiam, quia non habet dignam dei famulis patientiam, potiusque huic uox illa sapientiae, quae non laudis, sed detestationis est, competit: uae his qui perdiderunt sustinentiam. nam si laudatorum facta omnia creditis imitanda, numquid melior est iste Razias quam Dauid? cur ergo eius factum de aliena uxore appetenda eiusque occidendo marito nullus bonus sibi proponit ⟨imitandum⟩, sed potius cauendum atque uitandum? numquid melior est Razias quam Salomon? placetne ergo uobis, ut eius erga mulieres lasciuiae, quarum seductionibus usque ad templa idolis fabricanda perductus est, imitandum proponamus exemplum? numquid melior Razias quam Petrus apostolus, qui ubi dixit: tu es Christus filius dei uiui, tam beatus a domino appellatus est, ut claues regni caelorum accipere mereretur, nec tamen in eo creditur imitandus, ubi mox eodem momento reprehensus audiuit: uade post me, satanas; non enim

19 Eccli. 2, 16 21 cf. II Reg. 11 25 cf. III Reg. 11 28 Matth. 16, 16 31 Matth. 16, 23

def. J 12 poterunt *coni. v*, poterant *in textu, item f* 19 iis *fv* 23 imitandum *addidi* 30 in eo *coni. v* ideo *fv*

sapis quae dei sunt, sed quae hominum? atque ut haec taceam, quae uoce apertissima sancta ecclesiae scriptura culpauit, et ea dicam, quae tantummodo ibi narrata atque conscripta sunt nec de his est in alter⟨utr⟩am partem laudis aut reprehensionis lata sententia, sed quae nobis iudicanda permissa sunt, numquid melior Razias quam Noe? quis autem illum uirum, quod iacuit ebrius, laudauerit sobrius? numquid melior est Razias quam Iudas patriarcha? quis tamen eum approbet, cui placeat, quem non rectissime offendat in illa fornicatione, quandoquidem non ad suam nurum, quia hoc ignorauit, uerumtamen ad eam quam meretricem putauit ingressus est? numquid melior est Razias quam Samson? audete itaque dicere, si potestis, illud quod in crinibus habuit uirtutis magnum diuinumque secretum blandienti mulierculae fuisse prodendum. nam illud quod cum inimicis occidit et se ipsum, quando super se atque illos deiecit domum, mortem quam mox ab eis fuerat perpessurus communem uoluit cum illis habere, quia non posset euadere. quod quidem non sua sponte fecit, sed hoc spiritui dei tribuendum est, qui usus est eo, ut faceret quando illi adfuit, quod facere non poterat quando idem spiritus defuit. sicut Abrahae factum, quando filium uoluit immolare, quod deo iubente fuit oboedientia, deo non iubente quid fuisset nisi dementia?

40. His sacris litteris eruditus beatus Cyprianus in confessione sua dixit disciplinam prohibere ne quis se offerat. uidete, quantum mali faciatis, cum uos uultis occidere, qui essetis indisciplinati, etiam si uos aliis hoc uobis facere cupientibus uelletis offerre. fugam praecipit quem uocatis saluatorem, fugam permittit persecutor: quid ergo sequimini, ut uestris ignibus pereatis, nisi uestrum furorem? et tamen dicis: *an non est ista persecutio, quae tot milia innocentum artauit ad mortem?*

7 cf. Gen. 9, 21 10 cf. Gen. 38 14 cf. Iud. 16 21 cf. Gen. 22 25 cf. Act. procons. c. 1 30 pag. 230, 3

def. Δ 4 alterutram *scripsi* alteram *fv* 12 Sampson *f* 23 fuisset *scripsi* fuit *fv* 26 essetis *scripsi* estis *fv* 30 est *om. f* 31 innocentium *f*

ostendite, quomodo sitis innocentes, qui Christum diuiditis et uos occiditis. ostendite, quomodo artemini ad mortem, quibus fuga et diuinitus iubetur et humanitus relaxatur. ostendite, quemadmodum caminorum compendio animas uestras a contaminatione rapiatis, quas potius caminorum sacrilegio tamquam diabolico sacrificio contaminatissimas facitis. interrogate Christum: iubet uos fugere; interrogate tribunum: permittit uos fugere; si et ipsum Razian interrogare possetis, responderet uobis: 'ego non potui fugere.' uos ergo nec Christum saluatorem nec tribunum persecutorem nec Razian auctorem habetis.

XXXII. 41. Quod autem dixisti, ut se ipsos uestri occiderent, non eos frustra timuisse, quoniam quisquis in nostras uel nostrorum manus incidit non euasit, quid ⟨non⟩ euaserit quaero. si mortem, cur eam uobis infertis manibus uestris, si hanc timetis a nostris? sed manifestum est non de morte uos dicere. nam quantum cupiamus uos uiuere, etiam ipsi scitis; ideo nos de uestra morte terretis. proinde si communionem nostram dicis neminem uestrum qui in manus nostras incidit euasisse, utinam uerum diceres! ualde quippe feliciter non euaderent communionem quae offertur a catholicis, ut euaderent damnationem quae paratur haereticis. sed falsum esse quod dicis uel ex uestro Emerito cogitare potuisti, qui, cum uenisset ad nos, facilius est ueritate conuictus quam communicare compulsus. sunt et alii fama quidem minores, sed stultitia pares. quisquis enim fuit similis uanitatis, ut contra manifestissimam ueritatem peruersissima uerecundia fieret pertinax, cum putari erubescit inconstans, expers a nobis catholicae communionis abscessit. sed ideo dixisti: *quisquis in eorum manus incidit non euasit,* quoniam paucissimos apertissimae ueritati perseueranter resistentes et discedentes latere arbitratus es. sed Emerito fecisti secundum uos grauis-

1 cf. I Cor. 1, 13 11 cf. 28, 32 init. 28 pag. 230, 9

def. *A* 8 *et* 10 Raziam *v* 12 in *om. f* 13 non *addidi* 18 in *om. f* 25 quiquis *f* 27 dum *Engelbrecht*

simam iniuriam, qui perdidit apud te duritiae suae laudem, tamquam frustra esse uoluerit inter paucos ueritati non consentientes, quia deputari ⟨non⟩ meruit inter latentes. quis nostrum non te credat inuidere collegae? aut si non inuides, imitare. ueni ad nos et tu sicut ipse, audi quod dicimus sicut ipse, responde, si potes, quod non potuit ipse; si autem nec respondere nec communicare uolueris, discede sicut ipse. ecce ille de nostris manibus illaesus abscessit; tu quare dicis: *quisquis in eorum manus incidit non euasit?* ecce ille non sibi credidit loca defutura ubi posset latere; tu quare disponis ardere? itane nondum uides uos esse potius, qui non pertinetis ad deum et qui facitis contra deum non solum peste communi, qua Christi unitati resistitis, sed etiam uos praecipue, qui huic tanto sceleri uestro etiam mortes addere festinatis?

XXXIII. 42. Uerba epistulae: *Sed quoniam prudentiam tuam*, inquit, *exsecutoris officium non decebat, quaeso paucis aduerte. alia est ut reor solida ueritas, alia effigies ueritatis. quoniam ueritas robore suo firmata constat, idolum siue simulacrum est quod in iniuriam ueri simile fecerit humana praesumptio; numquam tamen potest praeiudicare ueritati fallacia. simulacrorum cultores dico, qui non tenent ueritatem; sub alieno uocabulo gentilem existimo, qui facit sibi quod colat. unde publicum apertumque est, quod minis siue terrore et persecutionibus crebris Gabinium similesque de naturae libertate sublatos ipsi sibi quos uenerarentur perfidos fabricasse noscuntur, ad quorum cultum coguntur inuiti.* ad haec responsio: Adhuc addis furori uestro uerba blasphemiae et audes dicere ecclesiam catholicam humanum esse figmentum, cui dicit deus: ego enim sum dominus qui facio te, dominus nomen ei. et ut sciamus ipsam eam catholicam uniuerso terrarum orbe diffusam, sequitur et adiungit: et qui

11 cf. pag. 230, 10 21 cf. pag. 206, 21 sqq. 29 Esai. 54, 5 31 ibid.

3 non *addidi* 9 in *om. f* 18 constit (*sic*) *f* 19 simulachrum *f* 21 simulachrorum *f* 24 Gabinium *scripsi* Gabinum *fv*

eruit te ipse deus Israel uniuersae terrae uocabitur. hoc euidentissimum dei opus humanum dicitis esse figmentum nec uos respicitis, quod ab ista ecclesia, quam se promisit deus in uniuersa terra esse facturum, nullo modo separaremini, nisi hominem sequeremini. nos eum sequimur, qui dixit Abrahae: in semine tuo benedicentur omnes gentes. eum sequimur, qui dixit ipsi ecclesiae suae quod modo commemoraui: ego sum dominus qui facio te, dominus nomen ei, et qui eruit te ipse deus Israel uniuersae terrae uocabitur. propterea tenentes ecclesiam, quae dilatatur et crescit per omnes gentes et per uniuersam terram, non utique figmentum sequimur humanum, sed promissum factumque diuinum. uos quid sequimini, ut ab huius diuinae promissionis et diuini operis communione diuisi uelitis esse de parte Donati? peccato Caeciliani perisse de orbe terrarum promissiones dei et remansisse in parte Donati homo uobis dixit an deus? si deus, legite hoc nobis ex lege prophetis psalmis, apostolicis et euangelicis litteris. legite, si potestis, quod in collatione nostra minime potuistis. si autem homines ista dixerunt, de quibus dictum est: firmauerunt sibi sermonem malignum, ecce humanum figmentum, ecce quod colitis, ecce cui seruitis, ecce propter quod rebellatis insanitis ardetis.

43. Gabinius uero et ceteri, qui hanc ecclesiam cognouerunt elegerunt tenuerunt, non humanum figmentum, sed diuinum promissum praedictum et impletum cum fidelibus habere cupientes, ulterius pro humano figmento ipsas humanas molestias perpeti noluerunt. qui enim pro ueritate et unitate Christi non dico res suas, sed istam etiam uitam suam aliis dumtaxat auferentibus atque interficientibus amiserit, uere fidem habet, uere spem habet, uere caritatem habet, uere deum habet; quisquis autem pro parte Donati uel fimbriam uestimenti perdiderit, cor non habet. quid ergo mirum, si homines sapientes,

6 Gen. 22, 18 8 Esai. 54, 5 20 Ps. 63, 6

def. Δ 1 erui *f* 19 uestra *f* 23 Gabinius *scripsi* Gabinus *fv*

cum uiderunt contra obduratae consuetudinis pertinacissimam uetustatem proposita sibi esse damna et exilia, considerauerunt, utrum pro parte Donati contra ecclesiam catholicam, hoc est pro figmento humano contra opus diuinum, perpeti ista deberent, et se utique non debere uiderunt atque istam quam uocatis persecutionem cognouerunt sibi esse correctionis occasionem et fecerunt quod scriptum est: da sapienti occasionem et sapientior erit. uides itaque, quam inaniter dixeris homini, qui ex praecepto piissimi imperatoris sui uestram correctionem requirit, quod huius prudentiam exsecutoris officium non decebat. quid enim magis religiosum militantem decet quam ut in ea causa, in qua perpendit quibusnam uos uultis esse deceptio, multis ipse fiat corrigendis saluatio?

XXXIIII. 44. Uerba epistulae: *Ad docendum,* inquit, *populum Israel omnipotens deus prophetis praeconium dedit, non regibus imperauit. saluator animarum dominus Christus ad insinuandam fidem piscatores, non milites misit.* ad haec responsio: Audite ergo prophetas sanctos et sanctos piscatores, et molestos non patiemini religiosissimos reges. iam enim et superius ostendi ad curam pertinuisse regis, ut Niniuitae deum placarent, cuius iram propheta annuntiauerat. quamdiu ergo uos non tenetis ecclesiam quam ⟨prophetae⟩ praenuntiauerunt, piscatores apostoli plantauerunt, tamdiu reges, qui eam tenent, rectissime ad suam curam iudicant pertinere, ne uos aduersus eam rebelletis impune. nam deus et reges habuit inter prophetas; Dauid quippe sanctus, quod non potestis ignorare, rex fuit. audite itaque prophetantem regem, et nullum religiosum regem formidabitis irascentem. audite, inquam, prophetam regem dicentem de Christo: dominabitur a mari usque ad mare et a flumine usque ad terminos orbis terrae, et non timebitis christianum regem succensentem uobis hanc ecclesiam blasphemantibus, quae, sicut a rege prophetata est,

7 Prou. 9, 9 10 pag. 241, 15 20 cap. 25, 28 29 Ps. 71, 8

def. Δ 13 deceptio] exitio *male coni. v* 22 prophetae *add. mg. v, om. fv*

exhibetur usque ad terminos orbis terrae, quia et rex Nabuchodonosor, quamuis propheta non fuerit, eos tamen, qui blasphemarent deum Sidrac Misac [et] Abdenago, religiosa seueritate coercuit.

XXXV. 45. Uerba epistulae: *Mundanae*, inquit, *militiae numquam deus expectauit auxilium, qui solus potest de uiuis et mortuis iudicare.* ad haec reponsio: Non mundanae militiae deus expectat auxilium, quando regibus largitur potius beneficium, qui eis inspirat, ut in regno suo curent fieri domini sui praeceptum. quibus enim dictum est: et nunc, reges, intellegite, erudimini qui iudicatis terram, seruite domino in timore, sentiunt suam potestatem ita domino seruire debere, ut ea potestate plectantur, qui nolunt eius uoluntati seruire. quod autem de militibus facis inuidiam, si utique ista cura, sicut iam docuimus, in scripturis sanctis pertinere demonstratur ad reges, per quos id acturi sunt aduersus rebelles circumcelliones et insanos eorum siue participes siue principes nisi per subditos milites?

XXXVI. 46. Uerba epistulae: *Sed hoc non sciunt,* inquit, *alienarum rerum incubatores, qui nec deum audiunt dicentem: non concupiscas rem proximi tui nec per Salomonem spiritum sanctum dicentem: tunc stabunt iusti in magna constantia aduersus eos, qui se angustiauerunt et qui abstulerunt labores eorum. uidentes turbabuntur timore horribili et mirabuntur in subitatione insperatae salutis, dicentes inter se paenitentiam habentes et per angustiam spiritus gementes: hi sunt quos aliquando habuimus in derisum et in similitudinem improperii. nos insensati uitam illorum existimabamus insaniam et finem illorum sine honore. quomodo*

3 cf. Dan. 3, 29 (96) 10 Ps. 2, 10—11 21 Ex. 20, 17 22 Sap. 5, 1—9

def. Δ 3 Sidrach *fv* Misach *v* et *seclusi, cf. 19, 20. Petil. II 92, 211. Ep. c. Don. 20, 54* 11 iudicetis *f* 16 ad reges *om. f* sunt] *add.* reges *f* 22 in *om. f*

computati sunt inter filios dei et inter sanctos sors illorum est? ergo errauimus a uia ueritatis et iustitiae lumen non illuxit nobis. lassati sumus in iniquitatis et perditionis uia et ambulauimus solitudines difficiles, uiam autem domini ignorauimus. quid nobis profuit superbia, aut quid diuitiarum iactantia contulit nobis? transierunt omnia tamquam umbra. haec igitur fides nos hortatur, ut libenter pro deo in ista persecutione moriamur. ad haec responsio: Agnoscite scelus uestrum et nolite uobis usurpare nomen alienum. scriptura dixit: tunc stabunt iusti in magna constantia aduersus eos, qui se angustiauerunt et qui abstulerunt labores eorum. non dixit: 'stabunt omnes qui mala passi sunt', sed: stabunt iusti, sicut et dominus cum dixisset: beati qui persecutionem patiuntur, nisi addidisset: propter iustitiam, non solos significaret, qui pro sua in domino patientia coronantur, sed etiam illos, qui iustis legibus puniuntur. quapropter si ad uos putatis haec iustorum uerba quae scripta sunt pertinere, prius an iusti sitis ostendite. habetis enim res magnas, quas inter uestras iustitias uentiletis, diuisionem Christi, rescissionem sacramentorum Christi, desertionem pacis Christi, bellum contra membra Christi, criminationes in coniugem Christi, negationem promissorum Christi. hae sunt iustitiae uestrae, propter quas uidelicet stabitis in magna constantia aduersus eos, qui uos angustiauerunt et abstulerunt labores uestros. iam uero cum inter iustitias uestras iactare coeperitis quod uos ipsos necatis, quis uobis iustus aequabitur? tunc enim maxime apparebitis uindicandi, sed uidete de quibus: de his utique qui uos occiderunt. ergo ut uindicemini, puniemini et sic stabitis aduersus uos ipsos. maxime stabitis, qui caminis clausis uos in crudeles angustias coartatis, ut et qui uoluerit

10 Sap. 5, 1 14 Matth. 5, 10

7 omnia illa *p. 252, 4* 13 omnes qui] *hinc pergit Δ* 15 persecutione *Δ* 16 pacientiam *Δm1* 18 scriptam *Δm1* 27 quisquis *Δm1* 30 sic *scripsi* si *Δ*, *om. fv* 31 credeles *Δm1*

subuenire non possit intrare et qui uoluerit euadere non possit exire. absit, absit ut stent cum magna constantia, cum stabunt cum tam mala conscientia. nisi forte arbitramini propterea uobis deum tunc posse parcere pro sceleribus uestris, quia ipsi uobis modo non parcitis. unde etiam quaedam sanctimoniales uestrae grauidae per saxa se miserunt et dissilientibus uteris homicidiorum scelere etiam stuprorum scelera prodiderunt, existimantes, si hoc modo in se uindicassent, nullo iam modo uindicaturum deum. sicut et uos putatis, quae sacrilegio schismatis et haeresis uel depraedando detruncando excaecando occidendo, postremo etiam rebaptizando catholicos et quaelibet alia potuerunt a uobis nefanda committi, isto modo posse quo uos occiditis expiari. sed erratis; hoc putauit et Iudas. an hoc etiam uultis addere documentum, quo certius nouerimus maiores uestros potius fuisse traditores, quia mortem imitamini traditoris?

XXXVII. 47. Ergo, quod in collatione contentiose negare uoluistis, etiam hinc uera esse gesta firmatis, in quibus confessis traditoribus qui tunc primae sedis episcopus in Numidia fuit Secundus Tigisitanus ignouit et, quibus crimina traditionis manifesta atque confessa apud Cirtam praesentibus relaxauit, cum his apud Karthaginem tamquam traditores non conuictos absentesque puniuit. a quo crimine etiam Secundus ipse obiciente Purpurio Liniatensi se purgare non potuit, quando ei dixit idem Purpurius: tu quid egisti, qui tentus es a curatore et ordine, ut scripturas dares? quomodo te liberasti ab ipsis, nisi quia dedisti aut iussisti dari quodcumque? nam non te dimittebant passim. hoc autem Secundus etiam in litteris suis ad Mensurium datis,

17 cf. Breuic. III 17, 31 25 Gesta concilii Cirtensis; cf. Cresc. III 27, 30

1 subuenire—uoluerit *om.* Δ 3 ni Δ 5 unde se *f* 6 grauidae *om. f* se miserunt] demiserunt *f* 7 etiam] et *fv* 9 deum uindicaturum *fv* 11 et *om. f* 12 quo] quia *fv* 15 immittamini Δ 20 tigisitanusus Δ 22 kartaginem Δ 24 purpur**rio (rio *eras.*) Δ Limatensi *fv* 25 purpurrius Δ qui] quando *fv*, *cf. Cresc. l. c.*

quas uos ipsi protulistis atque recitastis, sine ambiguitate confessus est quod non tradidit, sed quod ad eum peruenerint a curatore et ordine missi persecutores quos ei Purpurius Liniatensis obiecit, ut scripturas traderet. quas cum ab illo peterent, se respondisse: 'christianus sum et episcopus, non traditor,' eisque nihil omnino tradere uoluisse. quod ei uultis ut credamus, cum et uos ipsi quam sit incredibile uideatis feruente illa persecutione detentum episcopum siue conuentum, ut scripturas dominicas traderet, nullis traditis fuisse dimissum. nempe contendebatis non potuisse episcopos ad ordinandum episcopum ad ciuitatem Cirtensem persecutionis tempore conuenire. quomodo ergo persecutio illa feruebat, si potuit episcopus propter scripturas tradendas teneri nullisque traditis inpune dimitti? et tamen clamabatis, inmanitatem persecutionis illius temporis describentes, nec duodecim episcopos ad ordinandum episcopum potuisse in concilium congregari qui gesta illa conficerent, ubi crimina traditionis inuicem donauerunt et pro pace ecclesiae iudicanda domino reliquerunt, cum uos hoc tempore talem persecutionem uos perpeti dicentes, qualis numquam fuit, id est ut loca uobis desint, quo confugere atque ubi latere possitis, tamen concilia faciatis, episcopos ordinetis, etiam in eorum locum, qui suis ignibus perierunt, iterum tales, qui suis ignibus perire parati sunt. in concilium autem tantae, ut putatis atque iactatis, persecutionis tempore amplius etiam quam XXX conuenire potuistis, ubi et Petilianus fuit, qui persecutionis tempore nec duodecim conuenire potuisse clamabat.

48. Porro in ipso concilio statuistis, ut, qui nobis inuiti communicauerunt uel episcoporum uel presbyterorum, tantum

1 cf. Breuic. III 13, 25 14. 26 cf. Breuic. III 17, 32—33 24. 28 circiter annos 418—419

2 tradiderit *fv*, *cf. e. gr. p. 210, 28* qui—secuti sunt et qui—remanserint 4 Limatensis *fv* ab *om. Δ* 5 et *om. f* 6 eisque *coni. v* eique *Δfv* 8 retentum *f* 9 nullisque *f* 14 clamabitis *Δm1* 17 ubi] nisi *f* 18 et pro] proque *fv* 19 relinquerunt *Δ* 20 dicentes *scripsi* dicitis *Δ* dixistis *fv* 21 tamen] cum *fo* 29 *pr.* uel *om. v* episcopi uel presbyteri *f* prespiterorum *Δ*

si sacrificium non obtulerint aut in populo non tractauerint, ad ueniam pertineant et in suis recipiantur honoribus, ac sic totas calumniarum uestrarum uires etiam ipsi hoc decreto uestro penitus amputastis. ubi est enim, quod uestro uaniloquio etiam eos, qui non fuerunt, dicitis per communionem nostram fieri traditores, quia scilicet, sicut calumniamini, illi nos inquinauerunt, qui urgentibus tunc impiis potestatibus libros ecclesiasticos tradiderunt? cur ergo nunc a crimine absoluitis, quos nobis communicasse cognoueritis inuitos, si sacrificium non obtulerint neque sermonem in populo fecerint? quasi illi tunc primi traditores sub terrore et horrore immanium suppliciorum, qualia modo uobis omnino nullus ingessit, codices sanctos non inuiti tradiderint aut sacrificium illic obtulerint aut in populo sermonem fecerint. uidetis ergo quod, sicut uos istis, quos uanissime criminamini communione nostra fieri traditores, si quid inuiti fecerint, potuistis ignoscere, ita etiam maiores uestri in necessitate multo artiore tradentibus ueris traditoribus eadem regula ignoscere potuerunt. sed ut damnarent alios absentes et inauditos, inimicorum Caeciliani factione compulsi sunt, facientes quod de talibus apostolus dicit: *in quo enim alium iudicas, temet ipsum condemnas; eadem enim agis qui iudicas.*

49. Quapropter quoniam Donatistae se ipsos occidere semper amauerunt et ipsi ab initio traditores fuerunt, quid mirum, si traditoris mortem etiam suos posteros amare docuerunt? sed uitandae huius similitudinis causa uel numquam uel difficillime se laqueo necauerunt, frustra omnino. nam ille Iudam traditorem id facere compulit, qui et illum puerum, quem sanauit domi-

20 Rom. 2, 1 28 cf. Matth. 17, 14

2 et *om. f* honoribus recipiantur *fv* sic *scripsi* si *Δfv* 4 anputastis *Δ* 6 impugnauerunt *f* 10 obtulerunt *Δ* 13 *post* inuiti *del. est* fecerint *in Δ* obtulerunt *Δ* 14 estis *Δf* 17 traditoribus (traditoriis *f*) ueris *fv* in eadem *fv* 19 facientibus *f* 21 -met *om. fv* qui *scripsi* (*Gr.* ὁ κρίνων) que *Δ* quae *fv* 23 semet *fv* 24 intio *Δ* 25 traditores *Δ*

nus, in aquam et ignem saepe deiecit et gregem porcorum in mare praecipitauit et ipsi domino praecipitium de pinna templi audaci praesumptione suggessit. quamuis itaque diuersis modis uoluntariam uos praecipitetis in mortem, tamen eiusdem diaboli instinctu uos ipsos necando imitamini traditorem. quod etsi uos non estis, eorum tamen qui fuerunt et schisma fecerunt, in quo libenter estis, etiam hoc in uobis facere, quod in se traditor fecit, nefando magisterio didicistis. ecce iam qua iustitia stabitis aduersus eos, qui uos angustiauerunt, ut, si uestrae mortes uindicabuntur, non nisi in uobis ipsis iustissime uindicentur.

50. Qui sunt autem labores uestri, quos a uobis iactatis auferri? an iniustum est, ut ecclesiae quae fuerunt uestrae, cum in pacem catholicam transeunt, cum suis rebus transeant? illis enim ad nos transeuntibus si res earum uultis tenere, uos procul dubio res alienas uultis auferre. mater autem catholica uobis dicit, quod quibusdam beatus apostolus dixit: non enim quaero quae uestra sunt, sed uos. uerumtamen quomodo uobis non estis ipsi contrarii, quando utrumque nobis obicitis, et quod res uestras possidere cupiamus et quod uiolenter uos nobiscum esse cogamus? haec duo quam sint inter se contraria non uidetis. si enim ad communionem nostram uos inuitos quaerimus et tenemus, quomodo res uestras desideramus, quas utique uobis communicantibus habere non possumus? si autem illas cupimus optinere, quomodo uos quaerimus, ut eas uobis communicantibus amittamus? sed confitemur uobis: cupiditas nostra caritas uocatur. haec uos quaerit in nobis, haec uos inuenire, corrigere atque in unitate Christi consociare desiderat; ut uestris caminis uos ardere timeamus, huius igne feruemus; haec nos accendit, ut non solum non concupiscamus

1 cf. Matth. 8, 32 2 cf. Matth. 4, 5—6 17 II Cor. 12, 14

8 magistro *Δm1* didicistis *om. Δ* iam] cum *fv* 10 iudicabuntur *Δ* ipsis *om. f* 13 anne *fv* 15 illis] his *f* eorum *f* 20 *alt.* quod *s. l. Δ* 21 uobiscum *Δ* 22 conmunionem *Δ* 28 unitatem *fv* sociare *fv* 29 ut] ne *et post* timeamus *punctum fv* nestris *Δm1*

res uestras, sed nobiscum optemus possideatis et nostras. agnoscite et uenite et perire nolite. aut si ultro uenire erubescitis, seruimus infirmitati, ne quid pereat caritati. ecce uolumus uos tenere: quid festinatis ardere? ad uitam tenemus, ad salutem tenemus, ad Christi unitatem ueritatem suauitatem tenemus et ad cenam tanti patris familias, si sponte non uultis intrare, compellimus.

XXXVIII. 51. De iustitia certamen est, non de pecunia. cauete itaque, ne forte, dum putatis ad uos pertinere quod scriptum est: t u n c s t a b u n t i u s t i i n m a g n a c o n s t a n t i a a d u e r s u s e o s, q u i s e a n g u s t i a u e r u n t e t a b s t u l e r u n t l a b o r e s e o r u m, non hoc uobis contingat de laboribus uestris, sed potius quod alio loco scriptum est: l a b o r e s i m p i o r u m i u s t i e d e n t. neque enim stabunt contra uos Maximianistae, quorum quando potuistis basilicas abstulistis, aut stabunt contra uos pagani, quorum certe ubi potuistis templa euertistis et basilicas destruxistis, quod et nos fecimus, aut stabunt aduersum uos symphoniaci daemoniorum, quorum tibias et scabella fregistis, quod et nos fecimus. sic nec uos stabitis aduersum nos. in talibus quippe omnibus factis non rapina concupiscitur, sed error euertitur. sicut ergo non stabunt Chananaei aduersum Israelitas, quamuis Israelitae abstulerunt labores eorum, sed stabit Nabuthaeus aduersus Achab, quia delictum factum est, non praeceptum, ut labores iusti auferret iniustus, sic haeretici non stabunt aduersus catholicos, cum in rebus haereticorum christiani imperii iussa conplentur nec res eorum a catholicis auferuntur, sed potius inquiruntur eisque multa, quantum fieri potest, correctis reddenda seruantur,

10 Sap. 5, 1 13 Sap. 10, 19 23 cf. III Reg. 21

1 uobiscum *Δ* et] ut *Δ* 4 arderere *Δ* 6 et *om. f* 8 pecunia] poenitentia *f* 9 itaque] ergo *fv* 10 ma∗gna (n *eras.*) *Δ* 13 sed] et *f* illud quod *fv* alio loco] alibi *fv* 14 marianiste (ni *s. l.*) *Δ* 17 construxistis *fv* *post* stabunt *eras. uid.* adstabunt *in Δ* 18 aduersus *fv* nos symponiaci *Δ* 19 scabellas *Δm1* 20 *et* 22 aduersus *fv* 23 Nabuthaeus (Ναβουθαι) *scripsi* nabutheus *Δ* Naboth *fo* nacab *Δ* 24 auferet *Δ*

sed stabunt catholici non solum aduersus gentiles, a quibus ueri martyres exspoliati sunt, uerum etiam aduersus circumcelliones Donatistarum, quia et ipsi abstulerunt labores eorum. uerum de his pecuniaribus laboribus facilior causa est, cum etiam illi, quorum erant, ad pacem catholicam transeunt. ecce cotidie, si quis ad nos transitum fecerit, reddimus pecuniam uestem fructus uasa rura tecta uestrorum: uos quomodo nobis reddituri estis membra nostrorum?

52. Nempe aliquando expergiscimini et cernitis nec uos esse de quibus dicatur nec nos a quibus dicatur: h i s u n t q u o s a l i q u a n d o h a b u i m u s i n r i s u m, cum potius uos habeamus in fletum; nec uos computabimini inter filios dei, nisi recedentes a parte Donati hanc tenueritis ecclesiam, quam sicut praedixit exhibet filius dei; nec inter sanctos est sors uestra, sed inter haereticos. nam quod alios de uobis dicturos putatis: n o s i n s e n s a t i u i t a m i l l o r u m a e s t i m a b a m u s i n s a n i a m, miror quod tam insensati estis, ut ipsi uobis modo talia non dicatis. sanctis quidem ueris ac fidelibus inmundi et infideles tunc ista dicturi sunt, eis utique, quos nunc existimant insanire, quia luxuriis quas uident frui nolunt, dum quod non uident credunt. sed uos si non uitam uestram, certe istam quam uobis uultis facere mortem uestram si non existimatis insaniam, desperatius insanitis. uerba uero illa: e r g o e r r a u i m u s a u i a u e r i t a t i s et cetera non erunt quidem tantum uestra, sed maxime et uestra. erratis enim, quod manifestum est, a uia ueritatis et iustitiae lumen non lucet uobis, lassamini a uia iniquitatis et perditionis et ambulatis

10 Sap. 5, 3 16 Sap. 5, 4 23 Sap. 5, 6

2 martyres ueri *fv* exspoliatione *Δ* etiam *bis Δ* 3 donastistarum *Δm1* 4 pecuniaribus *scripsi* peniniaribus *Δ* pecuniariis *fv* 5 *uerba* ecce cotidie—fecerit *in Δfv ante* cum etiam—transeunt *posita huc transtulit mg. v* 6 facit *fv* 9 exspergiscimini *Δ* cernite *fv, cf. II 4, 4 init.* 10 hii *Δ* 11 derisum *fv, ut p. 244, 28* 12 computamini *fv* 13 ut hanc *Δ* 14 est *om. f* 15 dicturus *Δm1* 16 putabis *f* existimabamus *fv, ut p. 244, 29* 18 modo *om. f* 25 *pr.* nostra *f* et *om. f* 27 a] in *fv, ut p. 245, 3* iniquitatis uia *fv*

eruit te ipse deus Israel uniuersae terrae uocabitur. hoc euidentissimum dei opus humanum dicitis esse figmentum nec uos respicitis, quod ab ista ecclesia, quam se promisit deus in uniuersa terra esse facturum, nullo modo separaremini, nisi hominem sequeremini. nos eum sequimur, qui dixit Abrahae: *in semine tuo benedicentur omnes gentes.* eum sequimui, qui dixit ipsi ecclesiae suae quod modo commemoraui: *ego sum dominus qui facio te, dominus nomen ei, et qui eruit te ipse deus Israel uniuersae terrae uocabitur.* propterea tenentes ecclesiam, quae dilatatur et crescit per omnes gentes et per uniuersam terram, non utique figmentum sequimur humanum, sed promissum factumque diuinum. uos quid sequimini, ut ab huius diuinae promissionis et diuini operis communione diuisi uelitis esse de parte Donati? peccato Caeciliani perisse de orbe terrarum promissiones dei et remansisse in parte Donati homo uobis dixit an deus? si deus, legite hoc nobis ex lege prophetis psalmis, apostolicis et euangelicis litteris. legite, si potestis, quod in collatione nostra minime potuistis. si autem homines ista dixerunt, de quibus dictum est: *firmauerunt sibi sermonem malignum,* ecce humanum figmentum, ecce quod colitis, ecce cui seruitis, ecce propter quod rebellatis insanitis ardetis.

43. Gabinius uero et ceteri, qui hanc ecclesiam cognouerunt elegerunt tenuerunt, non humanum figmentum, sed diuinum promissum praedictum et impletum cum fidelibus habere cupientes, ulterius pro humano figmento ipsas humanas molestias perpeti noluerunt. qui enim pro ueritate et unitate Christi non dico res suas, sed istam etiam uitam suam aliis dumtaxat auferentibus atque interficientibus amiserit, uere fidem habet, uere spem habet, uere caritatem habet, uere deum habet; quisquis autem pro parte Donati uel fimbriam uestimenti perdiderit, cor non habet. quid ergo mirum, si homines sapientes,

6 Gen. 22, 18 8 Esai. 54, 5 20 Ps. 63, 6

def. Δ 1 erui *f* 19 uestra *f* 23 Gabinius *scripsi* Gabinus *fv*

cum uiderunt contra obduratae consuetudinis pertinacissimam uetustatem proposita sibi esse damna et exilia, considerauerunt, utrum pro parte Donati contra ecclesiam catholicam, hoc est pro figmento humano contra opus diuinum, perpeti ista deberent, et se utique non debere uiderunt atque istam quam uocatis persecutionem cognouerunt sibi esse correctionis occasionem et fecerunt quod scriptum est: da sapienti occasionem et sapientior erit. uides itaque, quam inaniter dixeris homini, qui ex praecepto piissimi imperatoris sui uestram correctionem requirit, quod huius prudentiam exsecutoris officium non decebat. quid enim magis religiosum militantem decet quam ut in ea causa, in qua perpendit quibusnam uos uultis esse deceptio, multis ipse fiat corrigendis saluatio?

XXXIIII. 44. Uerba epistulae: *Ad docendum,* inquit, *populum Israel omnipotens deus prophetis praeconium dedit, non regibus imperauit. saluator animarum dominus Christus ad insinuandam fidem piscatores, non milites misit.* ad haec responsio: Audite ergo prophetas sanctos et sanctos piscatores, et molestos non patiemini religiosissimos reges. iam enim et superius ostendi ad curam pertinuisse regis, ut Niniuitae deum placarent, cuius iram propheta annuntiauerat. quamdiu ergo uos non tenetis ecclesiam quam ⟨prophetae⟩ praenuntiauerunt, piscatores apostoli plantauerunt, tamdiu reges, qui eam tenent, rectissime ad suam curam iudicant pertinere, ne uos aduersus eam rebelletis impune. nam deus et reges habuit inter prophetas; Dauid quippe sanctus, quod non potestis ignorare, rex fuit. audite itaque prophetantem regem, et nullum religiosum regem formidabitis irascentem. audite, inquam, prophetam regem dicentem de Christo: dominabitur a mari usque ad mare et a flumine usque ad terminos orbis terrae, et non timebitis christianum regem succensentem uobis hanc ecclesiam blasphemantibus, quae, sicut a rege prophetata est,

7 Prou. 9, 9 10 pag. 241, 15 20 cap. 25, 28 29 Ps. 71, 8

def. Δ 13 deceptio] exitio *male coni.* v 22 prophetae *add. mg.* v, *om.* fv

exhibetur usque ad terminos orbis terrae, quia et rex Nabuchodonosor, quamuis propheta non fuerit, eos tamen, qui blasphemarent deum Sidrac Misac [et] Abdenago, religiosa seueritate coercuit.

XXXV. 45. Uerba epistulae: *Mundanae*, inquit, *militiae numquam deus expectauit auxilium, qui solus potest de uiuis et mortuis iudicare.* ad haec reponsio: Non mundanae militiae deus expectat auxilium, quando regibus largitur potius beneficium, qui eis inspirat, ut in regno suo curent fieri domini sui praeceptum. quibus enim dictum est: et nunc, reges, intellegite, erudimini qui iudicatis terram, seruite domino in timore, sentiunt suam potestatem ita domino seruire debere, ut ea potestate plectantur, qui nolunt eius uoluntati seruire. quod autem de militibus facis inuidiam, si utique ista cura, sicut iam docuimus, in scripturis sanctis pertinere demonstratur ad reges, per quos id acturi sunt aduersus rebelles circumcelliones et insanos eorum siue participes siue principes nisi per subditos milites?

XXXVI. 46. Uerba epistulae: *Sed hoc non sciunt*, inquit, *alienarum rerum incubatores, qui nec deum audiunt dicentem: non concupiscas rem proximi tui nec per Salomonem spiritum sanctum dicentem: tunc stabunt iusti in magna constantia aduersus eos, qui se angustiauerunt et qui abstulerunt labores eorum. uidentes turbabuntur timore horribili et mirabuntur in subitatione insperatae salutis, dicentes inter se paenitentiam habentes et per angustiam spiritus gementes: hi sunt quos aliquando habuimus in derisum et in similitudinem improperii. nos insensati uitam illorum existimabamus insaniam et finem illorum sine honore. quomodo*

3 cf. Dan. 3, 29 (96) 10 Ps. 2, 10—11 21 Ex. 20, 17 22 Sap. 5, 1—9

def. J 3 Sidrach *fv* Misach *v* et *seclusi, cf. 19, 20. Petil. II 92, 211. Ep. c. Don. 20, 54* 11 iudicetis *f* 16 ad reges *om. f* sunt] *add.* reges *f* 22 in *om. f*

computati sunt inter filios dei et inter sanctos sors illorum est? ergo errauimus a uia ueritatis et iustitiae lumen non illuxit nobis. lassati sumus in iniquitatis et perditionis uia et ambulauimus solitudines difficiles, uiam autem domini ignorauimus. quid nobis profuit superbia, aut quid diuitiarum iactantia contulit nobis? transierunt omnia tamquam umbra. haec igitur fides nos hortatur, ut libenter pro deo in ista persecutione moriamur. ad haec responsio: Agnoscite scelus uestrum et nolite uobis usurpare nomen alienum. scriptura dixit: tunc stabunt iusti in magna constantia aduersus eos, qui se angustiauerunt et qui abstulerunt labores eorum. non dixit: 'stabunt omnes qui mala passi sunt', sed: stabunt iusti, sicut et dominus cum dixisset: beati qui persecutionem patiuntur, nisi addidisset: propter iustitiam, non solos significaret, qui pro sua in domino patientia coronantur, sed etiam illos, qui iustis legibus puniuntur. quapropter si ad uos putatis haec iustorum uerba quae scripta sunt pertinere, prius an iusti sitis ostendite. habetis enim res magnas, quas inter uestras iustitias uentiletis, diuisionem Christi, rescissionem sacramentorum Christi, desertionem pacis Christi, bellum contra membra Christi, criminationes in coniugem Christi, negationem promissorum Christi. hae sunt iustitiae uestrae, propter quas uidelicet stabitis in magna constantia aduersus eos, qui uos angustiauerunt et abstulerunt labores uestros. iam uero cum inter iustitias uestras iactare coeperitis quod uos ipsos necatis, quis uobis iustus aequabitur? tunc enim maxime apparebitis uindicandi, sed uidete de quibus: de his utique qui uos occiderunt. ergo ut uindicemini, puniemini et sic stabitis aduersus uos ipsos. maxime stabitis, qui caminis clausis uos in crudeles angustias coartatis, ut et qui uoluerit

10 Sap. 5, 1 14 Matth. 5, 10

7 omnia illa *p. 252, 4* 13 omnes qui] *hinc pergit Δ* 15 persecutione Δ 16 pacientiam Δm1 18 scriptam Δm1 27 quisquis Δm1 30 sic *scripsi* si Δ, *om. fv* 31 credeles Δm1

subuenire non possit intrare et qui uoluerit euadere non possit exire. absit, absit ut stent cum magna constantia, cum stabunt cum tam mala conscientia. nisi forte arbitramini propterea uobis deum tunc posse parcere pro sceleribus uestris, quia ipsi uobis modo non parcitis. unde etiam quaedam sanctimoniales uestrae grauidae per saxa se miserunt et dissilientibus uteris homicidiorum scelere etiam stuprorum scelera prodiderunt, existimantes, si hoc modo in se uindicassent, nullo iam modo uindicaturum deum. sicut et uos putatis, quae sacrilegio schismatis et haeresis uel depraedando detruncando excaecando occidendo, postremo etiam rebaptizando catholicos et quaelibet alia potuerunt a uobis nefanda committi, isto modo posse quo uos occiditis expiari. sed erratis; hoc putauit et Iudas. an hoc etiam uultis addere documentum, quo certius nouerimus maiores uestros potius fuisse traditores, quia mortem imitamini traditoris?

XXXVII. 47. Ergo, quod in collatione contentiose negare uoluistis, etiam hinc uera esse gesta firmatis, in quibus confessis traditoribus qui tunc primae sedis episcopus in Numidia fuit Secundus Tigisitanus ignouit et, quibus crimina traditionis manifesta atque confessa apud Cirtam praesentibus relaxauit, cum his apud Karthaginem tamquam traditores non conuictos absentesque puniuit. a quo crimine etiam Secundus ipse obiciente Purpurio Liniatensi se purgare non potuit, quando ei dixit idem Purpurius: tu quid egisti, qui tentus es a curatore et ordine, ut scripturas dares? quomodo te liberasti ab ipsis, nisi quia dedisti aut iussisti dari quodcumque? nam non te dimittebant passim. hoc autem Secundus etiam in litteris suis ad Mensurium datis,

17 cf. Breuic. III 17, 31 25 Gesta concilii Cirtensis; cf. Cresc. III 27, 30

1 subuenire—uoluerit *om.* Δ 3 ni Δ 5 unde se *f* 6 grauidae *om. f* se miserunt] demiserunt *f* 7 etiam] et *fv* 9 deum uindicaturum *fv* 11 et *om. f* 12 quo] quia *fv* 15 immittamini Δ 20 tigisitanusus Δ 22 kartaginem Δ 24 purpur***rio (rio *eras.*) Δ Limatensi *fv* 25 purpurrius Δ qui] quando *fv, cf. Cresc. l. c.*

quas uos ipsi protulistis atque recitastis, sine ambiguitate confessus est quod non tradidit, sed quod ad eum peruenerint a curatore et ordine missi persecutores quos ei Purpurius Liniatensis obiecit, ut scripturas traderet. quas cum ab illo peterent, se respondisse: 'christianus sum et episcopus, non traditor,' eisque nihil omnino tradere uoluisse. quod ei uultis ut credamus, cum et uos ipsi quam sit incredibile uideatis feruente illa persecutione detentum episcopum siue conuentum, ut scripturas dominicas traderet, nullis traditis fuisse dimissum. nempe contendebatis non potuisse episcopos ad ordinandum episcopum ad ciuitatem Cirtensem persecutionis tempore conuenire. quomodo ergo persecutio illa feruebat, si potuit episcopus propter scripturas tradendas teneri nullisque traditis inpune dimitti? et tamen clamabatis, inmanitatem persecutionis illius temporis describentes, nec duodecim episcopos ad ordinandum episcopum potuisse in concilium congregari qui gesta illa conficerent, ubi crimina traditionis inuicem donauerunt et pro pace ecclesiae iudicanda domino reliquerunt, cum uos hoc tempore talem persecutionem uos perpeti dicentes, qualis numquam fuit, id est ut loca uobis desint, quo confugere atque ubi latere possitis, tamen concilia faciatis, episcopos ordinetis, etiam in eorum locum, qui suis ignibus perierunt, iterum tales, qui suis ignibus perire parati sunt. in concilium autem tantae, ut putatis atque iactatis, persecutionis tempore amplius etiam quam XXX conuenire potuistis, ubi et Petilianus fuit, qui persecutionis tempore nec duodecim conuenire potuisse clamabat.

48. Porro in ipso concilio statuistis, ut, qui nobis inuiti communicauerunt uel episcoporum uel presbyterorum, tantum

1 cf. Breuic. III 13, 25   14. 26 cf. Breuic. III 17, 32—33   24. 28 circiter annos 418—419

2 tradiderit *fv*, *cf. e. gr. p. 210, 28* qui—secuti sunt et qui—remanserint   4 Limatensis *fv*   ab *om.* *Δ*   5 et *om.* *f*   6 eisque *coni. v* eique *Δfv*   8 retentum *f*   9 nullisque *f*   14 clamabitis *Δm1*   17 ubi] nisi *f*   18 et pro] proque *fv*   19 relinquerunt *Δ*   20 dicentes *scripsi* dicitis *Δ* dixistis *fv*   21 tamen] cum *fv*   29 *pr.* uel *om.* *v*   episcopi uel presbyteri *f* prespiterorum *Δ*

si sacrificium non obtulerint aut in populo non tractauerint, ad ueniam pertineant et in suis recipiantur honoribus, ac sic totas calumniarum uestrarum uires etiam ipsi hoc decreto uestro penitus amputastis. ubi est enim, quod uestro uaniloquio etiam eos, qui non fuerunt, dicitis per communionem nostram fieri traditores, quia scilicet, sicut calumniamini, illi nos inquinauerunt, qui urgentibus tunc impiis potestatibus libros ecclesiasticos tradiderunt? cur ergo nunc a crimine absoluitis, quos nobis communicasse cognoueritis inuitos, si sacrificium non obtulerint neque sermonem in populo fecerint? quasi illi tunc primi traditores sub terrore et horrore immanium suppliciorum, qualia modo uobis omnino nullus ingessit, codices sanctos non inuiti tradiderint aut sacrificium illic obtulerint aut in populo sermonem fecerint. uidetis ergo quod, sicut uos istis, quos uanissime criminamini communione nostra fieri traditores, si quid inuiti fecerint, potuistis ignoscere, ita etiam maiores uestri in necessitate multo artiore tradentibus ueris traditoribus eadem regula ignoscere potuerunt. sed ut damnarent alios absentes et inauditos, inimicorum Caeciliani factione compulsi sunt, facientes quod de talibus apostolus dicit: in quo enim alium iudicas, temet ipsum condemnas; eadem enim agis qui iudicas.

49. Quapropter quoniam Donatistae se ipsos occidere semper amauerunt et ipsi ab initio traditores fuerunt, quid mirum, si traditoris mortem etiam suos posteros amare docuerunt? sed uitandae huius similitudinis causa uel numquam uel difficillime se laqueo necauerunt, frustra omnino. nam ille Iudam traditorem id facere compulit, qui et illum puerum, quem sanauit domi-

20 Rom. 2, 1 28 cf. Matth. 17, 14

2 et *om. f* honoribus recipiantur *fv* sic *scripsi* si *Δfv* 4 anputastis *Δ* 6 impugnauerunt *f* 10 obtulerunt *Δ* 13 *post* inuiti *del. est* fecerint *in Δ* obtulerunt *Δ* 14 estis *Δf* 17 traditoribus (traditoriis *f*) ueris *fv* in eadem *fv* 19 facientibus *f* 21 -met *om. fv* qui *scripsi* (*Gr.* ὁ κρίνων) que *Δ* quae *fv* 23 semet *fv* 24 intio *Δ* 25 traditores *Δ*

nus, in aquam et ignem saepe deiecit et gregem porcorum in mare praecipitauit et ipsi domino praecipitium de pinna templi audaci praesumptione suggessit. quamuis itaque diuersis modis uoluntariam uos praecipitetis in mortem, tamen eiusdem diaboli instinctu uos ipsos necando imitamini traditorem. quod etsi uos non estis, eorum tamen qui fuerunt et schisma fecerunt, in quo libenter estis, etiam hoc in uobis facere, quod in se traditor fecit, nefando magisterio didicistis. ecce iam qua iustitia stabitis aduersus eos, qui uos angustiauerunt, ut, si uestrae mortes uindicabuntur, non nisi in uobis ipsis iustissime uindicentur.

50. Qui sunt autem labores uestri, quos a uobis iactatis auferri? an iniustum est, ut ecclesiae quae fuerunt uestrae, cum in pacem catholicam transeunt, cum suis rebus transeant? illis enim ad nos transeuntibus si res earum uultis tenere, uos procul dubio res alienas uultis auferre. mater autem catholica uobis dicit, quod quibusdam beatus apostolus dixit: non enim quaero quae uestra sunt, sed uos. uerumtamen quomodo uobis non estis ipsi contrarii, quando utrumque nobis obicitis, et quod res uestras possidere cupiamus et quod uiolenter uos nobiscum esse cogamus? haec duo quam sint inter se contraria non uidetis. si enim ad communionem nostram uos inuitos quaerimus et tenemus, quomodo res uestras desideramus, quas utique uobis communicantibus habere non possumus? si autem illas cupimus optinere, quomodo uos quaerimus, ut eas uobis communicantibus amittamus? sed confitemur uobis: cupiditas nostra caritas uocatur. haec uos quaerit in nobis, haec uos inuenire, corrigere atque in unitate Christi consociare desiderat; ut uestris caminis uos ardere timeamus, huius igne feruemus; haec nos accendit, ut non solum non concupiscamus

1 cf. Matth. 8, 32 2 cf. Matth. 4, 5—6 17 II Cor. 12, 14

8 magistro *Δm1* didicistis *om. Δ* iam] cum *fv* 10 iudicabuntur *Δ* ipsis *om. f* 13 anne *fv* 15 illis] his *f* eorum *f* 20 *alt.* quod *s. l. Δ* 21 uobiscum *Δ* 22 conmunionem *Δ* 28 unitatem *fv* sociare *fv* 29 ut] ne *et post* timeamus *punctum fv* nestris *Δm1*

res uestras, sed nobiscum optemus possideatis et nostras. agnoscite et uenite et perire nolite. aut si ultro uenire erubescitis, seruimus infirmitati, ne quid pereat caritati. ecce uolumus uos tenere: quid festinatis ardere? ad uitam tenemus, ad salutem tenemus, ad Christi unitatem ueritatem suauitatem tenemus et ad cenam tanti patris familias, si sponte non uultis intrare, compellimus.

XXXVIII. 51. De iustitia certamen est, non de pecunia. cauete itaque, ne forte, dum putatis ad uos pertinere quod scriptum est: tunc stabunt iusti in magna constantia aduersus eos, qui se angustiauerunt et abstulerunt labores eorum, non hoc uobis contingat de laboribus uestris, sed potius quod alio loco scriptum est: labores impiorum iusti edent. neque enim stabunt contra uos Maximianistae, quorum quando potuistis basilicas abstulistis, aut stabunt contra uos pagani, quorum certe ubi potuistis templa euertistis et basilicas destruxistis, quod et nos fecimus, aut stabunt aduersum uos symphoniaci daemoniorum, quorum tibias et scabella fregistis, quod et nos fecimus. sic nec uos stabitis aduersum nos. in talibus quippe omnibus factis non rapina concupiscitur, sed error euertitur. sicut ergo non stabunt Chananaei aduersum Israelitas, quamuis Israelitae abstulerunt labores eorum, sed stabit Nabuthaeus aduersus Achab, quia delictum factum est, non praeceptum, ut labores iusti auferret iniustus, sic haeretici non stabunt aduersus catholicos, cum in rebus haereticorum christiani imperii iussa conplentur nec res eorum a catholicis auferuntur, sed potius inquiruntur eisque multa, quantum fieri potest, correctis reddenda seruantur,

10 Sap. 5, 1 13 Sap. 10, 19 23 cf. III Reg. 21

1 uobiscum *Δ* et] ut *Δ* 4 arderere *Δ* 6 et *om. f* 8 pecunia] pocnitentia *f* 9 itaque] ergo *fv* 10 ma.gna (n *eras.*) *Δ* 13 sed] et *f* illud quod *fv* alio loco] alibi *fv* 14 maxianiste (ni *s. l.*) *Δ* 17 construxistis *fv* *post* stabunt *eras. uid.* adstabunt *in Δ* 18 aduersus *fv* nos symponiaci *Δ* 19 scabellas *Δm1* 20 *et* 22 aduersus *fv* 23 Nabuthaeus (Ναβουθαι) *scripsi* nabutheus *Δ* Naboth *fv* nacab *Δ* 24 auferet *Δ*

sed stabunt catholici non solum aduersus gentiles, a quibus ueri martyres exspoliati sunt, uerum etiam aduersus circumcelliones Donatistarum, quia et ipsi abstulerunt labores eorum. uerum de his pecuniaribus laboribus facilior causa est, cum etiam illi, quorum erant, ad pacem catholicam transeunt. ecce cotidie, si quis ad nos transitum fecerit, reddimus pecuniam uestem fructus uasa rura tecta uestrorum: uos quomodo nobis reddituri estis membra nostrorum?

52. Nempe aliquando expergiscimini et cernitis nec uos esse de quibus dicatur nec nos a quibus dicatur: hi sunt quos aliquando habuimus in risum, cum potius uos habeamus in fletum; nec uos computabimini inter filios dei, nisi recedentes a parte Donati hanc tenueritis ecclesiam, quam sicut praedixit exhibet filius dei; nec inter sanctos est sors uestra, sed inter haereticos. nam quod alios de uobis dicturos putatis: nos insensati uitam illorum aestimabamus insaniam, miror quod tam insensati estis, ut ipsi uobis modo talia non dicatis. sanctis quidem ueris ac fidelibus inmundi et infideles tunc ista dicturi sunt, eis utique, quos nunc existimant insanire, quia luxuriis quas uident frui nolunt, dum quod non uident credunt. sed uos si non uitam uestram, certe istam quam uobis uultis facere mortem uestram si non existimatis insaniam, desperatius insanitis. uerba uero illa: ergo errauimus a uia ueritatis et cetera non erunt quidem tantum uestra, sed maxime et uestra. erratis enim, quod manifestum est, a uia ueritatis et iustitiae lumen non lucet uobis, lassamini a uia iniquitatis et perditionis et ambulatis

10 Sap. 5, 3 16 Sap. 5, 4 23 Sap. 5, 6

2 martyres ueri *fv* exspoliatione *Δ* etiam *bis Δ* 3 donastistarum *Δm1* 4 pecuniaribus *scripsi* peniniaribus *Δ* pecuniariis *fv* 5 *uerba* ecce cotidie—fecerit *in Δfv ante* cum etiam—transeunt *posita huc transtulit mg. v* 6 facit *fv* 9 exspergiscimini *Δ* cernite *fv*, *cf. II 4, 4 init.* 10 hii *Δ* 11 derisum *fv*, *ut p. 244, 28* 12 computamini *fv* 13 ut hanc *Δ* 14 est *om. f* 15 dicturus *Δm1* 16 putabis *f* existimabamus *fv*, *ut p. 244, 29* 18 modo *om. f* 25 *pr.* nostra *f* et *om. f* 27 a] in *fv*, *ut p. 245, 3* iniquitatis uia *fv*

solitudines difficiles, uiam uero domini ignoratis. quae autem sequuntur: quid nobis profuit superbia aut quid diuitiarum iactantia contulit nobis? transierunt omnia illa tamquam umbra nescio utrum quisquam inter ceteros dicere poterit aptius et conuenientius quam tuus decessor Optatus. nolite ergo uos putare quales non estis et perire quales estis, quoniam non uos haec fides, sed uester malus error hortatur, non ut libenter pro deo, sicut dicis, in ista persecutione moriamini, sed ut nequiter pro Donato factis persecutionem patiamini.

XXXVIIII. 53. Uerba epistulae: (*et alia manu:*) *Opto te,* inquit, *incolumem ueritate perspecta animum lenire et ab innocentium exitibus temperare.* ad haec responsio: Uos potius ueritate perspecta lenite animum uestrum, ne sic saeuiat, ut nec uobis parcat. nam quid isto cui haec scripsisti facile potest lenius inueniri, qui uos et inuitauit ad uitam et, si eam nobiscum agere nolletis, relaxauit ad fugam? uos in uos estis asperi, uos inmites, uos sine ulla humanitatis consideratione crudeles, qui hoc in uobis facitis, quod in suis inimicis facere consuerunt errorum dilectores et hominum persecutores, ut sit quod amarissime doleant errorum persecutores et hominum dilectores. quid autem optas, ut ab innocentium exitibus temperetur? uos quidem innocentes non estis; tamen ille uobis dedit exitum, sed ipsi uobis dare uultis exitium. puto enim quod uerbi ignorantia te fefellit, ut uolens intellegi exitia exitus diceres. cum igitur hortaris optando, ut se ab innocentium exitiis imperialium legum temperaret exsecutor, id agis, ut deceptoribus parcat et innocentes decipi inpune permittat:

2 Sap. 5, 8—9 8 pag. 245, 8

5 dicere poterit] diceret *fv* euenientius *Δ* 6 discessor (is *del.*) *Δ* putare uos *v* putare uos esse *f* 8 ut non *v* 9 ut *om. v* factis uestris *fv* 10 persecutione *Δ* 13 innocentum *fv* 15 haec] quidem *f* 16 nos *f* 17 agere *om. f* 18 nos mites *f* immanitatis *Δ* 20 consueuerunt *fv* et hominum—22 dilectores *om. f* 22 innocentum *fv* 25 exuia *Δ* 26 igitur] ergo *fv* 27 imperalium *Δ*

quid ergo aliud, nisi ut ille, cui te bene arbitraris optare, nec deo nec imperatori suo seruet fidem, quia scilicet per iustitiam non ueram sed uestram ad imperatorum curam pertinere causae huiusmodi non deberent, ut calumniosa diuisio sanaretur, deberent autem, ut quando facta est firmaretur. si doctrina ista, quam non de scripturis sanctis, sed nescio unde didicistis, iusta uobis uidetur, ut haec ad imperialem non pertineant potestatem, tunc maioribus uestris uenisset in mentem, quando Caeciliani causam ad imperatoris iudicium Constantini accusando miserunt. nunc uero quia leones Danielem propter innocentiam non laeserunt, uultis ut illis parcant, qui eum calumniando leonibus obiecerunt. sed non ut homo iudicat deus, in cuius manu cor regis est et quo uoluerit inclinat illud. cor autem regis cum est infidele, aut exercentur aut probantur boni, cum uero est fidele, aut corriguntur aut plectuntur mali. horum duorum quid in uestra causa sit iam satis diximus satisque litteris tuis nullius loci praetermissione respondimus, quod — utinam et tibi! — tamen aliquibus ex uobis esse profuturum domino miserante confidimus.

54. Ad haec autem si respondere aliquid praeparas, lege etiam illa, quae cum Emerito acta sunt, quibus ipse respondere non potuit, ne forte tu possis, sicut iam superius ut experireris ammonui. de causa etiam Maximianistarum cum illo egimus, de qua a nobis in collatione totiens uobis obiecta nihil respondistis, quoniam de re manifestissima et recentissima nihil quod responderetis inuenire potuistis, quomodo Maximianus, quem multo grauiore quam Caecilianum sententia percussistis, ita ut diceretis eum Dathae, Chorae et Abiron

10 cf. Dan. 6, 22 13 cf. Prou. 21, 1 22 pag. 241, 6 23 cf. Em. 9

1 bene *om.* *Δ* 2 seruet fidem *om.* *Δ* 3 imperatorem *f* causam huius·modi (us *s. l.*) *Δ* 4 ut *om.* *Δ* 7 imperalem *Δ* pertineant *scripsi* pertineat *Δfv* 10 uero** *Δ* 11 parcat *fv* 16 deorum *Δm1* satis iam *fv* 19 profuturum esse deo *fv* 21 ipse] ille *fv* 23 experieris *Δ* 24 a *om.* *Δm1* 26 responderitis *v* 28 percusisti *Δ* date *Δ* Dathan *f* chore *Δfv*

ministrum, quos pro scelere schismatis uiuos terra deglutiuit, non polluerit consortes schismatis sui, quibus ut ad uestram communionem redirent dilationem dedistis, non polluerit Afer Afros, uiuus uiuos, notus notos, particeps socios, et Caecilianus polluerit transmarinos, polluerit longe positos, polluerit ignotos, polluerit nondum natos. inueni, si potes, quid dicas, quomodo susceperitis honorem Feliciani Mustitani et Praetextati Assuritani, quos cum Maximiano et aliis decem sine ulla dilatione damnastis, contra quos, ut eos de basilicis pelleretis, apud duos uel nisi fallor apud tres proconsules litigastis et, cum iam in locum Praetextati alium ordinassetis, post tam longum tempus eos in suis honoribus recepistis. qua iustitia, qua ratione, qua fronte in honore suo suscipitur Maximianista damnatus et damnatur orbis terrarum catholicus inauditus? qua iustitia, qua ratione, qua fronte cauendum esse dicitis, ne uos inquinet Caecilianus olim defunctus uobisque prorsus incognitus, uestris maioribus iudicantibus semel damnatus, uestris maioribus accusantibus ter absolutus, et cauendum non putastis, ne uos inquinaret Felicianus uniuersalis concilii uestri ore damnatus et ab uniuersis uobis praecipue tui praedecessoris fauore susceptus? qua iustitia, qua ratione, qua fronte rescinditis baptismum, quem dant ecclesiae quas laboribus suis apostoli plantauerunt, cum susceperitis baptismum, quem Felicianus et Praetextatus per tam longum tempus, quando contra eos damnatos litigabatis, foris a uestra ecclesia tradiderunt? si enim, ut soletis male intellegere et nobis obicere, sic intellegendum est quod scriptum est: qui baptizatur a mortuo quid proficit in lauacro suo?, inter

3 cf. Em. 11 extr. 27 Eccli. 34, 30

1 quos] quo *Δ* 4 notus *om.* *Δ* 7 murtiani *Δ* 8 assurritani *Δ* quos] quod *Δ* 9 dampnatis *Δ* 10 littigastis *Δ* 13 suo *om.* *f* 14 dampnator *Δ* 16 nobisque *Δ* 18 accusantibus *om.* *f* iter *Δm1* 19 non *om.* *Δ* 20 dapnatus *Δ* uobis *om.* *Δ* 24 praetexatus *Δ* longum *om.* *Δ* 25 dapnatos *Δ* 27 est intellegendum *fv* 28 in *om.* *v*

illos isti iacebant quando baptizabant, de quibus uestra Bagaitana sententia tanto strepitu insonuit: Aegyptiorum admodum exemplo pereuntium funeribus plena sunt litora, quibus in ipsa morte maior est poena, quod post extortam aquis ultricibus animam nec ipsam inueniunt sepulturam. quid ad haec dicturi estis? ecce mortui baptizant eos quos suscipitis nec morimini, et nobis tamquam mortuis calumniamini, ut catholicae unitati communicare nolentes uestris ignibus uere moriamini. responde ad ista, uacat tibi cogitare quid dicas. saltem in hoc aliquod tibi beneficium conferamus, ut, dum cogitas quod respondeas, minus cogites quomodo ardeas. sed nolumus, ut inopia respondendi lassum illud et quassum, quod dicere consuestis, adhuc tibi existimes esse dicendum: 'si tales sumus, quare nos quaeritis?' respondemus enim: magis uos ecclesia catholica debet quaerere, quia peristis, si uos Maximianistas perditi perditos inquisistis. de corde uestro enim nobis dicitis: 'quare quaeritis tot tantorumque reos criminum?' sed de libro dei uobis respondemus: quia caritas cooperit multitudinem peccatorum.

LIBER SECUNDUS.

I. 1. Accepi, Gaudenti, responsionem tuam, si tamen responsio ista dicenda est, quam mihi propterea referre uoluisti, ne, si tacuisses, diceremus te esse conuictum. sed non hoc est respondere quod est non tacere. nam si hoc est, respondisti plane, sed ideo, ut etiam hi, qui de te aliquid possent spe-

2 Sententia concilii Bagaiensis 14 et 17] cf. c. 4, 5 init. 19 I Petr. 4, 8

1 Bagaitana] Bagaiensis *f*, *om.* *Δ*, *cf. II 7, 7 init.* 2 egiptiorum *Δ* admodum *om.* *Δ* 5 extortam u *Δm1* ulceribus *Δ* 7 morrimini *Δ* 11 quod] quomodo *fv* 12 minime *fv* 13 consueuistis *fv* 14 esse *om.* *f* 17 enim uestro *fv* 19 quia] qui *Δ* peccatorum. Expł lib. I'. Incipit lib. scd's aug'tini contra gaudentiū epm. *Δ* 22 gaudentii *Δ* 26 hii *Δ*

rare, nouerint te non inuenisse, quid respondere deberes, et tamen respondisse, ne taceres. itaque cum caueres, ne uictus dicereris, fecisti ut ostendereris. ad quod ostendendum tua ipsa scripta sufficiunt, si ab intellegentibus legantur et meis diligenti examine comparentur. ut autem scriptis aliis hoc doceam, quo etiam ingeniis tardioribus satisfiat, aliquanto prolixior disputatio necessaria est, quam quidem aggrediar, si opus fuerit dominusque uoluerit.

II. 2. Nunc interim, quoniam uos potius esse catholicos testimonio beati Cypriani affirmare conatus es, attende paululum, quam ecclesiam dixerit ille catholicam, cum eius defenderet unitatem. e c c l e s i a, inquit, d o m i n i l u c e p e r f u s a p e r o r b e m t o t u m r a d i o s s u o s p o r r i g i t: u n u m t a m e n l u m e n e s t q u o d u b i q u e d i f f u n d i t u r, n e c u n i t a s c o r p o r i s s e p a r a t u r. r a m o s s u o s i n u n i u e r s a m t e r r a m c o p i a u b e r t a t i s e x t e n d i t, p r o f l u e n t e s l a r g i t e r r i u o s l a t i u s e x p a n d i t: u n u m t a m e n c a p u t e s t e t o r i g o u n a e t u n a m a t e r f e c u n d i t a t i s s u c c e s s i b u s c o p i o s a. quid igitur et uos ipsos fallitis et alios fallere mendaciis inpudentibus uultis? si huius martyris testimonio uestra est ecclesia catholica, ostendite illam per orbem totum radios suos porrigere, ostendite illam per uniuersam terram ramos suos copia ubertatis extendere. hinc enim et Graeco uocabulo catholica nominatur; quod enim Graece ὅλον dicitur, Latine 'totum' uel 'uniuersum' interpretatur. 'per totum' ergo siue 'secundum totum' est καθ' ὅλον, unde catholica nuncupatur. si hoc nosti, quare te nosse dissimulas? si autem ignoras, quare non prius quam loqueris, quod nescis, eos qui norunt interrogas? quod si displicet tibi, non Graecam, sed aliquam linguam inueni, qua doceas καθ' ὅλον non 'per totum' siue

12 Cypr. De cath. eccl. unitate c. 5

5 comparantur *Δ* 7 ingrediar *f* 9 uos *om. Δf* 13 totum orbem *fv* 17 latius] largius *Δf* pandit *Cypr. codd. WGm2Mm1 et Hartel* capud *Δ* 24 holon *Δf* 26 *et* 30 catholon *Δf* 27 dismulas *Δ* 28 qoqueris *Δm1*

'secundum totum' uel 'secundum uniuersum' significari, et recede a testimonio Cypriani. ille namque contra te loquitur, qui uides quid dicat. per orbem totum dicit et per uniuersam terram porrigi extendique catholicam, Graeco eius nomini ac definitioni consentiens. tu aliud tenere sentire dicere reperiris et, dum Cypriano teste inniteris, Cypriano teste mentiris.

III. 3. Ab hac ergo uera germanaque catholica, quae domini luce perfusa per orbem totum radios suos porrigit, ramos suos per uniuersam terram copia ubertatis extendit, quae causa uobis fuerit exeundi cum interrogamini, nihil iustum inuenitis, prorsus ab hac ecclesia exitum uestrum nulla purgatione probabilis excusationis abluitis. quid enim dicitis nisi: 'necessitas compulit, ut iusti relinqueremus iniustos'? respondet uobis scriptura diuina: filius malus ipse se iustum dicit, exitum uero suum non abluit. 'exitum,' inquit, 'suum' — utique illum, de quo dicit apostolus Iohannes: ex nobis exierunt — omnino non abluit, non defendit, non excusat, non purgat. ad iustos enim non pertinet in ecclesia catholica nisi malos, quos corrigere uel damnare non possunt, patientissime tolerare, nec propter zizania de dominico agro nec propter paleam de dominica area nec propter uasa inhonorata de dominica domo nec propter pisces malos de dominicis retibus ante tempus exire, ne frustra exitum suum conentur abluere. has euangelicas sententias si uolueris in alium sensum qualibet argumentatione conuertere, eidem beato Cypriano, cuius testimonia adhibes, contradicis, sicut in nostra conlatione fecistis. nam haec de ista quaestione supradicti martyris uerba sunt in epistula, quam scripsit ad Maximum et socios confessionis eius: etsi uidentur, inquit, in eccle-

14 Prou. 24, 35 (30, 12) 16 I Ioh. 2, 19 20 cf. Matth. 13, 38 sqq. 21 cf. Matth. 3, 12 et II Tim. 2, 20 22 cf. Matth. 13, 47 sqq. 27 cf. Breuic. III 8, 11 29 Cypr. epist. 54, 3

1 significare *fv, cf. Parm. II 4, 8 post init.* 5 diffinitioni *Δf* aliut *Δ* repereris *Δf* 8 luce* *Δ* 12 probababilis *Δm1* 19 dapnare *Δ* 20 tollerare *Δ* 21 a*rea *Δ* 24 ab*luere *Δ* sententias *om. Δ* 26 testimonium *fv* 28 maximianum *Δ*

sia esse zizania, non tamen impediri debet aut fides aut caritas nostra, ut quoniam zizania esse in ecclesia cernimus ipsi de ecclesia recedamus. nobis tantummodo laborandum est ut frumentum esse possimus, ut cum coeperit frumentum dominicis horreis condi, fructum pro opere nostro et labore capiamus. apostolus in epistula sua dicit: 'in domo autem magna non solum uasa sunt aurea et argentea, sed et lignea et fictilia. et quaedam quidem honorata, quaedam inhonorata.' nos operam demus et quantum possumus laboremus, ut uas aureum uel argenteum simus. ceterum fictilia uasa confringere domino soli concessum est cui et uirga ferrea data est. esse non potest maior domino suo seruus nec quisquam sibi quod soli filio pater tribuit uindicarit, ut se putet aut ad aream uentilandam et purgandam palam uel uentilabrum iam ferre posse aut a frumento uniuersa zizania humano iudicio separare. superba est ista obstinatio et sacrilega praesumptio quam sibi furor prauus adsumit. et dum sibi semper quidam plus quam mitis iustitia deposcit adsumunt, de ecclesia pereunt, et dum se insolenter extollunt, ipso suo tumore caecati ueritatis lumen amittunt.

IIII. 4. Nempe nunc saltem uides aduersus sanctum Cyprianum uos in nostra collatione clamasse eique contentionibus restitisse, quibus asserebatis agrum Christi, de quo ait: ager est mundus, non esse ecclesiam, sed mundum praeter eccle-

8 II Tim. 2, 20 13 cf. Ps. 2, 9 14 cf. Ioh. 13, 16 27 Matth. 13, 38. cf. Breuic. III 8, 10. 9, 15

2 ut *om.* Δ quoniam cur (cur *s. l.*) Δ esse *om. f* 5 cum *om.* Δ 6 orreis Δ frumentum Δ 8 magna autem Δ 10 quaedam inhonorata *om.* Δ quaedam uero inhonorata *fv* 13 soli domino *fv* 16 uendicarit *Δf*, *cf. 13, 14* 17 paleam *Δf* uel uentilabrum *om. v Cypr.* iam ferre iam Δ ferre iam *v* 20 prauus** (is *eras.*) Δ 21 quidam plus] aliquid amplius *Δf* 26 temptationibus Δ 28 hic mundus *v*, *cf. Ep. c. Don. 14, 35*

siam, ut ea quae cernerentur posset habere zizania. nam in ecclesia dicebatis manifesta zizania esse non posse, quotiens hoc testimonium Cypriani posuimus, et nec aperte illi resistere ausi estis nec tamen consentire uoluistis. nempe nunc saltem expergisceris audis aduertis, quia, etsi uidentur in ecclesia esse zizania, non tamen impediri debet aut fides aut caritas nostra, ut quoniam zizania esse in ecclesia cernimus ipsi de ecclesia recedamus. quare uos ergo ab unitate huius ecclesiae nefario schismate disceditis et haeretica praesumptione in eadem discissione persistitis? ecce tibi est Cyprianus: consenti illi aut responde illi. uides quemadmodum his uerbis, quibus dicit esse in ecclesia cernique zizania nec tamen ab illa propterea debere discedi, delet omnes tuorum scriptorum calumnias, quibus etiam in tanta abrupta progressus es et te more uestro praecipitasti, ut diceres etiam nescientes qui peccauerunt de uniuerso mundo peccatis alienis perire potuisse christianos, quia scilicet legitur in sanctis scripturis unum de anathemate fuisse furatum et pro isto peccato alienum populum nescientem fuisse punitum, ignorans illas mortalium corporum poenas, hoc est moriturorum mortes, ad utilem terrorem populo ualuisse, non tamen eisdem mortuis ad aliquod detrimentum futurae uitae aliena peccata, praesertim quae nescierunt, aliquid obfuisse. itane hoc diceres? itane peccatis alienis, etiamne incognitis, perire deo quemquam credere et dicere auderes? nec saltem ipsos timuisti collegas tuos, qui te in nostra collatione reticente et fortasse cum hoc iam sentires ⟨dicere⟩ non audente tantis disceptationum lateribus pugnauerunt pisces

5 Cypr. epist. 54, 3 16 cf. Gaud. epist. ad August. 18 cf. Ios. 7 26 cf. Breuic. III 8, 14 sqq.

3 hoc] hic *f* hinc *v* 5 in ecclesia *om.* Δ*f* 9 ergo uos *fv* 10 discisione (ci *s. l.*) Δ discessione *f* 11 est *om.* *v* 13 propterea *om.* *f* 14 discedi ***scripsi*** discedere Δ*fv* 15 te more] timore Δ tumore *f* 17 perisse Δ potuisse perire *fv* 19 nesciente Δ 22 aliquid Δ 24 in hoc Δ ut hoc *fv* ut peccatis *fv* etiam (*om.* ne) *fv* 26 nec] ne Δ saltem *om.* *f* 27 dicere *addidi*

malos in dominicis retibus a piscatoribus ignorari, ne uidelicet perirent eorum contagione, si scirent. nonne tibi uenit in mentem, cum de palea dominicae areae, id est ecclesiae, usque ad tempus uentilationis in una permixtione toleranda disputabamus, cum Emeritus urgeretur, negasse illum atque dixisse: non legis aream? qui cum et a suis secretius ammoneretur et a nobis apertius, commemorantibus ex euangelio dominum esse uenturum ferentem uentilabrum in manu sua, qui mundabit aream suam et frumentum recondet in horreo, paleam uero comburet igni inexstinguibili, continuo correxisse obliuionis errorem quo negauerat scriptum, nec tamen schismaticam uel haereticam conuertisse peruersitatem, qua negabat malos a bonis debere pro unitate ecclesiae sustineri, continuoque dixisse, quod nomine paleae mali significarentur occulti, ut hoc causae uestrae praecipua diligentia seruaretis, quod ignorati mali commaculare bonorum neminem possent. ecce partis uestrae patronus egregius perdidit te aduersante labores suos. ille quippe, ut custodiat bonorum salutem, prorsus in ecclesia malos permanentes a bonis perhibet ignorari, ne perdant eos, si fuerint cogniti et tolerati; tu autem etiam ignoratorum malorum contagio bonos perire dixisti neque timuisti tam multos ab initio uestros latentes flagitiosos, facinorosos atque impios, qui profecto secundum tuam sententiam te atque omnes tuos uobis nescientibus perdiderunt. sed nunc quoque nullo pauore tremuisti, ne forte quispiam uestrum te nesciente peccaret et te, dum ista loqueris, perderet. an forte, dum cognitis tuis factis perisse te intellegis, propter hoc alienis incognitis perire non metuis?

V. 5. Quid tibi optem, nisi ut te nobis liceat inuenire, ne libeat te perire? quid enim spei remanebit non solum nobis,

6 *non legis aream*] cf. ad pag. 64, 19 7 cf. Matth. 3, 12

3 cum *om. fv* 4 permixistione *Δm1* tolleranda *Δ* disputabamus *scripsi* disputantibus *Δfv* 5 emeritis *Δ* 6 amoneretur *Δ* 11 haereticam uel schismaticam *fv* 12 peruerssitatem *Δm1* 15 hic *fv* 16 in bonorum *Δ* 19 prohibet *Δ* 20 tollerati *Δ*

qui domino Christo prophetis apostolis sanctoque Cypriano consentimus etiam cognitos malos, si eos nec corrigere possumus nec punire, pro unitatis uinculo sustinendos, uerum etiam uobis, quibus ante tempus messis, uentilationis et litoris placet a malis separatio corporalis, si opinio tua uera est, qua putas et suis peccatis quemque perire qui facit et alienis qui utrum facta sint nescit? si enim hoc ita est, profecto et maiores uestri, qui se, sicut putatis, a cognitis malis separauerunt, de incognitis perierunt. non solum autem tibi, qui, cum dicis alienis criminibus perire hominem siue illa scientem siue nescientem, nullum procul dubio remanere pateris innocentem, sed etiam ipsi Emerito, qui longe tolerabilius sentiens in communione sacramentorum alienis peccatis tantummodo cognitis homines innectit, ab incognitis soluit, multo ueriore uenerabilis Cyprianus uoce respondit simul crescentia non perire frumenta zizaniis non extra ecclesiam, sed in ecclesia constitutis, nec occultis atque incognitis, sed plane notis atque perspicuis. puto enim quod non in carne, sed in ipsa mente caecatur, qui contendit latere quod cernitur. cum autem monet ille beatissimus, ne propter zizania quae in ea sunt ab ecclesia recedatur, non monet propter illa quae occultantur, sed propter illa potius quae cernuntur. ipsa enim sunt quae possunt perturbare cernentes, nisi eos faciat sapientia patientes. nam quomodo propter occulta nos non debere recedere disceremus, quae omnino esse nescimus? etsi uidentur, inquit, in ecclesia esse zizania. 'uidentur' ait, non 'suspicatione creduntur'. et ne quisquam putaret ita dictum 'uidentur esse', tamquam non essent, sed esse uiderentur, uerbis consequentibus quid dixerit aperit: non tamen inpediri, inquit, debet aut fides aut caritas nostra, ut quoniam zizania esse in ecclesia cernimus ipsi de ecclesia receda-

25 Cypr. epist. 54, 3 29 ibid.

1 apostolisq *Δm1* 4 mesis *Δ* 12 ipsi *om. f* tollerabilius *Δ* 17 incogniitis *Δm1* *alt.* atque] ac *fv* 18 prospicuis *Δ* 19 ñ quod *Δm1* 20 beatissimus ille *fv* 29 inquid *Δ*

mus. non ait 'suspicamur putamus credimus opinamur', sed 'cernimus'. ea quippe etiam illi non operta credebant, sed aperta cernebant. qui dixerunt patri familias: uis imus et colligimus ea?, de quibus dictum erat: cum creuisset herba et fructum fecisset, tunc apparuerunt zizania. quibus respondit: non, ne forte, dum uultis colligere zizania, simul eradicetis et triticum, et: sinite utraque crescere usque ad messem. et tamen tu dicis — ubi quid aliud quam domino contradicis? — sola per mundum creuisse zizania et toto paene mundo diminuta perisse frumenta, cum ad aliquas gentes nondum ecclesia crescendo peruenerit. necesse est autem, ut perueniat et praedicetur euangelium in uniuerso mundo et tunc ueniat finis, quod futurum esse dominus sine ulla ambiguitate praedixit.

VI. 6. Uides ecclesiam testimonio Cypriani et a toto catholicam dictam et non esse sine manifestis malis, propter quos tamen ammonet non relinquendam. in ea sunt boni per se ipsos multi, in comparatione autem zizaniorum uel paleae profecto pauci. non enim praeter illam, sed in illa agitur quod ipse dominus dicit: quoniam abundauit iniquitas, refrigescet caritas multorum. sed ibi est et populus ubique diffusus cui dicitur: qui perseuerauerit usque in finem, hic saluus erit. qui autem habeant fidem tamquam granum sinapis, qua montes etiam transferantur, rarissimi omnino sunt. de tali enim fide dominus dicebat: putas ueniet filius hominis et inueniet fidem in terra?, non de apostasia totius orbis, sicut tu peruersissime intellegis.

VII. 7. Porro de baptismo, quem non putas esse nisi in ecclesia et ideo nos arguis, quod ex haeresibus uenientes, si

3 Matth. 13, 28 4 Matth. 13, 26 6 Matth. 13, 29 7 Matth. 13, 30 8. 27. 28 cf. Gaud. epist. ad August. 12 cf. Matth. 24, 14 20 Matth. 24, 12 22 Matth. 10, 22 23 cf. Matth. 17, 20 25 Luc. 18, 8

5 et zizania *fv*, *cf. Parm. II 23, 43* 17 amonet *Δ* 19 illa] ea *fv* 20 habundauit *Δ* abundabit *f* 26 inuenit *Δ* 27 apostolica (*sic*) *f* totus *Δ*

iam baptizati sunt, iterum non esse baptizandos censemus, sufficit quod respondere minime potuisti, quomodo damnatus baptizare potuerit Felicianus foris a uestra ecclesia constitutus, quem frustra ponere uoluisti inter eos, quibus dilationem dedistis. lege Bagaitanam uestri concilii sententiam, in qua scilicet post multa acerbissima quae illis dicta sunt et longe grauiora quam in Caecilianum, quando eum maiores uestri absentem innocentemque damnarunt, ita subiecta est eorum manifesta et indubitata damnatio: famosi ergo criminis reos Uictorianum Carcabianensem, Marcianum Sullectinum, Beianum Beianensem, Saluium Ausafensem, Theodorum Usulensem, Donatum Sabratensem, Miggenem Elefantariensem, Praetextatum Assuritanum, Saluium Membressitanum, Ualerium Melzitanum, Felicianum Mustitanum et Martialem Pertusensem, qui funesto opere perditionis uas sordidum collecta faeculentia glutinarunt, sed et clericos aliquando ecclesiae Carthaginis, qui, dum facinori intersunt, illicito incestui lenocinium praebuerunt, dei praesidentis arbitrio uniuersalis concilii ore ueridico damnatos esse cognoscite. et deinde incipit ceteris dilatio prorogari his uerbis: eos autem, quos sacrilegi surculi non polluere plantaria, hoc est qui a Maximiani capite proprias manus uerecundo fidei pudore retraxerunt, ad matrem ecclesiam redire permisimus. iam de his quod dicendum fuit et in prioribus ad te datis litteris meis satis dictum est. cui loco te prorsus respondere non potuisse, quisquis legerit et parumper aduerterit, dubitare non poterit.

4 cf. Gaud. epist. ad August. 9. 22 Sententia concilii Bagaiensis 27 cf. I 39, 54

1 baptizandos *om.* Δ 3 poterit Δ 5 uagaitanam Δ 6 illis] in illos *v* 10 carbaianensem Δ Martianum Δ*fv* 11 Baianensem *v* 12 reodorum Δ 13 iggenem Δ asuritanum Δ 14 menbressitanum Δ Membresitanum *fv* 15 marcialem Δ 17 glutinauerunt *fv* 19 facinori] fauori Δ*f* 20 dei] de Δ 25 traxerunt Δ 26 quid *f* 28 quisque Δ

VIII. 8. Frustra itaque tibi uidetur Agrippini et Cypriani concilia in hac quaestione esse sectanda, cum uos ea neglexeritis, quando extra uestram communionem baptizatos a damnatis, contra quos de basilicis excludendos litigabatis, sine ulla repetitione baptismatis suscepistis. de sententia uero Cypriani uel collegarum eius, quibus tunc placuit uenientes ab haereticis baptizari oportere, longum est ut pro merito disputem. sed istam tu mihi, si potes, breuem solue quaestionem. quando rebaptizabat Cyprianus ab haereticis uenientes, ecclesiae Carthaginiensis episcopus, tunc ecclesiae Romanae Stephanus episcopus in eodem baptismo quem foris acceperant suscipiebat haereticos, et ambo haec diuersa facientes in unitate catholica permanebant: dic mihi, utrum illo tempore ecclesia, quando secundum uos omnium criminum reos sine baptismo recipiebat per Stephanum et eius innumerabiles toto orbe collegas, qui eiusdem sententiae participes erant, malorum contagione perierat an non perierat. neque enim istos malos poteris dicere occultos, quamuis tu asseras nocere ac mortificare et occultos. quisquis igitur homicida uel etiam parricida, adulter incestator idolatres, codicum denique sanctorum non timidus traditor seu ut traderentur crudelis tortor et uiolentus extortor et iussu uel manu extremus incensor apud haereticos baptizatus ad Stephanum et eius socios uenit, secundum uos sine baptismo exceptus est. cernis igitur omnia hominum crimina, si uerum est quod de baptismo sentitis, tunc in ecclesia sine baptismo congregata. responde, utrum his criminibus in eadem unitate maculatus fuerit Cyprianus, responde, utrum ecclesia perierit an non perierit. elige quod putaueris. si iam tunc perierat, Donatum quae peperit? si autem tot in eam sine baptismo aggregatis perire non potuit, responde

1\. 18 cf. Gaud. epist. ad August.

4 littigabatis *Δ* 5 scientia *Δ* 7 baptizari *scripsi* baptizare *Δfv* 10 Carthaginensis *Δfv* 13 ecclesie *Δ* 14 baptismum *Δm1* 19 paricida *Δ* 20 idololatra *fv* 21 seu *scripsi* ñ *in Δ eras.* sed *fv* 24 bapismo *Δ* 28 non *om. Δ*

quaeso, ut ab ea se tamquam malorum communionem deuitans pars Donati separaret quae dementia persuasit.

9. Absit autem ut, quoniam beatissimus Cyprianus de baptismo aliter sensit quam ueritas et antea consuetudine et postea perspecta diligentius ratione monstrauit, propterea quisquam nostrum, qui hoc quod ille non sapimus, ei se audeat anteponere. cetera enim multa et magna eius merita et animus praecipua caritate plenissimus, per quem cum collegis diuersa sentientibus pacatissimus mansit, et in unitate ecclesiae passio gloriosa satis ostenderunt eum fuisse sarmentum in Christi radice fructuosum, quod pater etiam ab ista reprehensione purgaret, ut fructum posset adferre maiorem. sic enim ait ipse Iesus: s a r m e n t u m q u o d i n m e d a t f r u c t u m, p u r g a t i l l u d p a t e r m e u s u t m a i o r e m f r u c t u m a d f e r a t, ostendens etiam in ipsis fructuosis agricolam, qui est in caelis, aliquid inuenire quod purget. quis enim nostrum Petro apostolo comparari potest, quamuis numquam gentes iudaizare coegerimus, quod ille faciebat, quando non recte ingrediebatur ad ueritatem euangelii? unde a suo posteriore apostolo Paulo salubri ammonitione correctus utilius posteris humilitatis praebuit exemplum, quam si nihil in illo existeret corrigendum.

VIIII. 10. In hac ergo ecclesia constituti, quae malorum siue occultorum siue etiam manifestorum nec potuit nec poterit perire contagio, nullas de quibuslibet hominibus calumnias formidamus. si enim mali sunt, procul dubio eos aut ignorant boni aut suis indiciis manifestatos ecclesiasticis legibus damnant aut etiam, si nouerunt eos et non apud se accusatos neque conuictos damnare non possunt, pro ecclesiae pace non solum inreprehensibiliter, uerum etiam laudabiliter tolerant

13 Ioh. 15, 2   17 cf. Gal. 2, 14

5 perfecta *f*   8 colligi[illegible] placatissimus *f*   10 sacramentum *Δ*   14 fructu *Δ*   16 uostrum [illegible] culorum *Δ*   24 *ante* calunnias (*sic*) *del.* uestras *in Δ*, *quod* [illegible] habet   26 indiciis *scripsi* indiciis *Δfv*   manifestatos [illegible] *Δ*   27 etiam eo si *Δm1*   nouerint *f*   28 dapnare *Δ* [illegible] hensibiliter *Δ*   tollerant *Δ*

nec se propter pisces malos ruptis dominicis retibus ante tempus litoris damnabiliter separant. si enim hoc facere uelint, exceptis diuinarum scripturarum innumerabilibus testimoniis, quibus ne faciant prohibentur, retinet eos certe quem testem adhibuisti beatissimus Cyprianus clamans atque contestans, quia, etsi uidentur in ecclesia esse zizania, non tamen impediri debet aut fides aut caritas nostra, ut quoniam zizania esse in ecclesia cernimus ipsi de ecclesia recedamus, non solum uerbo, uerum etiam exemplo suo nos ammonens, qui collegas suos fundos insidiosis fraudibus rapientes, usuris multiplicantibus faenus augentes, quorum auaritiam non leue aliquod uitium sed esse idololatriam secundum apostolum intellegit, pro unitatis uinculo pertulit tales nec eorum contagio factus est talis. discessit ab eis dissimilitudine morum, non diuisione sacramentorum et immundum non tetigit, sed a factis eorum abhorrendo, non seorsum populum colligendo. uos autem, dum carnaliter sapitis quod dictum est per Esaiam prophetam: discedite et exite de medio eorum et separamini, dicit dominus, et inmundum ne tetigeritis et alia quae in scripturis similiter dicta sunt, dum haec, inquam, non spiritaliter, sed carnaliter sapitis, tales omnino apparetis, quales eorum ipso propheta praedicante damnantur dicentes: noli me tangere, quoniam mundus sum. denique quando aliena peccata uos peruerse deuitanda esse censuistis, alia uestra fecistis, sacrilegum schisma populos diuidendo et sacrilegam haeresim contra dei manifesta promissa et inpleta de ecclesia toto orbe diffusa nefario spiritu sentiendo. nam si, ut

6 Cypr. epist. 54, 3 10 cf. Cypr. De lapsis c. 6 13 cf. Col. 3, 5 19 II Cor. 6, 17, cf. Esai. 52, 11 24 Esai. 65, 5

2 littoris *Δv* 10 inuidiosos *f* 11 usuras multiplicantes *Δf* 12 aliquid *Δ* 13 intellegit *scripsi, cf. De bapt. IIII 9, 12 sub fin.* intelligi *Δ* intellexit *fv* 14 tales] talis *Δf* 17 colligendos *Δ* 18 ysaiam *Δ* Isaiam *v* 20 alia *scripsi* talia *Δfv* 23 damnantur *scripsi* dominantur *Δfv* 24 nolite *fv, cf. Post gesta 5, 7* 27 manifestata *v*

putas et nos in uerbo reprehendis, una eademque societas perditorum ⟨non⟩ simul et schisma et haeresis esset, non dixisset beatissimus Cyprianus in hac ipsa epistula, unde hoc de zizaniis in ecclesia constitutis posui testimonium, eis confessoribus, quos gratulabatur a Nouatianorum diuisione fuisse liberatos: dolebam uehementer et grauiter angebar quod eis communicare non possem quos semel diligere coepissem, posteaquam uos de carcere prodeuntes schismaticus ⟨et haereticus⟩ error excepit. noli ergo contra apertissimam ueritatem aut utrumque fallaciter declinare aut unum horum tibi quod tibi mitius uidetur eligere, cum et schismaticus sis sacrilega discessione et haereticus sacrilego dogmate.

X. 11. Nec uobis blandiamini, quod baptismum non rescindimus uestrum. non est hoc uestrum, sed catholicae ecclesiae quam tenemus, unde illum quando discessistis non quidem ad salutem, sed ad perniciem uestram uobiscum tulistis. nam uasa dominica etiam apud alienigenas sancta permanserant, unde rex, qui eis contumeliose uti ausus est, deo irascente punitus est, et arca testamenti ab hostibus capta nequaquam uirtutem suae sanctificationis amisit. si ergo illa sancta, quae sic tunc apud alienos fuerunt, ut apud suos esse desisterent, uim tamen sanctitatis nullo modo perdere potuerunt, quanto magis eam christiana sacramenta non perdunt, quando ita, ut apud nos etiam maneant, ad haereticos transeunt! hoc est quod dixi ad te scribens, quod etiam in collatione uobis diximus idque potius eludendum putastis, quia dissoluere nequiuistis, quoniam, sicut apostolus ait de quibusdam: ueritatem

1 cf. Gaud. epist. ad August. 6 Cypr. epist. 54, 2 19 cf. Dan. 5 20 cf. I Reg. 4—6 26 cf. I 6, 7 et Breuic. III 8, 12 28 Rom. 1, 18

2 non *addidi* 3 beatus *v* 4 posuit *Δf* 8 postea quod *Δ* 9 et haereticus *ex Cypriano addidi* 11 minus *f* 12 elegere *Δ* scis *Δ* 13 docmate *Δ* 15 hoc u|urm *Δ* 17 perñciem *Δ* 20 archa *Δ* 22 sic] si *v* *alt.* aput *Δ* 23 perdere—24 non *om.* *Δ* 24 per**dunt *Δ*

in iniquitate detinent, ita et uos ueritatem baptismi diuini in iniquitate detinetis erroris humani; quam ueritatem non uestram propter iniquitatem uestram rescindere utique non debemus. et quia ipse apostolus de idolatris gentibus dixisse intellegitur: qui ueritatem in iniquitate detinent, tu mihi quasi respondens flagitasti ut probarem, quid de gentilium sacrilegio apostolus non rescindat, quid de eorum profano ritu non damnet, quasi posset, quod sacrilegum est et profanum, non rescindere atque damnare, sicut nos schisma uestrum et haeresim uestram. sententias tamen quasdam ueritatis, quas de incognito deo quidam gentilium philosophi tenent, non solum non destruxit apostolus, sed etiam inde testimonium cum opus esset adhibuit. loquens quippe Atheniensibus ait de deo: in illo enim uiuimus et mouemur et sumus, sicut et quidam secundum uos dixerunt. hanc illi ueritatem sapientiae, quam beatissimus Paulus non solum non destruebat, uerum etiam ad illos instruendos adhibebat, in iniquitate detinebant suae idolatriae, quam doctrina apostolica machinamentis apostolicis euertebat. ita et nos, quae in ecclesia catholica uera maiores uestri acceperunt uobisque tradiderunt, non rescindimus, sed agnoscimus, uestrum uero sacrilegium aut in uestra conuersione rescindimus aut in uestra pertinacia detestamur.

XI. 12. Quamquam totam quaestionem et totum quod inter nos agitur uno uerbo tribuni satis diligenter exposito omnino soluisti. cum enim ego dixissem: neque hoc in tribuni litteris legitur a te in ueritate inuocatum nomen dei, quia ipsum prorsus uerbum ibi non legeram, tu respondisti: *falleris uel potius fallis, nam uerba tribuni sunt: 'neue*

6 cf. Gaud. epist. ad August. 14 Act. 17, 28 26 I 6, 7
29 Gaud. epist. ad August.

2 *et* 5 in iniquitate] īnīquitate *Δ* humani* (s *eras.*) *Δ* 4 non *om.* *Δ* idololatris *fv* 8 dapnet *Δ* sacrilegium (*alt.* i *s. l.*) *Δ* 11 cognito *Δ* *philophi (p *eras.*) *Δ* 16 beatus *v* 18 detinebat *Δ* idololatriae *fv* 19 machinamenus *Δ* 22 conuersatione *Δf* 28 ubi *Δ*

tantum opus, domus domini, ubi a te saepius dei et Christi eius inuocatum nomen est, per religionem tuam ibidem constitutam concrematum esse dicatur'. intellege, quia in ueritate religio dicitur, in fallacia superstitio nominatur. quando ego id aduerterem, quando ita ratiocinarer, quando aliud ex alio sic probarem? fateor, fugit hoc aciem quantulicumque ingenii mei et ideo crede mihi falli me ibi potuisse, non, ut dixisti, fallere uoluisse in uerbo. itaque tribunus tamquam homo militaris errauit, ut ei, quem scit uel credit haereticum, diceret: *per religionem tuam,* cum haeresis non religio, sed superstitio, religio autem non in falsitate, sed in ueritate propria locutione dicatur. proinde secundum hanc expositionem tuam uerus dei cultus religio, falsus autem superstitio nuncupatur. audi ergo te ipsum, obaudi tibi ipsi, et nos sequi minime recusabis. scribens namque ad eundem tribunum in primae epistulae tuae ipso exordio posuisti atque dixisti: *honorabili ac nimium nobis, si sic uolueris, desiderando Dulcitio tribuno et notario Gaudentius episcopus* et continuo subiecisti: *religionis tuae scripta percepi.* quid igitur ad nos uenire adhuc dubitas? ecce tribunus Dulcitius cum sit homo communionis nostrae, tamen secundum testimonium tuum non superstitiosus, sed religiosus est, ac per hoc secundum expositionem tuam non falsum, sed uerum dei cultum tenet. ipse ergo est in catholica potius quam tu, quoniam tu in hoc uerbo usque adeo non errasti, ut etiam exponeres tantum religionem a superstitione distare, quantum a falsitate ueritas distat. ille autem homo, ut iam dixi, militaris et in istis uerborum proprietatibus minus eruditus quid esset religio nesciebat; absit enim ut dicam: 'te adulando fallebat'. tu uero, qui eos, contra quos

16 I 1, 2 18 I 2, 3

1 a te] aete (*pr.* e *s. l.*) *Δ* 6 quantulicum (*sic*) *Δ* 13 superstio nunpatur *Δ* 15 eumdem *Δ* 16 honorabi *Δ* 17 dulitio *Δ* et notario et *Δ* 20 dulcius *Δ* 22 per secundum hoc exposionem *Δ* 24 *alt.* tu *om. f*

malos in dominicis retibus a piscatoribus ignorari, ne uidelicet perirent eorum contagione, si scirent. nonne tibi uenit in mentem, cum de palea dominicae areae, id est ecclesiae, usque ad tempus uentilationis in una permixtione toleranda disputabamus, cum Emeritus urgeretur, negasse illum atque dixisse: non legis aream? qui cum et a suis secretius ammoneretur et a nobis apertius, commemorantibus ex euangelio dominum esse uenturum ferentem uentilabrum in manu sua, qui mundabit aream suam et frumentum recondet in horreo, paleam uero comburet igni inexstinguibili, continuo correxisse obliuionis errorem quo negauerat scriptum, nec tamen schismaticam uel haereticam conuertisse peruersitatem, qua negabat malos a bonis debere pro unitate ecclesiae sustineri, continuoque dixisse, quod nomine paleae mali significarentur occulti, ut hoc causae uestrae praecipua diligentia seruaretis, quod ignorati mali commaculare bonorum neminem possent. ecce partis uestrae patronus egregius perdidit te aduersante labores suos. ille quippe, ut custodiat bonorum salutem, prorsus in ecclesia malos permanentes a bonis perhibet ignorari, ne perdant eos, si fuerint cogniti et tolerati; tu autem etiam ignoratorum malorum contagio bonos perire dixisti neque timuisti tam multos ab initio uestros latentes flagitiosos, facinorosos atque impios, qui profecto secundum tuam sententiam te atque omnes tuos uobis nescientibus perdiderunt. sed nunc quoque nullo pauore tremuisti, ne forte quispiam uestrum te nesciente peccaret et te, dum ista loqueris, perderet. an forte, dum cognitis tuis factis perisse te intellegis, propter hoc alienis incognitis perire non metuis?

V. 5. Quid tibi optem, nisi ut te nobis liceat inuenire, ne libeat te perire? quid enim spei remanebit non solum nobis,

6 *non legis aream*] cf. ad pag. 64, 19 7 cf. Matth. 3, 12

3 cum *om. fv* 4 permixistione *Δm1* tolleranda *Δ* disputabamus *scripsi* disputantibus *Δfv* 5 emeritis *Δ* 6 amoneretur *Δ* 11 haereticam uel schismaticam *fv* 12 peruerssitatem *Δm1* 15 hic *fv* 16 in bonorum *Δ* 19 prohibet *Δ* 20 tollerati *Δ*

qui domino Christo prophetis apostolis sanctoque Cypriano consentimus etiam cognitos malos, si eos nec corrigere possumus nec punire, pro unitatis uinculo sustinendos, uerum etiam uobis, quibus ante tempus messis, uentilationis et litoris placet a malis separatio corporalis, si opinio tua uera est, qua putas et suis peccatis quemque perire qui facit et alienis qui utrum facta sint nescit? si enim hoc ita est, profecto et maiores uestri, qui se, sicut putatis, a cognitis malis separauerunt, de incognitis perierunt. non solum autem tibi, qui, cum dicis alienis criminibus perire hominem siue illa scientem siue nescientem, nullum procul dubio remanere pateris innocentem, sed etiam ipsi Emerito, qui longe tolerabilius sentiens in communione sacramentorum alienis peccatis tantummodo cognitis homines innectit, ab incognitis soluit, multo ueriore uenerabilis Cyprianus uoce respondit simul crescentia non perire frumenta zizaniis non extra ecclesiam, sed in ecclesia constitutis, nec occultis atque incognitis, sed plane notis atque perspicuis. puto enim quod non in carne, sed in ipsa mente caecatur, qui contendit latere quod cernitur. cum autem monet ille beatissimus, ne propter zizania quae in ea sunt ab ecclesia recedatur, non monet propter illa quae occultantur, sed propter illa potius quae cernuntur. ipsa enim sunt quae possunt perturbare cernentes, nisi eos faciat sapientia patientes. nam quomodo propter occulta nos non debere recedere disceremus, quae omnino esse nescimus? etsi uidentur, inquit, in ecclesia esse zizania. 'uidentur' ait, non 'suspicatione creduntur'. et ne quisquam putaret ita dictum 'uidentur esse', tamquam non essent, sed esse uiderentur, uerbis consequentibus quid dixerit aperit: non tamen inpediri, inquit, debet aut fides aut caritas nostra, ut quoniam zizania esse in ecclesia cernimus ipsi de ecclesia receda-

25 Cypr. epist. 54, 3 29 ibid.

1 apostolisq *Δm1* 4 mesis *Δ* 12 ipsi *om. f* tollerabilius *Δ* 17 incogniitis *Δm1* *alt.* atque] ac *fv* 18 prospicuis *Δ* 19 ñ quod *Δm1* 20 beatissimus ille *fv* 29 inquid *Δ*

mus. non ait 'suspicamur putamus credimus opinamur', sed 'cernimus'. ea quippe etiam illi non operta credebant, sed aperta cernebant, qui dixerunt patri familias: uis imus et colligimus ea?, de quibus dictum erat: cum creuisset herba et fructum fecisset, tunc apparuerunt zizania. quibus respondit: non, ne forte, dum uultis colligere zizania, simul eradicetis et triticum, et: sinite utraque crescere usque ad messem. et tamen tu dicis — ubi quid aliud quam domino contradicis? — sola per mundum creuisse zizania et toto paene mundo diminuta perisse frumenta, cum ad aliquas gentes nondum ecclesia crescendo peruenerit. necesse est autem, ut perueniat et praedicetur euangelium in uniuerso mundo et tunc ueniat finis, quod futurum esse dominus sine ulla ambiguitate praedixit.

VI. 6. Uides ecclesiam testimonio Cypriani et a toto catholicam dictam et non esse sine manifestis malis, propter quos tamen ammonet non relinquendam. in ea sunt boni per se ipsos multi, in comparatione autem zizaniorum uel paleae profecto pauci. non enim praeter illam, sed in illa agitur quod ipse dominus dicit: quoniam abundauit iniquitas, refrigescet caritas multorum. sed ibi est et populus ubique diffusus cui dicitur: qui perseuerauerit usque in finem, hic saluus erit. qui autem habeant fidem tamquam granum sinapis, qua montes etiam transferantur, rarissimi omnino sunt. de tali enim fide dominus dicebat: putas ueniet filius hominis et inueniet fidem in terra?, non de apostasia totius orbis, sicut tu peruersissime intellegis.

VII. 7. Porro de baptismo, quem non putas esse nisi in ecclesia et ideo nos arguis, quod ex haeresibus uenientes, si

3 Matth. 13, 28 4 Matth. 13, 26 6 Matth. 13, 29 7 Matth. 13, 30 8. 27. 28 cf. Gaud. epist. ad August. 12 cf. Matth. 24, 14 20 Matth. 24, 12 22 Matth. 10, 22 23 cf. Matth. 17, 20 25 Luc. 18, 8

5 et zizania *fv, cf. Parm. II 23, 43* 17 amonet *Δ* 19 illa] ea *fv* 20 habundauit *Δ* abundabit *f* 26 inuenit *Δ* 27 apostolica (*sic*) *f* totus *Δ*

iam baptizati sunt, iterum non esse baptizandos censemus, sufficit quod respondere minime potuisti, quomodo damnatus baptizare potuerit Felicianus foris a uestra ecclesia constitutus, quem frustra ponere uoluisti inter eos, quibus dilationem dedistis. lege Bagaitanam uestri concilii sententiam, in qua scilicet post multa acerbissima quae illis dicta sunt et longe grauiora quam in Caecilianum, quando eum maiores uestri absentem innocentemque damnarunt, ita subiecta est eorum manifesta et indubitata damnatio: famosi ergo criminis reos Uictorianum Carcabianensem, Marcianum Sullectinum, Beianum Beianensem, Saluium Ausafensem, Theodorum Usulensem, Donatum Sabratensem, Miggenem Elefantariensem, Praetextatum Assuritanum, Saluium Membressitanum, Ualerium Melzitanum, Felicianum Mustitanum et Martialem Pertusensem, qui funesto opere perditionis uas sordidum collecta faeculentia glutinarunt, sed et clericos aliquando ecclesiae Carthaginis, qui, dum facinori intersunt, illicito incestui lenocinium praebuerunt, dei praesidentis arbitrio uniuersalis concilii ore ueridico damnatos esse cognoscite. et deinde incipit ceteris dilatio prorogari his uerbis: eos autem, quos sacrilegi surculi non polluere plantaria, hoc est qui a Maximiani capite proprias manus uerecundo fidei pudore retraxerunt, ad matrem ecclesiam redire permisimus. iam de his quod dicendum fuit et in prioribus ad te datis litteris meis satis dictum est. cui loco te prorsus respondere non potuisse, quisquis legerit et parumper aduerterit, dubitare non poterit.

4 cf. Gaud. epist. ad August. 9. 22 Sententia concilii Bagaiensis 27 cf. I 39, 54

1 baptizandos *om.* Δ 3 poterit Δ 5 uagaitanam Δ 6 illis] in illos *v* 10 carbaianensem Δ Martianum Δ*fv* 11 Baianensem *v* 12 reodorum Δ 13 iggenem Δ asuritanum Δ 14 menbressitanum Δ Membresitanum *fv* 15 marcialem Δ 17 glutinauerunt *fv* 19 facinori] fauori Δ*f* 20 dei] de Δ 25 traxerunt Δ 26 quid *f* 28 quisque Δ

VIII. 8. Frustra itaque tibi uidetur Agrippini et Cypriani concilia in hac quaestione esse sectanda, cum uos ea neglexeritis, quando extra uestram communionem baptizatos a damnatis, contra quos de basilicis excludendos litigabatis, sine ulla repetitione baptismatis suscepistis. de sententia uero Cypriani uel collegarum eius, quibus tunc placuit uenientes ab haereticis baptizari oportere, longum est ut pro merito disputem. sed istam tu mihi, si potes, breuem solue quaestionem. quando rebaptizabat Cyprianus ab haereticis uenientes, ecclesiae Carthaginiensis episcopus, tunc ecclesiae Romanae Stephanus episcopus in eodem baptismo quem foris acceperant suscipiebat haereticos, et ambo haec diuersa facientes in unitate catholica permanebant: dic mihi, utrum illo tempore ecclesia, quando secundum uos omnium criminum reos sine baptismo recipiebat per Stephanum et eius innumerabiles toto orbe collegas, qui eiusdem sententiae participes erant, malorum contagione perierat an non perierat. neque enim istos malos poteris dicere occultos, quamuis tu asseras nocere ac mortificare et occultos. quisquis igitur homicida uel etiam parricida, adulter incestator idolatres, codicum denique sanctorum non timidus traditor seu ut traderentur crudelis tortor et uiolentus extortor et iussu uel manu extremus incensor apud haereticos baptizatus ad Stephanum et eius socios uenit, secundum uos sine baptismo exceptus est. cernis igitur omnia hominum crimina, si uerum est quod de baptismo sentitis, tunc in ecclesia sine baptismo congregata. responde, utrum his criminibus in eadem unitate maculatus fuerit Cyprianus, responde, utrum ecclesia perierit an non perierit. elige quod putaueris. si iam tunc perierat, Donatum quae peperit? si autem tot in eam sine baptismo aggregatis perire non potuit, responde

1. 18 cf. Gaud. epist. ad August.

4 littigabatis *Δ* 5 scientia *Δ* 7 baptizari *scripsi* baptizare *Δfv* 10 Carthaginensis *Δfv* 13 ecclesie *Δ* 14 baptismum *Δm1* 19 paricida *Δ* 20 idololatra *fv* 21 seu *scripsi* ñ *in Δ eras.* sed *fv* 24 bapismo *Δ* 28 non *om.* *Δ*

quaeso, ut ab ea se tamquam malorum communionem deuitans pars Donati separaret quae dementia persuasit.

9. Absit autem ut, quoniam beatissimus Cyprianus de baptismo aliter sensit quam ueritas et antea consuetudine et postea perspecta diligentius ratione monstrauit, propterea quisquam nostrum, qui hoc quod ille non sapimus, ei se audeat anteponere. cetera enim multa et magna eius merita et animus praecipua caritate plenissimus, per quem cum collegis diuersa sentientibus pacatissimus mansit, et in unitate ecclesiae passio gloriosa satis ostenderunt eum fuisse sarmentum in Christi radice fructuosum, quod pater etiam ab ista reprehensione purgaret, ut fructum posset adferre maiorem. sic enim ait ipse Iesus: sarmentum quod in me dat fructum, purgat illud pater meus ut maiorem fructum adferat, ostendens etiam in ipsis fructuosis agricolam, qui est in caelis, aliquid inuenire quod purget. quis enim nostrum Petro apostolo comparari potest, quamuis numquam gentes iudaizare coegerimus, quod ille faciebat, quando non recte ingrediebatur ad ueritatem euangelii? unde a suo posteriore apostolo Paulo salubri ammonitione correctus utilius posteris humilitatis praebuit exemplum, quam si nihil in illo existeret corrigendum.

VIIII. 10. In hac ergo ecclesia constituti, quae malorum siue occultorum siue etiam manifestorum nec potuit nec poterit perire contagio, nullas de quibuslibet hominibus calumnias formidamus. si enim mali sunt, procul dubio eos aut ignorant boni aut suis indiciis manifestatos ecclesiasticis legibus damnant aut etiam, si nouerunt eos et non apud se accusatos neque conuictos damnare non possunt, pro ecclesiae pace non solum inreprehensibiliter, uerum etiam laudabiliter tolerant

13 Ioh. 15, 2   17 cf. Gal. 2, 14

5 perfecta *f*   8 colligis *Δ*   9 placatissimus *f*   10 sacramentum *Δ*   14 fructu *Δ*   16 uostrum *Δ*   23 occulorum *Δ*   24 *ante* caluunias (*sic*) *del.* uestras *in Δ, quod fort. recte se habet*   26 indiciis *scripsi* iudiciis *Δfv*   manifestatos (ta *s. l. m1*) *Δ*   27 etiam eo si *Δm1*   nouerint *f*   28 dapnare *Δ*   29 incomprehensibiliter *Δ*   tollerant *Δ*

nec se propter pisces malos ruptis dominicis retibus ante tempus litoris damnabiliter separant. si enim hoc facere uelint, exceptis diuinarum scripturarum innumerabilibus testimoniis, quibus ne faciant prohibentur, retinet eos certe quem testem adhibuisti beatissimus Cyprianus clamans atque contestans, quia, etsi uidentur in ecclesia esse zizania, non tamen impediri debet aut fides aut caritas nostra, ut quoniam zizania esse in ecclesia cernimus ipsi de ecclesia recedamus, non solum uerbo, uerum etiam exemplo suo nos ammonens, qui collegas suos fundos insidiosis fraudibus rapientes, usuris multiplicantibus faenus augentes, quorum auaritiam non leue aliquod uitium sed esse idololatriam secundum apostolum intellegit, pro unitatis uinculo pertulit tales nec eorum contagio factus est talis. discessit ab eis dissimilitudine morum, non diuisione sacramentorum et immundum non tetigit, sed a factis eorum abhorrendo, non seorsum populum colligendo. uos autem, dum carnaliter sapitis quod dictum est per Esaiam prophetam: discedite et exite de medio eorum et separamini, dicit dominus, et inmundum ne tetigeritis et alia quae in scripturis similiter dicta sunt, dum haec, inquam, non spiritaliter, sed carnaliter sapitis, tales omnino apparetis, quales eorum ipso propheta praedicante damnantur dicentes: noli me tangere, quoniam mundus sum. denique quando aliena peccata uos peruerse deuitanda esse censuistis, alia uestra fecistis, sacrilegum schisma populos diuidendo et sacrilegam haeresim contra dei manifesta promissa et inpleta de ecclesia toto orbe diffusa nefario spiritu sentiendo. nam si, ut

6 Cypr. epist. 54, 3   10 cf. Cypr. De lapsis c. 6   13 cf. Col. 3, 5   19 II Cor. 6, 17, cf. Esai. 52, 11   24 Esai. 65, 5

2 littoris *Δv*   10 inuidiosos *f*   11 usuras multiplicantes *Δf*   12 aliquid *Δ*   13 intellegit *scripsi, cf. De bapt. IIII 9, 12 sub fin.* intelligi *Δ* intellexit *fv*   14 tales] talis *Δf*   17 colligendos *Δ*   18 ysaiam *Δ* Isaiam *v*   20 alia *scripsi* talia *Δfv*   23 damnantur *scripsi* dominantur *Δfv*   24 nolite *fv, cf. Post gesta 5, 7*   27 manifestata *v*

putas et nos in uerbo reprehendis, una eademque societas perditorum ⟨non⟩ simul et schisma et haeresis esset, non dixisset beatissimus Cyprianus in hac ipsa epistula, unde hoc de zizaniis in ecclesia constitutis posui testimonium, eis confessoribus, quos gratulabatur a Nouatianorum diuisione fuisse liberatos: dolebam uehementer et grauiter angebar quod eis communicare non possem quos semel diligere coepissem, posteaquam uos de carcere prodeuntes schismaticus ⟨et haereticus⟩ error excepit. noli ergo contra apertissimam ueritatem aut utrumque fallaciter declinare aut unum horum tibi quod tibi mitius uidetur eligere, cum et schismaticus sis sacrilega discessione et haereticus sacrilego dogmate.

X. 11. Nec uobis blandiamini, quod baptismum non rescindimus uestrum. non est hoc uestrum, sed catholicae ecclesiae quam tenemus, unde illum quando discessistis non quidem ad salutem, sed ad perniciem uestram uobiscum tulistis. nam uasa dominica etiam apud alienigenas sancta permanserant, unde rex, qui eis contumeliose uti ausus est, deo irascente punitus est, et arca testamenti ab hostibus capta nequaquam uirtutem suae sanctificationis amisit. si ergo illa sancta, quae sic tunc apud alienos fuerunt, ut apud suos esse desisterent, uim tamen sanctitatis nullo modo perdere potuerunt, quanto magis eam christiana sacramenta non perdunt, quando ita, ut apud nos etiam maneant, ad haereticos transeunt! hoc est quod dixi ad te scribens, quod etiam in collatione uobis diximus idque potius eludendum putastis, quia dissoluere nequiuistis, quoniam, sicut apostolus ait de quibusdam: ueritatem

1 cf. Gaud. epist. ad August. 6 Cypr. epist. 54, 2 19 cf. Dan. 5 20 cf. I Reg. 4—6 26 cf. I 6, 7 et Breuic. III 8, 12 28 Rom. 1, 18

2 non *addidi* 3 beatus *v* 4 posuit *Δf* 8 postea quod *Δ* 9 et haereticus *ex Cypriano addidi* 11 minus *f* 12 elegere *Δ* scis *Δ* 13 docmate *Δ* 15 hoc u|urm *Δ* 17 perñciem *Δ* 20 archa *Δ* 22 sic] si *v* *alt.* aput *Δ* 23 perdere—24 non *om.* *Δ* 24 per**dunt *Δ*

in iniquitate detinent, ita et uos ueritatem baptismi diuini in iniquitate detinetis erroris humani; quam ueritatem non uestram propter iniquitatem uestram rescindere utique non debemus. et quia ipse apostolus de idolatris gentibus dixisse intellegitur: qui ueritatem in iniquitate detinent, tu mihi quasi respondens flagitasti ut probarem, quid de gentilium sacrilegio apostolus non rescindat, quid de eorum profano ritu non damnet, quasi posset, quod sacrilegum est et profanum, non rescindere atque damnare, sicut nos schisma uestrum et haeresim uestram. sententias tamen quasdam ueritatis, quas de incognito deo quidam gentilium philosophi tenent, non solum non destruxit apostolus, sed etiam inde testimonium cum opus esset adhibuit. loquens quippe Atheniensibus ait de deo: in illo enim uiuimus et mouemur et sumus, sicut et quidam secundum nos dixerunt. hanc illi ueritatem sapientiae, quam beatissimus Paulus non solum non destruebat, uerum etiam ad illos instruendos adhibebat, in iniquitate detinebant suae idolatriae, quam doctrina apostolica machinamentis apostolicis euertebat. ita et nos, quae in ecclesia catholica uera maiores uestri acceperunt uobisque tradiderunt, non rescindimus, sed agnoscimus, uestrum uero sacrilegium aut in uestra conuersione rescindimus aut in uestra pertinacia detestamur.

XI. 12. Quamquam totam quaestionem et totum quod inter nos agitur uno uerbo tribuni satis diligenter exposito omnino soluisti. cum enim ego dixissem: neque hoc in tribuni litteris legitur a te in ueritate inuocatum nomen dei, quia ipsum prorsus uerbum ibi non legeram, tu respondisti: *falleris uel potius fallis, nam uerba tribuni sunt: 'neue*

6 cf. Gaud. epist. ad August. 14 Act. 17, 28 26 I 6, 7 29 Gaud. epist. ad August.

2 *et* 5 in iniquitate] iniquitate Δ humani• (s *eras.*) Δ 4 non *om.* Δ idololatris *fv* 8 dapnet Δ sacrilegium (*alt.* i *s. l.*) Δ 11 cognito Δ •philophi (p *eras.*) Δ 16 beatus *v* 18 detinebat Δ idololatriae *fv* 19 machinamenus Δ 22 conuersatione Δ*f* 28 ubi Δ

tantum opus, domus domini, ubi a te saepius dei et Christi eius inuocatum nomen est, per religionem tuam ibidem constitutam concrematum esse dicatur'. intellege, quia in ueritate religio dicitur, in fallacia superstitio nominatur. quando ego id aduerterem, quando ita ratiocinarer, quando aliud ex alio sic probarem? fateor, fugit hoc aciem quantulicumque ingenii mei et ideo crede mihi falli me ibi potuisse, non, ut dixisti, fallere uoluisse in uerbo. itaque tribunus tamquam homo militaris errauit, ut ei, quem scit uel credit haereticum, diceret: *per religionem tuam,* cum haeresis non religio, sed superstitio, religio autem non in falsitate, sed in ueritate propria locutione dicatur. proinde secundum hanc expositionem tuam uerus dei cultus religio, falsus autem superstitio nuncupatur. audi ergo te ipsum, obaudi tibi ipsi, et nos sequi minime recusabis. scribens namque ad eundem tribunum in primae epistulae tuae ipso exordio posuisti atque dixisti: *honorabili ac nimium nobis, si sic uolueris, desiderando Dulcitio tribuno et notario Gaudentius episcopus* et continuo subiecisti: *religionis tuae scripta percepi.* quid igitur ad nos uenire adhuc dubitas? ecce tribunus Dulcitius cum sit homo communionis nostrae, tamen secundum testimonium tuum non superstitiosus, sed religiosus est, ac per hoc secundum expositionem tuam non falsum, sed uerum dei cultum tenet. ipse ergo est in catholica potius quam tu, quoniam tu in hoc uerbo usque adeo non errasti, ut etiam exponeres tantum religionem a superstitione distare, quantum a falsitate ueritas distat. ille autem homo, ut iam dixi, militaris et in istis uerborum proprietatibus minus eruditus quid esset religio nesciebat; absit enim ut dicam: 'te adulando fallebat'. tu uero, qui eos, contra quos

16 I 1, 2 18 I 2, 3

1 a te] aete (*pr.* e *s. l.*) Δ 6 quantulicum (*sic*) Δ 13 superstio nunpatur Δ 15 eumdem Δ 16 honorabi Δ 17 dulitio Δ et notario et Δ 20 dulcius Δ 22 per secundum hoc exposionem Δ 24 *alt.* tu *om. f*

disputas, arguis ex propheta et clamas: *uae his qui dicunt amarum dulce et dulce amarum, qui dicunt lucem tenebras et tenebras lucem,* si superstitio est, quam nobiscum tenet Dulcitius, cur eam religionem esse dixisti? si autem uerum dixisti, cur haereticam tenendo superstitionem respuis catholicam religionem? sequere igitur testimonium tuum, maxime quia et ipsi uestri cum cognouerint non tibi fortasse communicabunt, quoniam tribuno Dulcitio per hoc uerbum communicasti. heia, frater Gaudenti, noli perdere occasionem, quam tibi etiam per tuam linguam dominus dedit. an forte ad hoc irasceris, quod fratrem uoco? hoc enim nomen a nobis etiam in nostra collatione respuistis, ubi ostendistis nos esse quibus dominus praecepit per prophetam: d i c i t e 'f r a t r e s n o s t r i e s t i s' e i s q u i u o s o d e r u n t e t q u i u o s d e t e s t a n t u r, uos uero in numero eorum esse, qui istos, quibus hoc dominus dicit, oderunt et detestantur. negare certe non potes te religionem dixisse in qua est tribunus Dulcitius. propterea illam tibi epistulam misit, utique ut te non occideres et illi ecclesiae in qua est ipse communicares. si ergo ipsius religio est, tua superstitio est. quamuis enim ambo uobis hoc inuicem dixeritis, eligis tamen ipsum potius falsum dixisse quam te.

XII. 13. Quamobrem secundum hoc tuum uerissimum testimonium et tuam uerissimam expositionem quoniam religio est quam Dulcitius tribunus tenet, profecto religio est qua te ad nostram communionem praeceptum imperatoris impellit. unde fit consequens, ut religio sit etiam qua christianus imperator ad curam suam iudicat pertinere, ne in res diuinas inpune peccetur, a quo tu non uis curari nisi ea, quae terrena re publica continentur. unde et regem Niniuitarum oblitus

1 Gaud. epist. ad August. et Esai. 5, 20. cf. Parm. II 1, 1 sqq. 12 cf. ad pag. 169, 6 13 Esai. 66, 5

4 dulticius *Δ* (*et sic deinceps*) 5 heretiam *Δ* 7 maximum *Δm1* 9 uerbo *Δ* 14 oderint *Δ* 15 destantur *Δ* 17 dedisse *Δ* 23 uerissimum hoc tuum *fv* 25 profecto] profiteor *Δ*

quid legeris populo de agenda paenitentia non mandasse dixisti; haec enim uerba tua sunt ad me: *quid,* inquis, *miseros decipis? Ionae deus praecepit, prophetam dominus ad populum misit; nihil tale regi mandauit.* aduerte ergo quid scriptum sit et noli irasci nisi tibi ipsi, qui uel diuina scripta non recolis uel tu potius miseros decipis: surrexit Ionas et abiit in Niniue, sicut locutus est dominus. Niniue autem ciuitas magna erat quasi uiae tridui. et coepit Ionas ingredi ciuitatem quasi unius diei iter, et praedicauit et ait: adhuc triduum, et Niniue subuertetur. et crediderunt uiri Niniuitae domino et indixerunt ieiunium et saccos induerunt a maiore usque ad minorem. cumque peruenisset sermo ad regem ciuitatis Niniue, surrexit de sede sua et detraxit sibi uestimenta et se circumdedit sacco et consedit in cinere. praedicaturque a rege et a potentibus, dicens: homines et iumenta et oues et boues non gustent quicquam nec pascantur et aquam non bibant. et induti sunt saccos homines et iumenta: proclamauerunt ad dominum inpense et auersus est unusquisque a uia nequitiae suae et iniquitatis quam in manibus habebat. audisne tandem regem curasse, quod ad curam regum tibi displiceat pertinere? certe ut inpense ageretur, quod minus quam oportuerat agebatur. ideo ergo Niniuitae non sunt expoliationibus proscriptionibusque uel terrore militum ad paenitentiam imperio regis artati, quia oboedienter iussa fecerunt. non itaque ostendimus populum ista perpessum, quia nec tu ostendas regem fuisse contemptum. proinde cum regibus ea, quae secundum deum sunt, religioso timore iubentibus quisquis obtemperat,

2 Gaud. epist. ad August. 6 Ion. 3, 3—8

1 agendo penitentie Δ 3 *ad Δ 5 nisi tibi *mg. v* tibi (*sic!*) Δ tibi *fv* 7 in Niniuem *fv* 21 aduersus Δ 23 regum curam *fv* 27 regis magis *f* 28 ostendis *v* 30 religio Δ quisque *v* obteperat Δ

a timore incipiens et ad dilectionem proficiens a domino accipit pacem, non sicut pacem dat saeculum, quoniam saeculum pacem dat propter temporalem utilitatem, dominus autem propter aeternam salutem. ergo quia ista religio est in qua est tribunus Dulcitius — neque enim uerba tua negaturus es —, superstitio est pars Donati unde te uult erui huius religio, superstitio est quod te quaeris occidere, quod ualde prohibet huius religio, superstitio est quod erga ista curam reprehendis imperatoris, quam suscepit exequendam huius religio.

XIII. 14. Itaque quia uerbo tuo causa finita est, obsecro per deum religionis, deum ueritatis, ut etiam tuus error aliquando finiatur. ipsa est, frater, ecclesia Christi quae hoc tempore toto terrarum orbe crescendo dilatatur, continens et malos et bonos uentilatione ultima separandos. atque ut te ad extremum illius potius uerbis alloquar, quem testem catholici nominis adhibere uoluisti, ipsa est quae domini luce perfusa per orbem totum radios suos porrigit, ipsa est quae ramos suos per uniuersam terram copia ubertatis extendit. proinde etsi uidentur in illa esse zizania, non tamen impediri debet aut fides aut caritas nostra, ut quoniam zizania esse in ecclesia cernimus ipsi de ecclesia recedamus. nobis tantummodo laborandum est ut frumentum esse possimus, ut cum frumentum coeperit dominicis horreis condi, fructum pro opere nostro et labore capiamus. apostolus in epistula sua dicit: 'in domo autem magna non solum uasa sunt aurea et argentea, sed et lignea et fictilia. et quaedam quidem honorata, quaedam inhonorata.' nos operam demus et quan-

1 cf. 1 Tim. 4, 18 2 cf. Ioh. 14, 27 16 Cypr. De cath. eccl. unitate c. 5 19 Cypr. epist. 54, 3 26 II Tim. 2, 20

1 a timore *scripsi* amore Δ timore *fv* accepit Δ 3 dat pacem *v* 6 superstio Δ superstitio—8 religio *om. f* 8 imperatoris reprehendis *fv* 9 exquendam Δ 10 tua Δ 18 copiam Δ 23 possumus Δ 25 fructum] frumentum Δ 29 uero inhonorata *fv*

tum possumus laboremus, ut uas aureum uel argenteum simus. ceterum fictilia uasa confringere domino soli concessum est cui et uirga ferrea data est. esse non potest maior domino suo seruus nec quisquam sibi quod soli filio pater tribuit uindicarit, ut putet aut ad aream uentilandam et purgandam palam ⟨uel uentilabrum⟩ iam ferre se posse aut a frumento uniuersa zizania humano iudicio separare. superba est ista obstinatio et sacrilega praesumptio quam sibi furor prauus adsumit. et dum sibi semper quidam plus quam mitis iustitia deposcit adsumunt, de ecclesia pereunt, et dum se insolenter extollunt, ipso suo tumore caecati ueritatis lumen amittunt. beatissimi Cypriani sunt uerba ista, non mea; eius uidelicet uerba sunt, quem tu nobis lectissimum testem catholici nominis in tuorum scriptorum exordio posuisti et per multa copiosissime commendasti, immo per ipsum, quoniam uera atque diuina sunt, uerba sunt dei. ecce quod audi, ecce quod caue, ut adiuuante misericordia saluatoris simul caritatem catholicam teneamus, simul pacem catholicam diligamus, simul cum eius frumentis usque quaque crescamus, simul usque ad finem zizania toleremus, simul in horreo sine fine uiuamus. uides nempe sine ulla defensione Caeciliani uel quorumlibet hominum, quos accusandos putatis, catholicam suo robore ac firmitate consistere, quamuis et Caeciliani causam conlatio nostra purgauerit et aliorum, de quibus calumniamini, aut dubia sit criminatio aut iniusta damnatio. sed ualde stultum est, ut ecclesiae causam diuinis testimoniis fultam atque munitam in hominum causis ratione exorbitante

3 cf. Ps. 2, 9 4 cf. Ioh. 13, 16 15 cap. 2 init.

5 uendicarit *Δf* 6 se putet *fv Cypr.* 7 paleam *Δf* uel uentilabrum *om. Δv* se *hoc loco om. fv Cypr., sed extat in 6 codd. Cypriani* 8 a *om. Δ* 9 superare *f* 10 praesuptio *Δ* prauos *f* assumpsit *Δ* 11 quidam plus] aliquid amplius *f* 22 tolleremus *Δ* 26 consolatio *Δ* 27 iusta *Δ* 28 ut] in *Δ* 29 minutam *Δ*

ponamus, cum, etiamsi illos malos manifestissime uideremus nec iam separare a sacramentis ecclesiae ualeremus, non tamen impediri deberet aut fides aut caritas nostra, ut, quoniam et istos inter zizania esse in ecclesia cerneremus, ipsi de ecclesia recedere deberemus. si respondere cogitas, noli causam relinquere et in superuacaneis euagari. ea quae dicta sunt intuere, ad ea quae dicta sunt non fallaciter eludendo, sed rationabiliter disputando responde. nam illa prolixa responsione quid egeris uel potius quam nihil egeris, si necessarium uisum fuerit dominusque donauerit, opere alio diligentius demonstrabo.

3 karitas Δ 4 cernemus Δ 10 *nihil subscriptum in* Δ

AVGVSTINI RETRACTATIONVM LIB. II CAP. LXXXV (LVIIII)

(PAG. 198, 1 ED. KNOELL).

CONTRA GAUDENTIUM DONATISTARUM EPISCOPUM, LIBRI II.

1. Per idem tempus Dulcitius tribunus et notarius hic erat in Africa executor imperialium iussionum contra Donatistas datarum. qui cum dedisset litteras ad Gaudentium Tamugadensem, Donatistarum episcopum, unum illorum septem, quos in nostram conlationem auctores suae defensionis elegerant, exhortans eum ad unitatem catholicam et dissuadens incendium, quo se ac suos cum ipsa in qua erat ecclesia consumere minabatur, addens etiam, ut, si se iustos putarent, fugerent potius secundum praeceptum domini Christi quam nefandis se ignibus concremarent, rescripsit epistulas duas, unam breuem festinante, ut asseruit, perlatore, aliam prolixam quasi plenius diligentiusque respondens. has mihi supra memoratus tribunus existimauit esse mittendas, ut eas potius ipse refellerem. quas ambas uno libro redargui. qui cum in eiusdem Gaudenti peruenisset manus, rescripsit, quod ei uisum est, ad me ipsum, nulla ratione respondens, sed magis se nec respondere nec tacuisse declarans. quod cum satis possit intellegenter legentibus et nostra atque ipsius dicta conferentibus apparere, nolui tamen sine rescripto relinquere, quidquid illud fuit. hinc factum est, ut hi nostri ad illum duo libri essent.

2. Hoc opus sic incipit: *Gaudentius, Donatistarum Tamugadensis episcopus.*

8 sq.] cf. pag. 203, 6—8

SENTENTIAE CONCILII BAGAIENSIS QUAE SUPERSUNT EX UARIIS AUGUSTINI LOCIS COLLECTA.

1 Cum omnipotentis dei et Christi eius saluatoris nostri uolun-
tate ex uniuersis prouinciis Africae uenientes in ecclesia sancta
Bagaiensi concilium gereremus Gamalius Primianus Pontius Secun-
dianus Ianuarianus Saturninus Felix Pegasius Rufinus Fortunius
Crispinus Florentius Optatus Donatus Donatianus et ceteri numero
trecenti decem, placuit spiritui sancto qui in nobis est pacem
2 firmare perpetuam et schismata resecare sacrilega .... optata
quidem pacis et concordiae est iuncta germanitas, sicut scriptum
est: iustitia et pax osculatae sunt inuicem. sed ueridica
unda in asperos scopulos nonnullorum naufraga proiecta sunt
membra, Aegyptiorum admodum exemplo pereuntium funeribus
plena sunt litora, quibus in ipsa morte maior est poena, quod
post extortam aquis ultricibus animam nec ipsam inueniunt sepul-
3 turam .... licet enim uiperei seminis noxios partus uenenati
uteri alueus diu texerit et concepti sceleris uda coagula in aspi-
dum membra tardo se calore uaporauerint, tamen conceptum
uirus euanescenti umbraculo occultari non potuit. nam etsi sero
publicum facinus et parricidium suum feta scelerum uota pepe-
rerunt, quod ante praedictum est: parturiit iniustitiam, con-
cepit dolorem et peperit iniquitatem. sed quoniam sere-
num iam fulget e nubilo nec est confusa criminum silua, cum
ad poenam designata sunt nomina — indulgentia enim antehac
fuerat —, dum clementiae dimittimus lineam, inuenit causa quos
4 puniat .... loquamur, carissimi fratres, schismatis causas,

3 Cum—9 sacrilega] *Cresc. III 53, 59. IIII 10, 12* 9 optata—15 sepulturam] *Cresc. IIII 16, 18* 11 Ps. 84, 11 ueridica—15 sepulturam] *Petil. I 10, 11* 13 Aegyptiorum—15 sepulturam] *Petil. II 7, 16. Gaud. I 39, 54.* Aegyptiorum—14 litora] *Parm. II 10, 20. Cresc. III 24, 27* 16 licet—26 puniat] *Em. 10.* licet—20 pepererunt] *Parm. II 3, 7. Cresc. IIII 2, 2* 16 uiperei—18 uaporarunt] *Petil. I 19, 21* 21 Ps. 7, 15 26 loquamur—p. 277, 7 uiuis] *Em. 10*

9 et *deest Cresc. IIII 10, 12* 19 euanescente *Em. 10* celari *Parm. II 3, 7*

quia iam non possumus tacere personas. Maximianum fidei aemulum, ueritatis adulterum, ecclesiae matris inimicum, Dathae, Corae et Abiron ministrum de pacis gremio sententiae fulmen excussit, et quod adhuc eum dehiscens terra non sorbuit, ad maius supplicium superis reseruauit. raptus enim poenam suam conpendio lucrauerat funeris; usuras nunc grauioris colligit faenoris, cum mortuus interest uiuis. nec solum hunc sceleris sui mors iusta 5
condemnat; trahit etiam ad consortium criminis plurimos catena sacrilegii, de quibus scriptum est: uenenum aspidum sub labiis eorum quorum os maledictione et amaritudine plenum est. ueloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. contritio et infelicitas in uiis eorum, et uiam pacis non cognouerunt. non est timor dei ante oculos eorum. nollemus quidem tamquam e proprii corporis iunctura praecidi. sed quoniam tabescentis uulneris putredo pestifera plus habet in abscisione solaminis quam in remissione medicaminis, inuenta est causa salubrior, ne per cuncta membra pestilens inrepat uirus, ut conpendioso dolore natum decidat uulnus. famosi ergo criminis reos Uictorianum Carcabianensem, Marcianum 6
Sullectinum, Beianum Beianensem, Saluium Ausafensem, Theodorum Usulensem, Donatum Sabratensem, Miggenem Elefantariensem, Praetextatum Adsuritanum, Saluium Membresitanum, Ualerium Melzitanum, Felicianum Mustitanum et Martialem Pertusensem, qui funesto opere perditionis uas sordidum collecta faeculentia glutinarunt, sed et clericos aliquando ecclesiae Carthaginis, qui, dum facinori intersunt, inlicito incestui lenocinium praebuerunt, dei praesidentis arbitrio uniuersalis concilii ore ueridico damnatos esse cognoscite. eos autem, quos sacrilegi surculi non polluere

1 Maximianum—p. 278, 12 paenitentia] *Cresc. IIII 4, 5.* Maximianum—7 uiuis] *Cresc. III 19, 22.* Maximianum—3 excussit] *Cresc. III 21, 24. 53, 59. IIII 2, 2* 7 nec solum—28 cognoscite] *Cresc. III 19, 22.* nec solum—18 uulnus] *Em. 11.* nec solum—13 cognouerunt] *Cresc. III 22, 25.* nec solum—11 plenum est] *Cresc. IIII 13, 15.* nec solum—9 sacrilegii] *Cresc. III 53, 59. IIII 10, 12* 8 trahit—9 sacrilegii] *Post gesta 19, 25* 9 uenenum—13 cognouerunt] *Petil. I 19, 21* Ps. 13, 3 17 inuenta—18 uulnus] *Cresc. IIII 55, 65* 19 famosi—28 cognoscite] *Cresc. III 53, 59. IIII 32, 39. Gaud. II 7, 7* 24 qui funesto—p. 278, 2 permisimus] *Em. 11.* qui funesto—26 praebuerunt] *Cresc. III 22, 25* 27 dei—28 cognoscite] *Cresc. III 25, 28* 28 eos—p. 278, 2 permisimus] *Cresc. III 17, 20. 54, 60. IIII 32, 39. 34, 41. Gaud. II 7, 7*

5 suam] sui *Em. 10* 12 contribulatio et calamitas *Cresc. IIII 4, 5*

plantaria, hoc est qui a Maximiani capite proprias manus uerecundo fidei pudore retraxerunt, ad matrem ecclesiam redire permisimus. quanto enim de reorum morte purgamur, tanto de innocentium
7 reditu gratulamur. ac ne angustum redeuntibus tempus spem salutis artatae diei pressurā subducat, agnoscentibus quibus licet, manentibus praecedentibus statutis, uniuersis usque in diem octauum Kł Ianuariarum proxime futurarum agnitionis pandimus ianuam, ut integri honoris ac fidei regressi habeant fundamenta. quam si quisquam ingredi nequiuerit pigra segnitia, sciat sibi ad omnes ueniales aditus sua uoluntate uiam esse subductam. manebit enim circa eos dicta sententia et post praestitutum diem redeuntibus fixa paenitentia ....

3 quanto—4 gratulamur] *Cresc. IIII 35, 42* 4 ac ne—12 paenitentia] *Cresc. III 54, 60.* ac ne—10 subductam] *Cresc. IIII 38, 45*

1 id est *Cresc. III 54, 60* 2 pudore fidei *Cresc. III 54, 60* 3 quantum *Cresc. IIII 4, 5* 6 in] ad *Cresc. IIII 4, 5*

APPENDIX.

I. SERMO DE RVSTICIANO SVBDIACONO.

Hunc sermonem e codice quodam Cellensi erutum edidit Hieronymus Vignierius in secundo tomo Supplementi Augustiniani (Parisiis 1654); repetiui deficientibus libris manu scriptis textum uulgatum (*v*) orthographia correcta.

SERMO DE RUSTICIANO SUBDIACONO.

1. Adhuc maerens et dolens, fratres, sisto me sanctitati uestrae; nec enim praeteriti casus — dicam mei dicam uestri? — dolorem potui digerere. ter conatus sum uerbum, unde debitor sum, uobis subministrare: totiens et meae et uestrae lacrimae conantis uocem suppresserunt nec potui melius curas quibus premebar quam ubertate lacrimarum explicare. quid ergo fiet? numquamne meo, numquam uestro luctui limes statuetur? quotiens me uidebitis intrantem, non cessabitis pectora tundere et gemitus dare? quotiens uos congregatos uidero, in lacrimas ibo et suspiria? tempus lugendi et mihi et uobis circumscripserunt eloquia diuina nec dolui cum uos lacrimantes uidi — et ad Lazari recordationem fleuit dominus Iesus Christus et qui eum flentem uidebant Iudaei dixerunt: e c c e q u o m o d o d i l i g e b a t e u m ! —, immo potius si quid in lacrimis iucundum, si quid gratum esse potest, illud e uestris collegi. dicebam enim intra me: 'ecce quomodo diligebant eum!' qui patrem tanto affectu prosequebantur, eundem dabunt et filio qui eorum pater factus est. heredem oneris facient heredem amoris; qui succedit honori, succedet et caritati. bonum ingredienti omen est antiquae in pastorem dilectionis in ouibus signa uidere. fiet amoris translatio in eum cui facta est curarum collatio, nec mutato pastore cessabunt eum diligere qui debet oues pascere, cuius uocem audient et qui deo teste conscientia teste paratus est cum adiutorio domini pro ouicularum minima animam suam impendere et superimpendere.

2. Si quae ratio dolendi, si flendi, tota mea est, non uestra, non eius cuius tangimur desiderio. solutus est ille, uinctus ego; stadium emensus, curro; in patria est, unde peregrinor; curas quas deposuit in sinu meo reposuit; clauum bene tenuit, de me quid fiet nescio; appulit, fluctuo; e litore uidet iratum pelagus, furentes procellas, exclamo in mediis fluctibus: s a l u a n o s, p e r-

10 cf. Eccle. 3, 4 14 Ioh. 11, 36 24 cf. Ioh. 10, 11 28 cf. II Cor. 5, 6 31 Matth. 8, 25

20 *de uoce* omen *ab Augustino aliena cf. Retract. I 1, 6 (2) Knoell.*

imus. et uere perimus et uere periculum urget et uere caput meum impellit non meum tantum periculum, sed et uestrum; nam sine uobis saluus esse non possum, uestrarum animarum iactura mea est. quidquid domino meo de uobis perit, periculo meo perit; rationem sum redditurus, pellem pro pelle. misericordem dominum habeo, sed rigidum computatorem: ouiculas suas cotidie numerat, has in manibus descriptas habet, exigit numerum, quem si non reddidero ingens capiti meo periculum creatur. uidete, fratres, si sarcinam meam considerans a lacrimis possum temperare, si de graui onere meo non mihi dolendum est. pondus meum alleuiate. faciet caritas uestra quod immane est mitius et adiuuante domino et pastor et ouiculae pascua inuenient, et postquam in meridie cubauerint, accumbent cum Abraham, Isaac et Iacob, ubi non erit sol neque ullus aestus, sed in umbra domini pax et refrigerium, quando luctus noster uertetur in citharam et uoces flentium in cantus exsultantium.

3. Ceterum, dilectissimi, dum de pastore erepto lugemus, nascitur de perdito fratre dolendi occasio. praecisum est a nobis membrum, pars nostri facta est pars Donati, transiit miles domini ad castra Philistinorum et de uase honoris factum est uas dedecoris. intellegitis quid dico. miser ille Rusticianus Mutigensis diaconus sacramentum quod ecclesiae debebat abiecit et ordinem suum infideli participatione polluit. quid non feci, quos non adhibui conatus, ut in praecipitium ruentem in plano collocarem et eximerem periculo, qui periculum amabat in quo periit! is prima et urgens fuit cura mea qui nunc est dolor meus. nolebam mihi subtrahi in ipso oneris mei exordio quem a satis longo tempore uidebam tamquam fulgur de caelo cadentem. et licet ipse exigentibus peccatis suis a domino deseri meruerit, doleo tamen quod de eo ad dominum meum dicere non possum: 'ecce me cum pueris quos dedisti mihi.'

4. Uobis omnibus notum scio et tam bene scio, quia scio uestrorum multis moras quas hic trahebat displicuisse. quotiens uenerandus noster Ualerius me praesente cum uisceribus paternis dixit ad eum: 'quid hic agis? cur stationem tuam deseris? cur presbytero tuo non collaboras? cur Hipponem Mutigenae praefers cui alligatus es?' et cum responderet se ad solitudinem minime idoneum

5 cf. Hiob 2, 4 13 cf. Cant. 1, 6 cf. Matth. 8, 11 14 cf. Apoc. 7, 16 15 cf. Hiob 30, 31 20 cf. Rom. 9, 21 25 cf. Eccli. 3, 27 28 cf. Luc. 10, 18 30 cf. Esai. 8, 18

21 Mutigenensis? *cf. lin. 36* 33 uestrorum = uestrum

clericatum, non monachatum iniisse, se nullos Mutigenae habere cum quibus uersaretur, respondebat sanctus senex: 'alligatus es uxori? noli quaerere solutionem. tua est ecclesia Mutigensis, non nostra; ad eam nomen, non ad Hipponem dedisti. nonne saeculo renuntiasti, nonne amicis, nonne sanguini?' audiebat dicentem, sed male audiebat qui dicenti non obsequebatur. quid factum est? cum satis festiuus haberetur indolisque ad scurrilitatem procliuioris, inter nugas saeculi, inter conuiuia et compotationes diurnas, saepe etiam nocturnas tandem defecit; exstinctus est spiritus timoris domini, de luto in lutum prouoluitur. alternis uicibus et alios inuitans et ab aliis inuitatus et conuiua et conuiuans, cum aeri quod contraxerat soluendo non esset et a creditoribus urgeretur et se cotidianis implicaret erroribus et plurimis scandalum crearet, tandem a presbytero suo excommunicatus ad Donatistas transfugit et ab eorum episcopo non tantum exceptus, quod contra ius ecclesiarum est, non tantum rebaptizatus est, quod impium est, sed etiam diaconus, quod maxime lugendum, factus est.

5. Haec ego cum primum accepi, aberat uenerandus senex noster Ualerius, sed commota uiscera dilationem minime passa sunt. ingemui dolui, pro eo in conspectu domini mei effudi animam meam. et quia mihi a multis relatum fuerat Macrobium episcopum Donatistam ad quem confugerat uirum esse pacificum non longe a regno dei et a concordia fratrum, qui si aliquos rebaptizaret id inuitus faceret, hunc litteris conuenire statui et quam obnixis precibus ad eum per amicos agere, ut in subdiacono nostro baptismum Christi non exsufflaret nec iterum baptizaret, quem in nomine dei et baptizatum et signatum fuisse non nesciret. aegre litteras nostras admisit, sed tandem Maximi et Theodori quibus illud negotii iniunxeramus precibus adactus est, ut eas recitari sineret et ipse etiam legeret. quibus nihil aliud respondit quam: non possum nisi ad me uenientes suscipere et eisdem fidem quam postulauerint dare. cumque de Primiani facto instarent, dixit non esse filii in patrem inquirere. et quia per litteras quas ad Macrobium dedi rogabam, ut responderet quae coram populo nostro legerentur, si uero recusaret, me nostras recitaturum, cum primum abessent milites, hodie, fratres, fidem meam libero. nullus adest qui possit turbas ciere, noui uos

2 I Cor. 7, 27 21 cf. I Reg. 1, 15 32 *non possum—dare*] August. epist. 107 37 cf. August. epist. 23, 6—7

4 Mutigenensis?

omnes ad concordiam et ad alienos amplectendos promptiores esse quam ut excitem. litteras ad Macrobium profero, ut actorum nihil conscientiam uestram lateat, sed apud deum et homines innotescat quam sincero corde, quam pacifico affectu inspirante domino rem tractauerim. quodsi postea perit frater noster, in sua, non in nostra conscientia peribit. ueniet dominus qui hos et me iudicabit; ueniet certe frumentum asserturus, paleam dispersurus. aquas nostras quas tantopere formidant ipse examinabit et coram omnibus manifestissime iudicabit, an quas pollutas dixerint ipse quoque habeat. certe uidebunt in quem pupugerunt. quid enim est aliud christianum rebaptizare quam dominum iterum pungere? signum regis accepit, crucem admisit, in morte Christi tinctus est. quid aliud facis qui talem bis baptizas, qui regis signum exsufflas, qui crucem expungis, quam mortem domini inanem et uacuam reddere et uniuersam salutis nostrae dispensationem ostentui habere?

6. Aqua nostra non est aliena, uirgo est et sancta. in fontem nostrum descendit spiritus, quos irrorat sancti sunt. uideant qua temeritate pollutos astruant, quos talibus undis aspersos nouerint. o sacrilegam nouitatem, o uocem impiam! sanctificauit deus aquas in initio mundi per spiritus incubationem. ex eis tot et tanta prodierunt miracula, quae de aquarum nostrarum sanctitate nos erudirent et de ueritate quorum umbrae erant instruerent et de regeneratione quam in aquis haurimus certos facerent, et eas alienas uocant et ab his abstinent et mendaces dicunt et omnem eis fidem abrogant. erit itaque uerax aqua Primiani, quem tam immani anathemate percussistis, quem tantorum scelerum in uestro conuentu reum iudicastis nec tamen quos baptizauit iterum tinxistis, et ecclesiae catholicae, columbae nostrae, sponsae immaculatae, infideles impurae mendaces aquae apud eos erunt? dicent forsan: 'mendaces erant qui Primianum innocentem damnarunt, et ideo eius aquae mendaces non fuerunt'. sed quid dicent de Feliciano et Praetextato, qui Primianum damnauerunt et ab illo tam grandi schismate discesserant? an quos baptizauerant noua et recenti tinctione ecclesiae suae pepererunt? nequaquam. Feliciani et Praetextati aquae fideles, qui postmodum coierunt et aduersus ecclesiam catholicam insani foederis communione conspirauerunt, aquae uero nostrae infideles et profanae? o insana et peruersa cogitatio!

7. Addunt etiam: q u i b a p t i z a t u r a m o r t u o q u i d e s t l a u a c r u m e i u s? erratis, miseri, non intellegentes scripturas. non dicimus baptismum, quo tingunt illi quos uelut mortuos a

10 cf. Ioh. 19, 37   28 cf. Cant. 5, 2   38 Eccli. 31 (34), 30

22 *intellege* ueritate <eorum> quorum

uiuorum communione separamus, nihil esse, sed nihil prodesse, quamdiu inter mortuos uiuitur. tolle quod obest, iam prodest; quod extra accepisti proficiet cum intus fueris. emenda baptizatum, sufficit. latens in semine uirtus incrementa sumet, spiritum dei ex alto induet, et qui in Christo per baptismum sepultus fuerat licet foris, postquam in ecclesiae sinum admissus fuerit et mortuos reliquerit sepelire mortuos suos, sentiet aquam fidelem nec haereticorum contagiis pollutam et paternam uocem ad cor audiet: *ecce filius meus mortuus erat et reuixit, perierat et inuentus est.* filius meus, quem obstetricantibus undis genueram, mortuus erat, quia de spiritu meo non uiuebat, et reuixit, quia abiecto mortuorum consortio ad locum uitae rediit; perierat, quia eodem cum impiis naufragio abreptus fuerat, inuentus est, quia per salutarem tabulam, hoc est paenitentiam, tandem portui, hoc est ecclesiae, redditus. ut hoc de illis eueniat, fratres, quam obnixe possumus a domino petamus, ut, quemadmodum unus est baptismus, una aqua, una fides, sic etiam una caritatis professio nec inter nos alia amplius audiatur quam meliorum charismatum aemulatio.

4 cf. Luc. 24, 49 6 cf. Matth. 8, 22. Luc. 9, 60 9 Luc. 15, 24. 32

II. LIBELLVS ADVERSVS FVLGENTIVM DONATISTAM.

a = cod. Augiensis XCV saec. X
s = cod. Schafhusiensis 40 saec. XI—XII
m = cod. Monacensis 23605 saec. XII
u = cod. Uindobonensis 1046 saec. XII
z = consensus codicum ***mu***
v = editio Migniana

I. Libellum, quem mihi religio tua, frater Fulgenti, direxit, non aspernatus accepi; quem utrum ipse dictaueris an aliunde quaesieris, non satis iam moror. est enim et hoc nostrae religionis officium, non personas intendere, sed ueritatem in omnibus quaerere, inuentam cognoscere et agnitam custodire. sic enim Paulus apostolus dicit: omnia probate, quod bonum est tenete; ab omni specie mala abstinete uos. breuiter igitur dicam quod ingeniosius litteris dilatasti. dixisti unum esse baptisma, quod Samaritanus, id est haereticus, habere non meruit; unum hortum conclusum, quod est ecclesia, fontem habere signatum, de quo nullus alienus attingit; unum oleum, quod est chrisma sanctissimum, quod moriturae muscae corrumpunt et peccatores omnino non dabunt. contra haec mihi in adiutorio domini paranda responsio est nec aliunde sumenda nisi ex lectione diuina. uerbi ergo principium iam sumamus, immo ipsum uerbum principium Iesum dominum ducem ac principem caelestis militiae teneamus, bella geramus et eius manu sacrata tuba petamus muros ualidissimos ciuitatis nefariae Hiericho, id est altitudinem mundanae sapientiae testamentis dominicis circumdemus, ueritatis et libertatis uocibus concrepemus, aduersarios in domo Raab, id est ecclesiae, quae nuntios eius suscipit, propter mundi excidium confugere conpellamus, pertinaces anathema condemnemus, ut hactenus uictores esse possimus. haec ergo ex lege aduersus legem, ex dei testamento aduersus dei testamentum, ex ueritatis fonte aduersus ueritatis fontem tam obice forte prima fronte sumpsisti,

6 I Thess. 5, 21—22 10 cf. Cant. 4, 12 12 cf. Eccle. 10, 1 20 cf. Ios. 2

De codicum praescriptionibus cf. Praefatio 2 an] ac ***mm1u*** 3 iam moror *scripsi* ammiror ***a*** admiror ***szv*** 4 intende ***a*** intendes ***sm1*** quaerre ***a*** 5 agnoscere ***v*** si ***am1*** apostolus Paulus ***uv*** 7 uos abstinete ***v*** 8 ingeniosus ***z*** ·I· dixisti ***a*** 9 sammaritanus ***am1*** (*passim*) 10 horum ***am1*** ortum ***sz*** quod] qui ***uv*** 11 attingat ***mm1*** sanctissimo ***um1*** 13 domini *om.* ***z*** diuino *add.* ***mm2*** *s. l.* 14 est responsio ***z*** 15 sumamus principium (*om.* iam) ***m*** 17 sacramenta ***sm1*** 21 suscepit ***v*** 22 anathemate ***szv*** 23 actenus ***ammlu*** 25 forti ***szv***

quasi possit ueritas a semet ipsa deuinci aut gloria luminis sua luce fuscari.

II. Donatista dixit: Dominus et saluator noster Iesus Christus, unici baptismi doctor et custos, ne sitientes animas per aridos lacus mentis error adduceret, perennes haustus sibi esse proclamans in euangelio suo ita testatus est, dicens: qui sitit ueniat et bibat, qui credit in me, sicut Esaias dicit.

Catholicus respondit: Non habet: sicut dicit Esaias, sed: sicut dicit scriptura. sed ista uelut impedimenta despiciam, non longo sermone utilitatem legentis excludam.

Donatista dixit: Qui credit in me, sicut dixit Esaias, flumina de uentre eius fluent aquae uiuae. et ne passim et ubique bibi posse diceretur, merita aquarum ipse discreuit, dum Samariae apostasiae originem in proprio fonte damnauit: qui biberit, inquit, ex hac aqua sitiet iterum; qui biberit ex aqua quam ego dedero, non sitiet in aeternum, sed fiet in eo fons aquae salientis in uitam aeternam.

Catholicus respondit: Haec utique ideo posuisti, ut nos catholicos quasi Samaritanos et sine baptismo demonstrares. iam ergo Donatistas in Samaritanos incipe speculari. Samaritanorum dogma Regnorum libro docente tale fuit: deum timebant et simul figmenta colebant; diuinam legem seruabant et patrum errores minime deserebant; circumcisionis signum habebant et Israhelitarum collegium non tenebant. hoc et uos facitis. deum metuitis et figmentum luteum Donatum pariter colitis — et hic enim ex terra figuratus est —; diuinam legem seruatis et parentum errorem non relinquitis; baptismi habetis sacramentum et catholicorum non uultis habere consortium. ecce uos eis per omnia similatis. sicut ergo tunc Samaritanorum circumcisio secundo dari non poterat, ita nunc Donatistarum baptisma iterari non debet, domino Christo

6 Ioh. 7, 37—38 11 Ioh. 7, 38 15 Ioh. 4, 13—14 22 cf. III Reg. 12. 13

3 I *mg.* ***as*** Donatistia ***um1*** 5 abduceret ***v*** perhennes ***u*** austus ***am1*** 7 dicit] *add.* flumina de uentre eius fluent aquae uiuae ***m*** 10 non ***a*** ne (e *s. l.* ***s***) ***szv*** 11 II *mg.* ***as*** sicut dicit ***uv*** 12 uiui ***asm1m*** uiua ***sm2*** 13 ipse *om.* ***m*** 15 *pr.* qui] quae ***a*** inquid ***u*** aqua hac ***um1*** 19 utique *om.* ***z*** 21 in samaritanis ***sm2*** docma ***u*** 24 disserebant ***am1*** diserebant ***am2sm1*** hisrahelitarum ***sm1*** israelitarum ***m*** 26 enim] pariter ***um1*** terre ***asm1*** terrae puluere ***v*** 28 derelinquitis ***sm1*** 29 similiatis ***um1*** sicut] sic ***s*** si ***z***

docente: qui semel lotus est non habet necessitatem iterum lauandi. circumcisio enim Samaritanorum baptisma significat Donatistarum, dicente apostolo: circumcisi estis circumcisione non manu facta in expoliatione corporis carnis, sed in circumcisione Christi, consepulti ei in baptismo. quod autem ait dominus: qui biberit ex hac aqua sitiet iterum, non de baptismate, sed de terreno locutus est elemento. nam si baptisma hic uellet ostendere, nullo modo a Samaritana muliere posceret bibere. denique puteus ille non Samariae dictus est, sed Iacob, et utique Iacob non fuit haereticus, sed deo dilectus, semper carus, et ipse ex eo bibit et filii eius et pecora eius.

III. Donatista dixit: Numquam ergo ecclesiae spiritus patitur iungi quod ore diuino meruit diffamari, legis praeconio praemonente: duo duo, unum contra unum, et dominus in euangelio: tunc, inquit, duo erunt in agro; unus assumetur, et unus relinquetur. duo molentes in molendino; una assumetur, et una relinquetur. uides ergo duo esse genera baptismatum et duo praemia meritorum, dum unum letalis ingenii ardor exurit et bibula sitis perennes haustus excoquit, alterum, quod semel potandorum meatibus sitim uitae perennitate satiat. utique in effossis gurgitibus perpetuas ariditates ostendit, et cum eis uitae meritum clausit, mortis aditum patefecit, dicente

1 Ioh. 13, 10 3 Col. 2, 11—12 6 Ioh. 4, 13 11 Ioh. 4, 12 15 Eccli. 33, 15 16 Matth. 24, 40—41

2 enim *v* ē (= est) *eras. in a, om. ss* baptismam *am1* 3 circumcisi] circumcisione *s* 4 circumcisione] circumsione *a* exspoliatione *su* 7 aqua hac *s* 8 ostenderet *am1* 9 a samaritana *bis a* posceret bibere *sm2s* pos *am1sm1* postulasset *am2v* ille *om. m* 11 sed in deo deo *m* sed ideo deo *u* 13 III *mg. as* Numquid *u* 15 duo contra duo *v* 17 duae (-e *m*) *smv, cf. Roensch, It.*[2] *p. 277* 18 uidentes *mm1u* uidetis *mm2* genera esse *v* 19 baptismatum genera *mm1* dum unum] unum quod *mm2* 20 bibulas istis *am1* bibula itis *am2sm1* bibulae sitis *v* perennas *am1* perhennes *u* exquoquid *am1* excoquid *u* 21 potandorum (*scil.* haustuum) *m* pota(-te- *um1*)ndarum *cet. v* sitim *mm2* situm *asmm1* sitium *uv* perennitatem *v* 22 saciat *mm2* sanctiunt *cet.* sanciuit *s. l. am2, et v* in effossis utique *s* 23 eis (*scil.* effossis gurgitibus) *scripsi* ei *codd.* (*quod uix ad unum genus baptismatum referri posse uidetur*) eius *v* uitae] pie *asm1v* additum *am1*

Hieremia: duo mala faciunt populus iste. me dereliquerunt fontem aquae uiuae et effoderunt sibi lacus detritos qui aquam non possunt portare, et iterum: omnes qui derelinquunt te confundantur, recedentes a te scribantur in libro mortis; quoniam dereliquerunt te, confundantur recedentes a te fonte uitae.

Catholicus respondit: Tu unum contra unum, ego multa baptisma assero contra unum. etenim paganus baptizat et Iudaeus baptizat et Sadducaeus baptizat et multi extra regulam datae legis baptizare non cessant. sed illud est unum quod uerum, illud uerum quod Christi, illud Christi quod patris et filii et spiritus sancti. hoc est uerum, hoc salubre; huic nullum est comparandum. hoc qui non accipit, ipse sibi et uitae meritum clausit et mortis aditum patefecit.

IIII. Donatista dixit: Quodsi, ut asseris, una fides in utroque consistit, cur inter fidelem aquam et perfidam iusta separatione discreuit, testante domino per Esaiam: quis nuntiauit uobis quia ignis ardet? quis nuntiauit uobis locum illum aeternum? ambulans in iustitia, praedicans uiam rectam, odio habens facinus et iniustitiam et manus abstinens a muneribus et grauans aurem ut non audiat iudicium sanguinis et comprimens oculos suos ne uideant iniquitatem, hic inhabitabit in alta spe; fortis panis illi dabitur et aqua eius fidelis. a cuius fide perfidam separans Hieremia testante sic posuit: ut quid iniuriantes me praeualent? plaga mea solida facta est: unde sanabo? facta est mihi sicut aqua mendax non habens fidem.

1 Hier. 2, 13 4 Hier. 17, 13 17 Esai. 33, 14—16 25 Hier. 15, 18

1 hieremiae *am1* faciunt mala *um1* facit *mm2* fecit *v* derelinquerunt *asm1* 2 fontem aquae uiuae *om. asuv* 4 confundentur *et* 5 scribentur *mm2v* 5 in libro] inbro *am1sm2* in rubro *am2* quoniam *bis u* derelinquerunt *a* 6 confundantur—fonte] fontem *v* 7 baptismata *sm2sv, cf. p. 298, 3. 24* 9 saduceus *am* 10 quod *om. m* 11 quod xp̄o *am1* 12 hoc est salubre hoc uerum *s* 15 IIII *mg. as* quod sicut *asm1* 16 perfidem *a* 17 testante *bis mm1* dn̄o] *add.* qui ait *u* nuntiabit *hic et lin. 18 Engelbrecht* 18 quia—uobis *om. asm* 23 uideat *mm2* inhabitauit *a* habitabit *s* specu (σπηλαίῳ) *Engelbrecht* 24 fidelis] fidele *um1* 25 perfidam (*scil.* aquam) *asmm1u* perfidie *mm2* perfidiam *v* 26 iniurantes *asm1* 27 sanabor *v*

Catholicus respondit: Haeretici omnes licet in sua sibi disputatione discordent, in baptismi tamen traditione sollemni uerbo concordant, sicut circumcisio una, sed fide uaria, in Iudaeis et Samaritanis ueteribus consistebat. necesse est ergo, sicut tunc, ita et nunc fieri oportere conuersis, ut quod disputatione sola plectatur sola iterum disputatione soluatur, ut audire de domino possint: iam mundi estis propter sermonem quod locutus sum uobis; manete in me, et ego in uobis. omnia enim in figura contingebant illis, scripta sunt autem ad correptionem nostram, in quos fines saeculorum deuenerunt.

V. Donatista dixit: Ezechiel quoque sic dicit: et uidebant quia plures sunt qui auerterunt aquam antiquae piscinae, et non aspexerunt ad eum qui fecit eam ab initio, et eum qui illam condidit non uiderunt. inaudita dementia perfidorum, nec diuinis uelle uocibus credere nec apostoli simplicem doctrinam erroris sui faucibus uelle seruare!

Catholicus respondit: Absit, absit ut aquam antiquae piscinae, sicut uos, in partem ducamus aut diuinis eloquiis non credamus. quod legimus credimus et quod credimus praedicamus. audi quae sit origo nostra et ubi eius aqua diffusa. in Zacharia sic habes: exibunt aquae uiuae de Hierusalem; medium earum ad mare ⟨orientale et medium earum ad mare⟩ nouissimum — hoc est ab Hierusalem usque ad fines terrae —; aestate et hieme erunt — id est omni tempore erunt —; et erit dominus rex super omnem terram, hoc est omni terrae Christus dominabitur, non Donatus. haec est possessio, haec hereditas Christi quae a sanctis colitur et perenni fonte rigatur, de qua ei dictum est: dabo tibi gentes hereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae.

7 Ioh. 15, 3—4 8 I Cor. 10, 11 12 Esai. 22, 9 14 Esai. 22, 11 22 Zach. 14, 8—9 29 Ps. 2, 8

1 V *mg. as* respondit] ℞ *m* (*passim*) hereticus omnis *z* 2 discordet *z* 3 concordat *z* 5 plectatur *scripsi* pectatur *am1* peccatur *am2sz* petatur *v* nectatur *Engelbrecht* 7 quod *a* quem *szv* 9 correctionem *m* 10 fines *om. asm1* 12 VI *mg. as* ezechihel *as* sicut *s* dixit *uv* uidebant *Engelbrecht* uidebunt *codd. v* 13 prures *am1* antiquamue *mm1* 15 uiderent *um1* 17 facibus *am1* 18 VII *mg. as* aqua *asu* 19 uos in partem uos *u* 23 orientale—mare *om. codd.; an* primum (τὴν πρώτην) *pro* orientale *scribendum?* 24 ab *sv* ad *am1* a *am2z* 28 quae a] qua ea *a* 29 dabi *am1*

qui in ipsa est, heres ascriptus est, qui in ipsa non est, iam damnatus est et morti destinatus est, scriptura dicente: qui egressus fuerit domus tuae fores, ipse sibi reus erit.

VI. Donatista dixit: Hinc sibi deus unicum baptismum esse proclamat, hinc apostolus unum cunctis dixisse confirmat, deo per Salomonem probante: hortus conclusus, soror mea sponsa mea, fons signatus, puteus aquae uiuae, paradisus cum fructu pomorum.

Catholicus respondit: Recordare legem et aduerte diligenter et uide quod ex hoc paradiso, ex hoc horto concluso, ex hoc fonte signato etiam foris salutis unda decurrat, quae uadit contra Assyrios, contra uos uidelicet Donatistas. ex Assyriis enim Samaritani illi nascuntur qui uobis sunt comparati. ipse est, inquit scriptura, fluuius qui uadit contra Assyrios, contra inimicam dei populo gentem. non pro illis uadit, sed contra. quibusdam enim·est odor mortis in morte, quibusdam uero odor uitae in uita. sicut enim, qui manducat et bibit sanguinem domini indigne, iudicium sibi manducat et bibit, sic et qui accipit indigne baptisma iudicium sibi accipit, non salutem. nam et Iudas proditor bonum corpus et Simon magus bonum baptisma Christi percepit, sed quia bono bene non usi sunt, mali male utendo deleti sunt. bonum est baptisma, bonum est Christi sanguis et corpus, bona est et lex, sed si quis ea legitime utatur. neque quia et foris est diuina non est, aut quia ab alienis habetur aliena putabitur, aut quia a malis iniuste tractatur a nobis iuste damnabitur. aqua paradisi aqua trinitatis est. hanc ubi agnoscimus, paradisi non negamus, hanc ubi non perspicimus, paradisi omnino non dicimus. quaecumque foris nata

2 Ios. 2, 19 6 Cant. 4, 12—13 13 Gen. 2, 14 15 II Cor. 2, 16 17 I Cor. 11, 29 23 cf. I Tim. 1, 8

1 ipsa non est] ipsa est non est ***a*** 2 *pr.* est *om.* ***v*** *alt.* est *om.* ***m*** 3 fores domus tuae ***uv*** 4 VIII *mg.* ***as*** adixit ***um1*** Hinc hinc ***m*** baptisma ***uv*** 5 confirmatur ***smm1u*** deo] ideo ***u*** 6 probantem ***a*** ortus *codd.* 9 VIIII *mg.* ***as*** legem et ***sm2z*** lege mea ***a*** legem mea ***sm1*** lege omnia ***v*** aduerte] a. legem ***z*** 10 ex paradyso (*om.* hoc) ***z*** horto *ex* osto ***a*** ex hoc horto concluso *om.* ***z*** 11 quae] quo ***u*** 12 assirios ***au*** donatista ***a*** assiriis ***az*** 13 inquid ***u*** 14 assirios ***a*** 15 populo dei ***z*** 16 mortem *et* 17 uitam ***zv*** 19 bibet ***asm1*** sibi *om.* ***av*** 20 proditor iudas ***z*** 22 deleti] dediti ***u*** est] et ***asm1*** baptisma est ***z*** 23 *alt.* et *om.* ***v*** 24 ea] a ***asm1*** quia et] enim et quia ***v*** 26 dam(damp- ***m***)natur ***z*** 28 paradiso ***sm1***

est, paradisi nullo modo dicenda est: ut puta Manicheus, quia numquam fuit in paradiso nec sicut uos de ecclesia foras egressus est, aqua paradisi putandus ⟨non⟩ est, quia foris exortus est. hic opus habet ut uiuat, ⟨ne⟩ in aeternum moriatur, sed ut legitime uiuat in ipsa uiuat, ne iudicium manducet et bibat.

VII. Donatista dixit: E contra apostolus dixisse testatur: unus deus, una fides, unum baptisma. nulla in diuina doctrina uarietas, per omnia dominum sequitur seruus, in nullo differt a magistro discipulus.

Catholicus respondit: Quem sequeris, quem imitaris, quem huius flagitii arbitraris auctorem? da mihi aliquem sanctorum post trinitatem rebaptizare, quod facis. lege mihi non illas scripturas, quarum auctoritate non teneor, sed noui et ueteris testamenti, quibus utrique subicimur. si unum est baptisma, cur duplicas unum? non enim aliud iteras quam quod inuenis uerum. quoniam ergo quae destruxistis ea, sicut dixit, reaedificatis, praeuaricatores uos esse monstratis.

VIII. Donatista dixit: Aut si unum putas cum reis aliqua permixtione coniunctum sacramentum baptismi, audi prophetas quibus sit recte dispensum, dicente Salomone: fons uitae in manibus iusti.

Catholicus respondit: Bene de uobis dominus dixit qui errorem uestrum ante praeuidit: uos qui iustificatis uos coram hominibus, deus autem nouit corda uestra, quia quod altum est hominibus abominabile est apud deum. si iustus es et fons uitae in manu tua est, non homo, sed deus es. ad te confugiatur, tibi credatur, in te spes omnis uitae ponatur, ipsum baptisma in nomine tuo detur et de domino taceatur. uis scire ubi hunc fontem uitae requiras? in psalmo habes: apud te est fons uitae et in lumine tuo uidebimus lumen.

6 Eph. 4, 5 16 cf. Gal. 2, 18 20 Prou. 10, 11 23 Luc. 16, 15 29 Ps. 35, 10

3 paradi *s* putandus (*ut coni. Morelius*) *codd.* potandus *v* non *addidi* exorsus *m* 4 ne *v*, *om. codd.* 5 in ipsa] in eternum in ipsa *s* 7 doctrina diuina *v* 10 Cath respond *hoc loco mm2*, *ante* da mihi (*lin. 11*) *v*, *om. asmm1u* 11 flagitiis *a* post (t *s. l. m1*) *a* 16 sicut dixit] dixit *asm1* sicut dixit apostolus *mm2* iterum (*sic!*) *v* redificatis *as* 18 XI *mg. as* cum] cur *mm2* reis *v* res *asm1* est (*del. s*) *sm2s* 20 dispensatum *mm2* 22 XII *mg. as* 23 uos estis qui *v* 24 dominus *uv* nostra *a* 25 aput *u* 27 ad] a *u* 28 deo *sm1* daceatur *am1*

non legisti: filius malus superbos oculos habet, filius malus ipse se iustum dicit, exitus autem suos non abluet? nisi ⟨te⟩ ut hominem reum esse cognoueris, nisi te peccatorem ueraci corde clamaueris, iustificari omnino non poteris, dicente propheta: dic tu iniquitates tuas, ut iustificeris. et Iohannes apostolus: si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus et ueritas in nobis non est.

VIIII. Donatista dixit: Et Dauid dicit: oleum autem peccatoris non inpinguet caput meum.

Catholicus respondit: Da ergo mihi aliquem tuorum quem probes non esse peccatorem, ut oleum uestrum non possit esse peccatoris, cum scriptum sit: nullus est hominum qui non peccet. interpres male, desuper lege, ut sensum possis accipere. sic ait: corripiet me iustus in misericordia et increpabit me; oleum autem peccatoris non unguat caput meum, hoc est: melior est misericors increpatio quam lenis adulatio, sicut et illud: meliora sunt uulnera amici quam uoluntaria oscula inimici. oleum peccatoris blandimentum est adulatoris, de quo alibi dicit: molliti sunt sermones eius super oleum et ipsi sunt iacula. oleum iusti spiritus est dei, dicente Petro: Iesum a Nazareth, quem unxit deus spiritu sancto. desine itaque spiritum sanctum oleum dicere peccatoris, ne deum incipias asserere peccatorem.

X. Donatista dixit: Aperta confectio perfidorum isto loco monstratur, quae inimica praesumptione a facinoroso sacerdote contacta polluitur, cuius sacrificium uelut oleum uoce diuina respuitur. facinerosus, inquit, qui sacrificat mihi ⟨uitulum⟩ uelut qui canem

1 Prou. 24, 36. 35 (30, 13. 12) 5 Esai. 43, 26 6 I Ioh. 1, 8 9 Ps. 140, 5 13 Eccle. 7, 21 15 Ps. 140, 5 18 Prou. 27, 6 20 Ps. 54, 22 22 Act. 10, 38 27 Esai. 66, 3

2 se *om. a* iustum se *s* 3 te *v*, *om. codd.*, *post* esse *add. mm2* peccatorem te *m* 5 dic tu *om. asm1* dic prior *v* 9 XIII *mg. as* 10 inpiguat *a* impinguat *s* 11 XIIII *mg. as* Da] Dic *v*, *cf. p. 295, 11* 14 interpres (es *in ras. s*) *su* interpretes *av* interpretaris *m* malo *v* accipere] habere *mm1* 15 increpauit *as* 16 unguat] inpinguet *s* 20 adulteratoris *sm1* 21 dei est *s* 22 a *om. m* nazareht *a* unixit *u* deus deus *s* 23 peccatoris dicere *s* 25 XV *mg. as* *fort.* aperte confectio *scripsi* confessio *codd. v*, *cf. p. 297, 7. 299, 29. 300, 1* 26 contracta *asm* 27 facinorosus *ssv* 28 uitulum *addidi* carnem *u*

occidat, et qui offert similaginem quasi sanguinem porcinum, et qui offert thus in memoria quasi blasphemus.

Catholicus respondit: Certum est quod sacerdotis et plebis execretur deus ac despiciat holocausta, si bona non affuerit conscientia. aut si de sacerdotibus solum dictum cupis intellegi, quomodo apud uos facinorosorum non polluitur confectio sacerdotum? dicis: 'quamdiu mali latent inquinare non possunt, propter quod scriptum est: quae occulta, mihi, quae manifesta sunt, uobis'. si ergo quamdiu mali latent inquinare non possunt, cur longe positas nationes, quibus nomen Donati et Caeciliani habetur incognitum, rebaptizare non times? quis uestrum aliquorum mala in eorum pertulit aliquando notitia? et si pertulisset et non probasset, in nullo prorsus obesset iuxta illud: quae occulta sunt, mihi, quae manifesta sunt, uobis.

XI. Donatista dixit: Adhuc eius aquas Ambacum propheta spiritu manifestat: inposuisti, inquit, in mari equos tuos turbantes aquas multas. me contempsit Galaat ciuitas, quae operatur stulta turbans aquas. et fortitudo tua sicut hominis piratae.

Catholicus respondit: Agnosce in te tua tela, sicut scriptum est: gladius eorum intret in corda ipsorum et arcus eorum confringatur. fortitudo tua, Donatista, sicut hominis piratae, qui uiribus rebaptizas, uiribus in aqua pugnas, uiribus in aqua necas. ista gerens pirata captus occideris, nisi conuersus paenitueris et regi Christo in catholica militaris.

XII. Donatista dixit: Si ergo unico fonti ecclesia gloriatur, utique traditorum spelunca est, quae in aquarum multitudine extollitur et baptismi sui ebrietate confusa cum regibus fornicatur, dicente Iohanne: ueni, ostendam tibi damnationem mere-

9 Deut. 29, 29 15 ibid. 17 Hab. 3, 15 18 Os. 6, 7—9 22 Ps. 36, 15 23 cf. Os. 6, 9 30 Apoc. 17, 1—2

2 porcorum *sm1* 4 XVI *mg. as* 5 bonam *a* fuerit *z* conscientiam *a* 6 solis *m* 8 male *mm1u* 9 occulta] *add.* sunt *v* 11 positis *asm1* 13 aloquorum *am1* notitiam *v* 16 XVII *mg. as* abacuc *z* turbidas (*sic!*) *v* 18 galaad *zv* 19 quae] qui *as* turbans (ταράσσουσα) *scripsi* turbas *codd.* turbat *v* 21 tela] *add.* conuerti *v* 24 uiribus in aqua pugnas uiribus in aqua rebaptizas *z* pugnas] piginas *as* 26 in *om. asm1* catholico *um1* catholica ecclesia *um2* militaueris *zm2v* 27 XVIII *mg. as* unico] amico *z* fonte *v* 30 ostenodam *m*

tricis magnae sedentis super aquas multas, et inebriati sunt omnes inhabitantes terram a uino fornicationis eius. rogo quae sunt aquae multae nisi plura baptisma? quae mulier fornicaria nisi traditorum spelunca, quae regum uoluptatibus seruit obnoxia, a quibus persecutionis poculum bibens ebria caecitate populis miscet et in amentia quos rigauerit ducit? cuius accessu sapientissimus Salomon interdixit: ab aqua, inquit, aliena abstine te et de fonte alieno ne biberis, ut longum uiuas tempus, et adicientur tibi anni uitae tuae. fons aquae tuae priuatus sit tibi: ne quisquam extraneus communicet tibi. solus ergo priuatum non habet fontem, qui ui meretricis aquarum possidet multitudinem. Iohannes quoque apostolus aquarum multitudinem inprobat dicens: et dixit mihi angelus: aquas quas uidisti, super quas sedet fornicaria illa, populi, turbae et nationes sunt.

Catholicus respondit: Ut uideo, ubicumque aqua nominata est male bene, baptisma credidisti. si in bono, tibi, si in malo, mihi illam tribuere uoluisti, ut de uobis impleretur quod Paulus apostolus dixit: nescientes neque quae locuntur neque de quibus affirmant. quemadmodum enim Iamnes et Mambres restiterunt Moysi, ita hi resistunt ueritati. angelus dicit: aquas quas uidisti, populi, turbae et nationes sunt. et tu angelo exponenti resistis et dicis: 'rogo quae sunt aquae multae nisi plura baptisma? quae mulier fornicaria nisi traditorum spelunca?' si et traditorum uocabula cupis addiscere, habes uestros, Siluanum Cirtensem Felici curatori sacramenta tradentem, habes Marianum ab Aquis Tibilitanis Romano curatori tres codices offerentem, habes Uictorem Rusiccaziensem

7 Prou. 9, 18 10 Prou. 5, 18. 17 13 Apoc. 17, 15 19 I Tim. 1, 7 20 II Tim. 3, 8 22 Apoc. 17, 15 26 cf. Cresc. III, 27, 30 sqq.

2 terra *a* 3 baptismata *asm2zv, cf. lin. 24* 5 persecutionibus *av* pocula *am1* 6 amentiam *v* 7 accessum *szv* salemon *u* 9 longum *scripsi* longo *codd. v* tempore (ore *s. l. s*) *szv* 12 ui *om. uv* Iohannes—multitudinem *om. u* 14 *alt.* quas] aquas *asm1* sedit *m* si et *sm1* 16 XVIIII *mg. as* ut] et *as* 17 male uel bene *coni. v* dei baptisma *u* *pr.* si] sed *v* *alt.* si *om. v* 19 loquuntur *su* 20 quemammodum *a* 21 resisterunt *as, cf. Roensch, It.² p. 288* 24 baptismata *sm2zv* 26 circensem *z* 27 tradente *a* Marinum *v* *recte, sed error anonymo tribuendus* 28 curat*ori *u* risiccaziensem *sm1* Rusiccadiensem *v*

quattuor euangelia ueluti deleticia conburentem, qui Caecilianum absentem damnare ausi sunt innocentem. haec est spelunca latronum, haec progenies traditorum, haec mulier fornicaria, quae relicto Christo Donato prostituit lupanaria, cuius domus iuxta Salomonem secessus est mortis, cuius uiae sunt inferorum, quae se mundam uocat cum sit sordibus plena, quae se innocentem clamat cum sit sceleribus inretita, quae pudenda committit et facta sua in alteram dicit, ne prior audiat quae commisit. de factis enim uestris catholicos infamatis, ut populos a domino separetis. proinde quod quasi tuos, ut ab aqua nostra se abstineant, hortaris et dicis: ab aqua aliena abstine te et de fonte alieno ne biberis. fons aquae tuae priuatus sit tibi: ne quisquam extraneus communicet tibi, quis non uideat prophetam coniugibus pudicitiam commendasse et te a ueritate procul errasse? aut si fonti tuo communicare nullus debeat extraneus, cur extraneos quaeris, cur catholicos rebaptizas?

XIII. Donatista dixit: Claret ergo apud traditores esse multitudinem aquarum, ubi diuersa schismatum semina, ubi haereticorum multimodas pestes, ubi Manicheorum detestanda sordium feculenta uel in abruptum cenosi gurgitis lacum in aeterna morte abreptos Charybdis uidit et exterminii oleum flammis edacibus animauit.

Catholicus respondit: O probare, o errare, o delirare! claret ergo apud traditores esse multitudinem aquarum, ubi diuersa schismatum semina, ubi haereticorum multimodas pestes, ubi Manicheorum detestanda sordium feculenta? quomodo probas nobiscum esse schismaticorum multimodas pestes? si nobiscum essent, non haeretici, sed catholici essent.

XIIII. Donatista dixit: Audi dicente Salomone: muscae moriturae exterminant confectionem suauitatis. olei est ergo genuina suauitas, quae si tactu inprobo fuerit uiolata fit

4 cf. Prou. 7, 27 11 Prou. 9, 18 12 Prou. 5, 18. 17 28 Eccle. 10, 1

1 deletitia *asm1* delititia *sm2* delaticia *z* 2 latronum spelunca *m* 4 luppanaria *a* domum *a* 6 sordibus] sceleribus sordium (sordidum *um1*) *z* 8 ne] nec *a* 9 separatos *asm1* separatis *sm2* 11 abstinete te *um1* 13 propheta *a* 15 debet *sm2m* 17 XX *mg. as* 19 multimoda *sm1* multimode *sm2z* manichorum *asm1* sordidum *u* feculentia *sm2* 20 uel] *add.* ubi *mm2* 21 caribdis *au* caripdis *m* et *om. m* extermii *asm1* 22 XXI *mg. as* 24 multimode (-ę) *smum2* multitudine *um1* 25 sordi|dium *u* feculentia *sm2z* nobiscum esse probas *z* 26 nobiscum] nobis non *mm1u* 28 XXII *mg. as* salemone *m* muriture *u* 29 suauitatis olei. est ergo *interpungit Engelbrecht* 30 tacto *mm1* fit] sit *m*

ingrata confectione polluta. et recte spiritus sanctus inmundis alitibus traditores aequauit, quod in aliena mensa inprobi corruant et olei suauitatem inmundis tactibus foedent.

Catholicus respondit: Quis tactu inprobo uiolat? qui quod inuenit seruat, aut qui confectum inpudenter exterminat? quando oleum uestrum tetigimus, quando spiritum sanctum iniuriando fugauimus? docete aliquem nostrum in diuinitatis oleum inprobe cecidisse aut trinitatis baptisma sicut uos inlicite uiolasse. muscae moriturae Donatistae circumuolant per totius corporis membra; sicubi repperiant uulnerata, sana pungunt, aegra lambunt et eorum ulceribus peccatorum uermes fundunt, quae conscientiam mordeant, quae animam finiant, quae putredinem nutriant, quae nec ipsis mortuis cadaueribus parcant. muscae moriturae cum oleum exterminant oleo perimuntur; neque enim uiuitis, qui spiritum sanctum exflatis.

XV. Donatista dixit: Hoc proprie Dauid sanctissimus nostrae fidei regulam subministrans edocet, eundem peccatoris oleum nec salutem afferre nec cuiusquam caput debere contingere. oleum, inquit, peccatoris non unguat caput meum. ergo diligenti examine peccatoris requirenda persona est, si non de sacerdote sacrilego, ut profani asserunt, dominus dixit.

Catholicus respondit: Cum sis peccati conscius, audes dicere: 'peccatoris requirenda persona est'? audi quae sit peccatoris ista persona. apostolus dixit: omnes peccauerunt et egent gloria dei, et Salomon: nullus est hominum qui non peccet, et Iob: si in angelis suis repperit prauitatem, quanto magis in filiis hominum qui terrenum habent domicilium! haec est persona peccatoris, id est, omnis homo peccator. si sacerdos es, homo es, et si homo es, peccator es. quem te ipsum facis? dixisti te solum esse sanctum, solum iustum, solum sine peccato, solum sine macula. dixisti tuum esse baptisma,

18 Ps. 140, 5 24 Rom. 3, 23 25 Eccle. 7, 21 26 Hiob 4, 18—19

1 spiritum sanctum *v* 2 equauit *ss* aequa uis *a* aequatis *v* alienam mensam *m* 3 fedent *mm2* fedant *asmm1u* 4 XXIII *mg. as* tacto *mm1* 5 aut] an *v* confectu *a* 9 reperiant *sv* 10 lambent *asm1* praelambunt *um1* 11 infundunt *coni. v* 15 exsuflatis *s* exsufflatis *s* efflatis *v* 16 XXV (*sic*) *mg. as* sanctissimus *om. s* 17 eundem *a* idem *cet. v* 19 inquit] autem *s* ungat *sv* 21 prophani *a* 22 XXVI *mg. a* (*non s*) 23 est persona *s* 24 omnes] *add.* enim *v* 25 salem̄ *m* 26 si *om. suv* agelis *a* suis *bis um1* prauitate *a*

tuum oleum sanctum, tuam mensam dominicam, tua illa omnia quae fidelibus diuinitus tribuuntur. quid restat, nisi ut scelerate et impie deum te esse pronunties? sed audi quid caput superbiae audire meruit: quomodo cecidisti de caelo, lucifer, qui mane oriebaris, qui uulnerabas gentes, qui dicebas in corde tuo: super caelum ascendam, super astra dei exaltabo sedem meam. sedebo in monte testamenti in lateribus aquilonis, et ero similis altissimo? uerumtamen in infernum descendes et in profundum laci. nisi ergo paenitueris, nisi conuersus fueris, nisi deposita superbia peccatorum ueniam postulaueris, audies quod et ille, quia, cum sis homo, facis te ipsum deum.

XVI. Donatista dixit: Similiter dominus per Aggaeum prophetam inmundos tactus inquinamenta conferre nec pollutum quemquam posse sancire, si inlicita praesumptione conetur attingere quod sanctum uideat contineri, salubri expositione monstrauit, dum pro nobis prophetam cautum exhibuit: interroga, inquit dominus, sacerdotes dicens: si alligauerit homo carnem sanctam in summo uestimento et tetigerit summitas uestimenti aliquam creaturam panis aut uini aut olei, si sanctificatur? et responderunt sacerdotes et dixerunt: non. et dixit dominus: si tetigerit inquinatus in animam horum aliquid, si inquinabitur? et dixerunt sacerdotes: inquinabitur. et dixit dominus: sic et populus hic et sic gens ista: omnis qui illuc accesserit inquinabitur.

Catholicus respondit: Hoc aduersum te usus es testimonio, qui donum dei in tuo ponis arbitrio. si enim tactus sancti inmundi inquinamenta non tollit, uanum est quod geritis, quod conficitis, quod lauatis. si tetigerit, inquit, quod sanctum est creaturam panis aut uini uel olei, sanctificabitur?

4 Esai. 14, 12—15 17 Agg. 2, 11—14 30 Agg. 2, 12

2 dinitus *a* caelerate *asm1* 3 quid] quod *mm2* 6 et super astra *v* 7 dei] celi *m* sedebam *mm1* in *om. m* 8 altissimo] alto (o *s. t*) *m* 9 profundam *s* 13 XXVIII *mg. a* XV!II *mg. s* aggeum *am* 14 inquinamentum *v* 15 sanctire *u* 16 exposione *a* 17 pro *om. m* propheta *a* 19 sumo *s* 21 si *om. u* 23 anima *ssv, cf. Post gesta 20, 31* 25 ista (s *s. l.*) *a* 27 XXVIIII *mg. a* XVIIII *mg. s* respondit *om. a* est *m* 28 dono *sm1* 29 geritur *v* 30 lauatis] laudatis *s* inquid *a* 31 panis aut panis uiuni *um1* uel] aut *s*

et responderunt sacerdotes et dixerunt: non. ubi est quod uos extollitis, quod sanctitatem uestram munditiam conferre iactatis? aut si illud mouet quod ait: sic populus hic et sic gens ista: omnis qui illuc accesserit inquinabitur, docete Aggaeum qui ista docebat de medio eiusdem plebis exisse, ne inter eos esset et ipse pollutus. tactus ille opera significat. si sanctus, inquit, tetigerit inmundum, non sanctificabitur; si inmundus tetigerit sanctum, inquinabitur, id est: facilius sanctus qui iunctus fuerit genti huic pessimae pessimatur quam gens ista in melius commutetur, quia procliuius ad imitationem malorum curritur quam ad uirtutes bonorum animus excitatur, sicut melli plurimo parum absentii iniectum uelocem amaritudinem trahit, mellis uero etiamsi duplum iniciatur, non poterit eius obtinere dulcedo. exeundum nobis est e medio malorum mente, non carne, operibus, non corporibus. nolite, inquit apostolus, communicare operibus infructuosis tenebrarum. 'operibus' ait, non 'altaribus'. scriptum est enim in Esaia: qui dicunt: recede a me, non adpropinques mihi quia inmundus es, isti fumus erunt in ira mea, ignis ardens tota die. si te hominum dicta non terrent, saltim dei minantis ira conuertat.

XVII. Donatista dixit: Numquam latro in lucem protulit praedam, semper operarii noctis gratam bonis omnibus lucem saeuius horruerunt; solus traditor nec dei minis frangitur et in aliena ueste inprobus gloriatur. contra quem per Sophoniam dominus proclamat nec auditur: erit in die, inquit, sacrificii domini et uindicabo in principibus et in omnes uestitos ueste aliena.

Catholicus respondit: Tua non timeo crimina, quia mea munita est conscientia. quem dicis tradidisse, nomen locumque traditoris ostende. numquam id ualebis ostendere, sicut nec antea ualuisti. sed etsi aliquem protuleris, mihi obesse non poterit, dicente do-

3 Agg. 2, 14 15 Eph. 5, 11 17 Esai. 65, 5 25 Soph. 1, 8

2 *alt.* qd *a* mundiciamque *mm2* 5 aggeum *az* dicebat *uv* 6 esset et] etiam esset *v* 7 sanctus] *add.* ille *z* 8 tetiterit *s* 12 absinthii *mv* absintii *u* 13 mitiatur *a* obtineri *v* 14 exeundum est nobis est *um1* ex. ergo n. e *v* est e] esse *a* 17 enim *om.* *z* 20 terrent] intrent *z* saltem *mm2v* 21 XXX *mg.* *a* (*nihil s*) 22 gratiam *asm1* saeuius *scripsi* saepius *codd.* *v*, *cf.* saeuus horror *Uerg. Aen. 12, 406* 23 minis dei *m* 24 improbo *u* soffoniam *az* 25 clamat *m* auditus *am2sm* inquit, in die *v* 28 respondit *v* dixit *codd.* 29 traditores *asm1*

mino: anima patris mea est, anima filii mea est. anima quae peccauerit sola morietur. ego tamen non in aliena ueste congaudeo, qui in catholica fide semper exulto. illa est quam habeo, qua me in die redemptionis misericors et benignus pater in decore uestiuit: afferte, inquit, stolam illam primam et induite illum, quia hic filius meus mortuus erat et reuixit, perierat et inuentus est, illam nimirum de qua Paulus apostolus dixit: quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis. hanc habeo, in hac gaudeo, in hac semper gloriosior apparebo. haec est quam uos aut ut latrones abstulistis aut miseri sordidatis.

XVIII. Donatista dixit: In quantum enim inprobitas deuios errores alienis bonis cupit astruere et falsa catholica mendacii nebulas conatur obtegere, per colles tortuosos incedit, cui per Hieremiam dominus contradictor obuiauit: nolite, inquit, fidere uobis in uerbis falsis, quia per omnia non proderunt uobis, dicentes: templum domini templum dei est. et dominus in Deuteronomio: attende tibi, ne offeras holocaustomata in omni loco quemcumque uideris, sed in loco quem elegerit dominus deus tuus in tribu tua, in hac offeres holocaustomata et ibi facies omnia quaecumque praecipio tibi hodie.

Catholicus respondit: Optime et saluti tuae multum conueniens testimonium posuisti: attende tibi, ne offeras holocaustomata in omni loco quemcumque uideris, sed in loco quem elegerit dominus deus tuus in tribu tua, in hac offeres holocaustomata et ibi facies omnia quaecumque praecipiet tibi. audi ergo qui sit locus electus et quae tribus domini praedicata. in psalmo centesimo tricesimo primo habes: quoniam elegit dominus Sion, elegit eam in habitationem sibi; haec requies mea in saeculum saeculi, hic habitabo, quoniam elegi eam. item in psalmo centensimo uicesimo primo: stantes

1 Ezech. 18, 4   5 Luc. 15, 22. 24   8 Gal. 3, 27   15 Hier. 7, 4   18 Deut. 12, 13—14   30 Ps. 131, 13—14   33 Ps. 121, 2—4

7 erat] fuerat *z*   11 sordidastis *m*   12 XXXI *mg. a*   inprouitas *a*   14 *an* calles?   15 ieremiam *mm1*   fidere in uobis *v*   17 dei] domini *v*   18 deutronomio *z*   21 hoc *sm2z*   23 XXXII *mg. as*   27 hoc *sm2z*   oferas *a* offeras *sv*   29 CXXXI *z*   trigesimo *v*   32 praeelegi *v*   33 CXXI *z* centesimo *am2s* uigesimo *v*

erant pedes nostri in atriis tuis, Hierusalem Hierusalem, quae aedificatur ut ciuitas. illuc enim ascenderunt tribus, tribus domini testimonium Israhel. hic est locus electus, hic mons sanctificatus, haec ciuitas super montem posita ita ut abscondi non possit, haec radix catholica, haec uitis fructifera longe lateque diffusa, quae in Ecclesiastico clamat et dicit: in Sion fundata sum et in Hierusalem potestas mea. sic enim oportuit pati Christum et resurgere a mortuis tertia die, et praedicari in nomine eius paenitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Hierusalem. recte me argueres, si in hac hereditate maneres. at cum in hac dei patris hereditate non maneas, in hac Christi regis tribu non milites, cur desertor corripis militem, cur reus increpas innocentem? et ego tibi dico: attende tibi, ne offeras in omni loco — hoc est in omni haeresi — et dicas: 'et hic est deus et ibi est deus', sed in loco quem elegerit dominus deus tuus in tribu tua — hoc est in tribu eius —, ibi offeres holocaustomata tua et ibi facies omnia quaecumque praecepta sunt tibi. hoc fac, et uiues.

XVIIII. Donatista dixit: Baptisma itaque dici non potest quod aquarum turba dispersit, quod ab ecclesiae fonte malitia separauit, quod sterilis unda siccauit, quod nec angelum uidit nec prophetam qui se mederi posset inuenit, sicut in libro Regnorum quarto letales aquas Helisaeus sanctissimus discussa morte sanauit et maritante sermone in fetus uberes meare permisit: et dixerunt uiri ciuitatis ad Helisaeum: ecce commoratio ciuitatis bona, sicut et tu, domine, uides, sed aquae malae et steriles sunt hic. et dixit Helisaeus: accipite mihi unum uas fictile et mittite in eum sale. et acceperunt illud, et uenit ad exitus aquarum et proiecit

4 cf. Matth. 5, 14 7 Eccli. 24, 10. 11 8 Luc. 24, 46—47 15 Deut. 12, 13—14 26 IIII Reg. 2, 19—22

8 sic enim] etenim *v* 9 mortis *u* 12 hereditate maneres] hereditares *s* 14 corripis] corporis *as* militem corripis *m* 15 dico tibi *s* 16 et hic deus et ibi deus est *v* 17 *alt.* deus est *s* 19 tua holocaustomata tua *sm1* 21 XXXIII *mg. as* Donatista dixit *om. mm1u* utique *v* 22 militia *asm1* 23 sterelis *asm1* 25 heliseus *codd.* (*passim*) 26 manante *mg. u* 28 bona] huius optima *m* malae (πονηρά) *s. l. mm2* multae *cet. v* 29 hic *om. s* 30 unum] nouum *Engelbrecht* uas] fas *s* immittite *v* in eum *as* meum *s* in illud *v* sale *a* salem *ss* sal *v*

sal et dixit: haec dicit dominus: sanaui aquas istas et non erit mors in eis neque sterilitas. et sanatae sunt aquae usque in hanc diem.

Catholicus respondit: Gratias deo patri, qui quod futurum ostendit in nobis fidelis impleuit. gratias, inquam, deo patri, qui nobis non angelos solum, non prophetas, sicut prius, in Hiericho nostram, id est in hunc mundum, sed proprium filium destinauit, dominum uidelicet angelorum et principem prophetarum, qui aquarum sterilitatem, hoc est gentium infecunditatem, discussa morte sanaret. accepit uas fictile, hoc est corpus fragilitatis humanae, sal misit, id est sapientia diuina repleuit, in aquam proiecit, hoc est in Iordane descendit, aquas suo descensu sanauit, id est gentes suo aduentu redemit, et maritante sermone ecclesiam ex gentibus congregauit et in fetus uberes longe lateque diffudit. hoc in nobis impletum qui non uidet caecus, qui non credit insanus est. attende uberes fetus, dic ubi haec non sit ecclesia, dic ubi tua praeter in angulo Africae inueniatur male collecta tamquam sarmentum inutile. ex hac ubi praecisa est ibi remansit; ultra extendi non potuit, quia de radice praecisa statim exaruit.

XX. Donatista dixit: Accepit una ciuitas saluatoris aquae substantiam, accepit et olei dona una cum liberis uidua nec beneficium diuinum passim propheta commisit nisi ei, quam unum uas olei habere cognouit, Regnorum ueritate probante: et mulier una ex mulieribus prophetarum clamabat post Helisaeum dicens: seruus tuus uir meus mortuus est, et tu scis quoniam seruus tuus erat timens deum. et ecce quibus debeo uenerunt accipere duos filios meos in seruos. et dixit Helisaeus: quid faciam? indica mihi quid est tibi in domo tua. at illa dixit: non est mihi ancillae tuae aliquid in domo nisi uas unum olei. et dixit Helisaeus: uade, pete tibi uasa

23 IIII Reg. 4, 1—4

1 salem *mm2* 3 in] ad *sz* hunc *v* 4 XXXIIII *mg. a* 5 fideliter *mm2* 8 principem *ex* principium *ut uid. a* 9 steritatem *am1* sterilitate (li *s. l.*) *s* infecunditate *a* 10 fragilitatis humanae] fragile *z* 12 iordanem *zv* discensu *a* 13 aduentu redemit] defendit aduentu *m* ad (*s. l.*) gentes suo descendit aduentu *u* 15 impletum in nobis *z* 17 tua] tanta *z* praeterquam *v* affrice *au* 19 excisa *z* 20 XXXV *mg. as* salutaris *v* 26 quoniam] quomodo *v* dominum *v* 27 duos] tuos *a* 29 tibi *om. z* 31 olei unum *s*

de foris ab omnibus commorantibus tecum, uasa copiosa, et introibis et claudes ostium ad te et ad filios tuos, et implebis uasa oleo et reddes debitum. Helisaeus enim per ueri baptismi liniamenta operatus est. nam quia tuum non conprobo, ideo tuos fideles exsufflo.

Catholicus respondit: Omnes enim hoc faciunt quod et tu. omnes fideles exsufflant, dum unicum baptismi sibi uindicant sacramentum. talem cum inueneris, non capies, non tenebis, non isto uinculo colligabis, sed agnito signo piratico, ut tecum artem peragat, securum abire permittes?

XXI. Fulgentius dixit: Absit ut abire permittam, quoniam deus dixit: compelle omnes introire, ut impleatur domus mea. qui 'omnes' dixit, nullum exceptauit.

Augustinus respondit: Quid ergo facies?

Fulgentius dixit: Docebo illum ecclesiam meam esse certissimam.

Augustinus respondit: In quo? numquid Christum, qui a patre omnes gentes accepit, ad Africanam particulam tantum remansisse monstrabis?

Fulgentius dixit: Dicam quod in paucis constet.

Augustinus respondit: Quid, si et eius paucos habebit? omnes enim in comparatione catholicae paucos habent.

Fulgentius dixit: Ostendam quoniam haec est uera, quae persecutionem patitur, non quae facit.

Augustinus respondit: Quid, si et eius persecutionem omnino non fecit?

Fulgentius dixit: Insinuabo secundum apostolum, quod ecclesia mea rugas et maculas sola non habeat.

Augustinus respondit: Continuo probabitur habere. scriptum est enim: nemo mundus a sorde, nec si unius diei fuerit uita eius super terram. sed quid pluribus? quolibet

12 Luc. 14, 23 23 cf. Post gesta 16, 20 sqq. 27 cf. Eph. 5, 27 30 Hiob 14, 4—5

2 hostium *asm1u* 3 helisei *sm2z* 4 operatus est *v* percurem *codd.* 5 fideles tuos *z* exsuflo *a* 6 Catholicus respondit *om. as* 7 exsuflant *a* 8 tale *sz* non isto] in isto *z* 9 uincolo *am1* 10 permittes *scripsi* permittis *codd. v* 12 intrare *m* 13 excitauit *zm1* excepit *zm2v* 14 respondit] dixit *z* 15 illos *z* ecclesia *a* mea *as* certissima *a* 17 dixit *z* 18 affricanam *az* 24 patitur— persecutionem *om. z* 25 quodsi *s* 28 maculas et rugas *z* 29 probabit *as*

ingenio capies et tenebis, quomodo suscipis qui fideles tuos forte retinxit, qui spiritum sanctum in corde credentis extinxit?

XXII. Fulgentius dixit: Distringo illum, exsufflo et in remissione peccatorum uera aqua baptizo.

Augustinus respondit: Quomodo eius peccata dimittis, cum scriptum sit blasphemiam spiritus sancti in saeculum dimitti non posse? sed hoc omittamus, alterum uideamus. dic et Maximianistae, aemulo tuo, quod et mihi dixisti: 'quomodo alter habere potest, si mihi soli concessum est? aut si iuri tuo asseris traditum, quare comprobas alienum?' respondebit et iste Maximianista: 'quomodo alter habere non potest, cum et mihi sicut tibi tu probaueris esse concessum? christianos enim meos et clericos extra ecclesiam tuam baptizatos uel ordinatos absque ulla demutatione baptismi uel honoris in integro recepisti.' quod tibi Marcellini gestis obiectum refellere nullatenus ualuisti.

Item Augustinus respondit: Si iustus es, cur sententia tua diuersa est? cur Maximianistam suscipis et meos fideles exsufflas?

Fulgentius dixit: Quia ille meus erat.

Augustinus respondit: Et tu meus eras. cur in schismatico tuo pius, in catholico impius et inplacabilis perseueras?

XXIII. Fulgentius dixit: Plus peccasti, et ideo in te aliter uindicatur.

Augustinus respondit: Quid ergo? baptisma pro uindicta ponis et quod ad salutem promittitur a te pro poena tribuitur? si in baptismo non delicta donas, sed peccata castigas, si in aqua non liberas, sed flagellas, piratam esse te aperte demonstras. sed tamen quid plus peccaui, quid feci?

Fulgentius dixit: Codices tradidisti et idolis immolasti.

Augustinus respondit: Doce. non feci; facta tua mihi subponis.

Fulgentius dixit: Pater tuus fecit.

Augustinus respondit: Ego patrem nescio nisi deum. scriptum est enim: n o l i t e u o b i s u o c a r e p a t r e m s u p e r t e r r a m; u n u s e s t e n i m p a t e r u e s t e r c a e l e s t i s.

6 cf. Matth. 12, 32   14 cf. Breuic. I praef.   32 Matth. 23, 9

3 distinguo *u*   exsuflo *a*   7 hoc *sm2z* hunc *v*, *om.* *asm1*   8 alter *om.* *m*   habere] *add.* non *am1*   11 sicut] *add.* et *m*   14 tibi *z* ubi *asv*   15 obiectum est *v*   16 augusnus *s*   17 Maximianistas *codd.* *v*, *correxi*   exsuflas *a*   19 erat *um1*   20 catholico] *add.* tuo *z*   implicabilis *sm1*   22 uindicauitur *u*   24 salutem] sulctem *am1*   25 set *a*   26 te esse *zv*   *alt.* sed] et *v*   28 codicis *a*   29 doce] ego *z*   31 nescio patrem *z*   32 uocare uobis *m* patrem uocare *v*   33 uester] *add.* qui *u*

Fulgentius dixit: Patrem tuum dico Caecilianum. ipse tradidit, ipse turificauit, ipse omnia mala commisit.

Augustinus respondit: Lege quis illum accusauit, quis conuicit, quis coram positum condemnauit. esto, fecit quod non fecit: numquid filius pro patre damnabor, cum scriptum sit: anima patris mea est et anima filii mea est. anima quae peccauerit sola morietur?

Fulgentius dixit: Tu filius eius non quidem tradidisti, sed nobis persecutionem fecisti.

Augustinus respondit: Equidem non feci, credo tamen quod mei facere potuerunt. quaero causam quare. quid, si merebamini? non enim malos persequi peccatum est. nam et sanctos et sanctum sanctorum dominum malos legimus persecutos. daemones namque persecutionem domini non ferentes clamabant: quid nobis et tibi, Iesu fili dei? uenisti perdere nos? et Paulus Elimam magum ultus est caecitate et blasphemum hominem tradidit satanae, et Petrus Ananiam et Sapphiram eius uxorem mendaces occidit et Simonem magum tamdiu persecutus est, donec morte perimeret. sed et Dauid in persona Christi clamat et dicit: persequar inimicos meos et conprehendam illos, et non conuertar donec deficiant. affligam illos nec poterunt stare. non igitur omnis qui persecutionem passus est iustus continuo putandus est, sed qui propter iustitiam passus est, ille profecto beatus est dicente Petro: quae enim gloria est, si peccantes colaphizantes suffertis? sed si bene facientes patimini et patienter sustinetis, haec est gratia apud deum.

XXIIII. Fulgentius dixit: Sancti quos memoras edicta iudicum saecularium non meruerunt, quod uestri fecerunt.

Augustinus respondit: Licet aut non licet. si licet, de licito murmurare non decet; si non licet, tuum crimen emenda, dum licet. Maximianistas enim schismaticos tuos, sicut gesta declarant, et auctoritatibus iudicum saecularium et amminiculis ordinum

5 Ezech. 18, 4 14 Marc. 1, 24 15 cf. Act. 13, 11 16 cf. I Tim. 1, 20 17 cf. Act. 5, 1—10 20 Ps. 17, 38—39 24 I Petr. 2, 20

2 durificauit *asm1* 4 quod non fecit fecit *z* 5 damnabitur *v* 11 facere] *add.* non *z* potuerunt *um1* poterunt *asmum2* potuerint *v* quaero] quaere *v* 12 sanctos] sanctus *asm1* 19 primeret *a* *pr.* et *om.* *m* 21 affigam *asm2* 25 colafizantes *a* colaphizati *v* 30 aut] an *v* 32 gestas *um1* 33 *pr.* et *om.*

uariorum et exsecutione militum diuersorum institutis defensoribus ecclesiae persecutus es, ut eos a suis basilicis pepulisses. qui me increpas, cur non te ipsum primum emendas?

XXV. Fulgentius dixit: Ideo schismaticis nostris basilicas tulimus, ut uerae ecclesiae redderemus.

Augustinus respondit: Hoc et nostri fecerunt uobis; suis schismaticis tulerunt et matri catholicae tradiderunt. quod uestri fecerunt pro pace Donati, hoc nostri fecerunt pro pace corporis Christi.

XXVI. Fulgentius dixit: Uos estis schismatici, qui et turificastis et codices tradidistis.

Augustinus respondit: Efficiamur infirmis infirmi, ut infirmos lucri faciamus. uideo quod fieri non potest. pars Donati totum Christi deuicit, angularis Africanus orbem terrarum exclusit, gens una uniuersas gentes addixit, sarmentum de uite praecidit et ramusculos arborum amputauit. saltem priorum tuorum circa nos constituta seruares: non rebaptizares, sed per paenitentiam errantium ut aestimas animas liberares. relege decreta patrum tuorum et uide, quid de traditoribus, turificatis et schismaticis, cum aduersus Caecilianum Carthaginem conspirati uenissent, fieri oportere decreuerunt. Marcianus uester inter ceteros talem sententiam protulit dicens, quam utique septuaginta qui aderant cum non inprobant probant. 'in euangelio,' inquit, 'suo dominus ait: ego sum uitis uera, et pater meus agricola. omnem palmitem in me non afferentem fructum excidet et proiciet, et omnem manentem in me et fructum ferentem purgat illud. sicut ergo palmites infructuosi amputati proiciuntur, ita turificati, traditores, abhorrentes deo manere in ecclesia

12 cf. I Cor. 9, 22 23 Ioh. 15, 1—2

1 uariorum *coni. v* uirorum *codd.* executione *s* 2 depulisses *v* 6 dixit *u* 7 reddiderunt *v* 14 Christi] *add.* corpus *uv* angulus *v* affricanus *au* 15 adduxit *uv* praecidit et] praecisum *mm2* 16 remusculos (*pr.* s *ex* l *a*) *asm1* ramoscolos *um1* amputabit *a* 17 constitutas *a* constitutos *um1* constitutas seruares leges *v* rebaptizantes *um1* per *om. u* 18 decreta] decisa *v* 19 quidde (*pr.* d *s. l.*) *a* 20 cartaginem *m* kartaginem *u* 22 LXX *m* cum *om. suv* non inprobant] non improbatur *m* non improbabant *v* 23 probans *as, om. v* suo, inquit *v* 25 ferentem *mm1u* 26 omne manente *a* ferente *a* 27 illum *sm2sv* sicut] sic *m* 28 abhor- (abor- *as*)rentes deo] aberrantes a deo *u* et qui in schismate a traditoribus ordinantur *v*, *cf. p. 310, 8*

dei non possunt, nisi cognito ululatu suo per paenitentiam reconcilientur. unde Caeciliano in schismate a traditoribus ordinato non communicare oportet'.

Haec est patrum tuorum fixa sententia. ecce, quod absit, nos tradidimus, nos turificauimus, nos schisma commisimus: cur transgredimini mandatum seniorum, ut uestras traditiones statuatis? sicut palmites, inquit, infructuosi amputati proiciuntur, ita turificati, traditores et qui in schismate a traditoribus ordinantur manere in ecclesia dei non possunt, nisi cognito ululatu suo per paenitentiam reconcilientur: per paenitentiam, non per tinctionem. si dignaris, uel tui te principes uincant. aut illorum confirma decreta et tua depone figmenta, aut si tua uis ualere statuta, illos errare pronuntia. si apud uos ueritas regnat, cur traditio uestra discordat? saluator in euangelio suo sic ait: omne regnum in se ipsum diuisum desolabitur. et ideo quoniam regnum uestrum religione diuisum est, diuisionem necesse est interitus subsequatur. amen.

15 Matth. 12, 25

1 ululato *um1* 2 ordinato] ordinatoribus *mm1u* 4 fratrum *z* nostra didimus *asm1* 5 turificamus *az* schismata *v* trangredimini *am1u* 8 scismata *asm1* 9 cognitio *um1* 10 reconcilientur: per paenitentiam *om. u* 12 ualere situo stuatuta *um1* 13 illos se *sm1* serrare *a* errasse *v* si apud uos] apud nos *uv* 14 suo *om. uv* 15 diuisum non stabit, sed desolabitur *v, reliquis quae sequuntur omissis* 16 relione *asm1* 17 amen. EXPLICIT LIBELLUS SCI AUGUSTINI ADUERSUS FULGENTIŪ DONATISTĀ *a* Explicit liber sancti aug epi (*om. m*) contra fulgentium (-ciū *u*) donatistam *z, deest subscriptio in s*

I. INDEX LOCORVM.

II. INDEX NOMINVM ET RERVM

AD VOLVMINA LI—LIII.

(**1** = uol. LI, **2** = uol. LII, **3** = uol. LIII).

III. INDEX VERBORVM ET ELOCVTIONVM

AD VOLVMINA LI—LIII.

(Asterisco notantur loci scripturae sacrae, cruce ceteri loci ab Augustino alieni)

III. INDEX VERBORVM ET ELOCVTIONVM

AD VOLVMINA LI—LIII.

(Asterisco notantur loci scripturae sacrae, cruce ceteri loci ab Augustino alieni)

certe ecclesiae falsa putarentur **2**, 226, 26. multi irato deo exaudiuntur **2**, 295, 25. nobis (a nobis *codd. dett.*) tenetur ueritas **2**, 357, 23. traditoribus (a trad. *dett.*) baptizatos **2**, 450, 27. nobis (a nobis *dett.*) incerta esse dicuntur **2**, 451, 24. ut conuentu sui populi non desereretur **2**, 508, 22. quo (a quo *dett.*) baptizatos non rebaptizastis **2**, 511, 2. quibus eorum nec nomen auditum est **2**, 571, 17. prudentibus (a prud. *dett.*) definitum est **2**, 581, 17.

dator **1**, 271, 19. **2**, 154, 18. 306, 27.

de: libri de sancta lege *Psalm.* 42. crimen de traditione *Psalm.* 55. qui non essent de ipsa lite *Psalm.* 123. maiores Donatistarum, id est de parte Maiorini **3**, 72, 14. — *sensu instrum. uel causali:* excusare de timore *Psalm.* 22. dum terreretur de morte *Psalm.* 23. minantur de fuste *Psalm.* 140. area uentilata de cruce *Psalm.* 174. hoc factum est de mansuetudine christiana **1**, 27, 22. super eius peccata de suis se meritis extollebat **1**, 106, 1; *cf.* 130, 18. ut de uerbis propheticis mores arguant prophetarum **1**, 129, 2. redire dimissa peccata dominus docet de illo seruo **1**, 164, 3; *cf.* **1**, 336, 21. **2**, 4, 19. 72, 24. 178, 7. †182, 26. 245, 27. 438, 7. **3**, 224, 29.

dealbo: haeretici quoquo modo saltem christiano nomine dealbati **1**, 35, 24. species dealbati parietis **2**, 76, 17.

deambulo: in illis habitat et deambulat deus **1**, 93, 21.

debacchatur (haeretica inmanitas) **2**, 455, 12.

debiles preces †**2**, 89, 29.

debite digneque respondere **2**, 126, 15.

debita peccatorum **1**, 214, 20. ut debita recipiant **2**, 84, 24. auocat (Petilianus) homines ab intentione debiti sui (*i. e.* ne intendant ad id quod debet) **2**, 184, 28.

decennalis **1**, 47, 8. **2**, 20, 12.

deceptio **3**, 243, 13.

deceptor **2**, 329, 24. 379, 2. **3**, 203, 21. 252, 28.

decessor **3**, 252, 6; *cf.* praecessor, prodecessor.

decĭdat uulnus (= ulcus) †**2**, 429, 16 *cet.*

decipio: ut scirent se decepisse (= neglexisse, praetermisisse) quod haberent optimum in causa †**3**, 143, 5.

declamo: quae in eum libuit declamare **2**, 465, 4. in concilii sententia declamatum est **2**, 511, 5; *cf.* 520, 2.

declinatio = deriuatio **2**, 361, 2. 5. 512, 12; *cf.* declino.

declinatio: nom. idem *pro* iidem *passim.* duo *fem.* †**3**, 291, 17. — *gen.* Eufratae **1**, 318, 13. Corneli **1**, 155, 15. Macari **2**, 76, 6. 29. Aufidi †**2**, 440, 15. Maxenti **3**, 113, 26 (*cf.* fili *Km1* **1**, 211, 2. 6. 312, 18. 334, 1. 9. *A* **3**, 129, 6. concili *WXm1Ym1* **2**, 430, 3). haereseos **3**, 203, 1. plebium **1**, 22, 20. iniquitatium **1**, 72, 1. **2**, 305, 13. ciuitatium **2**, 302, 7. **3**, 99, 12. furentum (*subst.*) **2**, 460, 21. innocentum (*adi.*) †**3**, 230, 4. (*subst.*) †**3**, 239, 31. mensum **2**, 468, 26. 544, 1. haeresum **1**, 185, 5. 199, 9. 339, 12. **2**, 319, 19. duum ***1**, 117, 6 (barbarum *pro* barbararum *DP* **1**, 38, 21. *WXY* **2**, 476, 24.

suggestio: quod meis ille suggestionibus pressus sit **2**, 201, 21. in ista suggestione **2**, 519, 11. imperatorias aures prauis suggestionibus inflare **3**, 86, 20.

sui *gen. pro* suus: sine ulla sui contumelia **1**, 176, 6. uenerans pro sui merito Petrum **1**, 300, 16. — sui *et* suus *pro* eius *cet.*: secum punito signatore **1**, 80, 27. testimoniis a se prolatis mala causa conuincitur **1**, 88, 12. cum eis qui secum erant **1**, 88, 24. cum eis qui sibi non consenserant mansit Cyprianus **1**, 198, 1. nos inpares meritis suis **1**, 342, 15. nostra uera et sua falsa *cet.* **2**, 233, 6 sq. qui nulla sibi lege subiecti sunt **2**, 301, 27. bona quae in illis agnoscimus non sunt sua **3**, 169, 13. persecuti sunt maiores sui Caecilianum **3**, 176, 4. post damnationem suam susceperunt illos **3**, 192, 5 sq.

sum: ad quas (ecclesias) est Apocalypsis **2**, 407, 3. ecce sunt scripturae dei **2**, 272, 20. sacrae sunt litterae **2**, 561, 19. — est, esse, sunt *cet. saepe omittuntur; cf.* illud intellegendum **1**, 98, 1. ita agendum **1**, 101, 15. quis ebriosus non et contentiosus **1**, 254, 8. quod tunc paradisus, hoc nunc ecclesia **2**, 35, 27. nihil infelicius quam non consentire ueritati **2**, 190, 24. quod etiam praesignatum in eis **2**, 267, 9. in quo omne genus *cet.* (ὑπῆρχεν, erant *Uulg.*) ***2**, 269, 5 sq. quia inexpiabile **2**, 373, 29. quod non tantum diuisi (estis), uerum et... sequimini **2**, 368, 3. qui proprius unicae columbae **2**, 377, 5. itinera clausuri (esse) putarentur **2**, 458, 25. per totum agrum frumenta **2**, 481, 12 sq.

super *cum accus.*: manent (sacramenta) super eos **1**, 79, 20; *cf.* **1**, 186, 16. †**2**, 124, 8. gloriari non de peccatis suis, sed super alterius peccata **1**, 105, 9. peccata super eos esse **1**, 182, 15; *cf.* 262, 3. oratio super hominem **1**, 213, 23. deprecari super aquam baptismi **1**, 286, 2. super quod (sacrificium) respicit deus **2**, 118, 18. ex illius super uos misericordia **2**, 170, 29. super collegas principatum gerit **2**, 558, 6. quod (nomen) super nos inuocatum est **3**, 160, 26.

superbire uana iactantia **1**, 53, 1. ex illo (bono) **1**, 155, 25. de ueritate sacramenti **3**, 8, 26.

supereminentem uiam caritatis ingrediuntur **1**, 294, 19. ut aliud supereminentius uideretur **1**, 172, 1. caritatis supereminentissimum donum **2**, 110, 23. quae (caritas) supereminet omnibus **2**, 374, 12.

superferri contrario **2**, 490, 20.

superficies sermonis **2**, 105, 23.

superfluo *adu.* **2**, 172, 19. 223, 22. **3**, 48, 14. 55, 2. 8.

superfluus **1**, 98, 17. **3**, 25, 2. 50, 25. 70, 7.

supergreditur (sacrilegium schismatis) omnia scelera **1**, 26, 23.

superimpendere animam suam †**3**, 281, 25.

superiora *subst.* **2**, 458, 14.

superius *adu.* **1**, 108, 5. 117, 11. 347, 6.

superlatiuus auctus: longe remotissimos **1**, 32, 22 (*cf.* longe remotarum 33, 12). **2**, 549, 14. ualde remotissimis **2**, 12, 20. perquam optimus (quam praeclarus est!

IIII. INDICVLVS ORTHOGRAPHIAE.

ADDENDA ET CORRIGENDA.

VOL. LI.

Pag. VII *med. pro* De bapt. III *lege:* De bapt. IIII.
— — *scriptis laudatis adde:* W. Meyer, Gesammelte Abhandlungen zur mittellateinischen Rhythmik (Berlin, 1905) uol. II, pag. 18 sqq. P. Monceaux, Histoire litt. de l'Afrique chrétienne (Paris, 1905) III, pag. 491 sqq.
— IX *De Parmeniano eiusque operibus cf.* P. Monceaux, Journal des Savants 1909, pag. 21 sqq.

VOL. LII.

Pag. 363, 9 *cum W scribendum* Marcionistae; *cf. uol. LI, pag. 354, 9.*
— 403, 9 *in adnot. dele:* 'et Cypr. codd. A^1A^3'.
— 587 *col.* 2 *pro* *Prou. 24, 22 *lege:* *Prou. 24, 35 (30, 12).

VOL. LIII.

Pag. 26, 16 *et* 28, 2 *adnot. pro* Prou. 24, 22 *lege:* Prou. 24, 36. 35.
— 254, 27 *in adnot. lege:* Eccli. 31 (34), 30.
— 320 *col.* 2 *lin.* 8 *supra lege:* tyranni.